ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ
ରଚନା ସମ୍ଭାର ୫

ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ

ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ ରଚନା ସମ୍ଭାର ୫
ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ

କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ
(୧୯୩୦ - ୧୯୯୭)

ସଂପାଦନା :
ଯତୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ମହାନ୍ତି

ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ ସ୍ମୃତି ପରିଷଦ
ଭୁବନେଶ୍ୱର

ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ ରଚନା ସମ୍ଭାର ୫

ବିବିଧ ପ୍ରବନ୍ଧ

କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ (୧୯୩୦ - ୧୯୯୭)

ସଂପାଦକ : ଯତୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ମହାନ୍ତି
ସଂପାଦକ ମଣ୍ଡଳୀ : ରାଜେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସାଦ ଦାସ, ସଂଘମିତ୍ରା ମିଶ୍ର,
ବିଜୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱାଇଁ, ବିରାଜ ମୋହନ ଦାସ, ଉଦୟନାଥ ସାହୁ
ପ୍ରକାଶକ : **ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ ସ୍ମୃତି ପରିଷଦ**
C/O ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, କଟକ ରୋଡ଼
(ଲକ୍ଷ୍ମୀସାଗର ଛକ), ଭୁବନେଶ୍ୱର - ୭୫୧୦୦୬
ଅକ୍ଷର ସଜ୍ଜା, ପ୍ରଚ୍ଛଦ୍, ମୁଦ୍ରଣ :
କେଦାର ପ୍ରିଣ୍ଟିଂ ପ୍ରେସ୍,
ବାୟାବାବା ମଠ ଲେନ୍, ଭୁବନେଶ୍ୱର - ୭୫୧୦୨୨
ପ୍ରଥମ ମୁଦ୍ରଣ ୨୦୦୨
ମୂଲ୍ୟ ୧୨୦.୦୦ଟଙ୍କା

Professor Krushna Charan Sahoo Rachana Sambhar 5
(Collected Works of Professor Krushna Charan Sahoo, Volume V)

Editor Jatindra Mohan Mohanty
Editorial Board : Rajendra Prasad Das, Ms. Sanghamitra Mishra,
Ms. Bijayalaxmi Swain, Biraj Mohan Das,
Udayanath Sahoo.
Publisher : **Professor Krushna Charan Sahoo Smruti Parishad**
C/O. Subarnarekha, Cuttack Road
(Laxmisagar Chhak) Bhubaneswar - 751006
D.T.P. Cover, Printing :
Kedar Printing Press
Bayababa Matha Lane, Bhubaneswar - 751022
1st Edition 2002
Price Rs. 120.00

ଉତ୍ସର୍ଗ

ପ୍ରଫେସର କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ତ୍ରିପାଠୀଙ୍କର ସ୍ମୃତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ

ମୁଖବନ୍ଧ

ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣ ଚରଣ ସାହୁ ରଚନା ସମ୍ଭାର ୫ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା, ପୂର୍ବରୁ ୧, ୨, ୩, ୪, ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏହି ଖଣ୍ଡରେ ସାରଳା, ବଳରାମ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କର ସଂପର୍କରେ ସମୁଦାୟ ୧୩ ଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ସ୍ଥାନିତ ହେଲା । ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ୫ଟି ଖଣ୍ଡରେ, ପ୍ରାୟ ୧୦୦୦ ପୃଷ୍ଠାରେ, ଆମେ ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କର ୪୫ଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କଲୁ । ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ସାରଳା-ପୂର୍ବ ସାହିତ୍ୟ, ସାରଳା ସାହିତ୍ୟ ଓ ବଳରାମଙ୍କ ସମେତ ପଂଚସଖା ସାହିତ୍ୟ ସଂପର୍କରେ । ଏ ପ୍ରବନ୍ଧଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଇତିହାସର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ, ଅର୍ଥାତ ୧୪ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ୧୬ଶ ଶତାବ୍ଦୀ, ମୋଟାମୋଟି ୩୦୦ ବର୍ଷର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟିକମାନଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଆଲୋଚନା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କର ଆଲୋଚନାର ଆୟତନ ଯେପରି ବିସ୍ତୃତ, ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ସେହିପରି ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ ଓ ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ । ବିଶ୍ୱାସ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ସଂପର୍କରେ ଆଗ୍ରହୀ ପାଠକ ପାଠିକା ମାନଙ୍କୁ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ଗଭୀର ଭାବରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ କରି ପାରିବ । ଏହା ବାହାରେ, ବିଶେଷ କରି ଓଡ଼ିଆ ରାମ କଥା ଓ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କରେ, ଉଭୟ ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରାଜୀରେ, ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କର ଆଉ କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ରହିଯାଇଛି । ଆଶା ପରେ ସମୟକ୍ରମେ ଓ ସୁବିଧା ଅନୁଯାୟୀ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ । 'ରଚନା ସମ୍ଭାର ୬' ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଖଣ୍ଡମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟକାଳୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସଂପର୍କରେ ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କର ପ୍ରବନ୍ଧ ଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରନ୍ଥିତ ହେବାର ଯୋଜନା କରାଯାଇଛି । ଆଶା ସେସବୁ ରଚନା ସମ୍ଭାର ଗୁଡ଼ିକ ବି ପ୍ରଫେସର ସାହୁଙ୍କର ଅନୁରାଗୀ ପାଠକ ପାଠିକାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମାନ ଭାବରେ ଆଦୃତ ହେବ ।

ଯତୀନ୍ଦ୍ର ମୋହନ ମହାନ୍ତି
ଅଧ୍ୟକ୍ଷ, ପ୍ରଫେସର କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ ସ୍ମୃତି ପରିଷଦ,
୧୬.୪.୨୦୦୨

ସୂଚୀ

ପୃଷ୍ଠା

୧. ପ୍ରାମାଣିକ ସାରଳା ମହାଭାରତ ୧

୨. ଖାଣ୍ଡବବନ ଦହନ ଓ ସାରଳା ମହାଭାରତର ମହାଯୋଗୀ ଅର୍ଜୁନ ୧୮

୩. ଓଡ଼ିଶାରେ ମାଧବ ଉପାସନାର ପରଂପରା ଓ ସାରଳା ଦାସ ୨୬

୪. ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନମୂଳକ କାବ୍ୟଧାରା ଓ ମଧୁମାଳତୀ ୩୨

୫. ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୃଷ୍ଠଭୂମୀ ୪୧

୬. କବି ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମ, ପିତାମାତା ଓ ବାସସ୍ଥାନ ୪୬

୭. ତୁଳସୀ, ବଳରାମ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ୬୦

୮. ପ୍ରାଚୀନ ଜୀବନୀ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବଳରାମ ଦାସ ୭୦

୯. "ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା" ୮୬

୧୦. "ଲକ୍ଷେ କୋଟି ଚରିତ୍ର ଥୋକାୟେ ଯିବି କହି" ୯୮

୧୧. ଚଉରାଶି ଆଜ୍ଞା ୧୧୧

୧୨. ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ୧୪୬

୧୩. ସନ୍ତ ସାଧନା ପରଂପରା ଓ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ ୨୨୦

ପ୍ରବନ୍ଧ

୧

ପ୍ରାମାଣିକ ସାରଳା ମହାଭାରତ

ଓଡିଶା ସରକାରଙ୍କ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ ପକ୍ଷରୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ମହାଭାରତର ସଂପାଦିତ ସଂସ୍କରଣ ପାଇଛି । ଏଠାରେ ମୁଖ୍ୟ ସଂକଳନ, ସଂଗ୍ରାହକ ଓ ସଂପାଦକ ଡ଼କ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି । ଆଦି ପର୍ବରେ କୌଣସି ସୂଚନା ନ ଥିଲେହେଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ବ ସବୁର ପାଠାନ୍ତର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରୁ ଜଣାଯାଏ, ଏହି ସଂପାଦନାରେ କ ଠାରୁ କ୍ଷ ସଂଖ୍ୟକ ପୋଥି ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି (ଅବତରଣିକାରେ ଭାରପ୍ରାପ୍ତ ସଂପାଦକ ସର୍ବମୋଟ ପ୍ରାୟ ୨୨ ଖଣ୍ଡ ପୋଥି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାର ହିସାବ ଦିଅନ୍ତି) । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକାଳରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ 'କେବଳ' ଆକାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନୁହେଁ, ଧର୍ମ, ସଂସ୍କୃତି ଓ ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବହୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେଥିପାଇଁ ଏହାର ସଂପାଦନା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେ ଏକ ମହାନ୍ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହା ସମସ୍ତେ ମୁକ୍ତ କଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ବା ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ହେଉଛନ୍ତି ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ । ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚେଷ୍ଟାରେ ଓ ପ୍ରାଚୀ ସମିତି ଜରିଆରେ ସେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥର ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ସାରଳା ମହାଭାରତ ସଂପାଦନା ତା'ଙ୍କ କର୍ମମୟ ଜୀବନର ଶେଷ ଅବଦାନ । ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ସଂପାଦନା ପାଇଁ ଯେଉଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଦକ୍ଷତା, ଅନୁଭୂତି ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା, ତାହା ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କାହାରି ଥିଲା ପରି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ଥିଲେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତର ମର୍ମଜ୍ଞ ପାଠକ ତଥା ଆଲୋଚକ । ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦାବଳୀ ଓ ସେ ସବୁର ପ୍ରୟୋଗ ସହ ସେ ଯେତେ ପରିଚିତ ଥିଲେ, ସେ ସବୁ ପ୍ରତି ତା'ଙ୍କର ଯେଉଁ ଆତ୍ମୀୟତା ଥିଲା, ତାହା

କେବଳ ତାଙ୍କରି ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ଥିଲା । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ସାରଳା ମହାଭାରତର ସଂପାଦନାରେ ଅସାବଧାନତାଜନିତ ବହୁ ପ୍ରମାଦ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ନିମ୍ନରେ କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦିଆଯାଉଛି ।

ଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣର ପ୍ରଥମ ନିୟମ ହେଉଛି, ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ପୋଥିର ପରିଚୟ । ସଂପାଦକ ସବୁ ପୋଥିକୁ ସମାନ ଆଦର ଦେଲେହେଁ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥି ସବୁର ପରିବାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଆଦର୍ଶ ପୋଥି ନିର୍ବାଚନ କରନ୍ତି । ସେ ହୁଏ (କ) ପୋଥି । ତା' ପରେ ଅନ୍ୟ ପରିବାରର ପୋଥି ସବୁ ଖ, ଗ, କ୍ରମରେ ନାମିତ ହୁଏ । ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ପରେ ଅନ୍ୟ ସମ୍ଭାବିତ ପାଠ ଏପରିକି ଅପପାଠ ସବୁକୁ ନିମ୍ନରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବା ସାଧାରଣ ବିଧି । କିନ୍ତୁ ଓଡ଼ିଆ ପୁରାଣ ସଂପାଦନାରେ ଏହି ନିୟମ ଅନୁସରଣ କରିବାରେ ଅସୁବିଧା ଅଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୋଥି ଅନ୍ୟ ପୋଥିଠାରୁ ଭିନ୍ନ ପାଠ ହେଉଥିବାରୁ ଗ୍ରନ୍ଥର କଳେବର ବହୁ ଗୁଣିତ ହୋଇଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ୨୬ ଟି ପୋଥିରୁ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କଲେ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୋଥିର ପାଠ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଙ୍କ୍ତିରେ ରହିଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ, ବିଜ୍ଞାନସମ୍ମତ ନ ହେଲେ ବି, କେବଳ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମ୍ଭାବିତ ପାଠ ଦେଲେ ବିଶେଷ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ । ପୋଥିର ପରିବାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିପାରିଲେ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଆହୁରି ସୁଗମ ହୁଏ । ପ୍ରକାଶିତ ମହାଭାରତର ସଂପାଦନାରେ ବିଶେଷକରି ଆଦିପର୍ବରେ, ଏଥିରୁ କୌଣସିଟି ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବା ପରି ମନେ ହୁଏ ନାହିଁ । ନିମ୍ନରେ ଅନ୍ୟ ପାଠ ଥିଲେ ହେଁ ଏହା ଯେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପୋଥିର ପାଠ ତାହା ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ହୋଇ ନାହିଁ । କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ କେତେକ ପୋଥିର ଅଧିକ ପାଠ ଲେଖା ଅଛି । ପୁଣି କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପଦ ଶେଷର ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରେ (ପା) ଲେଖା ଅଛି ଏବଂ ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରେ 'ପାଣ୍ଡୁଲିପି' ଲେଖା ଅଛି । ଏ ସଂକେତ କାହିଁକି ଦିଆଗଲା, ସେ କଥା ସଂପାଦକ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ କହିନାହାନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ବମାନଙ୍କରେ କ, ଠାରୁ କ୍ଷ ପୋଥି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପାଠ ଦିଆଯାଇଛି । ଏବଂ ବନ୍ଧନୀ ମଧ୍ୟରେ ପାଣ୍ଡୁଲିପି । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମକୁ ଅନୁସରଣ କରିନାହିଁ । ସବୁଠାରୁ କ୍ଷୋଭ ଏବଂ ପରିତାପର ବିଷୟ ହେଉଛି ସଂପାଦନାରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ପାଣ୍ଡୁଲିପିସବୁ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ଓ

ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟକୁ ଯେଉଁ ଭାବରେ ଫେରାଇ ଦିଆଯାଇଛି, ସେଥିରୁ ମହାଭାରତର ଗୃହୀତ ପାଠର ସମୀକ୍ଷା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ନିମ୍ନ ଆଲୋଚନାରେ ଶୁଦ୍ଧ ପାଠର ଅତି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ମୃକୁଗାଁ ଗ୍ରାମରୁ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥିର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଇଛି ।

ସଂପାଦିତ ସାରଳା ମହାଭାରତର ଶୁଦ୍ଧପାଠ ଓ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସମ୍ଭାବିତ ପାଠକୁ ତୁଳନାକଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ଶୁଦ୍ଧପାଠ ଅପେକ୍ଷା ନିମ୍ନ ପ୍ରଦତ୍ତ ପାଠ ହିଁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ପାଇଁ କେତୋଟି ପଙ୍‌କ୍ତି ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ ।

୧. ଶୁଦ୍ଧପାଠରେ ଅଛି

ଶାୟେଂତନୁର ଭାରିଯା ହୁଅସି ଗୋ ମାତ ।

ମୁଲୁଗାଁ ପୋଥୀର ପାଠ :

ଇଶ୍ୱରଙ୍କ ଭାରିଯା ଗୋ ହୁଇଲୁ ଜଗତମାତ ,,

ବହୁ ପୋଥିରେ, 'ଶାୟେଂତନୁ' ଥିବାବେଳେ ବହୁ ପୋଥିରେ 'ଇଶ୍ୱର' ଶବ୍ଦ ଅଛି । ପୋଥିରେ ଥିବା ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ସଂପାଦକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରି ଶୁଦ୍ଧପାଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର କଥା । ଏଠି କଥା ହେଉଛି, ଶିବ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କ ଉପରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ତା'ଙ୍କୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ଈଶ୍ୱର ପଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ରୁଦ୍ର ଅବତାର ଶାନ୍ତନୁ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ବେଶ, ବାହନ ଓ ଆୟୁଧ ଗ୍ରହଣକରି ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ନିର୍ଘାତଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କୁ ସେ ଶିବ ବୋଲି ଭାବିଥିଲେ । ତେଣୁ ଗଙ୍ଗାଙ୍କର ସମ୍ମତି ଜାଣିବା ପାଇ ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ, 'ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଭାରିଯା ତୁ ହୁଅସି ଗୋ ମାତ ।' ଗଙ୍ଗା ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବରେ ରାଜିହେଲେ । ବିବାହର ଆୟୋଜନ ହେଲା । ବିବାହ ବେଳେ ବରର କୁଳ ଗୋତ୍ର ଶୁଣି ଗଙ୍ଗା ଶାନ୍ତନୁଙ୍କୁ ବିଭା ହେବା ପାଇଁ ମନା କଲେ । କାରଣ ଶିବଙ୍କର କୁଳ ଗୋତ୍ର ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପିତାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ଓ ପୂର୍ବ ପ୍ରତିଜ୍ଞାକୁ ସ୍ମରଣ କରି ସେ ଶେଷରେ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କୁ ବିବାହ କଲେ । ପ୍ରଥମେ ଶାନ୍ତନୁଙ୍କୁ ବିଭା ହେବାପାଇଁ ରାଜି ହୋଇଥିଲେ ବିବାହ କାଳରେ ମନା କରିବା ପାଇଁ ଅବକାଶ ମିଳନ୍ତା କେଉଁଠୁ ? ତେଣୁ ଏ ସ୍ଥଳରେ 'ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଭାରିଯା ତୁ ହୁଅସି ଗୋ ମାତ', ଅର୍ଥାତ୍ ପାଦଟୀକାରେ ଥିବା ପାଠ ହିଁ ଗ୍ରହଣୀୟ ।

୨। ଶୁଦ୍ଧପାଠରେ ଅଛି :

ଅନେକ ଅଭାବ ବୋଲି ବୋଇଲା ମହାସତୀ
ରଷିଙ୍କର ତୁଲେ ସେ ବଢ଼ାଇଲା ପୀରତୀ

ନିମ୍ନରେ ଥିବା ପାଠାନ୍ତର :

ଅନେକ ଭାବେଣ ଯେ ବୋଲନ୍ତି ମହାସତୀ ।

ମୁକୁଗାଁ ପୋଥିର ପାଠ-

ଅନେକ ଭାବେଣ ବୋଲଇ ମହାସତୀ,

'ଅଭାବ' ବୋଲି କହି ରଷିଙ୍କ ତୁଲେ ପ୍ରୀତି ବଢ଼ାଇବା ସମ୍ଭବ କି? ପ୍ରସଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟ ବିଚାର କଲେ 'ଅଭାବ ବୋଲି' ଅପେକ୍ଷା 'ଭାବେଣ ଯେ ବୋଲାନ୍ତି' ଅଧିକ ସଂଗତ । କାରଣ ଏହାର ଠିକ୍ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପଙ୍‌କ୍ତିରେ ଅଛି ।

କହଇ ଅନେକ ଚାଟୁ ପଟଳେ
ଆବୋରି ବସିଲେ ଯାଇ ରଷିଙ୍କର କୋଳେ ।

'ଅଭାବ ବୋଲି' ସହ ଏହାର କୌଣସି ସଂପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

୩ । ଶୁଦ୍ଧପାଠରେ ଅଛି :

ଦ୍ରୋହ ଲଗାଇ ବଞ୍ଚିଲେ ତୁମ୍ଭର ବଚନ । (ପୃ-୨୯)

ନିମ୍ନରେ ପାଠାନ୍ତର :

ଦ୍ରୋହ ଲଗାଇ ମେଣ୍ଟିଲେ ତୁମ୍ଭର ବଚନ ।

'ବଞ୍ଚିଲେ' ସ୍ଥଳରେ 'ମେଣ୍ଟିଲେ' ଓ ଅନ୍ୟ ପୋଥିରେ 'ଲଙ୍ଘିଲେ' ଅଛି । ଏ ସବୁ ଏକ ଶବ୍ଦର ବିଭିନ୍ନ ରୂପ । ପୋଥି ନକଲକାର ଏପରି ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ସବୁ ସାଧାରଣତଃ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥା'ନ୍ତି । (ଲାଇଣ= ଭରିଣ, ଅନ୍ତେଶ୍ୱରପୁରୀ =ଅନ୍ତପୁରୀ, ଭରି = ପୂରାଇ, ଅନଳ= ହୁତାଶନ- ପୃ-୨୭ ଆଦିପର୍ବ) । କିନ୍ତୁ 'ଲଗାଇ' ଅପେକ୍ଷା 'ଲାଗଇ' ଶବ୍ଦ ଏଠି ପ୍ରସଙ୍ଗୋଚିତ ଓ ଅର୍ଥକୁ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ । ଏହିପରି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅପକୃଷ୍ଟ ଓ ଅର୍ଥହୀନ ପାଠକୁ ଶୁଦ୍ଧପାଠ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପାଠକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରାଯାଇଛି ।

ବହୁ ସ୍ଥଳରେ କୌଣସି କୌଣସି ପଙ୍‌କ୍ତିର ପୁନରାବୃତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସଂପାଦକ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ଯେତିକି ସାବଧାନତା ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା,

ତାହା ନ କରି କେବଳ ଗୋଟିଏ ପୋଥିକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । ପୁନରାବୃତ୍ତିର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଦେଖିଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ ।

(୧) ଋଷିଙ୍କର ତୁଲେ ସେ ବଢ଼ାଇଲା ପୀରତି
ଦିବା ରାତ୍ରେ ରମଣେଣ ହୋଅନ୍ତି ଅଶାନ୍ତି ।

ଯେମନ୍ତେ ଅନେକ ଯେ ବଢ଼ିଲା ପୀରତି
ଦିବା ରାତ୍ର ରମନ୍ତି ଯେ ହୋଇଣ ଅଶାନ୍ତି । ୯୧(ପୃଷ୍ଠା୨୬)

ନକଲକାର ନକଲ କଲାବେଳେ 'ବଢ଼ାଇଲା ପୀରତି'କୁ ଦୁଇଥର ପଢ଼ି ଏହାର ପରବର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାନରେ ଲେଖି ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂପାଦକ ଅନ୍ୟ ପୋଥି ଯତ୍ନ ସହକାରେ ତୁଳନା କରିଥିଲେ ଏହି ପୁନରାବୃତ୍ତିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ପାରି ଥା'ନ୍ତେ ।

ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ ଶାନ୍ତନୁ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ଏକଦଶୀ ବ୍ରତ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଗଙ୍ଗାଙ୍କ କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ଏ ଘଟଣା ଘଟି ସାରିବା ପରେ, ପୁଣି ଅନେକମତେ ଚାଟୁପଟଳେ କହି, ଋଷିଙ୍କର କୋଳେ ଆବୋରି ବସି, ତା'ଙ୍କୁ ବିବସନ କରି ରତିକ୍ରୀଡ଼ା ପାଇଁ ପ୍ରଲୋଭିତ କରିବା ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଦେଖାଯାଉଛି, ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ସଂପାଦକ ଗୋଟିଏ ପଦକୁ ଦୁଇଥର ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ମୁକୁଗାଁ ପୋଥି ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ପୋଥିରେ ଏହି ପୁନରାବୃତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ମୁକୁଗାଁ ପୋଥିରେ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିମ୍ନ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ

ଅନେକ ଭାବେଣ ଯେ ବୋଲଇ ମହାସତୀ ।
ଋଷିଙ୍କର ତୁଲେ ସେ ବଢ଼ାଇଲା ପୀରତି
କହଇ ଅନେକମତେ ଚାଟୁ ପଟଳେ ,
ଆବରି ବସିଲା ଯାଇ ଋଷିଙ୍କର କୋଳେ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ୯୪ ରୁ ୯୯ ପଦ ମଧ୍ୟରେ 'ବଢ଼ାଇଲା ପୀରତି' ଦୁଇଥର ଆସିଥିଲେ ହେଁ 'ଦିବାରାତ୍ର ରମନ୍ତି ସେ ହୋଇଣ ଅଶାନ୍ତି'ର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହୋଇନାହିଁ । ତେଣୁ ୯୫ ପଦଟି ଅନାବଶ୍ୟକ ଭାବେ ଶୁଦ୍ଧ ପାଠର ସଂପାଦକ ନିଜର ଅସାବଧାନତା ଯୋଗୁଁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

(୨) ଅନେକ ଦୋଷ କଲେ କୋପ ନ କରିବୁ ।
ଦଶ ଦୋଷ କଲେ ଅପ୍ରାଧ ନ ଧରିବୁ ।

'ଅନେକ ଦୋଷ' କହି ସାରିବା ପରେ ପୁଣି 'ଦଶ ଦୋଷ' ନ ଧରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିବା ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତିର ପୁନାରାବୃତ୍ତି ମାତ୍ର । ସମାଜରେ ବିବାହ ସମୟରେ ଦଶ ଦୋଷ କ୍ଷମା କରିବା କଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାରୁ କୌଣସି ଅନୁଲେଖକ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ଏବଂ ସମାଜର ଚଳଣି ସହ ଖାପ ଖୁଆଇବା ପାଇଁ ଏ ପଦଟିର ଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି । ପରେ ଅନ୍ୟ ଅନୁଲେଖକମାନେ ଏହାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଦୋଷକୁ ବାରି ନ ପାରି ଏହି ପଙ୍କ୍ତିଟିକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ମୁକୁଗାଁ ପୋଥିରେ ଏହା ହେଉଛି :

ଅନେକ ....
ଭର୍ତ୍ସନା ନ ବୋଲିବୁ ମୋତେ ଗାଳି ନ ଦେବୁ ।

୫୯ ପଦ ଓ ୬୦ ପଦର ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦ ମୁକୁଗାଁ ପୋଥିରେ ନାହିଁ । ଆଉ କେତେକ ପୋଥିରେ ଦୁଇଟିଯାକ ପାଦ ଥିଲେହେଁ 'ଦଶ ଦୋଷ' କଥା ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏହା ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକ୍ଷେପ ଏହା ହିଁ ଜଣାଯାଏ ।

(୩) ପାରେଶ୍ୱର ଓ ସତ୍ୟବତୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପୁନରାବୃତ୍ତିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସତ୍ୟବତୀ କ୍ରମାନ୍ୱୟରେ ତିନୋଟି ଅଭିଯୋଗ କରିଥିଲେ । ଦିବସେ ଶୃଙ୍ଗାର, ଦୁଇପଟେ ଲୋକ ଗହଳି ଓ ଅଗାଧ ଜଳ ମଧ୍ୟରେ ଧର୍ମ ନୌକା । ସୂର୍ଯ୍ୟ ନ ଦେଖିବା ପାଇଁ ପାରେଶ୍ୱର ଧୋତି ଦ୍ୱାରା ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଲୁଚାଇଲେ । ଚାରିପଟେ କୁହୁଡ଼ି ଆଚ୍ଛାଦନ କରି ଲୋକଦୃଷ୍ଟିରୁ ନୌକାକୁ ଲୁକ୍କାୟିତ କରିଦେଲେ । କାମବଶରେ ବଶୀଭୂତ ହୋଇ ମୁନି ଅବାଟକୁ ବାଟ କଲେ । ଧର୍ମ ଛାଡ଼ିଲେ । ସେ ଦିନ ମେଷ ମାସ, ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ,ତୃତୀୟା । ଏହି ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ଦିବସେ ରତିର ଗୋଟିଏ ପଦ କହୁଁ କହୁଁ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି ପରେ ଦିବସେ ଶୃଙ୍ଗାରର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଭିଯୋଗକୁ ଉପସ୍ଥାପନା କରିବା ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ବୋଧହୁଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଦାହରଣଟି ଦେଲେ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ ।

ସତ୍ୟବତୀ ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ଶୁଣ ପାରେଶ୍ୱର
ଆକାଶେଣ ଉଦିତ ହାଦେ ଦେଖ କରତାର ।୭୪।

ଦିବସେ ଶୃଙ୍ଗାର କରନ୍ତେ ବଡ଼ ଦୋଷ
ଶିରଚ୍ଛେଦ ଦୋଷ ଶାପ ଦିଅଇଟି ଜନ୍ତୁନାଶ ।୭୫।
ପାରେଶ୍ୱର ବୋଇଲେ ନ ଦେଖୁ କରତାର.....
ଦିବସେ ଶୃଙ୍ଗାରେ ଯେ ବନିତା ରହିଲା
ମେଷ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ତିଥି ତୃତୀୟା ହୋଇଥିଲା ।

ଏହାର ପରେ 'ଦିବସେ ଶୃଙ୍ଗାର'ର ଅନ୍ୟ ଦୁର୍ଗୁଣ ସବୁ କୁହାଯାଇଛି । ପାରେଶ୍ୱର ଏ ସବୁ ଆପତ୍ତି ଓ ଅଭିଯୋଗ ଦୂର କରିବା ପରେ ପୁଣି କୁହାଯାଇଛି :

ବିଶେଷେ ମହାତମା ରତିଶାସ୍ତ୍ରେ ଜିତା ।
ଅନେକ ରସେ ଶୃଙ୍ଗାର ସହିଲା ବନିତା
ମେଷ ମାସ ଶୁକ୍ଳ ପକ୍ଷ ତିଥି ଯେ ତୃତୀୟା
ସେଦିନ ଋଷିଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗାର ସଶ୍ରୀୟା । (ପୃ. ୮୧)

୭୭ ପଦଟି ପୁଣି ଥରେ ୮୭ ଓ ୮୮ ପଦର ଅଂଶ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ତେଣୁ ୭୭ ପଦଟି ଯେ କେବଳ ଅନାବଶ୍ୟକ, ତାହା ନୁହେଁ, କ୍ରମ ରକ୍ଷାରେ ମଧ୍ୟ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ।

(୪) ପୁନରାବୃତ୍ତିର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ୧୧୬ ପୃଷ୍ଠରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ :

ବୃଷଭ ବୋଇଲା ଦେବ ପ୍ରତକ୍ଷେ ପାଇଲି
ତୁମ୍ଭର ମୁଣୋହି ନ କରୁଣୁ ମୁଁ ଆଗେ ଯେ ଖାଇଲି । ୫୧ ।
ପୁଣି - ଯେତେକ ଯୋଗାଡ଼ ତୁମ୍ଭର ମନ୍ଦ ଫୁଲି
ତୁମ୍ଭର ମୁଣୋହି ନ କରୁ ମୁଁ ଆଗେ ଯେ ପାଇଲି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର କୌଣସି ଲିପିକାର ସେବକ ପାଇଁ ସ୍ୱାମୀର ଅର୍ଥାତ୍ ଭକ୍ତ ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କର ଚିନ୍ତାର ଉଦାହରଣ ରୂପେ ୫୨ ଓ ୫୩ ପଦ ସଂଯୋଗ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପଦ ସହ ସଂପର୍କ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ 'ତୁମ୍ଭର ମୁଣୋହି'କୁ ଦୁଇଥର ଲେଖିଛନ୍ତି । ଗୃହୀତ ପୋଥିଜାତୀୟ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୋଥିରେ ଏପରି ପାଠ ମିଳିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିଲେହେଁ ମୁକୁଗାଁ ପୋଥିରେ ପୁସ୍ତକର ୫୨ ଓ ୫୩ ପଦ ନାହିଁ ଏବଂ 'ତୁମ୍ଭର ମୁଣୋହି' ପଦ କେବଳ ଥରେ ଆସିଛି । ତେଣୁ ଏଥିରେ ତିନୋଟି ପଦ ପ୍ରକ୍ଷେପ ପରି ବୋଧହୁଏ ।

(୫) ପୁନରାବୃତ୍ତି ତଥା ପ୍ରକ୍ଷେପର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ

ମାତାର ବଚନ ଯହୁଁ ନ କଲେ ହାଦେ ଭୀଷ୍ମେ
ସତ୍ୟବତୀ ଉଠିଗଲେ ହୋଇଣ ବଡ଼ ବିସ୍ମେ
ଅନେକ ବିଚାରି ତ ସତ୍ୟବତୀ ଗଲେ ଉଠି
ଯମୁନା ନଦୀକୂଳେ ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ଯାଇଁ ଭେଟି । ୨୦ (ପୃ-୭୧)

ଏହି ଦୁଇଟି ପଦରେ 'ସତ୍ୟବାତୀ ଉଠିଗଲେ' ପୁଣି ଥରେ 'ସତ୍ୟବତୀ ଗଲେ ଉଠି'ରେ ପରିଣତ ହୋଇ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ୧୯ ପଦ ଅନାବଶ୍ୟକ । ମୁକୁଗାଁ ପୋଥି ସହ ତୁଳନା କରି ନିମ୍ନରେ ଏହାର ପାଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରାଯାଇଛି ।

ମୁଁ ଯେ ଦାରା ସଂଘରିଲି ପିତାର ନିମନ୍ତେ
ସଂହାଥେ କଲାକୃତ ମୁଁ ଲଂଘିବି କେମନ୍ତେ
ଅନେକ ବିଚାରି ତହୁଁ ସତ୍ୟବତୀ ଗଲେ ଉଠି
ଯମୁନା ନଦୀକୂଳେ ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ଯାଇଁ ଭେଟି ।

(୬) ପ୍ରକ୍ଷେପ ପୁନରାବୃତ୍ତିର ଆଉ ଗୋଟିଏ ପଙ୍କ୍ତି ବିଚାର କରାଯାଇ ପାରେ । ପଙ୍କ୍ତିଟି ହେଉଛି :

ଅନୀତି ପ୍ରକାରେଣ ଲଗାବନ୍ତି କଳି
ରାନ୍ଧଣା ପାଗ ଭାଙ୍ଗଇ ଅନମିତେ ପଡ଼ଇ ବୋବାଳି
ସଂସାରେ ତାହାର ନିନ୍ଦା କରନ୍ତି ସକଳେ
ଏ ବଚନ ଶୁଣି ଗଙ୍ଗା କାନ୍ଦନ୍ତି ବିକଳେ ।

୧୯୫୪ ପଦର 'ପଡ଼ଇ ବୋବାଳି' ପୁଣି ଥରେ 'କାନ୍ଦନ୍ତି ବିକଳେ' ହୋଇ ୧୫୫ ପଦରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । କଳି ଲଗାଇ, ରାନ୍ଧଣା ପାଗ ଭାଙ୍ଗି, ବିନା କାରଣରେ କାନ୍ଦି ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ଗଙ୍ଗା ଯେଉଁ ଭୀଷଣ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ସେଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେବାପାଇଁ ଶାନ୍ତନୁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରି କହିଛନ୍ତି ।

ଋଷିଏ ବୋଲନ୍ତି ଯେ ରହ ରହ ସଂଘାତ
କିସ ଅର୍ଥେ ରୋଳ କରୁ ଅନମିତ ।

ଏ ଦୁଇ ପଦ ମଧ୍ୟରୁ 'ସଂସାରେ.. ବିକଳେ' ପଦକୁ ଉଠାଇ ନେଲେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କୌଣସି ବ୍ୟାଘାତ ସୃଷ୍ଟି ନ ହୋଇ ବରଂ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । କେତେକ ପୋଥିରେ ଏ ପଦ ଉହ୍ୟ ଥିବାରୁ ଏହା ଯେ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରକ୍ଷେପ ଏବଂ ସମାଜର ନିନ୍ଦାକୁ ଅନୁଲେଖକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇ ଏହାର ସଂଯୋଜନା କରିଛନ୍ତି , ଏହା ହିଁ ଜଣାଯାଏ ।

(୭) ଅମ୍ବିକା ଓ ଅମ୍ବାଳିକାଙ୍କୁ ସତ୍ୟବତୀଙ୍କର ଉପଦେଶ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରକ୍ଷେପ ଓ ପୁନରାବୃତ୍ତିର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପଦଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି :

କଥାଏ ପଚାରିବୁ ସତ୍ୟକର ତୁମ୍ଭେ ବେନି
ସତ୍ୟ କର ତୁମେ ଗୋ ସୋମ ବଂଶର ଠାକୁରାଣୀ (ପୃ ୭୪)

ଅଥଚ ପଚାରିବା ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ଧର୍ମହାନି ହେବ ବୋଲି ଆପତ୍ତି କରିଛନ୍ତି । ଏ ସବୁ ଆପତ୍ତି ଅଭିଯୋଗ-ପ୍ରସ୍ତାବ ପରେ ଆସିବା କଥା-

ଶୁଣି ଅମ୍ବାଳିକା କରନ୍ତି ଦଇନି
କେମନ୍ତେ କରିବୁ ଯେହା ହୋଇବ ଧର୍ମହାନି ।

ଏଥିରେ 'ସତ୍ୟକର ତୁମର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେବା ପରେ ଅଧିକ ପଂକ୍ତି ସଂଯୋଜିତ ହୋଇ ଏ ପ୍ରକାର ବିଭ୍ରାଟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । -

ମୁକୁରଗାଁ ପୋଥି ଅନୁଯାୟୀ ଏହାର ପାଠ ହେବ :

କଥାୟେ ପଚାରିବୁ କହିବ ତୁମ୍ଭେ ବେନି
ଶୁଣି ଅମ୍ବିକା ଆମ୍ବାଳିକା କରନ୍ତି ଦଇନି ।

'ସତ୍ୟ କର ତୁମ୍ଭେ ଗୋ' ଏବଂ 'କେମନ୍ତେ କରିବୁ ଯେହା' ପାଦ ଦୁଇଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ପକ୍ଷେପ ।

ପ୍ରକ୍ଷେପ ଓ ପୁନରାବୃତ୍ତି ବ୍ୟତିତ ପୋଥି ସଂପାଦନାରେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ବିଚ୍ୟୁତି ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପୋଥି ନକଲକାର ନିଜର ଅଜ୍ଞତା ଯୋଗୁଁ ହେଉ ବା ଉଦ୍ଧାରଣ ପଦ୍ଧତିର ଅନୁକରଣ କରିବା ଯୋଗୁଁ ହେଉ, ଗୋଟିଏ ଶବ୍ଦକୁ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥା'ନ୍ତି । ସଂପାଦକ କେବଳ ସେ ସବୁକୁ ଅନୁକରଣ ନ କରି ନିଜର ବିଚାର ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ସେ ସବୁ ପ୍ରାଚୀନ ରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବାର

କଥା । ଅଥଚ ମହାଭାରତର ସଂପାଦନାରେ ସେ ସବୁର କୌଣସି ବିଚାର ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ପାଇଁ କେତୋଟି ଶବ୍ଦ ପାଠକମାନଙ୍କ ଗୋଚରାର୍ଥେ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା । ସଂପାଦକ ସଂସ୍କୃତ 'ସ୍ୱୟମ୍ବର' ଶବ୍ଦକୁ 'ସଅମ୍ବର', 'ସୟମ୍ବର' ଓ 'ସୟଂବର' ଲେଖିଛନ୍ତି । ସେହିପରି 'ନୋ ହୋଇ', 'ନୋହଇ', 'ହୁଅ', 'ହୋଅ' ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ । ଏପରିକି ଗୋଟିଏ ପଙ୍‌କ୍ତିରେ 'ନୋହୋଇ'ର ଦୁଇଟି ରୂପ ବ୍ୟବହୃତ । 'ନୋହଇ ଈଶ୍ୱରୟେ ନୋହୋଇ ବିଶ୍ୱନାଥ'। ଟିକେ ସାବଧାନ ହୋଇଥିଲେ ସଂପା ଦନାରୁ ଏ ପ୍ରକାର ତ୍ରୁଟିକୁ ସଂପାଦକ ତ୍ୟାଗ କରିପାରିଥା'ନ୍ତେ ।

ସେହିପରି ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦ ଗ୍ରହଣରେ ସଂପାଦକ କୌଣସି ନିୟମ ପାଳନ କରିନାହାନ୍ତି । ସଂପାଦକ 'ସନ୍ତ' ପାଇଁ 'ସଛ', 'ଦୁର୍ବାର' ପାଇଁ 'ଦୁର୍ଭାର' 'ଦୁର୍ବାସ' ପାଇଁ 'ଦୁର୍ଭାସ', 'ବିନତି' ପାଇଁ 'ବିନୋପନ୍ତି', 'ସଂଘାତି' ପାଇଁ 'ସଂଘାତ', 'ପର୍ଶୁରାମ' ପାଇଁ 'ପ୍ରଶୁରାମ' 'ଶୃଗାଳ' ପାଇଁ 'ଶ୍ରିଗାଳ', 'ବିହରନ୍ତି' ପାଇଁ 'ବିହନ୍ତେ', ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାଚୀନ ଶବ୍ଦ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ, 'ବିଖ୍ୟାତି' ପାଇଁ 'ବିଛାତି', 'ଦୁଧ୍ୱଂସ' ପାଇଁ 'ଦୁଧଂଶ', 'କୋଳ' ପାଇଁ 'କୋଡ଼' 'ପଥ' ପାଇଁ 'ପଛ', 'ଉସ୍‌ବ' ପାଇଁ 'ଉଛବ', 'ଉର୍ସନା' ପାଇଁ 'ଭର୍ଛନା', 'ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ' ପାଇଁ 'ଆଶ୍ରିଯ', 'ସମ୍ବୋଧନା' ପାଇଁ 'ମାହାତମ', 'ସ୍ତନ' ପାଇଁ 'ଥନ', ପ୍ରଭୃତି ପୋଥିର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗକୁ ମନଇଛା ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଅନେକ ସମୟରେ ଏସବୁକୁ ରଖିଥିଲେ ହେଁ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଏ ସବୁ ଶବ୍ଦର ତତ୍ସମ ରୂପ ରଖିଛନ୍ତି । ପ୍ରୟୋଗର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମ ନାହିଁ । ତେଣୁ 'କାତ୍ୟାୟନୀ' ଶବ୍ଦ 'କାତ୍ୟାୟିନୀ' ଓ 'କାନ୍ତାନି', 'ଉସ୍‌ବ'.... 'ଉଚ୍ଛବ' ପୁଣି 'ଉସ୍‌ବ' ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ଏ ସବୁର ଅପଭ୍ରଂଶ ରୂପ ପ୍ରତି ସଂପାଦକ ସଚେତନ ହୋଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥା'ନ୍ତା ବା ପୋଥିରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ରୂପକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ ବିଷୟରେ ନିଜର ମତାମତ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିଥା'ନ୍ତେ ।

ପଣ୍ଡିତ ଗୋପିନାଥ ନନ୍ଦ, ଭାରତ ଦର୍ପଣ ପୁସ୍ତକରେ ପୁରାଣ ପ୍ରକାଶକ କମ୍ପାନୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ମହାଭାରତ ସହ ତା'ଙ୍କ ପୋଥିକୁ ତୁଳନା କରି ତା'ଙ୍କ ପୋଥିରେ ନ ଥିବା କେତେକ ପ୍ରୟୋଗକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂଯୋଜନା ବୋଲି

ମତ ଦେଇଥିବା ସଂପାଦକ ସେ ସବୁକୁ ତା'ଙ୍କ ସଂପାଦନାରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଉଦାହରଣ-

(୧) ଦିନ ସାରା ବୃକ୍ଷଭକୁ ବୁଲାନ୍ତି ଉପବାସେ
ଗିରି ଅରଣ୍ୟରେ ପଶି କ୍ଷେପନ୍ତି ଆକାଶେ ।

ପଣ୍ଡିତ ଗୋପିନାଥ ନନ୍ଦ 'ଦିନସାରା' ପ୍ରୟୋଗ ସ୍ଥାନରେ ତା'ଙ୍କ ପୋଥିରେ 'ଦିନଯାକ' ଦେଖି ଏହାକୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପାଠ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି 'ଦିନସାରା' 'ରାତିସାରା'କୁ ବଙ୍ଗ ଭାଷାନୁକରଣର ଫଳ ବୋଲି ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂପାଦିତ ମହାଭାରତରେ ଏହି ଦୁଇଟି ନିମ୍ନଭାବେ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି :

ମନ ସରି ବୃଷଭକୁ ବୁଲନ୍ତି ଉପବାସେ
ଗିରି ଅରଣ୍ୟରେ ପଶି କ୍ଷେପନ୍ତି ଆକାଶେ ।

'ମନସରି' ପ୍ରୟୋଗକୁ ନ ବୁଝି ପାରି ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଗୋଟିଏ ପୋଥିରେ ଏହାର ପାଠ ହୋଇଛି 'ମନ ଶରଧେ ଦେବ ବୁଲନ୍ତି ଉପବାସେ' । ଏହି 'ସରି'କୁ ନ ବୁଝି କୌଣସି ନକଲକାର ତା'ଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହଜ 'ସାରା' ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟାଗ କରିଛନ୍ତି ଓ ଶେଷରେ ଏହା 'ଦିନସାରା'ରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ଓ ଅର୍ଥରେ 'ସାରା ଶବ୍ଦ' ପରିବର୍ତ୍ତେ 'ଯାକ'ର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି। 'ସରି' 'ସାରା' 'ଶରଧେ'ରେ ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବାବେଳେ 'ଯାକ' ଅନ୍ୟ ଏକ ପୋଥି ପରିବାରରୁ ଆସି ମୂଳ ଶବ୍ଦକୁ ଚିହ୍ନିବାରେ ଅସୁବିଧା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । 'ମନ ସରି' 'ମନ ଶରଧେ' 'ଦିନ ସାରା' ଓ 'ଦିନଯାକ' ଏହି ଚାରୋଟି ପ୍ରୟୋଗ ମଧ୍ୟରୁ 'ମନ ସରି'ର ଅର୍ଥ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅସ୍ୱଚ୍ଛ । ତେଣୁ ଏହାକୁ ମୂଳ ବା ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ଅନ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ ସବୁକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପାଠ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପାଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ତୁଳନାତ୍ମକ ବିଚାରରେ ସମ୍ଭବ । ଯେଉଁଠି 'ଯାକ' ବା 'ସାରା' ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ଭାବନା, ସେ ସବୁକୁ ବିଚାରକୁ ଆଣି ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦିଆଯାଇପାରେ । ଅଥଚ ସଂପାଦକ ଏ ବିଷୟରେ ତା'ଙ୍କ ସଂପାଦନାରେ କି ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କଲେ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ ।

(୨) କୁନ୍ତି ପଚାରିଲେ ଆଲୋ ଶବରୁଣି,
ପଣ୍ଡୁ ମାଦ୍ରିଙ୍କର କହ ତଥ୍ୟ ବାଣୀ (ପୃ.୬, ଶ୍ରୀଭାଗବତ ଦର୍ପଣ)

ଏହା ଉପରେ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇ ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ କହିଛନ୍ତି, ଏପରି ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଛାପାରେ 'କହନି' (କହ) 'ଖାଆନି' (ଖାଆ) 'ବହନି'(ବହ) ଇତ୍ୟାଦି କ୍ରିୟା ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆରେ ଏପରି କ୍ରିୟା ହୁଏନାହିଁ ଅଥଚ ତାଳପତ୍ର ପୁସ୍ତକମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ ଇତ୍ୟାଦି ।

ସଂପାଦିତ ମହାଭାରତରେ ଏ ସ୍ଥଳରେ 'ନି'ର ବ୍ୟବହାର ନ ଥିଲେ ହେଁ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଏହାର ଅନୁରୂପ ପ୍ରୟୋଗମାନ ଦେଖାଯାଏ । ଯେପରି,

ସତ୍ୟବାଦୀ ବୋଇଲେ ବାବୁ ଅଛିନି କଥାଏ,
ତୁ ମୋହୋର ନନ୍ଦନରେ ମୁଁ ତୋହୋର ମାୟେ । (ପୃ. ୭୨)
ସ୍ୱାମୀ ଲୟେ କରି ଦେଖନି ମୋହାର ଗୁଆଣି
ଗନ୍ଧ ଆମୋଦଇ କର୍ପୂର ରସ ଜାଣି ।

ସାଧାରଣତଃ ପୋଥିରେ 'ନି ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ତେବେ ଯେପରି ଜଣାପଡୁଛି ସଂପାଦକ 'କିସ ଦିଲା', 'ହେନ' ପ୍ରଭୃତିକୁ ଗ୍ରହଣ କଲାପରି 'ନି' ପ୍ରୟୋଗକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ବଙ୍ଗଳା ପରି ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆରେ ଏ ସବୁ ପ୍ରୟୋଗ ଥିବା ପରି ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ତେବେ ଏ ସବୁ ପ୍ରୟୋଗ ଲିପିକାରଙ୍କ ଉପରେ ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରଭାବ ହୋଇଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ସାଧାରଣତଃ ବାଲେଶ୍ୱର, ମେଦିନୀପୁର ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରୁ ସଂଗୃହୀତ ପୋଥିରେ ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରୟୋଗ ବିଶେଷ ଭାବେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସଂପାଦକ ଆଞ୍ଚଳିକ ପ୍ରଭାବର ଏ ସବୁ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ସଂପାଦନା କଲାବେଳେ ବିଚାର କରିଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥା'ନ୍ତା, ଏବଂ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ସମାଧାନ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ପାଠକମାନେ ବିଚାର କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥା'ନ୍ତେ । ସଂପାଦନାରେ ଏ ସବୁ ଗୃହୀତ ହେବାପରେ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ, ସତେ ଯେପରି ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦଙ୍କ ବିଚାର ଵା ମନ୍ତବ୍ୟ ସୁଚିନ୍ତିତ ନ ଥିଲା ।

ଛାପା ପୁସ୍ତକରେ (ପୁରାଣ ପ୍ରକାଶକ କଂପାନୀ) କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅପପାଠ ଓ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ପଙ୍‌କ୍ତି ପ୍ରବେଶ କରିଥିବାର ପଣ୍ଡିତ ଗୋପୀନାଥ ନନ୍ଦ ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସଂପାଦିତ ମହାଭାରତ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ପାଠରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ମୁକୁଗାଁ ପୋଥିକୁ ତୁଳନାରେ ରଖି ଏହିପରି କେତେକ ପଙ୍‌କ୍ତିର ଶୁଦ୍ଧତା ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ ।

(୧) ନାଥ ନୃତ୍ୟ ଅଙ୍ଗେଣ ଭୋଳା (ପୃ.୩)
ମୂଳଗାଁ ପୋଥି’ଭିରହ ରସ ନାଥ ନୃତ୍ୟ ରଙ୍ଗ ଭୋଳା’’
(୨) ଗର୍ଜନ ନାଦ କରି ନିର୍ଘାତ ନରପତି,
ସଅମ୍ବରେ ବିଜୟେ ଯାଇ ମଣ୍ଡଳ ଚକ୍ରବ୍ରତୀ (ପୃ.୧୩) ।

ଗଂଗାଙ୍କର ପିତା ହେଉଛନ୍ତି ସୋମବଂଶୀୟ ରାଜା ନିର୍ଘାତ । ସେ ଶନ୍ତ୍ରୁ ରାଣଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ବଂଶଧର । ତେଣୁ ଶନ୍ତୁରାଣଙ୍କ ବିବାହ କାଳରେ ତାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତି ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ । ଏଠି ମୂଳଗାଁ ପୋଥିରେ ପାଠ ହେଉଛି

ଗର୍ଜନ ନାଦ କରି ଘାତ କରନ୍ତି ନରପତି
ଏମନ୍ତେ ବିଜେ ଯାଇ ମଣ୍ଡଳ ଚକ୍ରବ୍ରତୀ ।
(୩) ଯେମନ୍ତେ ସମୟେ ପ୍ରୀତି ଯେ ଅନେକ ବଢ଼ିଗଲା,
ପୁଣି ହାଦେ ବେନି ସହସ୍ର ବରଷ ହୋଇଲା ।

ଏହି ପଦର ପ୍ରଥମ ପାଦ ୯୯ ପଦର ପ୍ରଥମ ପାଦ ଅର୍ଥାତ୍ ...

‘ଯେମନ୍ତେ ଅନେକ ଯେ ବଢ଼ିଲା ପୀରତି’ର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଏବଂ ଏହାର ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ । ମୂଳଗାଁ ପୋଥିର ପାଠ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ-

ଏହିପରି ଅନେକ ସମୟ ବହିଗଲା ।
ପୁଣି ହିଁ ବେନି ସହସ୍ର ବରଷ ଶୃଙ୍ଗାରେ ବଞ୍ଚିଲା ।
(୪) ରମଣୀ ମନ୍ଦିରେଣ ଲେଖନି ପିତୁଳି
ଗତିବନ୍ଧେ ଲିହାଇଲେ କ୍ରୀଡ଼ା ରସେ କେଳି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦର ‘ରସେ’ ଶବ୍ଦ ସ୍ଥାନରେ ଅନ୍ୟ ବହୁ ପୋଥିର ପାଠ ‘ରଂଗ’ ରଖିଲେ ଅର୍ଥ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ।

(୫) “ଆଦିହୁ କୁରୁବଂଶ ହୋଇଲେ ଯେଥୁ ଉତପତ୍ତି । (ପୃ. ୪୧)

ଏ ସ୍ଥଳରେ ‘ଆଦିହୁଁ’ ନ ହୋଇ ‘ଆଦି’ ହେବ ।

(୬) ଯେମନ୍ତେଣ ରାଜ୍ୟ କରନ୍ତି ବେନି ଭାଇ ।
ଅନେକ ଯାଗ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି ସନ୍ତତି ଅର୍ଥ ପାଇଁ ।” (ପୃ.୨୯)

‘ବେନି’ ସ୍ଥଳରେ ‘ତିନି’ ହେବ । କାରଣ ପୂର୍ବରୁ ଭୀଷ୍ମ, ଚିତ୍ରବୀର୍ଯ୍ୟ ଓ ବିଚିତ୍ରବିର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କଥା ରହିଛି । ପୁଣି ସନ୍ତତି ଅର୍ଥ ପାଇଁ ସ୍ଥାନରେ ‘ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ପାଇଁ’ ପାଠ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

(୭) ସନ୍ତାନ ଧର୍ମ କହଇ ଶୁଣ ଗୋ ବାରତା

ଏହି ସ୍ଥଳରେ 'ସନ୍ତାନ ଧର୍ମର କହଇ ବାରତା' ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

(୮) ଗତି ଶାହସ୍ର ପୁରାଣ ସେ ଶିଖାନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ

ବିଧାନ ସେ ଶିଖାନ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କଲେ ପୁରାଣ ଶବ୍ଦର ଅନାବଶ୍ୟକତା ସ୍ପଷ୍ଟ ଜରାଯାଏ ।

(୯) ପୁତ୍ର ଗୋଟି ଉତପତ୍ତି ଗର୍ଭୁଂ ଯେତେବେଳେ
ମୁଖ ଚାହାନ୍ତେଣ ମାତା ପିତାର ଜୀବନ ସୁଫଳେ । (୨୩୮)
ଦୁତୀୟେଣ ପିତା ତା'ର ଚାହିଁବ ବଦନ
ଜନ୍ମକୁ ଫିଟାଇ ଦ୍ୱା'ର ଅପୁତ୍ରିକ ଲକ୍ଷଣ - ୧୩୯ (ପୃ. ୩୮)

ଏହି ଦୁଇଟି ପଦରେ ପ୍ରଥମେ ମାତାର ପରେ ପିତାର କଥା କୁହାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଶୁଦ୍ଧ ପାଠରେ ପ୍ରଥମ ପଦରେ 'ମାତା ପିତାର ଜୀବନ ସଫଳ' ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ପରେ ଦୁତୀୟେଣ ପିତା ଅର୍ଥହୀନ ହୋଇ ପଡ଼େ । ତେଣୁ ଏହାର ପାଠ ହେଉଛି-

ମୁଖ ଚାହାନ୍ତେଣ ମାତାର ଜୀବନ ସୁଫଳେ ।

ଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଲାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ଓ ଶବ୍ଦର ପ୍ରତି ପ୍ରୟୋଗ ପଦ୍ଧତି ଜାଣି ହୁଏ ନାହିଁ । ଶବ୍ଦ ସବୁକୁ ଟିକେ ଏପାଖ ସେପାଖ କରିଦେଲେ ଅର୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବହୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ । ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ କେତୋଟି ପଙ୍କ୍ତି ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଛି ।

(୧) ଯେତେକ ଦୋଷେଣ ମୋତେ କୋପ ତ କଲା
ଭର୍ତ୍ସନା ନ କରିଣ ଯେ ଗାଳି ନ ବୋଇଲା । ୨୧୮
ଛାଡ଼ି ଯାଇ ନ ପାରଇଁ ଯେ ମୁହିଁ ସତ୍ୟବ୍ରତେ
ସତ୍ୟକୁ ଲଙ୍ଘିଣ ଯେଥୁ ଯିବଇଁ କେମନ୍ତେ ।

ତୁଳନା ପାଇଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପାଠ ଦିଆଯାଉଛି । ...

ଯେତେକ ଦୋଷେଣ ଯେ ମୋତେ କୋପ ନ କଲା ।
ଭର୍ତ୍ସନା ସହିଲା ଗାଳି ନ ବୋଇଲା
ସତ୍ୟ ଛାଡ଼ି ନ ପାରେ ମୁନି ଅଛି ସତ୍ୟ ଚିତ୍ତେ
ସତ୍ୟ ଲଙ୍ଘିଣ ମୁହିଁ ଯେ ଯିବଇଁ କେମନ୍ତେ ।

(୨) ଯେ ମହାରାଜ୍ୟେ ପଶିଣ କିପାଁ ବ୍ରତ ରାଜ ସେବି । ପୃ-୨୨
ସ୍ଥଳରେ ମହାରାଜେଶ୍ୱର ହୋଇ କିପାଁ ବ୍ରତ ରାଜ ସେବି
(୩) ଅସମ୍ଭାଳି ହୋଇଣ ସେ ଚିତ୍ର ଲେଖନ ପିତୃଳି ।
ବିବସନ ହୋଇଣ ମୁନି ତା'ର ତୁଳେ କରେ କେଳି
(୪) ଅନେକ ବେଶ ବେଶନ ହୋଇ ମହା ଋଷି ।
ଶୃଙ୍ଗାର ନିମନ୍ତେ ସେ ସନ୍ନିଧ୍ୟେ ଥାନ୍ତି ବସି ।
ପଛୁଁ ଆସି କୋଳ କରି ଧରନ୍ତେ ଶାୟେଂ ତନୁଂ
ମହାବଳ ବାଳୀ ସେ ବାହାର ହୁଅଇ ଭୁବନୁ ।

'ସନ୍ନିଧ୍ୟେ ଥା'ନ୍ତି ବସି' ପୁଣି 'ପଛୁଁ ଆସି କୋଳ କରନ୍ତି' ଉକ୍ତିର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନାହିଁ । ମୂଳୁଗାଁ ପୋଥିର ପାଠ ଏ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟତାକୁ ଦୂର କରି ପାଠକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ-

ଅନେକ ବେଷ ହୋଇ ସାଏନ୍ତନୁ ଋଷି
ଶୃଙ୍ଗାର ନିମନ୍ତେ ସେ କତି କତି ହୁଅନ୍ତି ଆସି
ତା'ପରେ ପଛୁଁ ଆସି କୋଳ କରି ଧରନ୍ତି ।

ମୂଳୁଗାଁ ପୋଥିର ପାଠ ସଂପାଦିତ ମହାଭାରତରେ ଗୃହୀତ ପାଠର ଅତି ନିକଟତମ । ତେବେ ବି ପ୍ରୟୋଗରେ ଏତେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଯେ ପ୍ରଦତ୍ତ ପାଠର ସ୍ୱରୂପ ଜାଣି ହୁଏ ନାହିଁ । ଶୁଦ୍ଧ ପାଠରେ ଗୃହୀତ ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରୟୋଗ ମୂଳୁଗାଁ ପୋଥିରେ ନାହିଁ ।

ଗୃହିତ ପାଠ	ମୂଳଗାଁ ପୋଥି
କିସଅର୍ଥେ	କିପାଁଇ
ଯାଇତେ ନ ଦିଲା	ନ ଦେଲା ଯାଇ
ବାଭିୟେ ବାଭିୟେ	ବାପା, ବାପା
ସତ୍ୟ ମାନିଥିଲି	ସତ୍ୟ ପାଳିଥିଲି
ପ୍ରତିବାଚ	ବୋଇଲେ
ରତି ରଂଗ ନର	ରତି ସଙ୍ଗ ହୁଅ
କେବଣ ମତେ	କେମନ୍ତେ
ପରଦାରାୟେଣୀ	ପରଦାରେଣୀ

ଅତ୍ୟନ୍ତ ମାନ   ଆବର୍ତ୍ତମାନ

କେବଳ ଶବ୍ଦ ନୁହେଁ ବାକ୍ୟ ଗଠନ ରୀତିରେ ବହୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଳ୍ପ ଶବ୍ଦ ମାଧ୍ୟମରେ କୁହାଯାଇ ପାରୁଥିବା ଉକ୍ତିରେ ଅନାବଶ୍ୟକ ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା କରି ଏହାକୁ ଦୀର୍ଘ କରାଯାଇଛି ।

(୧) ବ୍ୟାସେ ପ୍ରତିବାଚ ମାତା ଗୋ ମୋହର ହୋଇଲା ସନମତ ।
ବ୍ୟାସେ ବୋଇଲେ ମୋହର ହୋଇଲା ସନମତ ।
(୨) ବ୍ୟାସଙ୍କୁ ସନମତ କରାଇ ଚଳିଲେ ସତ୍ୟବାଦୀ
ବ୍ୟାସଙ୍କର ସନମତେ ଚଳିଲେ ସତ୍ୟବତୀ
(୩) ସନ୍ତାନ ଧର୍ମ କହଇ ଶୁଣ ଗୋ ବାରତା
ସନ୍ତାନ ଧର୍ମରୁ କହଇ ବାରତା ।
(୪) ଅମ୍ବିକାର ଅଙ୍ଗେ ପଡ଼ିଲା ସେ ଅନଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର
ଅମ୍ବିକାଏ ପୀଡ଼ିଲେ ଅନଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ।

ଏହି ଆଲୋଚନା ସଂପାଦିତ ସାରଳା **ମହାଭାରତ**ର କେବଳ ଆଦିପର୍ବର କେତେକ ସମସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦିଆଗଲା । ସମଗ୍ର ଭାବରେ ସମ୍ପାଦିତ **ମହାଭାରତ**ରେ ଏହି ଦୋଷତ୍ରୁଟି ସବୁ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ । ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ପ୍ରାୟ ଦଶବର୍ଷ ପରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ଓ ସେ ସମୟରେ ଅଧ୍ୟାପକ ଗୌରୀକୁମାର ବ୍ରହ୍ମା ଏହାର ଭାରପ୍ରାପ୍ତ ସମ୍ପାଦକ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଭିନ୍ନ ଦୋଷ ତ୍ରୁଟି ପାଇଁ କିଏ କେତେ ଦୂର ଦାୟୀ ତାହା କହିବା ସହଜ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ କଥା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ, ଏହି ସମ୍ପାଦିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ସାରଳା ମହାଭାରତ ଶୁଦ୍ଧ ବା ପ୍ରାମାଣିକ ସଂସ୍କରଣ (definitive edition) ନୁହେଁ ଓ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଗବେଷଣା ପାଇଁ ଏହା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ହେବ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ପୋଥିରେ ସାରଳା ମହାଭାରତର ଯେଉଁ ବିଭିନ୍ନ ପାଠ ରହିଛି ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରକାଶ ଦ୍ୱାରା ସେହି ପାଠର ସମଷ୍ଟିରେ କେବଳ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପାଠ ଯୁକ୍ତ ହେଲା । ଅନ୍ୟତ୍ର ଝଂକାର ପତ୍ରିକାରେ ଐତିହାସିକ ଡ଼କ୍ଟର କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀ ସାରଳା ମହାଭାରତର ଅଙ୍ଗଛେଦ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ସୂଚନ ଦେଇଛନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ ଦୋଷତ୍ରୁଟି ବ୍ୟତୀତ

ସାରଳା ମହାଭାରତ ଅଙ୍ଗଚ୍ଛେଦ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ସାଧିତ ହୋଇଛି । ସେ ସବୁ ବାରାନ୍ତରେ ଆଲୋଚ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାଣ ଜାତି ସାରଳା ମହାଭାରତର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଆଶାୟୀ ହୋଇ ରହିଥିଲା ସେ ଯେ ଆଜି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ବଂଚିତ ଓ ବ୍ୟର୍ଥ ମନୋରଥ ହୋଇଛି, ଏହା ଆଦି ପର୍ବର ମାତ୍ର ୧୦୮ ପୃଷ୍ଠାକୁ ନେଇ ହୋଇଥିବା ଏହି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ ।

-୦-

୨

ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ଓ ସାରଳା ମହାଭାରତର ମହାଯୋଗୀ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ

ଖାଣ୍ଡବ ବନ ବହନ ମହାଭାରତର ଏକ ଆକର୍ଷଣୀୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନିରୀହ ପଶୁ,ପକ୍ଷୀ,କୀଟ, ପତଙ୍ଗ, ବୃକ୍ଷଲତା ତଥା ସରୀସୃପ, ସବୁରି ନୃଶଂସ ସଂହାର ଲୀଳା ଆଲୋଚକମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଦିଏ । ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ଏହା ଥିଲା ଏକାନ୍ତ ପରିପନ୍ଥୀ । ମହାଭାରତର ମହାନ ଆତ୍ମା ସହ ଏହାର ସଂଯୋଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅରୁଚିକର । ସେଥିପାଇଁ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର କେତେକ ବି଼ ।ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଏକ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ଅଂଶ ଭାବେ ବିଚାର କରିଥା'ନ୍ତି । କାହାର କାହାରି ମତରେ ମହାଭାରତରେ ଏପରି ଭୟାବହ ସଂହାର ଲୀଳା ଅଉ ଦ୍ୱିତୀୟ ଥର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ମହାଭାରତର ଯୁଦ୍ଧ ଥିଲା ଯୋଦ୍ଧା ଓ ପ୍ରତିଯୋଦ୍ଧାରେ ସଙ୍ଘର୍ଷ । ମରିବା ଓ ମାରିବା ଏହାର ଧର୍ମ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ବଧ ବେଳେ ଯୁଦ୍ଧର ସାଧରଣ ନୀତି ନିୟମ ଭଙ୍ଗ ହୋଇ ଥିବା କୁହାଯାଉଥିଲେ ହେଁ, ଏହା ମଧ୍ୟ ରଣଭୂମିର କଥା । ଅଥଚ ନିରୀହ ପ୍ରାଣୀ ମାନଙ୍କୁ ବିନା କାରଣରେ ଖାଣ୍ଡବ ବନରେ ଯେପରି ହତ୍ୟା କରାଗଲା ତାହାର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ଏସବୁ ସତ୍ୱେ ସାରଳା ମହାଭାରତ ରଚନା ହେବା ବେଳକୁ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗ ମହାଭାରତର ଏକ ଅଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ତେବେ ବି ସାରଳା ଦାସ ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ତା'ଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ସ୍ଥାନ ଦେଲାବେଳେ ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତର ବହୁ ଅସଙ୍ଗତ ଓ ବିଡ଼ମ୍ବନା ତା'ଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରିଦେଲା । ବିଶେଷ-କରି ତା'ଙ୍କ ମହାଭାରତର ଭାରୋଇ ମଲ୍ଲ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ସେ ଏ ସବୁ ଅପଦାଦରୁ ମୁକ୍ତ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନୃଶଂସ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଓ ନିଷ୍ଠୁର ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ଜଣେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଓ ଦୟାବାନ ବ୍ୟକ୍ତିରେ ପରିଣତ କରିଦେଲେ ।

ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ଏହି ଘଟଣା ସଂଘଟିତ ହୁଏ, ସୁଭଦ୍ରା ହରଣ ପରେ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେତେବେଳକୁ ଅର୍ଜୁନ ବହୁ ଅସ୍ତ୍ର ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଭାରତବର୍ଷର ଜଣେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ବୀର ଭାବରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ସାରିଥିଲେ । ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷ ବନବାସ ଅବସରରେ ସେ ଅଙ୍ଗ ବଙ୍ଗ କଳିଙ୍ଗ ସମେତ ସମଗ୍ର ପୂର୍ବ ଭାରତ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରି ଉଲୁପୀ ଓ ଚିତ୍ରାଙ୍ଗଦାଙ୍କ ସଦୃଶ ସୁନ୍ଦରୀ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ପାଣିଗ୍ରହଣ କରି ଦ୍ୱାରକାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେବାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତଥା ଗୌରବ ଅର୍ଜନ କରିସାରିଥିଲେ । ତା'ଙ୍କ ବୀରତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନରେ ଆଉ କୌଣସି ଶଙ୍କା ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସୁଭଦ୍ରା ରୂପମୁଗ୍ଧ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ସେ ପରାମର୍ଶ ଦେଲେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ବଳପୂର୍ବକ ହରଣ କରିବା ପାଇଁ । ଯାଦବମାନଙ୍କ ବିରୋଧର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ସାମର୍ଥ୍ୟ ତାଙ୍କଠାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା ଅଥଚ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏହି ଘଟଣା ଘଟେ ଦ୍ରୌପଦୀ ବିବାହର ଅବ୍ୟବହିତ ପରେ । ଏହା ପୂର୍ବରୁ ଦ୍ରୌପଦୀ ସ୍ୱୟମ୍ବରରେ ଅର୍ଜୁନ ଅପୂର୍ବ ସଫଳତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ଥିଲେ ହେଁ ମହାଭାରତ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ ଯୋଦ୍ଧା ହେବା ପାଇଁ ଆହୁରି ଦିବ୍ୟ ଅସ୍ତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ଘଟଣାର କ୍ରମ ବଦଳାଇ ଦେଲେ ।

ଦ୍ରୌପଦୀ ବିବାହ ପରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ବଳଶାଳୀ ଭୀମଙ୍କ ଦୌରାତ୍ମ୍ୟରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ଏକାଠି ବସି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ଦୁଇଟି ଶପଥ ନେଲେ । ପ୍ରଥମ ହେଲା - ଦିନରେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ପାଖକୁ କେହି ଦୁଇଥର ଯିବେ ନାହିଁ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା - ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ପାଖରେ ଜଣେ ଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ଗଲେ ତାହା ଏକ ଅପରାଧରେ ପରିଗଣିତ ହେବ ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ସେ ପାଇବ ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷର ବନବାସ ଦଣ୍ଡ । ଏହି ଶପଥ କରି ପାଣ୍ଡବମାନେ ତା'ଙ୍କ ଘରକୁ ସଜାଡ଼ି ନେଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ ଅଗ୍ନି ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେଲେ ନାହିଁ । ପାଣ୍ଡବମାନେ ଯେଉଁ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ଶପଥ ନେଲେ, ସେହି ଅଗ୍ନି ଯେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ରାଜପୁରର ରମଣୀମାନଙ୍କ ସହ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ସହ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ସଖା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଅଗ୍ନି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ଜଣେ ଦରିଦ୍ର ଭିକ୍ଷାର୍ଥୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭାବେ । ଦାନ ଦେବା ପାଇଁ ସତ୍ୟ କରାଇ ନେବା ପରେ ସେ କହିଲେ ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନର

କଥା । ଅଗ୍ନିଙ୍କର ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଅର୍ଜୁନ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରି ଦେଇଥିଲା । କାରଣ ଖାଣ୍ଡବ ବନର ଅଧିକାରୀ ଇନ୍ଦ୍ର ହେବେ ଏହି ସଙ୍ଘର୍ଷର ପ୍ରଧାନ ବିରୋଧୀ । ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବା ପାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ରର ଆବଶ୍ୟକ, ସେ ସବୁ ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ର ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଅଗ୍ନି ମଧ ସେମାନଙ୍କ ବିବଶତା ବୁଝି ବରୁଣଙ୍କ ଠାରୁ ସୁଦର୍ଶନ ଚକ୍ର ଓ କୌମଦକୀ ଗଦା ଆଣି ଦେଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଲେ ଗାଣ୍ଡୀବ ଧନୁ, କପିଧ୍ୱଜ ରଥ ଓ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷୟ ତୂଣୀର । ଏହାପରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ।

ସାରଳା ଦାସ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ସାକ୍ଷାତକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଦେଲେ । ପ୍ରଥମ ଥର ସେ ଆସିଲେ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ରାଜପୁରକୁ । ସେତେବେଳେ ରାଜପୁରର ଦ୍ୱାର ଦେଶରେ ଅର୍ଜୁନ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣବେଶୀ ଅଗ୍ନି ତା'ଙ୍କୁ ଆଗମନର ଅଭିପ୍ରାୟ ଜଣାଇ କହିଲେ ସେ ଚାହାନ୍ତି ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର ଦର୍ଶନ । ବିଳମ୍ବ ହେଲେ ସେ ସମସ୍ତ ପାଣ୍ଡବ ଓ ରାଜପୁରକୁ ଭସ୍ମ କରିଦେବେ ।

ସେତେବେଳେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଥିଲେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁରରେ । ସେଠାକୁ ଗଲେ ବାରବର୍ଷର ବନବାସ, ନ ଗଲେ ସମସ୍ତ ବଂଶ ନାଶ । ଅର୍ଜୁନ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ନିଜ ବନବାସକୁ ବାଛି ନେଲେ । ସଂଯୋଗକୁ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ସମ୍ମୁଖରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କର କୌଣସି ସନ୍ତକ ନ ଥିଲା । ଅଗ୍ନି ଦେବତା କୁକୁର ରୂପରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ଜୋତା ବା ମୋଜାକୁ ହରଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଅର୍ଜୁନ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଏକ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ପରିସ୍ଥିତିରେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ଆସିବା ବେଳକୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶୀ ଅଗ୍ନି ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତା'ଙ୍କ କ୍ରୋଧ ପ୍ରଶମିତ କଲେ କୁକୁରମାନଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ ଏବଂ ଅର୍ଜୁନ ବାରବର୍ଷର ବନବାସ ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରିବା ପାଇଁ ହସ୍ତିନା ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ଅର୍ଜୁନ ଚାଲି ଯିବାର କିଛିଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆସି ହସ୍ତିନାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସହଦେବ ତା'ଙ୍କୁ ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କଲେ ଅତୀତ ତଥା ଭବିଷ୍ୟତର । ସବୁ କଥା ଶୁଣି ସେ ଗଲେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ନିକଟକୁ । ସେତେବେଳକୁ ଅର୍ଜୁନ ଶିବଙ୍କୁ ହର ଉଦ୍ୟାନ ବନରେ ଜିଣି ଅକ୍ଷୟ ତୂଣୀର ଓ ପାଶୁପତ ଅସ୍ତ୍ର ଲାଭ କରି ସାରି ମଣିଭଦ୍ରା ପର୍ବତ ଉପରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତା'ଙ୍କୁ ଚମତ୍କୃତ କରିବା

ପାଇଁ ନବଗୁଞ୍ଜର ରୂପ ଧାରଣ କଲେ । ଅର୍ଜୁନ କିନ୍ତୁ ତା'ଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଗଲେ । ତା ପରେ ଉଭୟ ବନ୍ଧୁ ମିଶି ମନଖୁସିରେ ଆଳାପ କରୁଥିବା ବେଳେ ଅଗ୍ନି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନର ସତ୍ୟ କରାଇ ନେଲେ ।

ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ଦିବ୍ୟାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ଶକ୍ତିଶାଳୀ କରିବା ପାଇଁ ଅଗ୍ନି ବାହାରିଗଲେ ଅସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରହ ଅଭିଯାନରେ । ସେ ଅସ୍ତ୍ର ପାଇଁ କେବଳ ବରୁଣଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ନ କରି ନାରାୟଣ, କୁବେର, ପବନ, ବାସୁକୀ, ଯମ ଏପରିକି ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜର ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଆୟୁଧକୁ ଆଗ୍ରହର ସହିତ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଅଗ୍ନି ସେ ସବୁ କେବଳ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଇ ଦେଲେ ।

ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ କଲେ ଏକାକୀ ଅର୍ଜୁନ । ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହ ଶତ୍ରୁତା ନ କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେ ସ୍ଥାନ ତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ ।

ଅସ୍ତ୍ର ସଂଗ୍ରହରେ ବି ସାରଳା ଦାସ ସଂସ୍କୃତରୁ ଅଲଗା ହୋଇଗଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିଜେ ବିଷ୍ଣୁ । ସେଥିପାଇଁ ବରୁଣଙ୍କଠାରୁ ଚକ୍ର ଓ କୌମଦକୀ ଗଦା ଆଣି ତା'ଙ୍କୁ ଦେବା ସାରଳା ଦାସଙ୍କୁ ଅବାନ୍ତର ବୋଧ ହେଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଆଉ ସେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାଇଲେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ବରୁଣ ଦେଇଥିବାର ତିନୋଟି ଅସ୍ତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ସାରଳା ଦାସ ଗ୍ରହଣ କଲେ ନାହିଁ । ଅକ୍ଷୟ ତୂଣୀରକୁ ସେ ଆଣିଲେ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ଠାରୁ । କପିଧ୍ୱଜ ଯାହାକୁ ସାରଳା ଦାସ ନନ୍ଦୀଘୋଷ ନାମ ଦେଇଥିଲେ, ସେ ତ ହେଲା ନାରାୟଣଙ୍କ ରଥ । ସେଥିପାଇଁ ଅଗ୍ନି ନାରାୟଣଙ୍କ ଠାରୁ ତାହା ଆଣି ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଲେ । ଗାଣ୍ଡିବ ଧନୁ ନାରାୟଣଂକ ଠାରୁ ଆଣିଥିଲେ ବି ସାରଳା ଦାସ ଏ ବିଷୟରେ ସଂଶୟମୁକ୍ତ ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ ପର୍ବରେ ଅର୍ଜୁନ ଗାଣ୍ଡୀବ ଧନୁକୁ ସଂସ୍କୃତ ପରି ବରୁଣଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେଲେ । ସବୁଦେବତାଙ୍କ ପରି ଇନ୍ଦ୍ର ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ଅସ୍ତ୍ର ଦେବାରେ କୌଣସି ଯୁକ୍ତି ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତ ପରି ସାରଳାଦାସ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନି ନିଜକୁ ରୋଗମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ଯେତେଥର ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ,ସେତେଥର ଇନ୍ଦ୍ରବାଧା ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ଏଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ କରିଥିଲେ । ତେବେ ଏଥର ଇନ୍ଦ୍ର ହୁଏତ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପରି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ବୁଝି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଅସ୍ତ୍ର ଶସ୍ତ୍ରରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ କଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ତା'ଙ୍କର ଅଦୌ ଆନ୍ତରିକତା ନ ଥିଲା । ବିନା ଦୋଷରେ ନିରୀହ ପ୍ରାଣୀ ମାନଙ୍କୁ ନୃଶଂସ ଭାବେ ହତ୍ୟା କରିବାର ସେ ଆଦୌ ପକ୍ଷପାଢ଼ୀ ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ନିଜ ଶରରେ ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଅତି ବିନୟ ଭାବେ ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ ଏ ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପଦକୁ ନଷ୍ଟ ନ କରିବା ପାଇଁ ।

କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ିଣ ଯେ ବୋଲଇ ଫାଲଗୁନି,
କେବଳ ମଉଷଧିରେ ତୁଟିବ ତୁମ୍ଭର ମନ୍ଦଅଗ୍ନି ।
ଚିହ୍ନାଇ ଦିଅ ମୋତେ ଯେ ଆଣଇ ମୁହିଁ ତାହା କାଟି ।
ଭକ୍ଷିଣ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଉ ତୁମ୍ଭର ଶରୀର ଗୋଟି । (ପୃ. ୬୫)

ଅଗ୍ନି କିନ୍ତୁ ନଛୋଡ଼ ବନ୍ଧା । ସେ ଚାହିଁଲେ ଖାଣ୍ଡବ ବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବୃକ୍ଷ, ପକ୍ଷୀ ଏପରି କି କୀଟ, ପରଙ୍ଗକୁ ତା'ଙ୍କ କରାଳ ଗ୍ରାସରେ ଭସ୍ମ କରିବା ପାଇଁ । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ଶର ସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ।

ସେତିକି ବେଳେ ସେଠି ଉପନୀତ ହେଲେ ଦେବର୍ଷି ନାରଦ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ଖାଣ୍ଡନ ବନ ଦହନ ନ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ-ନିଜର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତା ଦର୍ଶାଇ କହିଥିଲେ । -

ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ବୋଇଲ ମୁଁ ଅଟଇ କିସ ଦୋଷୀ
ଦିଗପାଳ ହୋଇ ଅଗ୍ନି ଦେବତାୟେ ନାଶି ।

ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ହେଉଥିବାର ଦେଖି ଇନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଥମେ ନିଜ ପୁତ୍ରମାନଙ୍କୁ ପଠାଇଲେ । ସେମାନେ ହାରିଯିବାରୁ ନିଜେ ଇନ୍ଦ୍ର ଆସି ପହଞ୍ଚି ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଖାଣ୍ଡବ ବନର ପଶୁ ପକ୍ଷୀ କୀଟ ପତଙ୍ଗ ଅପେକ୍ଷା ସେଥିରେ ଥିବା ଔଷଧବୃକ୍ଷ ସବୁ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ବିବ୍ରତ କରିଥିଲେ । ସେ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ସେ ସବୁ ବୃକ୍ଷକୁ ଚିହ୍ନାଇ ସେ ସବୁର ଔଷଧୀୟ ଗୁଣର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କରି । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ସବୁ ଶୁଣି ଅତି ବିନମ୍ର ଭାବେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ ।

ଅର୍ଜୁନ ବୋଇଲେ ଦେବ ଶୁଣ ସହସ୍ରାକ୍ଷ
ଅଗ୍ନି ଦେବତା ମୋତେ କରାଇଲେ ଦାନ ବାକ୍ୟ ।

କପଟେ ମାରିଲେ ମୋତେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରୂପ ଧରି
କିସ ମାଗିବ ବୋଲି ମୁଁ ନ ଜାଣି ସତ୍ୟ କଲି ।
ତଳ ହାତେ ମାରିଲେ ମୁଁ ଉପର ହାତେ ଦାନ ଦେଲି
ଯେମନ୍ତ ବୋଲିଣ ଯେ ସତ୍ୟ ମୁହିଁ କଲି ।
ସତ୍ୟ କରାଇ ମୋତେ ମାରିଲେ ଖାଣ୍ଡବ ବନ
ମୁହିଁ ନ ଜାଣଇ ଯେ ତୁମ୍ଭର ମଧୁବନ ।
କଷ୍ଟି ଦିଜବର ବୋଲି ସତ୍ୟ ମୁହିଁ କଲି
ଅଗ୍ନି ଙ୍କର ଚରିତ ମୁହିଁ ଜାଣିତ ନୁଆରିଲି ।

ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ କରିବା ପାଇଁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କର ଆନ୍ତରିକତା ନ ଥବାରୁ ନାରଦ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହ ଆଳାପ କଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ହସ୍ତ ଶିଥିଳ ହୋଇଯାଉଥିଲା ଓ ସମୟ ଉଣି ପକ୍ଷୀମାନେ ପଳାଇ ଯାଉଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଅଗ୍ନି ଚିତ୍କାର କରି ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ତା'ଙ୍କ ଶପଥ କଥା ବାରମ୍ବାର ମନେ ପକାଇ ଦେଇ ଉତ୍ତେଜିତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଅର୍ଜୁନ ବାଧ ହୋଇ ପୁଣି ତୀର ସନ୍ଧାନ କରୁଥିଲେ ।

ଅର୍ଜୁନ ଓ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ସତର୍କତା ସତ୍ତ୍ୱେ କେତେକ ପ୍ରାଣୀ, ବୃକ୍ଷ ଓ ପକ୍ଷୀ ଏହି ନୃଶଂସ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡରୁ ବଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତରେ ଛ'ଜଣ ବଞ୍ଚିଥିବା କଥା କୁହାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଶାରଳା ଦାସ ଏମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି କଲେ । ସେଥିରେ ମୁଖ୍ୟ ହେଲା ତକ୍ଷକ ନାଗ ପୁତ୍ର ଅଶ୍ୱସେନ । ସାରଳା ଦାସ ତକ୍ଷକଙ୍କୁ 'କୁଳିକ' ଓ ଅଶ୍ୱସେନକୁ 'ଶୋଷକ' କହିଛନ୍ତି । ପୁଣି କଥାକୁ ମଧ ବଦଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଅନୁଯାୟୀ ତକ୍ଷକ ପୁତ୍ର ଅଶ୍ୱସେନ ଦଗ୍ଧ ହେଉଥିବାର ଦେଖି ତା'ର ମାତା ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ନିଜ ପୁତ୍ରର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲାବେଳେ ଅର୍ଜୁନ ସ୍ତ୍ରୀ-ହତ୍ୟା ଦୋଷକୁ ବିଚାର ନ କରି ତକ୍ଷକର ପତ୍ନୀକୁ ତୀକ୍ଷ୍ଣ-ଶର ସାହାଯ୍ୟରେ ବଧ କରିଥିଲେ । ଅଥଚ ଅଶ୍ୱସେନ ଖସି ଯାଇଥିଲା । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଶୋଷକ ଯାଇ ପଡ଼ିଲା ସମୁଦ୍ର ଗର୍ଭରେ ନିଜ ପିତା କୁଳିକଙ୍କ ନିକଟରେ । ସେତେବେଳେ କୁଳିକ କହିଲା, ଅଗ୍ନି ମୋର ବନ୍ଧୁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ତୋତେ ବଧ କରିବା ପାଇଁ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଆଉ ଅନୁରୋଧ କରିବ ନାହିଁ । ତାହାହିଁ ହୋଇଥିଲା । ଶୋଷକ ପଳାୟନ କରି ଅର୍ଜୁନ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦୀ କର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଶରଣ ନେଲା । ସାରଳା ଦାସ ତକ୍ଷକ ପତ୍ନୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନ ଦେଇ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କେବଳ

ସ୍ତ୍ରୀ ହତ୍ୟା ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ କରି ନ ଥିଲେ ଅପର ପକ୍ଷରେ ଗର୍ଭବତୀ ତାରାକ୍ଷୀ ପକ୍ଷୀର ଆକୁଳତା ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଜଣାଇ ତାଙ୍କୁ ବଧ ନ କରିବା ଫଳରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତି ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ସମ୍ମାନ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା ।

ଅର୍ଜୁନ ଯେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସଂହାରଲୀଳା ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଆଦୌ ଆନ୍ତରିକତା ନ ଥିଲା ଏହା ଜଣାଯାଏ ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ଅଗ୍ନିଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନା ଉଦ୍ୟମରୁ । ତାଙ୍କର ପ୍ରରୋଚନାରେ ଇନ୍ଦ୍ର ନିଜର ସମସ୍ତ ଅଭିମାନକୁ ଭୁଲି ଅଗ୍ନିଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରି ତାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କଲେ ଏବଂ ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ ଯୁଦ୍ଧରୁ ନିବୃତ୍ତ କରାଇବା ପାଇଁ ନିଜେ ଶଚୀ ଗୋସାମଣୀ ପୁଷ୍ପେକ ବିମାନ ଆରୋହି ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଆସିଲେ ଏବଂ ପରାଜିତ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ କହିଲେ, ଏଥିରେ ଅର୍ଜୁନର କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ, ତା'କୁ କୋପ କରିବା ଅନୁଚିତ ।

ସ୍ୱାମୀ ଅର୍ଜୁନ କଇଂ କୋପ କିଂପେ କରୁ ସୁର ରାୟେ ।
ଅଗ୍ନି ଦେବତା ଭିଆଇଲେ ଯେମନେକ ଉପାୟେ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଶରାଘାତରୁ ଯେଉଁମାନେ ରକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କ ଆଶ୍ରିତ ଥିଲେ । ତାମ୍ରଚୂଡ଼ ରକ୍ଷା ପାଇଗଲେ ତ୍ରେତୟାରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ବରଦାନ ଯୋଗୁଁ , ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରସାଦ ଓ ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଭବ (ଅଶ୍ୱତ୍ଥ) ବୃକ୍ଷ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଦୟାରୁ ବଞ୍ଚିଗଲେ । ନିଜେ ଅଗ୍ନି ପାଣ୍ଧୂଆ ଗଛ ଓ ଚକ୍ର ପକ୍ଷୀକୁ ଦୟା କଲେ । ନୀଳକଣ୍ଠ ଚଢ଼େଇ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ଚିହ୍ନ (ଅର୍ଥାତ ଶିବ ନିଜେ ନୀଳକଣ୍ଠ) ଧାରଣ କରିଥିବାରୁ ଅର୍ଜୁନ ତାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ । ବକୁଳ ଓ ଭୋଜ କୁସୁମ ଲତା ଆଦିତ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ଏବଂ ତାରାକ୍ଷୀ ପକ୍ଷୀ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଅଗ୍ନିରେ ଦଗଧ୍ ହେଲେ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମତରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଦେବ ଭକ୍ତିର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଖାଣ୍ଡବବନ ଦହନ ଥିଲା, ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ପାଇଁ ସବୁଦିଗରୁ ମଙ୍ଗଳପ୍ରଦ । ଏଥିରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ସତ୍ୟବାଦିତା, ଦୟାଳୁତା ଓ ସର୍ବୋପରି ମହାନତା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା । ବହୁ ଦିବ୍ୟାସ୍ତ୍ରରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ସେ କେବଳ ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିବା ପଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନ ଥିଲେ, ଅଗ୍ନି ତଥା ଅନ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଲାଭ କରି ମହାଭାରତର ଭାରୋଇ

ମଲ୍ଲ ଅର୍ଥାତ୍ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଯୋଦ୍ଧାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ । ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନ ଶେଷରେ ସେଥିପାଇଁ ଅଗ୍ନି ଭସ୍ମରାଶି ମଧ୍ୟରେ ଏକ ବିଭୁତି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ତଦ୍ୱାରା ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କ ଶରୀରକୁ ବଜ୍ର ସଦୃଶ କଠୋର କରିଦେଲେ ।

ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନର ଆଦ୍ୟରୁ ପ୍ରାନ୍ତ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ହେଲା ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାତର ନିର୍ଦ୍ଦୟତା ଓ ନୃଶଂସତା ସ୍ଥାନରେ ସତ୍ୟ, ଦୟା, କ୍ଷମା, ଉଦାରତା, ଦେବଭକ୍ତି ସର୍ବୋପରି ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭକ୍ତିର ମହିମା ଘୋଷଣା କରିବା । ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍ ଗୀତାରେ ମହାଭାରତ ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରାକ କାଳରେ ଯେଉଁ କର୍ମଯୋଗୀ ଅର୍ଜ୍ଜୁନଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଖାଣ୍ଡବ ବନ ଦହନର ନାୟକ ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଥିଲେ ତାହାରି ହିଁ ଆଦ୍ୟାଭାସ ।

-୦-

୩

ଓଡ଼ିଶାରେ ମାଧବ ଉପାସନାର ପରମ୍ପରା ଓ ସାରଳା ଦାସ

ଓଡ଼ିଶାରେ ମାଧବ ପୂଜାର ପରମ୍ପରା ଅତି ପ୍ରାଚୀନ । ଇତିହାସରୁ ଜଣାଯାଏ, ସପ୍ତମ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ନରପତି ମାଧବ ରାଜ ତାଙ୍କର ଏକ ଶିଳାଲେଖରେ ଚକ୍ରଧର ଭଗବାନ୍ ମାଧବଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମାଧବରାଜଙ୍କ ଇଷ୍ଟ ଦେବତା ଥିଲେ ଚକ୍ରଧାରୀ ମାଧବ । ସେହିଦିନୁ , ଦେଶରେ ମାଧବ ପ୍ରତିମା ବିଭିନ୍ନ ନାମରେ ପୂଜିତ ହେଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ଐତିହାସିକ କେଦାରନାଥ ମହାପାତ୍ର ନୀଳମାଧବ, ସନ୍ତୋଷ ମାଧବ, ଶ୍ରୀ ଲୋକମାଧବ, ଚୋଳଗଙ୍ଗ ମାଧବ, ତ୍ରିବେଣୀ ମାଧବ, ମାଧବାନନ୍ଦ ଓ ପ୍ରାଚୀମାଧବର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରାଚୀ-ତଟବର୍ତ୍ତୀ କେନ୍ଦୁଳୀ, ନିଆଳୀ, ସୁଆଗପୁର, ମାଧବ, ପିତାପଡ଼ା, କୃଷ୍ଣପ୍ରସାଦ, ଚୌରାଶୀର ନିଭରଣ, ବୋଲରା, କାକଟପୁର, ନୀଳକଣ୍ଠପୁର, ମୁଦ୍‌ଗଲ୍ଲ, ଲତାହରଣ, ନାସିକେଶ୍ୱର, ନରୁଆ ଓ ଗୁଡ଼ବଣେଇ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରାମରେ ମାଧବ ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ତା'ଙ୍କ ଅନୁସନ୍ଧାନରୁ ଜଣାଯାଏ । ଏଥିରୁ ଅନେକେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ହେଁ ମାଧବ ଗ୍ରାମର ମାଧବାନନ୍ଦ ଅଦ୍ୟାବଧି ମାଧବ ପୂଜାର ଶେଷ ସଙ୍କେତ ବହନ କରି ବିଦ୍ୟମାନ । ପ୍ରାଚୀ ତଟପରି ବୈତରଣୀ ତୀରବର୍ତ୍ତୀ ବିରଜା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବ ପୂଜା ପାଉଥିବା **ବିରଜା ମାହାତ୍ମ୍ୟ** ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ । ସେମାନେ ହେଲେ ଆଦି-ମାଧବ, ଅନନ୍ତ ମାଧବ, ଭୋଗ-ମାଧବ, ଚମ୍ପକ ମାଧବ, ରମା ମାଧବ, ପ୍ରସନ୍ନ ମାଧବ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମାଧବ, ସୁଦର୍ଶନ ମାଧବ, ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ମାଧବ, ନରକାନ୍ତକ ମାଧବ, ବାସୁଦେବ ମାଧବ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ମାଧବ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ମାଧବ ପୂଜା ଲୋକପ୍ରିୟତା ଲାଭ କରିଥିବା ମାଧବ ମନ୍ଦିର ସବୁର ଅବସ୍ଥିତିରୁ ଜଣାଯାଇଥାଏ ।

ମାଧବ ପୂଜା କେବଳ ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ସୀମିତ ନ ଥିଲା । ଭାରତର ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ମାଧବ ନାମରେ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ଭାବେ

'ମାଳତୀ ମାଧବ,' 'ମାଧବ କନ୍ଦଳଂ', 'ମାଧବକର ନିଦାନ,' 'ମାଧବାନଳ', ଓ ସର୍ବୋପରି ଶ୍ରୀ ମାଧ୍ୱଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମାଧବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ । କେବଳ ଯେ ଗ୍ରନ୍ଥ ବା ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ନାମ 'ମାଧବ' ହେଉଥିଲା, ତାହା ନୁହେଁ, ପ୍ରୟାଗ କ୍ଷେତ୍ରର ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବ ହିନ୍ଦୁଜଗତରେ ଅତି ବିଦିତ ଥିଲେ । **ପ୍ରୟାଗ ଶତାଧ୍ୟାୟୀ** ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ ସେମାନେ ହେଲେ, ୧-ଶଙ୍ଖ ମାଧବ, ୨-ଚକ୍ର ମାଧବ, ୩-ଗଦା ମାଧବ, ୪-ପଦ୍ମ ମାଧବ, ୫-ଅନନ୍ତ ମାଧବ, ୬-ବିନ୍ଦୁ ମାଧବ, ୭-ମନୋହର ମାଧବ, ୮-ଅସିମାଧବ, ୯-ସଂକଟହର ମାଧବ, ୧୦-ଆଦି ବେଣୀମାଧବ, ୧୧-ଆଦି ମାଧବ, ୧୨-ଶ୍ରୀ ବେଣୀମାଧବ । ମୂଳକଥା ହେଉଛି ମହାଭାରତ, ହରିବଂଶ ଓ ଭାଗବତ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମାଧବ ନାମରେ ନାମିତ କଲାପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମାଧବ ନାମର ଲୋକପ୍ରିୟତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା ଓ ଚକ୍ରଧାରୀ ମାଧବ ବଂଶୀଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୟଦେବ ତା'ଙ୍କ ରଚିତ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର** ପ୍ରଥମ ଶ୍ଳୋକରେ 'ରାଧାମାଧବୟୋର୍ଜୟତି' କହି ଯେଉଁ ମାଧବଙ୍କ ପ୍ରତି ତା'ଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅର୍ପଣ କରିଛନ୍ତି, ସେ ଥିଲେ, କେଦାର ବାବୁଙ୍କ ଭାଷାରେ 'ଅଣ୍ଡାକାର ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳ ମଣ୍ଡିତ ମାଧବ ବିଗ୍ରହ' । ଅର୍ଥାତ୍ ଚକ୍ରଧାରୀ ବିଷ୍ଣୁ । କିନ୍ତୁ ରାଧାଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବାରୁ ବଂଶୀଧାରୀ କୃଷ୍ଣ ହିଁ ହୋଇଥିବେ । ଅର୍ଥାତ୍ ଜୟଦେବ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ମାଧବ ନାମଧାରୀ ପ୍ରତିମାକୁ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ହେଁ, ତା'ଙ୍କ ମନରେ ଥିଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମାଧବ । ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ଓ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଅଭିନ୍ନତାର ସ୍ୱର ତା'ଙ୍କ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ**ରେ ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ । ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କେବଳ ମାଧବ କହି ନାହାନ୍ତି; କେଶବ, କଂସାରି, କେଶୀମଥନ, ଗୋବିନ୍ଦ, ଜଗଦୀଶ, ମଧୁରିପୁ, ମୁରାରି, ମଧୁସୂଦନ, ବନମାଳୀ, ବାସୁଦେବ ଓ ହରି ନାମରେ ମଧ୍ୟ ସମ୍ବୋଧିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହିସବୁ ନାମ ମଧ୍ୟରୁ ହରି ନାମ ହିଁ ସର୍ବାଧିକଥର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି । ହରି ନାମ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ସବୁ ରୂପ ପାଇଁ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ସାଧାରଣ ନାମ । ବିଷ୍ଣୁ ବହୁ ନାମରେ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ହରି ନାମଧାରୀ ପ୍ରତିମା କ୍ୱଚିତ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତେଣୁ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ**ରେ ହରି ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରତିମା ପୂଜା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ରଖେ ନାହିଁ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ 'ମାଧବ' ନାମ ହିଁ ବିଶେଷ ମହତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର** ଆଦ୍ୟ ଶ୍ଳୋକରେ ପୁଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ହରି ଶବ୍ଦ ପରେ ଏହା ସର୍ବାଧିକ ଥର ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଥିବାରୁ କବି ଜୟଦେବଙ୍କ ସହ ଏହି ଶବ୍ଦର ନିବିଡ଼ ସଂପର୍କ ଥିବା

ଜଣାଯାଏ । କେବଳ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ** ନୁହେଁ, ବା କେନ୍ଦୁଲୀ ଗ୍ରାମରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ମାଧବ ପ୍ରତିମା ନୁହେଁ, ପରଂପରାରେ ମଧ୍ୟ ସେ 'ରାଧାମାଧବ'ଙ୍କ ଉପାସକ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । **ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ରସାମୃତ**ର ଲେଖକ ରାମ ଦାସ ଲୋକ-ପ୍ରଚଳିତ ଏହି ପରଂପରାକୁ ତା'ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିମ୍ନ ଭାବେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ।

ଏମନ୍ତ ଶୁଣି କବିବର । ଝୁଲିରେ ପୂରାଇ ଠାକୁର
ଯାଇଁ ଦେଖିଲା ବୃନ୍ଦାବନ । ପୁଲକ ଉଠେ ଘନ ଘନ
କେଶୀ ଘାଟର ସନ୍ନିଧାନେ । ରହିଲା ପ୍ରେମାନନ୍ଦ ମନେ
ରାଧା-ମାଧବ ରୂପ ଚାହିଁ । ସେ ଧନୀ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୋଇ
ତୋଳାଇ ଦେଲାକ ମନ୍ଦିର । ତହିଁରେ ରହିଲେ ଠାକୁର ।

ଜୟଦେବଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ମାଧବ ବା ମାଧବଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଜୟଦେବ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବା ପରେ ତା'ଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିବୃନ୍ଦ ବିଶେଷ କରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦି କବି ସାରଳା ଦାସ ନିଜେ ସାରଳା ଦେବୀଙ୍କ ସୁତ ହେଲେ ହେଁ ମାଧବଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତନ କରିବାକୁ ଭୁଲି ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତା'ଙ୍କ ମହାଭାରତରେ 'ମାଧବ' ନାମ ବହୁ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉଚ୍ଚାରିତ । କବିଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ମାଧବ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ତିନୋଟି ବିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

୧-ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ମାଧବ

୨-ମାଧବଙ୍କ ବନ୍ଦନା

୩-ମାଧବଙ୍କ ଉପାଖ୍ୟାନ

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ମାଧବ

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବେଳକୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏକ ଲୋକପ୍ରିୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟବାଚୀ ଶବ୍ଦ ଭାବରେ ମାଧବ ଶବ୍ଦ ବହୁଳ ଭାବେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । ସେତେବେଳେକୁ ମାଧବ କହିଲେ ଲୋକେ ପ୍ରାୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ହିଁ ବୁଝୁଥିଲେ । ମାଧବ ଶବ୍ଦର ଏହି ଅର୍ଥ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଜୟଦେବଙ୍କର ହିଁ ବିଶେଷ ଦାନ ଥିଲା । ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଯଦୁକୁଳରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ମାଧବ କୁହାଯାଉଥିଲେ ହେଁ ପରେ ଏହା ବିଶେଷଭାବେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ହିଁ ବୁଝାଇଲା । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପାଖରେ ଦୁଇଟିଯାକ ପରମ୍ପରା ଥିଲା । ସେ ମାଧବ କହିଲେ ଯେପରି ନାରାୟଣ, ଜଗନ୍ନାଥ, ବଇକୁଣ୍ଠ ଅଧିପତି, କମଳା

ବିଳାସ, ମାଳତୀ-ପ୍ରିୟଭାବ, ଶବରୀବଲ୍ଲଭ, ବାକ୍ୟଦେବୀର ପତି ଓ ଦେବରାଜଙ୍କୁ ବୁଝୁଥିଲେ, ସେହିପରି ସେ ଥିଲେ ରୁକ୍ମିଣୀବଲ୍ଲଭ, ପୀତବାସ, ବାସୁଦେବ ଓ ତୁଳସୀ-ପ୍ରିୟଭାବ । ବନ୍ଦନାରେ ଏପରି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲେ ହେଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥା କହିବାବେଳେ ସେ ପ୍ରାୟ ମାଧବ ଶବ୍ଦ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ ଓ ଯେଉଁଠି ସେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି, ସେଠି କୃଷ୍ଣ ନାମ ସ୍ଥାନରେ 'ମାଧବ' ନାମ ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାଧବ ନାମ କବିଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟ ଥିବା ଅନୁମାନ କରିହୁଏ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମାଧବ ନାମରୁ କୃଷ୍ଣ ଦୂତ ସାତ୍ୟକୀ ସାରଳା **ମହାଭାରତ**ରେ ମାଧବୀ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ମାଧବ ବନ୍ଦନା

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ **ମହାଭାରତ**ରେ ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ପରି ମାଧବ ବନ୍ଦନାର ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଥିଲା । କବି କେବଳ ମାଧବ ନାମକୁ ଯେ ଯତ୍ରତତ୍ର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ମାଧବଙ୍କ ପାଇଁ ଦୀର୍ଘ ସ୍ତୁତିମାନ ସଂଯୋଜିତ କରୁଥିଲେ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବନ୍ଦନାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ସେ କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କର ବନ୍ଦନା କଲାବେଳେ ତା'ଙ୍କୁ କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୁଣରେ ଗରୀୟାନ କରୁଥିଲେ । ତା'ଙ୍କ ବନ୍ଦିତ ସମସ୍ତ ଦେବତା ଓ ଦେବୀଙ୍କର କେତେକ ସାଧାରଣ ଗୁଣ ମାଧବଙ୍କ ଠାରେ ମଧ୍ୟ ଆରୋପିତ ହୋଇଥିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ସେ ଥିଲେ ଅଗାଧ ଦୁଃଖଭଞ୍ଜା, ଦୁରାନ୍ତକ ବଳଗଞ୍ଜା, ଦୁଷ୍କୃତହନ୍ତା, ଗତିମୁକ୍ତି ଓ ସିଦ୍ଧିଦାତା । ତା'ଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ସର୍ବ ଦୁଃଖ ଦୂର ହେଉଥିଲା ଓ ତା'ଙ୍କ ଭାବନାରେ ଭକ୍ତ ଅମୀୟ ରସପାନ କରୁଥିଲେ । ତା'ଙ୍କର ଏହିସବୁ ଗୁଣ ହେତୁ ସେ ଥିଲେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ । ସେଥିପାଇଁ କବି ତା'ଙ୍କୁ ଅନେକ ସହସ୍ର ଦଣ୍ଡପ୍ରଣାମ କରି ନିଜର ପ୍ରଣତି ଜଣାଉଥିଲେ ଓ ତା'ଙ୍କ ଚରଣରେ ଶରଣ ପଶିବା ପାଇଁ ଲାଳାୟିତ ହେଉଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ ଦେବ ବନ୍ଦନା ଶୈଳୀ ଜୟଦେବଙ୍କ ଅନୁରୂପ ଥିଲା । ଜୟଦେବ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବନ୍ଦନା କଲାବେଳେ- କଳିତ ଲଳିତ ବନମାଳ, ମୁନିଜନ ମାନସ-ହଂସ, ଯଦୁକୁଳ ନଳିନ ଦିନେଶ, ସୁରକୁଳ କେଳି-ନିଦାନ, ତ୍ରିଭୁବନ ଭବନ ନିଧାନ, ସମର ଶମିତ ଦଶକଣ୍ଠ ଇତ୍ୟାଦି । ଜୟଦେବ କହିବା ଭଙ୍ଗୀକୁ ଅନୁସରଣ କରି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ କଣ୍ଠରୁ ନିଃସୃତ ହୋଇଥିଲା- ମଙ୍ଗଳ ଶୁଭ ବାଞ୍ଛା, ଜଗତ ଚିନ୍ତାମଣି, ତ୍ରିଭୁବନ କାରେଣୀ, ସର୍ବକାର୍ଯ୍ୟ ସିଦ୍ଧି, ପ୍ରସନ୍ନେ ବାରାନିଧି, ଅବ୍ୟୟେ ଚକ୍ରପାଣି, ସର୍ବଜନ ଚିନ୍ତାମଣି, କଇଛା ଜଗଜେଠୀ, ସକଳ ସୃଷ୍ଟି ରଚନ୍ତା ପ୍ରଭୃତି ପଦ ।

ବନ୍ଦନା ମଧ୍ୟରେ ମାଧବ ନାମକୁ ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି କବି ସାରଳାଦାସ କେବଳ ଯେ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ନବଧା-ଭକ୍ତି ମଧ୍ୟରୁ ନାମ ସ୍ମରଣର ମାହାତ୍ମ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତନ କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, କବି ଏ କଥା ମଧ୍ୟ ବିଚାର କରୁଥିଲେ ଯେ ଏହି ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଯଶ ଲାଭ ହୁଏ, ଜନ୍ମର ସଫଳ ମିଳେ, ଯମର ଅର୍ଗଳ ମୁକ୍ତ ହୁଏ, ରୋଗର ଯନ୍ତ୍ରଣା ପ୍ରଶମିତ ହୁଏ, ପୁଣି ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସିଦ୍ଧି ମିଳେ । କେବଳ ସାରଳା ଦାସ ନୁହଁନ୍ତି, ସମସ୍ତ ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଏହା ଥିଲା ପରମ ବିଶ୍ୱାସ । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହେବା ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ଯେଉଁ ମଙ୍ଗଳାଷ୍ଟକ ଗାନ କରୁଥିଲେ ସେଥିରେ ମାଧବ ନାମ ହିଁ ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଉଥିଲା-

ମାଧବୋ ମାଧବୋ ବିଷ୍ଣୁ, ମାଧବୋ ମାଧବୋ ହରିଃ
ସ୍ମରନ୍ତି ସାଧବୋ ନିତ୍ୟଂ, ସର୍ବ କାର୍ଯ୍ୟେଷୁ ମାଧବମ୍ ।

ମାଧବ ଉପାଖ୍ୟାନ

ମାଧବଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରିବା ପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ତା'ଙ୍କ **ମହାଭାରତ**ରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ପ୍ରାଚୀ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଓ ଆରଣ୍ଡେକ ବା ଆରଡ଼େକ ଦୈତ୍ୟ ବଧ ଉପାଖ୍ୟାନ ସଂଯୋଜିତ କରିଥିଲେ । ମହାଭାରତର ନାୟକ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ରାଜ୍ୟ ଭାର ତ୍ୟାଗ କରି ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନଙ୍କ ସହ ପ୍ରାଚୀ ତୀର୍ଥରେ ଉପନୀତ ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି ଯୋଗୁଁ ଏହି ତୀର୍ଥର ଅନ୍ୟ ନାମ ହେଲା ପାଣ୍ଡବ ପଞ୍ଚୁତୀର୍ଥ । ସେଠାରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ସ୍ନାନ କରି ସାରିବା ପରେ ଏକ କୃଷ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ମାଧବ ପ୍ରତିମା ଦର୍ଶନ କଲେ । ତା'ଙ୍କର ଚାରି ହାତରେ ଶୋଭା ପାଉଥିଲା ଶଙ୍ଖ, ଚକ୍ର ଗଦା ଓ ପଦ୍ମ । ଆକାଶରୁ ଦେବତାମାନେ କହିଲେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ନାରାୟଣ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରୁଥିଲା ଆରଡ଼େକ ଦୈତ୍ୟ । ଦେବତାଙ୍କ ଉଚ୍ଚବାଚ ଶୁଣି ସେ ଦୁଇ ହାତରେ କୁଠାର ଧରି ବାହାରି ଆସିଲା । ଏହା ଦେଖି ଭୀମ ମଧ୍ୟ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଗଲେ । ଭୀମ ଓ ଆରଡ଼େକର ଯୁଦ୍ଧ ହେଲା । ସେଠି ଥିଲା ମୁଣ୍ଡିକାଗିରି, ସେହି ଗିରି ଉପରେ ଭୀମ ଆରଡ଼େକ ଦୈତ୍ୟକୁ ପିଟି ଦେବା ଫଳରେ ସେ ଗିରି ଚୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ତା'ରି ଉପରେ ଭୀମ ତା'କୁ ମାଡ଼ି ବସିଲା, କିନ୍ତୁ ସେ ମଲା ନାହିଁ । ସେଠି ଆସି ଅନ୍ୟ ଭାଇମାନେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦେବତାମାନେ କହିଲେ ଦୈତ୍ୟ ଉପରେ ମାଧବ ପ୍ରତିମାକୁ ନ ରଖିଲେ ତା'ର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ଯୁଧିଷ୍ଠିର ମାଧବ

ପ୍ରତିମାକୁ ତା'ଉପରେ ରଖିବା ଫଳରେ ସେ ଦୈତ୍ୟ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା । ସେହିଦିନ ଠାରୁ ସେ ମାଧବଙ୍କ ନାମ ହେଲା ଯୁଝେଷ୍ଟି ମାଧବ । ପ୍ରାଚୀ କୂଳରେ ଯୁଝେଷ୍ଟି ମାଧବ ନାମରେ କୌଣସି ଦେବତା ଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ହୁଏତ ମାଧବ ଗ୍ରାମର ମାଧବାନନ୍ଦ ହୋଇ ପାରନ୍ତି । କାରଣ ନିକଟରେ ଅଛି ଭୀମଙ୍କ ଗଦାଘାତରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ବିସ୍ତୃତ ଗଦା-ପୋଖରୀ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ମାଧବ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରୟାଗସ୍ଥିତ 'ତ୍ରିବେଣୀ ମାଧବ ।' ଏହି ତୀର୍ଥରେ ଅମ୍ବାଳିକା, ମାଧବ ଦର୍ଶନ କରି ସାରିଲା ପରେ ଝାସ ଦେଇ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିଥିଲେ । ଆଜିକାଲି ପ୍ରୟାଗରେ କୌଣସି ମାଧବ ପ୍ରତିମା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । **ପ୍ରୟାଗ ଶତାଧ୍ୟାୟୀ** ଅନୁଯାୟୀ ଅକ୍ଷୟବଟର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ ବେଣୀମାଧବଂ ବୈଷ୍ଣବପୀଠ ହେବା ଉଚିତ୍; କିନ୍ତୁ ଆଜିକାଲି ତ୍ରିବେଣୀ ସଙ୍ଗମରେ ଜଳରୂପରେ ବେଣୀମାଧବଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରୟାଗ ଠାରେ ତ୍ରିବେଣୀ ମାଧବଙ୍କର ଦର୍ଶନ କରିବା କଥା ଯାହା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ତାହା ହୁଏତ ଏହି ଜଳରୂପରେ ଦର୍ଶନ ହୋଇପାରେ ବା ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ବେଣୀମାଧବ ବୈଷ୍ଣବପୀଠ ଥିବା ଅନୁମାନ କରଯାଇପାରେ । ଯେତେ ଦୂର ମନେହୁଏ ସାରଳା ଦାସ ତ୍ରିବେଣୀମାଧବଙ୍କ କଥା କହିବା ବେଳେ ପ୍ରୟାଗ ଓ ପ୍ରାଚୀ କୂଳର ତ୍ରିବେଣୀ ମାଧବଙ୍କୁ ମିଶାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ସମାନ ଥିବାରୁ ମାଧବଙ୍କର ଦର୍ଶନ ଓ ପ୍ରୟାଗରେ ଆତ୍ମ-ବିସର୍ଜନ ଉଭୟ କଥା ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରିଛି । ଶ୍ୱେତମାଧବ ଓ ନୀଳମାଧବ ଉପାଖ୍ୟାନରେ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପୂର୍ବ ରୂପର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସ ପ୍ରାଚୀ କୂଳସ୍ଥିତ ଦ୍ୱାଦଶ ମାଧବ କଥା କହି ନ ଥିଲେ ହେଁ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁଙ୍କୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀ କୂଳର ମାଧବ ଓ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁଙ୍କୁ ମିଳାଇ ଦେଖିଲେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ସମୟରେ ପ୍ରାଚୀ ନଦୀ ତଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ବିଭିନ୍ନ ଦେବତାଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ଜୟଦେବଙ୍କ ପରି ମାଧବଙ୍କର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରି ଜୟଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅତୀତ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଅନ୍ଧକାରାଚ୍ଛନ୍ନ ଅଧ୍ୟାୟକୁ ଆଲୋକିତ କରିଛନ୍ତି । ଜୟଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଓ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରାଚୀ ତଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ-ସବୁ ମାଧବ ଉପାସନା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ନ ଥିଲେ, ସାରଳା ଦାସ ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ବନ୍ଦନାକୁ ଏପରି ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତେ ।

-୦-

୪

ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନମୂଳକ କାବ୍ୟଧାରା ଓ ‘ମଧୁମାଳତୀ’

ସାରଳା ଦାସ ସୌରମଣ୍ଡଳର ମଧ୍ୟାହ୍ନ ସୂର୍ଯ୍ୟପରି ଏତେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଯେ ତା’ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଉଦୟାଚଳରେ ଉଦିତ ହୋଇଥିବା ବାଳସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କଳ୍ପନା ବି କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଅତୀତ କାଳରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିବା ଏ ଦେଶର ସଂସ୍କୃତ, ପ୍ରାକୃତ ଓ ଅପଭ୍ରଂଶର କବିସବୁଙ୍କୁ ସେ ଏପରି ଭାବେ ଆତ୍ମସାତ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ତା’ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା କବି ବା କାବ୍ୟ ବିଷୟରେ କିଛି ଅବଧାରଣା କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତାଙ୍କରି ସମୟରେ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଲିପି ବି ବିକଶିତ ହେଲା । ତେଣୁ ତା’ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶିଳାଲେଖରେ ଖୋଦିତ ଲିପିରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମେୟ । ସେଥିପାଇଁ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥର ସତ୍ତା ମିଳେ ନାହିଁ । ସେହିସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ସାରଳା ଦାସ କେତେକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ତା’ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କ୍ରମରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିବା ଅନୁମାନ କରି ଅଧ୍ୟାପକ ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଥିବା ‘କଳସା’ ଶବ୍ଦରୁ ‘କଳସା ଚଉତିଶା’କୁ ମହାଭାରତର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ଯେତେବେଳେ **ଶିଶୁବେଦ** ଗ୍ରନ୍ଥ ଆବିଷ୍କୃତ ହେଲା, ସେତେବେଳେ ବି ଏହାର କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପାଇଁ ସାରଳା ମହାଭାରତକୁ ଖୋଜାଗଲା, ଏବଂ ଦେଖାଗଲା, ସାରଳା ଦାସ ‘କଳସା’ର ଉତ୍ପତ୍ତି କଥା କହିବା ପରି **ଶିଶୁବେଦର** ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ଗଳ୍ପ ସଂଯୋଜିତ କରିଛନ୍ତି । **ଶିଶୁବେଦର** ଶେଷ ପଦରେ ‘ବଦନ୍ତି ଈଶ୍ୱରେ’ ପଦ ଥିବା ପରି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ **ମହାଭାରତରେ** ଏହାର ବକ୍ତା ମଧ୍ୟ ଶିବ । ଏହି ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ପୁଣି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହାର ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖରୁ **ଶିଶୁବେଦ** ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଏହାର ପଦସବୁ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଗଲା । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ବହୁଭାବେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ଅପଭ୍ରଂଶ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ କେତେକ ଶବ୍ଦର ସଙ୍କେତ ଏଥିରୁ ମିଳିଥାଏ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହାର ପ୍ରାମାଣିକତାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରିବାରେ ବାଧା ନାହିଁ । ଆଲୋଚନାରେ ଏ ପ୍ରକାର ପଦ୍ଧତି ପ୍ରାୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ **ପୃଥ୍ୱୀରାଜ**

ରାସୋର ଆଲୋଚନା ଯେଉଁମାନେ ଦେଖିଥିବେ, ସେମାନେ ଏ ବିଷୟରେ ଏକମତ ହେବେ ଯେ କୌଣସି ଲୋକପ୍ରିୟ ରଚନାର କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ସହଜ ନୁହେଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହା ଏପରି ଭାବେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଓ ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏଥିରେ ଏତେ ନୂଆ ତତ୍ତ୍ୱ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୁଏ ଯେ, ସେଥିରୁ ମୂଳ ରୂପର କଳ୍ପନା କରିହୁଏ ନାହିଁ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଶିଶୁବେଦ ଓଡ଼ିଶାରେ ସନ୍ଥବାଣୀର ଯେ ଅନ୍ୟତମ ଆଦି-ସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରନ୍ଥ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତର ଉଲ୍ଲେଖରୁ ଅତୀତର କୌଣସି କାହାଣୀ ବା କାବ୍ୟକୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରିବା ନିରାପଦ ନ ହେଲେ ବି ଏଥିରେ ଏପରି ଅନେକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆସେ, ଯେଉଁ ସବୁକୁ ଦେଖିବା ବା ପଢ଼ିବାକ୍ଷଣି ଅତୀତର କଥା ମନେ ପଡ଼େ । ପୁଣି ସ୍ୱଦେଶୀ ଓ ବିଦେଶୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବା ପରେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିହୁଏ ନାହିଁ । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମଧୁକର-ମାଳତୀର ଉଲ୍ଲେଖ ଏହିପରି ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରେ । ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ବିଚାର ପାଇଁ ଏହାକୁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରସାରିତ କରାଗଲା ।

ସାରଳା ଦାସ ବନ ପର୍ବରେ କୃଷ୍ଣସୁତ ପଦ୍ମନ ଓ ମେରୁଶୃଙ୍ଗ ଦୁହିତା ତ୍ରିପୁରମୋହିନୀର ବିବାହ କଥା କହିଥିଲେ । ଏହା ଥିଲା ଏକ ପ୍ରେମବିବାହ । ତ୍ରିପୁରମୋହିନୀର ବିବାହ ପାଇଁ ଦୁଇଜଣ ମଧ୍ୟସ୍ଥି ଆସି ମେରୁଶୃଙ୍ଗ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ- ନାରଦ ଓ ଦୁର୍ବାସା । ନାରଦଙ୍କ ମନରେ ଥିଲା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସୁତ ପଦ୍ମନ ଓ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ମନରେ ଥିଲା ଶିବଙ୍କ ସୁତ କାର୍ତ୍ତିକେୟ । ନାରଦଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବରେ କନ୍ୟା ରାଜିଥିଲା । ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନ କଲାପରେ ସେ ପଦ୍ମନକୁ ପାଇବା ପାଇଁ ପାଗଳ ହୋଇଗଲା । ନାରଦ ଏଣେ କନ୍ୟାକୁ ରାଜି କରାଉଥିବା ବେଳେ, ଦୁର୍ବାସା ତେଣେ କନ୍ୟା ପିତାଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇ କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ଚାଲିଗଲେ । ପିତା ରାଜି ଥିବାରୁ ବିବାହର ଆୟୋଜନ ଖୁବ୍ ଧୁମଧାମରେ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । କାର୍ତ୍ତିକେୟ ମଧ୍ୟ ବରବେଶ ହୋଇ ମେରୁଶୃଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ବିବାହ-ବିଧି ଅନୁଯାୟୀ କନ୍ୟା କାମାକ୍ଷୀ ଦେବୀଙ୍କ ଅର୍ଚ୍ଚନା ପାଇଁ ସଖୀମାନଙ୍କ ସହ ଦେବୀ ମନ୍ଦିରକୁ ଗଲା । ସେହିଠାରେ ପଦ୍ମନକୁ ଦେଖିବାକ୍ଷଣି ବରଣମାଳା ଦେଇ ବରଣ କଲା । ପଦ୍ମନ କନ୍ୟାକୁ ରଥରେ ବସାଇ ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଚାଲିଗଲା । ଏହା ପରେ ଶିବ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ସନ୍ଧି ହୋଇଥିଲା ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ରୁକ୍ମିଣୀ ବିବାହର ଅନୁରୂପ । କଥାର ଗତି ଓ ପରିଣତି ପ୍ରାୟ ଏକ ପ୍ରକାର । ତେବେ ପିତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ବିବାହ ଅପେକ୍ଷା କନ୍ୟାର ଇଚ୍ଛା ବରଣକୁ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ମହତ୍ତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । ଏହି ପ୍ରେମ ବିବାହକୁ ଶାସ୍ତ୍ର ରସରେ ରସାଣିତ କରିବା ପାଇଁ ସାରଳା ଦାସ ନାରଦଙ୍କୁ ମଧ୍ୟସ୍ଥି କରିଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସ ସାଧାରଣତଃ ନାରଦଙ୍କୁ 'କଳିଆ ନାରଦ' ଭାବେ ଚିତ୍ରିତ କରିଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଯେ ଭାରତରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରବକ୍ତା ଏହା ତା'ଙ୍କୁ ଅଜଣା ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେହି ମୁନିଙ୍କ ମୁହଁରୁ ସେ ନୀତିବାଣୀ ଶୁଣାଇଥିଲେ ।

ତାହାରେ ତାହାରେ ଯେ ପ୍ରିୟଭାବ ଅଛି
ଅନିଚାର ଲଗ୍ନେ ନୋହିଲା କାର୍ଯ୍ୟ କିଛି । (ବନପର୍ବ - ପୃ. ୪୧୩)

ଏହି ପ୍ରେମ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ସାରଳା ଦାସ ତୁଳନାରେ 'ମଧୁକର ମାଳତୀ'ଙ୍କ କଥା କହିଛନ୍ତି । ତା'ଙ୍କ ଉକ୍ତି ହେଉଛି,

ସେ ସ୍ତିରୀ ନାୟିକା ତୁ ପୁରୁଷ ରତ୍ନକାନ୍ତି
ଅରଣ୍ୟେ ଭାବକଲା ଯେହ୍ନେ ମଧୁକର ମାଳତୀ । (ବନପର୍ବ-ପୃ. ୪୦୩)

ବନର ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ମାଳତୀ ପୁଷ୍ପ ଉପରେ ମଧୁକରର ଅବସ୍ଥାନ କବି କଳ୍ପନାର ଏକ ଅପୂର୍ବ ଆବିଷ୍କାର । ବହୁ କବି ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି । ପରିମଳା କାବ୍ୟରେ କବି ନରସିଂହ ସେଣଙ୍କ ପଦ ହେଲା,

(୧) ମାଳତୀ କୁସୁମରେ ବୁଲିଲେ ଭୃଙ୍ଗମାନ (ପୃ. ୧୨୫)
(୨) ସୁବୋଧ ସେହି ଭ୍ରମର ଜାତି,
    ନିକଟେ କେତକୀ ପୁଷ୍ପ ତେଜି ଆସେ,
    ବନେ ରମେ ଯାଇ ମାଳତୀ । (ପୃ. ୧୮୬)
(୩) ମୁହିଁ ଭ୍ରମର ତୁହି ମାଳତୀ
    ତୋ'ର ବିନୁଁ ଆନେ ନାହିଁ ରତି । (ପୃ. ୨୧୭)

କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ବିପରୀତ ରତିର ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଇଁ ଏହି ଉପମାକୁ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସାରଳା ଦାସ ସହଜଭାବେ ଏହି ଉପମାକୁ ଯେ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିବେ ଏ କଥା ନୁହେଁ । କେବଳ ପ୍ରେମ ଆଖ୍ୟାନ ମଧ୍ୟରେ ରହିଲା ବୋଲି ଏହା ମଧୁକର ଓ ମାଳତୀର ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନକୁ ବୁଝାଇବ-ତା'ବି ନୁହେଁ । ତେବେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ 'ମଧୁକର ମାଳତୀ' ଉପମା ପରି ମଧୁକର ମାଳତୀ ଉପାଖ୍ୟାନ ମଧ୍ୟ ଏ

ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରମାଣ ହେଉଛି ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଦାସଙ୍କ **କଳ୍ପଲତା** ଓ ନାରାୟଣ ଦାସଙ୍କ **ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି** ।

କଳ୍ପଲତା କାବ୍ୟରେ 'ମାଳତୀ ମଧୁକର' ହେଉଛି କାବ୍ୟ ନାୟକର ସଖା । ପ୍ରେମିକ ଓ ପ୍ରେମିକାଙ୍କୁ ମିଳାଇବାରେ ପ୍ରଧାନ ସହାୟକ । କେବଳ 'ମାଳତୀ ମଧୁକର' ନାମରୁ ମଧୁମାଳତୀ ଉପାଖ୍ୟାନ ସହ କବିଙ୍କର ପରିଚୟ ଥିବା କହିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ, ତେବେ ମଧୁମାଳତୀ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଥିବା ପ୍ରେମର ଆଦର୍ଶ ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । **କଳ୍ପଲତା** କାବ୍ୟର ନାୟିକା ଓ ନାୟକ ସ୍ୱର୍ଗପୁରର ଅଭିଶପ୍ତ ପ୍ରେମିକା ଓ ପ୍ରେମିକ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟଭୂମିରେ ଜନ୍ମଲାଭ କଲାପରେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ପରସ୍ପରକୁ ଭୁଲି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ମିଳନ ପଥରେ ବହୁ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏପରି ମଧ୍ୟ ସମୟ ଆସିଛି, ଯେତେବେଳେ ପ୍ରେମିକା ପ୍ରେମିକର ବିରହରେ ବ୍ୟଥିତା ହୋଇ ବିଷଭକ୍ଷଣ ଓ ଅଗ୍ନି ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ପଶ୍ଚାତପଦ ହୋଇନାହିଁ । ପ୍ରେମର ନିବିଡ଼ତା ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟର କେତେକ ପଙ୍କ୍ତିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନାୟିକା କହିଛି,

(୧) କେବେହେଂ ମୋର ଆୟତେ
    ବିଛେଦ ନୋହିବି ତୋତେ ।
(୨) ଯେତେବେଳେ ଦେଖିବି ତୋତେ
    କେହି ନ ଦିଶିବେ ମୋତେ ।

ଏହିମାନଙ୍କ ପ୍ରେମ ଦେଖି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତି ହେଉଛି-

ଗୋବିନ୍ଦେ ବୋଲନ୍ତି ଦେଖି
ଯେହା ସେ ଅନୁରାଗେ ଲେଖି
ଲୋଚନେ ଲୋଚନେ ମିଳି
ଚରଣ ନ ପାରଇ ଚାଳି ।

ମଝନଙ୍କ କୃତ **ମଧୁମାଳତୀ** କାବ୍ୟର ନିମ୍ନାଙ୍କିତ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି କାବ୍ୟର ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକା ଜନ୍ମକାଳରୁ ହିଁ ପରସ୍ପରକୁ ପାଇବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ ।

ମୈଂ ତୈଂ ଦୁବୌ ସଦା ସଂଘବାସୀ
ଔ ସଂତତ ଏକ ଦେହ ନିବାସୀ ।
ଔ ମୈ ତୁହଁ ଦୁଇ ଏକ ଶରୀରା
ଦୁଇ ମାଂଟୀ ସାନୀ ଏକ ନୀରା ।

ପ୍ରିୟକୁ ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ସଂସାରର ସବୁ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରିୟ ସଦୃଶ ହିଁ ଦେଖା ଯାଉଥିଲା ।

ଇହେ ରୂପ ପରଗଟ ବହୁରୂପା
ଇହେ ରୂପ ବହୁ ଭାଉ ଅନୂପା
ଇହେ ରୂପ ସମ ନୈନନ୍ହ ଜୋତି
ଇହେ ରୂପ ସଭ ସାୟର ମୋତି ।

ଉକ୍ତିରେ ସମାନତା ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଓ ଉଭୟ କବି ପ୍ରେମର ଏକ ପ୍ରକାର ଆଦର୍ଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ **କଳ୍ପଲତା** କାବ୍ୟରେ ଏହା ପୁରୁଷର ନାମ । ସେ ପୁଣି କାବ୍ୟର ପ୍ରେମିକ କି ପ୍ରେମିକା ବି ନୁହେଁ, ଅଥଚ **ମଧୁମାଳତୀ**ରେ ଏହା ହେଉଛି ନାୟିକା ।

କଳ୍ପଲତା କାବ୍ୟର **ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି** ଗ୍ରନ୍ଥ ସହିତ କେତେକ ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ନାୟିକାର ପିତାଙ୍କ ନାମ ପରି 'ଅବିଦ୍ୟା ମୃତ୍ୟୁ ସଞ୍ଜିବନୀ'ର ପିତାଙ୍କ ନାମ 'ଧର୍ମଧ୍ୱଜ' । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପଦ୍ମନ ଓ ତ୍ରିପୁରମୋହିନୀ ପରି **କଳ୍ପଲତା** ଓ **ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି**ରେ ପ୍ରେମାନୁରାଗ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଚିତ୍ରପଟ ଦର୍ଶନରେ । **କଳ୍ପଲତା**ର 'ମାଳତୀ ମଧୁକର' ଏଥିରେ ମଧୁ ଓ ମାଳତୀ ହୋଇ ପ୍ରେମିକ ଓ ପ୍ରେମିକାର ମିଳନରେ ସହାୟକର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । **ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି**ରେ ମଧୁ ଓ ମାଳତୀର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖକ ଲେଖିଛନ୍ତି, ''ଏମନ୍ତ ସମୟରେ ଅଦ୍ଭୁତ ହୋଇ ମଧୁମାଳତୀ ବୋଲି ଗାୟଣ ଗାୟଣୀ ପ୍ରବେଶ ହୋଇଲେ । ସେ ମଧୁ ନାମେ ଗାୟଣ ଓ ମାଳତୀ ସହିତ ହୋଇ ପ୍ରବେଶ ହୁଅନ୍ତେ କି ଚନ୍ଦ୍ରଦେବତା ରୋହିଣୀ ସହିତ ହୋଇ ଅଇଲେ । କି କାମଦେବ ରତି ସହିତ ହୋଇ ଶୋହିଲେ । + +- ଏବଂ ଭୂତ ଯେ ଅଦ୍ଭୁତ ଗନ୍ଧର୍ବ ଅପ୍ସରା ବେଶ ଧରନ୍ତାକୁ ଦେଖି ରାଜା ମନେ ମନେ ବିଚାରିଲା । '' (ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି, ପୃ. ୧୨୪)

ଏକଥା ସତ ଯେ **କଳ୍ପଲତା**, **ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି** ଓ **ସାରଳା ମହାଭାରତ**ରେ ଏହି ନାମ ଯେଉଁ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ସେଥିରୁ ଅର୍ଜୁନ ଦାସ, ନାରାୟଣ ଦାସ ଓ ସାରଳା ଦାସ ଯେ 'ମଧୁମାଳତୀ' ଉପାଖ୍ୟାନ ସହ ପରିଚିତ ଥିଲେ ଏହା ପ୍ରମାଣ କରିହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଏହି ପରଂପରା ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କୁ ଏହି ନାମକୁ ସେମାନଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଯେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା ଓ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମଧୁକର ଓ ମାଳତୀ ଯେ କେବଳ ଭ୍ରମର ଓ ଫୁଲର ମିଳନ ନୁହେଁ, ଏହା ଜାଣିହୁଏ ।

ହିନ୍ଦୀ କବି, ପ୍ରସିଦ୍ଧ **ପଦ୍ମାବତୀ** କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ମହମ୍ମଦ ଜାୟସୀ ତା'ଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କେତେକ କାବ୍ୟର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେ ସବୁ କାବ୍ୟ ହେଲା, 'ମଧୁ ମାଳତୀ', 'ମୁଗ୍ଧାବତୀ', 'ମିରିଗାବତୀ', 'ପ୍ରେମାବତୀ' । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହଜାରୀ ପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀ ପ୍ରମୁଖ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ଆଲୋଚକମାନେ ଏହି ନାମକରଣ ପଦ୍ଧତି ଅପଭ୍ରଂଶରୁ ଆସିଥିବା ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ 'ଇଚ୍ଛାବତୀ', 'ପରିମଳାବତୀ', 'ଶୋଭାବତୀ', 'କନକାବତୀ' କାବ୍ୟର ନାମକରଣରେ ଏହି ପରଂପରା ପ୍ରତିଫଳିତ ଓ ଏ ସବୁ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନ ମୂଳକ କାବ୍ୟ । ଏ ସବୁ କହିବାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ଜାୟସୀଙ୍କ ପରି ସାରଳା ଦାସ ନିଜ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରେମ-କାବ୍ୟକୁ ସୂଚାଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ଜାୟସୀଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ କାଳ ହେଉଛି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ । ସେତେବେଳକୁ ଏହି ସବୁ କାବ୍ୟ ବା କଥା ହିନ୍ଦୀ ଜଗତରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ହେଁ, ଏହାର କାବ୍ୟ ରୂପ ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେବେ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ମଝନ ଓ ନୁର୍ ମହମ୍ମଦ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ସେମାନଙ୍କ କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ଏହି କଥାର ଦୁଇଟି ରୂପ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

ମଝନଙ୍କ **ମଧୁମାଳତୀ** କାବ୍ୟର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ହେଉଛି ଏହିପରି । କନେସର ନଗରର ରାଜା ସୁରଜଭାନଙ୍କର ମନୋହର ନାମକ ଏକ ପୁତ୍ର ଥିଲା । ସେ ରାତିରେ ଶୋଇଥିବା ସମୟରେ ଅପ୍‌ସରାମାନେ ତା'କୁ ନେଇ ମହୋରସ ନଗରର ରାଜକୁମାରୀ ମଧୁମାଳତୀର ଚିତ୍ରଶାଳାରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲେ । ସେଠି କୁମାର ଓ କୁମାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମ ହେଲା । କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁ କରୁ ଉଭୟେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଅପସରାମାନେ ରାଜକୁମାରକୁ ପୁଣି ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟକୁ ନେଇଗଲେ । ନିଦ ଭାଙ୍ଗିବା ବେଳକୁ ଦୁଇଜଣଯାକ ଅଲଗା ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଆକସ୍ମିକ ମିଳନ ଓ ବିରହ ଉଭୟଙ୍କୁ ବ୍ୟଥିତ କଲା । ବିରହୀ ରାଜକୁମାର କୁମାରୀର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରି ବାହାରିଲା । ଯାଉ ଯାଉ ଏକ ଅରଣ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେଠି ଗୋଟିଏ ରାକ୍ଷସ 'ପ୍ରେମା' ନାମକ କନ୍ୟାକୁ ତା' ପ୍ରେମିକ ଠାରୁ ହରଣ କରି ନେଇ ଯାଉଥିଲା । ମନୋହର 'ପ୍ରେମା'କୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ତା' ପ୍ରେମିକ ତାରାଚାନ୍ଦ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲା । ପ୍ରେମା ଓ ମଧୁମାଳତୀର ପୂର୍ବରୁ ଜଣାଶୁଣା ଥିଲା । ରାଜକୁମାରର ଦୁଃଖ ଦେଖି ସେ ତା'କୁ ମଧୁମାଳତୀ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇ

ଦେଲା । ଏହି ମିଳନ କିନ୍ତୁ ମଧୁମାଳତୀ-ମା'ର ମନକୁ ଗଲା ନାହିଁ । ସେ ନିଜ କନ୍ୟାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ ପକ୍ଷୀ କରିଦେଲା । ପ୍ରିୟାର ଏ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ମଧୁକର ଯୋଗୀ ହୋଇ ସେ ଦେଶ ତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲା । ବହୁଦିନ ପରେ ପ୍ରେମା ଓ ତା'ର ପ୍ରେମିକଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେ ଏହି ଅମର ପ୍ରେମର ନାୟକ ଓ ନାୟିକାଙ୍କର ମିଳନ ହୋଇଥିଲା ।

ନୂର୍ ମହମ୍ମଦ ତାଙ୍କ **ଇନ୍ଦ୍ରାବତୀ** କାବ୍ୟର 'ମଧୁକର' ଖଣ୍ଡରେ ମଧୁକର ଓ ମାଳତୀ ଉପାଖ୍ୟାନର ଆଉ ଗୋଟିଏ ରୂପ ଦେଇଛନ୍ତି । ମୋହନପୁରର ରାଜା ମଧୁକର ଦିନେ ଶିକାର କରିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ମୃଗ ଦେଖି ତା'କୁ ଅନୁସରଣ କଲେ । ଏହିପରି ବହୁ ପଥ ଅତିକ୍ରମ କଲା ପରେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଗଛ ତଳେ ବିଶ୍ରାମ ନେଲେ । ସେହି ଗଛ ଉପରେ ଦୁଇଟି ଶୁଆ-ଶାରୀ ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲେ । ସେଥିରୁ ମାଳତୀର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶୁଣି ରାଜା ମଧୁକର ପ୍ରେମ ପାଗଳ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ଶୁଆ ରାଜାଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦେଖି ତା'ଙ୍କୁ ନେଇ ମାଳତୀ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇଥିଲା ।

ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ପରି ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହା କେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ନାଁରେ, ପୁଣି କେତେବେଳେ ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ । ବନରେ ମିଳନ ନ ହେଲେ ବି, ବନ ଭ୍ରମଣ ଏହି କାହାଣୀର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ । ଏହି ସବୁରୁ ଏ କଥା ଅନୁମାନ କରିହୁଏ ଯେ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ଏ ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଆରେ ମହାଦେବ ଦାସ **ମଧୁମାଳତୀ** ଶୀର୍ଷକ ଏକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପ୍ରେମ-ବ୍ୟାପାର ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଏହା ଥିଲା କୃଷ୍ଣଙ୍କ କଥା । କୃଷ୍ଣ 'ମଧୁମାଳତୀ' ରୂପ ଧରି ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ନିଜକୁ ରାଧାଙ୍କ ସାନ ଭଉଣୀ ଭାବେ ପରିଚିତ କରାଇ ଚନ୍ଦ୍ରସେଣାକୁ ଠକି ରାଧାଙ୍କୁ ଭୋଗ କଲେ । ଏହା 'ମଧୁମାଳତୀ' ନାମ ସହ ସଂଯୋଗ ରଖିଥିଲେ ହେଁ, ମୂଳ ପରଂପରା ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇଯାଇଛି । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନ ମୂଳକ କାବ୍ୟ ସବୁର ଆଦିସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟରୁ ଏହା ଥିଲା ଅନ୍ୟତମ ।

ସାରଳା ଦାସଙ୍କ **ମହାଭାରତ** ହେଉଛି, ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନ-କାବ୍ୟର ମୂଳ ସ୍ରୋତ । ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଉଷାହରଣ, ରୁକ୍ମିଣୀ ହରଣ, ସୁଭଦ୍ରା ହରଣ, ତ୍ରିପୁର ମୋହିନୀ ହରଣ ପ୍ରଭୃତି କଥନିକା ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ବହୁ କବିଙ୍କୁ ପ୍ରେମ-କଥା

ଲେଖିବା ପାଇଁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଏହା ହୋଇଥିଲା ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଧାରା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଆଦ୍ୟ ଭାଗର କବି ନରସିଂହ ସେଣ ତା'ଙ୍କ ରଚିତ **ଜଗମାଳା** ବା **ବଂଶ ଜଗ**ରେ ଏହାର ଯେଉଁ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ଜାୟସୀଙ୍କ ସହ ସାଦୃଶ୍ୟ ରକ୍ଷା କରେ । ପ୍ରେମ-କଥାନକର ଐତିହ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସୂଚନା ଦେଇ ସେ କେତେ ଗୁଡ଼ିଏ ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ସବୁ ଘଟଣାକୁ ନେଇ ନରସିଂହ ସେଣଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଏ ସବୁ ବିଷୟ ମହଜୁଦ ଥିଲା । (୧) ଚାଟ ଇଚ୍ଛାବତୀ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସେ ଲେଖିଛନ୍ତି-

''ଇଚ୍ଛା କୁମାରୀ ଚାଟକୁ ଲାଗିକରି
କୋପିଲେ ତା'ରେ ଭୋଜ ଦଣ୍ଡଧାରୀ ।।

(୨) ରୁକ୍ମିଣୀ ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ-

ରୁକ୍ମିଣୀ ପାଇଁ ତାହାର ଭାଇ
ଶିଶୁପାଳକୁ ସେ ବରିଲା ଯାଇ
ତାହା ମନକୁ ନଇଲା
ସେ ବିଭା ନୋହିଲା
ଇଚ୍ଛା ବରଣେ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କି ବରିଲା ।

(୩) ରାଧା ପ୍ରେମର କଥା କହିବା ବେଳେ-

ସେ ରାଧିକା ପାଇଁ ବନମାଳୀ ଯାଇ
କୁଞ୍ଜେ ମରୁଥିଲା ଅଗ୍ନିକି ପାଇ ।
ସେ ଦୂତିକା ଯାଇଁ ସଜ କରାଇ
କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ରାଧା ସମର୍ପିଲା ନେଇ ।
ସେ ଗୋପ ଗୁଆଳୀ ମନ ହିଆଳୀ
ହୋଇଲା କୃଷ୍ଣ ତା ଗୋଡ଼ ଶାଙ୍କୋଢି ।
ତେଢ଼େ ପୀରତି କଲେ ଅନୀତି
ରାଧାକୁ ଛାଡ଼ିଗଲେ ଶୀରିପତି

ସେ ମଥୁରା ଗଲା କଂସ ନାଶିଲା
ରାଧା ନାମ ତାକୁ ବଷ ହୋଇଲା ।

(୪) ପରିମଳାବତୀ କାବ୍ୟ ବିଷୟରେ-

ସଖି ସେ ଇନ୍ଦ୍ରର ବାମା ସେ ତିଳୋତ୍ତମା
ମଞ୍ଚେ ପରିମଳା ତୀରି ଉତ୍ତମା
ସେ ତ ତାହାରି ପାଇଁ ବିରହ ହୋଇ
ପିତାମାତାଙ୍କୁ ସେ ଗଲା ନ କହି
ସେ ଉପାୟେ କଲା ବୁଦ୍ଧି ରଂଚିଲା
ପ୍ରୀତିର ନିମନ୍ତେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଗଲା
ଗୋ ଶୁଣ ସଙ୍ଗାତ
ସବୁ ପୁରୁଷ କି ଏସନ ସଞ୍ଜାତ ।

ଏ ସବୁ ପ୍ରୀତିର ଆଦର୍ଶ ହେଲା ଉଚ୍ଛାବରଣ । ପିତା ମାତାଙ୍କୁ ନ ପଚାରି ନିଜେ ନିଜର ବର ସ୍ଥିର କରି ତା' ପାଇଁ ପ୍ରାଣ ଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା । କେବଳ କନ୍ୟା ନୁହେଁ, ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟ ସେଥିପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରୁଥିଲା । ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଅପ୍‌ସରାମାନେ ପ୍ରେମିକ ପ୍ରେମିକାଙ୍କର ମିଳନ କରାଉଥିବା ବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନାରଦ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁନି ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଛନ୍ତି । ପୁରୁଷ ନିଜେ ଯୋଗୀ ସାଜି (ହିନ୍ଦୀ) ବା କୌଣସି ଯୋଗୀ, ଜଙ୍ଗମ ଓ ସାଧୁଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ (ଓଡ଼ିଆ) କନ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ତି କରେ । ହିନ୍ଦୀ ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଥିଲା ସୁଫୀମାନଙ୍କ ପ୍ରେମ-କାବ୍ୟଧାରାର ପ୍ରଭାବ । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ପରିଣୟର ଉଦାହରଣ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ରୂପରେ ।

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରେମ କାବ୍ୟଧାରା ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶ କରି ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାବ୍ୟ-ଧାରାର ସୃଷ୍ଟି କଲା । ଏହି ଧାରାରେ ବହୁ କାବ୍ୟ ରଚିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ସେ ସବୁକୁ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ କହି ଅଲୋଚନା କରାଯାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଏହାକୁ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନ-କାବ୍ୟଧାରା କହିବା ଅନୁଚିତ ହେବନାହିଁ ।

-୦-

୫

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୃଷ୍ଠଭୂମୀ

ଷୋଡ଼ଷ ଶତାବ୍ଦୀ ଓଡ଼ିଶା ଶିକ୍ଷା, ସାହିତ୍ୟ, ସଂସ୍କୃତି, ସଭ୍ୟତା ଓ ସମାଜ ପାଇଁ ଏକ ଆହ୍ୱାନର ଯୁଗ ଥିଲା । ଜାତିର ଇତିହାସରୁ ମିଳୁଥିବା ପ୍ରମାଣ ଅନୁଯାୟୀ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଦ୍ୱିତୀୟ ବା ତୃତୀୟ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଭାରତର ଜାତି-ମାନଚିତ୍ରରେ ଓଡ୍ର ଜାତିର ସ୍ପଷ୍ଟ ରୁପରେଖ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ଭରତ ମୁନିଙ୍କ ସଦୃଶ ଶାସ୍ତ୍ରବିଦ୍ ପଣ୍ଡିତ, ଅଶୋକଙ୍କ ପରି ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ସମ୍ରାଟ ସଂସ୍କୃତ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପାଲିଭାଷାରେ ଅନୁଶାସନ ଖୋଦନ କରି ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଓଡ୍ର ବିଭାଷାକୁ ସମର୍ଥନ ଜଣାଇଥିଲେ । ନବମ ଓ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସ୍ପଷ୍ଟ ରୁପ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଥିଲା । ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ନିଜର ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟରେ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଠିଆହୋଇ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟ ଓ କବିତାର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ସେତେବେଳେ ବି ଶକ୍ତି ଆସି ନ ଥିଲା । ଡଗଡ଼ମାଳି, ନୀତିବଚନ, ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଅଜ୍ଞା ଓ ବାଣୀ ପରି କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରଚନା ବ୍ୟତୀତ ବୃହଦାକାର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିବା ପାଇଁ ହୁଏତ ସେତେବେଳେ ବି ସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଓଡ଼ିଆ ଲିପି ମଧ୍ୟ ଆଧୁନିକ ରୂପ ଧାରଣ କଲା ତ୍ରୟୋଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପରେ । ଏହିସବୁ ଅସୁବିଧା ହେତୁ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ହିଁ ହେଲା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆରମ୍ଭ କାଳ । କିନ୍ତୁ ମହାକବି ସାରଳା ଦାସ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲେ, ସେ ସବୁ ଆକାରରେ ଏତେ ବିଶାଳ ଥିଲା ଯେ, ସେ ସବୁ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟର ବିଗତ ପାଞ୍ଚଶହ ବର୍ଷର ଇତିହାସ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଲେଖିଥିଲେ କେବଳ ପୁରାଣ ଓ ବୋଧହୁଏ ଏକ ବଚନିକା । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ଆଙ୍ଗିକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ସୁଷମାମଣ୍ଡିତ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ପଡ଼ିଲା ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବିମାନଙ୍କ ଉପରେ ।

ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶିଳାଲେଖା ସବୁରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂସ୍କୃତ, ପାଲି, ପ୍ରାକୃତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଗତି ଓ ପ୍ରକୃତି ସମ୍ପର୍କରେ କିଞ୍ଚିତ ସୂଚନା ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ,ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ଅଖଣ୍ଡ ରାଜତ୍ୱ ଚାଲିଥିଲା । ରାଜାମାନେ ରାଜଦରବାରରେ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ପାଳନ କରି ଏହି ସାହିତ୍ୟର ଉତ୍ତରୋତ୍ତର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲେ । ଜାତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଭାଷାଶ୍ରେଷ୍ଠ ସଂସ୍କୃତକୁ ସମ୍ୱଳ କରି ରାଜାମାନଙ୍କ ସହାୟତାରେ ବହୁଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାକୃତ, ଅପଭ୍ରଂଶ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବିକାଶକୁ ଅବରୁଦ୍ଧ କରିଥିଲେ ହେଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ଏହା ଆଉ ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ । ସାରଳା ଦାସ ଓଡ଼ିଆରେ ମହାଭାରତ, ରାମାୟଣ ଓ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣ ପରି ରାଜକାୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଦେବା ପରେ ଓଡ଼ିଆ କବିର ସାହସ ବଢ଼ିଗଲା । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ପରି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶକ୍ତି ପରୀକ୍ଷା ହେଲା ଶ୍ରୀମଦ୍ଦ ଭଗବଦ୍ ଗୀତା, ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଓ ଭାଗବତର ଅନୁବାଦରେ । ଦାର୍ଶନିକ ଅନୁଚିନ୍ତାର ଗହନ ତତ୍ତ୍ୱରାଜି ଓଡ଼ିଆରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଦାଣ୍ଡୀବୃତ୍ତ ସହିତ ବହୁ ପ୍ରକାର ରାଗ, ରାଗିଣୀର ପ୍ରୟୋଗରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏ ସବୁରେ ବଳରାମ ହିଁ ଥିଲେ ଅଗ୍ରଣୀ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଶିକ୍ଷାଦାନ ମୁଖ୍ୟତଃ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ହିଁ ହେଉଥିଲା । ବେଦ, ବେଦାନ୍ତ, ଛାନ୍ଦ, ବ୍ୟାକରଣ, ଜ୍ୟୋତିଷ ଓ ଆୟୁର୍ବେଦ ପ୍ରଭୃତି ଥିଲା ପାଠ୍ୟକ୍ରମର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ ଅକ୍ଷର ଶିକ୍ଷାପଦ୍ଧତି ପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତ-ଧାରାକୁ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲା । ସାରଳା ଦାସ ତା'ଙ୍କ ମହାଭାରତରେ ଓ ନାରାୟଣ ଦାସ ତାଙ୍କ ରୁଦ୍ରସୁଧାନିଧିରେ ଶିକ୍ଷାଦାନ ପଦ୍ଧତିର ଯେଉଁ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ଅକ୍ଷର-ଶିକ୍ଷା ପ୍ରାୟ ସଂସ୍କୃତ ସଦୃଶ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ଭାଷାଶିକ୍ଷା ବେଳକୁ ଏହାପାଇଁ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । ଏ ଦିଗରେ ବଳରାମ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ଶିଶୁ-ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ରଚନା କଲେ କମଳ ଲୋଚନ ଚଉତିଶା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତା । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଚଉତିଶା ହିଁ ଥିଲା ପ୍ରାଥମିକ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ପାଠ । ବଳରାମଙ୍କୁ ହିଁ ଏ ଆହ୍ୱାନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପୂର୍ବପରି ଆଉ ସୁଦୃଢ଼ ନ ଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ମୁଖ୍ୟ ଚାରି ଜାତି ବ୍ୟତୀତ ବହୁ

ଉପଜାତିର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମଧ ବେଦକୁ ଅନୁସରଣ କରି, ଯେପରି ନିଜକୁ ସାମଦେବୀୟ,ଶାସେନୀ, ଶ୍ରୋତ୍ରୀୟ ଓ ବଳଭଦ୍ର ଗୋତ୍ରିୟ ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ନାମିତ କରୁଥିଲେ ସେହିପରି ପରସ୍ପର ମଧରେ ସେମାନଙ୍କର ବୁଝାମଣାର ଅଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲା । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର କୁଳ ବୃତ୍ତିକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ନିଜ ନିଜର ପ୍ରୌଢ଼ୀ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ବାଲ୍ୟବିବାହକୁ ପ୍ରଚଳନ କରି ଓ ବିଧବା ବିବାହକୁ ବିରୋଧ କରି ସେମାନେ ସମାଜରେ ବ୍ୟଭିଚାରକୁ ପ୍ରଶୟ ଦେଇଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କ ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ହ୍ରାସ ପାଇଥିଲା । କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ନୁହନ୍ତି, ଅନ୍ୟ ଜାତିମାନେ ମଧ ନିଜ ନିଜର କୁଳୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଥିଲେ ।ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ମଧରେ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯେଉଁ ମହତ୍‌କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ରାଜନୀତିକ ଓ ସଂସ୍କୃତିକ କାରଣରୁ ତାହା ନଷ୍ଟ ହେବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଆଦର୍ଶଚ୍ୟୁତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ବିଳାସରେ ଲିପ୍ତ ଥିଲେ । ବଳରାମଙ୍କୁ ଏକପକ୍ଷରେ ଏଥିରେ ମଧ ନେତୃତ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେ ସମାଜରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲାଉଥିବା ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ତପସ୍ୱୀମାନଙ୍କର ଭଣ୍ଡତା ତଥା ଅର୍ଥଲୋଭୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ନୀଚତାକୁ ଯେପରି ସର୍ବସମକ୍ଷରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଶୂଦ୍ର ବାଉରୀକୁ ଗୀତା ପାଠର ଅଧିକାର ଦେଇ, ଜଡ଼ ହରିଦାସ ପରି ମୂକ ନିଷ୍ପେସିତ ଜନତାକୁ ବେଦାନ୍ତ ପାଠ କରାଇ, ବେଶ୍ୟାସକ୍ତ ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଭଗବାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ପାତ୍ର ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଠାରୁ ନୀଚ ଜାତିର ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଦେଇ ସେ ତତ୍‌କାଳୀନ ସମାଜରେ ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବିଦ୍ରୋହର ସୂତ୍ରପାତ କଲେ । ଶ୍ଳୋକ, ସ୍ମୃତି, ଦୋହା, ସାକ୍ଷୀ ଓ ଶବ୍ଦକୁ କଣ୍ଠସ୍ଥ କରି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିବା ତଥାକଥିତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ସେ ଯେପରି ତିରସ୍କାର କରିଥିଲେ, ସେହିପରି ଚିତା- ଚଇତନ କାଟି କଷାୟ ବସନ ପରିଧାନ କରି ବା ଦିଗମ୍ବର ରହି ବା ହରିନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ଗ୍ରାମରୁ ଗ୍ରାମ ବୁଲୁଥିବା ସାଧୁମାନେ ଯେ ପ୍ରକୃତ ଭଗବତ୍‌ପ୍ରେମୀ ନୁହନ୍ତି, ଏ କଥା ସର୍ବପ୍ରଥମେ ବଳରାମ ହିଁ ଅତି ଦୃଢ଼କଣ୍ଠରେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ ।

ହିନ୍ଦୁସଂସ୍କୃତି ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ହେଲା - ତ୍ୟାଗ, ପରୋପକାର ଓ ସମସ୍ତ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ କାମନା । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ହିନ୍ଦୁ ଜାତିର ଏହିସବୁ ମହାନ୍

ଆଦର୍ଶ ପୋଥିଗତ ବିଦ୍ୟାରେ ପରିଣତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ଦେଖିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଦେଶ ପାଇଁ, ଜାତି ପାଇଁ ବା ପରିବାର ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାର ପରଂପରାକୁ ଭୁଲି, ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ ପାଇଁ ଆତ୍ମୀୟସ୍ୱଜନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ପଶ୍ଚାତ୍‌ପଦ ହେଉ ନ ଥିଲେ। ଏହା ପ୍ରାୟ ସବୁ ଜାତି ଓ ସବୁ ପରିବାରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେହେଁ, ରାଜପରିବାରରେ ଏହାର ବିଭୀଷିକା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରୁଥିଲା । କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ରାଜାମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସୀ ମନ୍ତ୍ରୀ, ସାମନ୍ତ ଓ ସେନାପତିମାନଙ୍କୁ ସନ୍ଦେହ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେବକମାନେ ମଧ୍ୟ ନିଜ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନରେ ଅବହେଳା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ରାଜାମାନେ ପ୍ରଜାପାଳନ ପରିବର୍ତ୍ତେ, ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅକଥନୀୟ ଅତ୍ୟାଚାର କରିବାକୁ ହିଁ ନିଜ ରାଜପଦବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାର୍ଯ୍ୟ ରୂପେ ବିବେଚନା କରୁଥିଲେ । ଏସବୁ ଫଳରେ ହିନ୍ଦୁ ସଂସ୍କୃତି ପାଇଁ ଯେଉଁ ସଙ୍କଟ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିଲା,ସେଥିରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଭାରତ ଆକ୍ରମଣ ଆଉ ଏକ ନୂଆ ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କଲା । ହିନ୍ଦୁ ରାଜାମାନେ ନିଜ ନିଜର ଆତ୍ମଅଭିମାନ ହେତୁ ସଂଗଠିତ ନ ଥିଲେ । ରଣକ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁସଲମାନ ସେନାର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବାରେ ଅସୀମ ବୀରତ୍ୱର ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ ହେଁ, ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆକ୍ରମଣକୁ ପ୍ରତିହତ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଏହିପରି ଭାବେ ସୁଯୋଗ ଉଣ୍ଡି ମୁସଲମାନ ଶାସକମାନେ ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରି ଏକ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଗଠନ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇପାରିଥିଲେ। କଳହ ହଉଛି କଳିଯୁଗର ଧର୍ମ । ଏଥିରୁ ଦେଶକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାପାଇଁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ରାମଙ୍କ ଆଦର୍ଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଗୃହ ବିବାଦରୁ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡିତ ହେବାକୁ ଯାଉଥିବା ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ଶ୍ରୀରାମ ନିଜର ତ୍ୟାଗପୂତ ଜୀବନ ଦ୍ୱାରା ଯେପରି ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ, ସେହି ମହାନ୍ ଆଦର୍ଶକୁ ଦେଶ ସମ୍ମୁଖରେ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ, ବଳରାମ ରଚନା କଲେ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ।

ବଳରାମ ଥିଲେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଉପୁଜିଥିବା ସଙ୍କଟର ତ୍ରାଣକର୍ତ୍ତା । ଯୁଗଯୁଗ ଧରି ଭାରତରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଧ୍ୱଂସମୁଖରୁ ରକ୍ଷା କରି ସେ ଦେଶକୁ ଏକ ନୂତନ ପଥ ପ୍ରଦର୍ଶନ

କରିଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ ହେଁ ସେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ଜାତିର ପ୍ରକୃତ ଭାଷା ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କଲେ । ଯୋଗୀ, ଋଷି, ମୁନି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ତା'ଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅସୀମ ସମ୍ମାନ ଥିଲେହେଁ, ଜାତି ବିଚାର ନ କରି ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ସମାଜରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଜାମାନଙ୍କ ଆଧିପତ୍ୟକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁ ନ ଥିଲେ ହେଁ, ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ୟାୟ ବିଚାରକୁ ମୁଣ୍ଡପାତି ସହିନେବାକୁ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ, ସବୁପ୍ରକାର ଜାତି, ସବୁପ୍ରକାର ସମାଜ ଓ ସବୁପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ନିୟମର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ଜଗମୋହନ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ବିରାଜିତ । ତାଙ୍କ ଉପରେ ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି, ନିର୍ଭୀକ ବଳରାମ ଅଟଳ ମହାମେରୁ ସଦୃଶ ଜାତି-ନନ୍ଦୀଘୋଷର ସାରଥୀ ଭାବେ ଜାତିକୁ ସଙ୍କଟ କାଳରେ ରକ୍ଷା କରିବା ଲାଗି ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଆତ୍ମ-ପ୍ରତ୍ୟୟ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଘୋଷଣା କଲେ,"ମୁଁ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା" ।

-୦-

୬

କବି ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମ, ପିତାମାତା ଓ ବାସସ୍ଥାନ

ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେତେବେଳେ ସୁଦୃଢ଼ ଗଜପତି ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲା, ସେତିକିବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଏକ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କ ଗୃହରେ ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା ।

ଭାରତର କବିମାନେ ସାଧାରଣତଃ ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ ନୀରବ ରହୁଥିଲେ । ନିଜ କଥା ନିଜେ କହୁ ନ ଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ନିଜ ନାମ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରୁ ନ ଥିଲେ । କର୍ମ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କର୍ମଫଳର ବିଚାରକ ଥିଲେ ସର୍ବନିୟନ୍ତା ଭଗବାନ । ଗୀତାର ଏହି ମହାନ୍ ବାଣୀ ଥିଲା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳ ସ୍ୱରୂପ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଏଥିରେ କିଞ୍ଚିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥିଲା । କବିମାନେ ଭଣିତା ଅଂଶରେ ନିଜ ନାମକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରୁଥିଲେହେଁ, ଜନ୍ମସ୍ଥାନ, ଜନ୍ମକାଳ, ପିତାମାତା ଓ ପରିବାରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରାୟ ନୀରବ ରହୁଥିଲେ । ବଳରାମ ଥିଲେ ସେହି ପରମ୍ପରାର କବି । ସେଥିପାଇଁ ତା'ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିରୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେବେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ସ୍ତୁତିଗାନ କଲାବେଳେ ଆତ୍ମନିବେଦନମୂଳକ ଉକ୍ତିସବୁ ରଚନା କଲାବେଳେ, ସେ ଯେଉଁ କେତେକ ପଦ୍‌କ୍ତି ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ କହିଥିଲେ, ତାହାହିଁ ତା'ଙ୍କ ଜୀବନୀର ମୁଖ୍ୟ ମୂଲ୍ୟବାନ ଉପାଦାନ । ସେହିସବୁ ପଦ୍‌କ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ଆଧାର କରି ନିମ୍ନରେ ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମଙ୍କ ଏକ ସ୍ୱଳ୍ପ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

କବି ବଳରାମଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ । କବିଙ୍କ ମତରେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ସ୍ରଷ୍ଟା ନୀଳାଚଳ ପତି ଜଗନ୍ନାଥ । ସେ କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବସି କବିଙ୍କୁ ରାମାୟଣର ପଦ ସବୁକୁ କହୁଥିଲେ । କବି କେବଳ ଜଣେ ବିନମ୍ର

ଲେଖନକାର ଭାବେ ସେହିପରି ପଙ୍କ୍ତିକୁ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ ଲେଖିଲେ ତାଳପତ୍ର ଉପରେ । ଏହି କଥା କହିବାବେଳେ କବି ନିଜ ନାମକୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ।

ଏହିପରି କେତେକ ପଙ୍କ୍ତି ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରୁ ମିଳିଥାଏ । ସେଥିରେ କବି କହିଛନ୍ତି,

ଜନ୍ମରୁ ମୂରୁଖ ମୋର ଅଳପ ବୟସ
ଗ୍ରନ୍ଥ କଲାବେଳେ ମୋତେ ବରଷ ବତିଶ
ଦାରା ସୁତ ଧନ ଜନ ସୁଖଭୋଗ ଶିରୀ
ଅଳପେ ଆପଣେ ଦେଇଛନ୍ତି ତା ହରି ।
ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକେ ଯେ ମୁହିଁ ଜଗନ୍ନାଥ ସେବି
ଇଚ୍ଛାହୋଇଲେ ମୁଁ ବଇକୁଣ୍ଠକୁ ଯେ ଯିବି ।
ସ୍ୱାମୀର ସେବକ ମୁଁ ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇଁ
ଏ ଭବସାଗରେ ମୋତେ କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।

ଏହା ହିଁ ହେଉଛି କବିଙ୍କ ସାଂସାରିକ ଜୀବନର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ । ସ୍ୱାମୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସେବକ । 'ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇ ରୁ' କବି ପୁରୀରେ ରହୁଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ ।

କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତି ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ଭାବସମୁଦ୍ରରେ । ନିମ୍ନରେ ଭବସମୁଦ୍ରର କେତୋଟି ପଙ୍କ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି ।

(୧) ନୀଳକନ୍ଦରେ ମୋତେ ରୁହାଇଲୁ
ଯେତେ ସୁଖ ମୋତେ ପ୍ରଥମେ ଦେଲୁ
ନାଥ ମୁଁ ସେହି ମତି ଜାଣିଥିଲି,
ତୋର ପାଦପଦ୍ମେ ସେବା ମୁଁ କଲି ।'

(୨) ତୋ ଠହୁଁ କ୍ଷେତ୍ର ଶଏ ଗୁଣେ ବଡ଼
ତିନି ତ୍ରଇଲୋକେ ଅଟଇ ଗାଢ଼ ।
ନାଥ ତୁମେ ଯେ କ୍ଷେତ୍ର ଦୁହେଁ ସରି
ସାନ ବଡ଼ ଯେ ବୋଲିଣ ନ ପାରି ।

ତେଣୁକରି କ୍ଷେତ୍ରେ ରହିଲି ମୁହିଁ
ବଳି ଦାସକୁ ଘଡ଼ିଡ଼ିଣ ଦେଇ ।

ଏଥିରେ ଥବା ଦୁଇଟି ପଦ୍‌କ୍ତିରୁ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମ ତଥା ବାସସ୍ଥାନ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ମିଳେ । 'ନୀଳକନ୍ଦରେ ମୋତେ ବୁହାଇଲୁ' ଏବଂ 'ତେଣୁକରି କ୍ଷେତ୍ର ରହିଲି' ମୁହିଁ ପଦ୍‌କ୍ତିରୁ କବି ପୁରିବାସୀ ଥିବା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଜଣାଯାଏ ।

କବିଙ୍କ ଭକ୍ତ ଜୀବନର ଲିପିକାର '**ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତିର** ଲେଖକ ରାମଦାସ ମଧ କବିଙ୍କୁ ପୁରୀବାସୀ ରୁପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସ ମଧ୍ୟ ।

ବୋଲିଲେ ମହାପ୍ରଭୁ ଶୁଣେ ନାରାୟଣ
କାଲି ଗଲି ବାଙ୍କି ମୁହାଣକୁ ଶ୍ରୀଗୁରୁଭୁ ଦ୍ରଶନ କରିଣ ।
ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲି ମୁହିଁ ଅଶୋସେନୀକ ଯାଏ
ଦେଖିଲି ଚଉଷଠି ଭକ୍ତଗଣ ବିଚାର କରନ୍ତି ଥୋକାଏ ।
ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସେବିଲି ବହୁତ କଲି ନମସ୍କାର
ବଳରାମ ଅନନ୍ତ ଶିଶୁ ଚାହିଁଲେ ଆବର ।
ମୋତେ ବଳରାମ ଦାସେ ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭର ନାମ କିସ
ମୁହିଁ କହିଲି ମୋର ନାମ ମା' ବାପ ଦେଲେ ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସ ।

ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସଙ୍କ ଏହିସବୁ ପଦ୍‌କ୍ତିରେ ଥିବା 'କାଲି ଗଲି' , 'ବାହୁଡ଼ି ଅଇଲି' 'ଦେଖିଲି ସମସ୍ତଙ୍କୁ' 'ସେବିଲି' 'ବହୁତ କଲି ନମସ୍କାର' 'ବଳରାମ ଅନନ୍ତ ଶିଶୁ ଚାହିଁଲେ' 'ମୋତେ ବଳରାମ ଦାସେ ବୋଇଲେ' 'ମୁହିଁ କହିଲି' ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରୟୋଗରୁ କବି ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ପୁରୀର ଅର୍ଦ୍ଧଶୋସେନିକ ଠାରେ ଦେଖି ତା'ଙ୍କ ସହ କଥା ବାର୍ତ୍ତା କରିଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । ତେବେ ବି ଏଥିରେ କବି ବଳରାମଙ୍କୁ ପୁରୀବାସୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରଯାଇଛି ।

କବି ପୁରୀବାସୀ ଥିଲେ ହେଁ, ସେ ଅନେକ ସମୟରେ ପୁରୀ ଛାଡ଼ି ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ମଧ ରହୁଥିଲେ । ଏହାର ପ୍ରଥମ ସୂଚନା ମିଳେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରୁ ।

ପୁଣି ବିଚାରଇ ଜଣାଇବି ଜଗନ୍ନାଥ
ତେବେ ସେ କହିବି ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଅର୍ଥ ।

ଏତେକ ବିଚାରିଣ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଗଲି,
ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ ଯାଇ ରଥରେ ଦେଖିଲି ।

କବିଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ରଚନା କଲାବେଳେ କବି ପୁରୀରେ ନ ଥିଲେ । ରଥଯାତ୍ରା ଦିନ ସେ ପୁରୀ ଆସି ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ଓ ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ପାଇ ନିଜ ବାସସ୍ଥାନକୁ ଫେରିଯାଇଥିଲେ । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରୁ ଏପରି ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ କବି ପୁଣି ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବକ ଭାବେ ରହୁଥିବା ଜଣାଯାଏ । କବିଙ୍କର ଏହି ବିରୋଧାତ୍ମକ ଉକ୍ତିରୁ 'ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଗଲି' ର ଅର୍ଥ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ।

ସରଗରା ଗ୍ରାମ ଦାସ ବଳରାମ
ନିମାନନ୍ଦ ମତେ ଖେଳି,
ଷୋଳ ଶିଷ୍ୟ ଘେନି ରସ ଭାବରେ ସେ
ମୋତେ ଦେଉଥିବ ଗାଳି ।

ଏଥିରେ ଥିବା 'ରସ ଭାବରେ ସେ ମୋତେ ଦେଉଥିବ ଗାଳି'ରେ କବିଙ୍କ ରଚିତ ଭାବସମୁଦ୍ରର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ । ଇଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ନିବାସୀ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଏହା ଯାଜପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ଏହିଠାରେ ବଳରାମ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଜନଶ୍ରୁତିରୁ ମିଳୁଥିବା ଚାରୋଟି ସ୍ଥାନ ହେଲା:-(୧) ବକୁ ଗ୍ରାମ, (୨) ଏରବଙ୍ଗ (୩) ତେଣ୍ଡଣ ଗ୍ରାମ ଏବଂ (୪) ଯମରା ଗ୍ରାମ । ବକୁ ଗ୍ରାମ- ନିରାକାରପୁରଠାରୁ ୫ କି:ମି:ର ପୂର୍ବରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଗ୍ରାମରେ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ମନ୍ଦିରକୁ କେହି କେହି ବଳରାମଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିଥା'ନ୍ତି । କଥିତ ଅଛି, କବି ଏହି ଗ୍ରାମର ଜମିଦାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମିନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଏହି ଗ୍ରାମରେ କିଛି କାଳ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ ଓ କବିଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନାର ସୁବିଧା ପାଇଁ ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏପରି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏଥିରେ ସତ୍ୟତା ନାହିଁ । ମନ୍ଦିର ବେଶୀ ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ । ବୋଧହୁଏ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବ ଓ ସିଦ୍ଧ ବଳରାମଙ୍କ ନାମ ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ଏ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ସୃଷ୍ଟି ।

ଏରବଙ୍ଗ-କୋଣାର୍କ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏରବଙ୍ଗ ଗ୍ରାମ କବିଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବ ମନ୍ଦିର ବିଦ୍ୟମାନ । କବି ଜୀବନର ଶେଷକାଳରେ ଏହିଠାରେ ଅତିବାହିତ କରିଥିଲେ । ଏହାର ଅନତିଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ବେଗୁନିଆ ଗ୍ରାମରେ ଥିବା 'ବଳରାମ ସମାଧି' କବିଙ୍କ ଶେଷ ଜୀବନର ସାକ୍ଷୀରୂପେ ଅଦ୍ୟାପି ସମ୍ମାନିତ ।

ତେଣ୍ଟଣ ଗ୍ରାମ- ଢେଙ୍କାନାଳ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ତେଣ୍ଟଣ ଗ୍ରାମରେ ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମଠ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପଣ୍ଡିତ ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ରଥଙ୍କ ମତରେ ଏହାର ସ୍ଥାପୟିତା ହେଉଛନ୍ତି ଦ୍ୱିତୀୟ ବଳରାମ ।

ଯମରା ଗ୍ରାମ-ଗୋପ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଯମରା ଗ୍ରାମରେ ଥିବା ଗାଦି 'ବଳରାମ ଗାଦି'ଭାବେ ପରିଚିତ ।

ଉପରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସ୍ଥାନସବୁ ମଧ୍ୟରୁ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଓ ତେଣ୍ଟଣ ପୁରୀଠାରୁ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ବୋଧହୁଏ ବଙ୍ଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଚାନ୍ଦପୁରର ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ରୂପ । ଈଶ୍ୱର ଦାସ ଉତ୍କଳୀୟ ବଳରାମଙ୍କ କଥା ଲେଖିବାବେଳେ ବଙ୍ଗୀୟ ବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଚାନ୍ଦପୁରକୁ ଚନ୍ଦ୍ରପୁର ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଉଭୟ ବଳରାମ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମକାଳୀନ ଥିବା ହେତୁ ଏପରି ଭ୍ରମ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ଅସ୍ୱାଭିବକ ନୁହେଁ । ତେଣ୍ଟଣ ମଠ ପ୍ରାୟ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବା ହେତୁ ଆଲୋଚ୍ୟ କବି ବଳରାମ ଏହା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ନୁହନ୍ତି ।

ପୁରୀ ଓ ଏହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନ ସବୁକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । (୧) ଜନ୍ମସ୍ଥାନ (୨) ବାସସ୍ଥାନ । ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଭାବସମୁଦ୍ର, ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ପୁରୀ ହିଁ କବିଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । କବିଙ୍କ ଜୀବନର ବହୁ ବିଶିଷ୍ଟ ଘଟଣା ପୁରୀ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ପୁରୀରେ ଥିବା ସମାଧି ଗମ୍ଭୁଜକୁ କେହି କେହି ବଳରାମଙ୍କ ସାଧନାସ୍ଥଳ ରୂପେ ଚିହ୍ନିତ କରିଥା'ନ୍ତି । ବଟ ଅବକାଶ, ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା, ବ୍ରହ୍ମଗୀତା ଓ ଗୀତାବକାଶ ପ୍ରଭୃତିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଘଟଣାସବୁ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ଭାବ ସମୁଦ୍ର ଓ ପଣସ ଚୋରୀରେ କବିଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ଲଙ୍କାଯାତ୍ରା ବା ପଣସ ଚୋରୀରେ

କବିଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଖରେ ପୁରୀରେ ଥିବା ହେତୁ ଏ ସବୁ ଗଳ୍ପରେ ଅଲୌକିକତାର ପୁଟ ରଞ୍ଜୀତ ହୋଇ କବିଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ, କବି ଯେ ପୁରୀ ସହ ନିବିଡ଼ ଭାବେ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ଥିଲେ, ଏହା ହିଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଏରବଙ୍ଗ, ସମଗରା, ସୁଆଙ୍ଗ ମଣୋହି ଓ ଯମରା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ ସହ କବିଙ୍କୁ ସଂପୃକ୍ତ କରାଯିବାର କାରଣ ହେଲା, କବିଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧି । ଏ କଥା ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ କବି ଶେଷ ବୟସରେ କୌଣସି କାରଣରୁ ପୁରୀ ତ୍ୟାଗକରି ସମୟେ ସମୟେ ଏହି ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ରହି ଶେଷ ବୟସରେ ଏରବଙ୍ଗ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବେଗୁନିଆ ଗ୍ରାମରେ ସମାଧିସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ ।

କେବଳ ବେଗୁନିଆସ୍ଥିତ ବଳରାମଙ୍କ ସମାଧି ନୁହେଁ , ପ୍ରଚଳିତ ଏକ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ କବି ଶେଷ ବୟସରେ ପୁରୀରେ ନ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଶ୍ରୀ ଜଗବନ୍ଧୁ ସିଂହଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଲୋକକଥା ହେଲା- "ଆହୁରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଯେ, ଦାସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କାଣୀ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଏହା ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମନରେ ବଡ଼ କ୍ରୋଧ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଶାପ ଦେଲେ ଯେ ଦାସେ କ୍ଷେତ୍ରଲାଭ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଦାସେ ଶେଷ ଜୀବନ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାନ୍ତର୍ଗତ ଏରବଙ୍ଗ ଗ୍ରାମରେ କଟାଇଥିଲେ । ସେଠାରେ ମୃତ୍ୟୁକାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସହିତ ପ୍ରଭୁ ସେ ସ୍ଥାନକୁ ବିଜେ କଲେ । ଦାସେ କହିଲେ- କିଲୋ କାଣୀ ! ଏବେ କଣ ହେଲା ? ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, ଜଣ ହେଲା ? ଏ କଣ କ୍ଷେତ୍ର କି ? ବାସେ କହିଲେ କିଲୋ, କ୍ଷେତ୍ର ଆଉ କାହାକୁ କହନ୍ତି? ତୁ ଯେଉଁଠି ସେ ଯେଉଁଠି କ୍ଷେତ୍ର ତ ସେହି । କ୍ଷେତ୍ର ଆଉ କେଉଁଠି ? ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନିରୁତ୍ତର ହେଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ବଳରାମଙ୍କ ଏହି କୌତୁହଳପୂର୍ଣ୍ଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା ପରେ କବି ବଳରାମ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ଏରବଙ୍ଗ ଗ୍ରାମର ଜନୈକ ଅଧିବାସୀ ଭାବଗଦ୍‌ଗଦ୍ କଣ୍ଠରେ ଏହି କଥାକୁ କିଞ୍ଚିତ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି କହନ୍ତି ଯେ, ସେ ଶେଷ ବୟସରେ ପୁରୀ ଯାଇ ନ ପାରିବାରୁ ଏରବଙ୍ଗଠାରେ ସିଦ୍ଧ ବଳଦେବ ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟହ ଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ପୁରୀ ଯିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି କିଛି ପଥ ଯିବାପରେ ତାଙ୍କର ଶେଷ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ଏହା ଜାଣିପାରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ

କହିଥିଲେ ଦର୍ଶନ ଦେବାକୁ । ସେହିଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ କବି ବଳରାମଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପରୋକ୍ତ କଥାବାର୍ତ୍ତା ସମାହିତ ହୋଇଥିଲା ।

ପିତାମାତା

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଶ୍ରୀମଦ ଭଗବଦ୍ ଗୀତା, ବଟ ଅବକାଶ, ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ନିଜକୁ ସୋମନାଥ ବା ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ କବି ନିଜର ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି:-

> ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର କୋଳେ ହୋଇଲି ସମ୍ଭୁତ
> ଯହୁଁ ପିତା ମୋର ବିଷ୍ଣୁରେ ଭକତ,
> ତେଣୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦୟା ମୋତେ କଲେ
> ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ମୋ ମୁଖେ ବଖାଣିଲେ ।

ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ କୁହାଯାଇଛି,

> ମହାମନ୍ତ୍ରୀ ବର ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର
> ବଳରାମ ଦାସ ମୁଁ ଯେ ତାହାଙ୍କର ପୁତ୍ର
> ମହାପାତ୍ର ସୋମନାଥ ତନୟେ
> ବଳରାମ ଦାସ ଗୀତରେ କହେ

ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳରେ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଥିବା ପଦସବୁ ହେଲା-

(୧) କହଇ ସମନାଥ ସୁତ । ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୋଗୋଳର ଅର୍ଥ । ୧୦ମ ଅଧ୍ୟାୟ

(୨) କହଇ ସମନାଥ ସୁତ । ଉଧର ମୋତେ ପଦ୍ମନେତ୍ର । ୧୫ ଶ ଅଧ୍ୟାୟ

(୩) ନିର୍ଗୁଣ ଅର୍ଥୟେ ବିଚାରଃ । ଭଣେ ସମନାଥ କୁମର । ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ

ବଟଅବକାଶରେ କବି କହିଛନ୍ତି,

> ଯେଣୁକରି ମୋହାର ଯେ ବଳିଲା ସାହସ,
> ସୋମନାଥ ତନୟ ମୁଁ ବଳରାମ ଦାସ ।୯।

ଭାବସମୁଦ୍ରରେ ମଧ କବି ନିଜ ପିତାଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି କହିଛନ୍ତି,

> ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ର ତନୟେ
> ବଳରାମ ଦାସ ଗୀତରେ ଗାଏ । ୭୪୪।

ଏହିସବୁ ପଙ୍‌କ୍ତିରେ କବି ନିଜ ପିତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଦୁଇଟି ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ସେ ମହା ମନ୍ତ୍ରୀବର ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ସେ ବିଷ୍ଣୁରେ ଭକତ । ପିତାଙ୍କ ସୁକୃତରୁ ପୁତ୍ର ହୋଏ ସୁଖୀ, ଅନୁଯାୟୀ କବି ପିତାଙ୍କ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ରାମାୟଣର କବି ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ପାଇଥିଲେ ।

କବିଙ୍କ ଉପରୋକ୍ତ ଉକ୍ତିଚୟକୁ ଆଧାର କରି ପରିବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ କବିଙ୍କ ପିତାଙ୍କୁ ବହୁଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ଛତ୍ରିଶ ଗୁପ୍ତଗୀତା ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସେ ହୋଇଛନ୍ତି, ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପାତ୍ର ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ନାମେ ଦେବ ରାୟ
କହଇ ତୋତେ ସେ କଳି ସମୟ
ସୋମନାଥ ନାମେ ପାତ୍ର ତାହାର
ଅନିରୁଦ୍ଧ ହେବ ତାହାର ପର ।

'ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତିରେ ସେ ହେଲେ ମହନ୍ତ ସୋମନାଥ'

ନାମ ତା ବଳରାମ ଦାସ
ମହନ୍ତ ସୋମନାଥ ଶିଷ୍ୟ ।

ସୋମନାଥଙ୍କୁ ରାଜାଙ୍କ ପାତ୍ର ବା ମହନ୍ତ କହିବା ଫଳରେ ମୂଳ ଉକ୍ତିରେ ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ । ମହାମନ୍ତ୍ରୀ-ବର ମଧ୍ୟ ଜଣେ ରାଜକର୍ମଚାରୀ, ପାତ୍ର ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ମହନ୍ତମାନେ ମଧ୍ୟ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ । ଏହିପରି ଜଣେ ସୁଯୋଗ୍ୟ ପିତାଙ୍କର ପୁତ୍ର ଥିଲେ କବି ବଳରାମ ଦାସ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ପିତାଙ୍କ ଗୁଣ ଓ ଉପାଧିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରାଯାଇଥିବା ବେଳେ ମାତାଙ୍କ ନାମକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ବଦଳେଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଉତ୍ତରା କାଣ୍ଡରେ ଥିବା ଉକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ତାଙ୍କ ମାତାଙ୍କ ନାମ ଥିଲା ମନମାୟା । 'ମନମାୟା ନାମେ ଜନନୀର ଗର୍ଭୁଁ ଜନ୍ମ ହୋଇଣ ମୁଁ ଚିହ୍ନିଲି ମହାପ୍ରଭୁ' । ଏ ନାମ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିବାରୁ ସେ ସୀତାଙ୍କ ବିଶ୍ୱସ୍ତା ସଖୀଙ୍କ ନାମ ମନମାୟା ରଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଛତ୍ରିଶ ଗୁପ୍ତଗୀତାରେ ଏହି ନାମ 'ଜମ୍ନୁ' ବା 'ଯମୁନା' ନାମରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ।

ଇତିହାସରୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ନାମ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ବିବରଣୀରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ତେବେ ମହାପାତ୍ର ସାଙ୍ଗିଆ ଥିବା ଲୋକେ ଯେ ମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ, ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ କପିଳେନ୍ଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ । କପିଳେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ଗୋପୀନାଥ ମହାପାତ୍ର ଗୋପୀନାଥପୁରର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କ ମତରେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି, ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ପୂର୍ବ ବଂଶଧର । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶ୍ରୀ ନଗେନ୍ଦ୍ର ନାଥ ବସୁ ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କୁ ବାଉରୀ ଜାତୀୟ ମନ୍ତ୍ରୀ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ମୟୂରଭଞ୍ଜରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ବାଉରୀ ମହାପାତ୍ରମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ରାଜମନ୍ତ୍ରୀ ହେବାର ସୁଯୋଗ ପାଉଥିଲେ । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସମୟରୁ ସେମାନେ ଏହି ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ କେବଳ ଅନୁମାନ । ଏହାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ମହାମନ୍ତ୍ରୀ ସୋମନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ତନୟ ହେଲେ ବି କବି ଥିଲେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ବୈଷ୍ଣବ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ପରି ରାଜ୍ୟର ଗୁରୁଦାୟିତ୍ୱ ବହନ କରି ହରିନାମ ଜପରେ ସେ କାଳାତିପାତ କରୁ ନ ଥିଲେ । ହରିନାମ ଜପ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପୈତୃକ ସମ୍ପଦ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଭିକ୍ଷାକୁ ଜୀବିକା ନିର୍ବାହର ଏକମାତ୍ର ଅବଲମ୍ବନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କବିଙ୍କର ଏହି ବେପରୁଆ ଭାବର ପରିଚୟ ମିଳେ, ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ **ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରୁ** । ସେ ବୈଷ୍ଣବ ଥିଲେ ବି କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟକୁ ନିଜର କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁଃ ଇଶ୍ୱର ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ମାଳା ତିଳକ ଯାର ନାହିଁ
ସେ ପୁଣି ବୈଷ୍ଣବ ବୋଲାଇ

ବୈଷ୍ଣବ ହୋଇ ରାଜସମ୍ପଦ ତ୍ୟାଗ କରିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଦେଶ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଶୀଘ୍ର ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ହିଁ ଥିଲା ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ମହାନ ଆଦର୍ଶ । ଦେଶର ମଙ୍ଗଳପାଇଁ ମାନବ ଜାତିର ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ ଶ୍ରୀରାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ ଅଯୋଧା ନଗର । ବୁଦ୍ଧଦେବ ତ୍ୟାଗ କଲେ କପିଳବାସ୍ତୁର ରାଜସିଂହାସନ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ ଅନେଶ୍ୱତ ରାଣୀ ଓ ବଙ୍ଗଦେଶର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ । ବଳରାମ ଥିଲେ ଏହି ମହାନ ପଥର ବିନୟୀ ପଥିକ ।

ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକୁ ତୁଚ୍ଛକରି ସେ ହେଲେ ଦାଣ୍ଡର ଭିକାରୀ । ମନକୁ ନିର୍ମଳ କରି ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ଜପ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା କେବଳ ତ୍ୟାଗ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ସମ୍ଭବ । ଏଥିପାଇଁ କବିଙ୍କ କହିବାବେଳେ ଭଗବାନଙ୍କ ଦାନ ପାଇଁ ସେ ନିଜର ଅସୀମ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଇ କହିଛନ୍ତି ।

> ଦାରା ସୁତ ଧନ ଜନ ସୁଖଭୋଗ ଶିରୀ,
> ଅଳପେ ଆପଣେ ଦେଇଅଛନ୍ତି ତା ହରି
> ସ୍ୱାମୀର ସେବକ ମୁଁ ସନ୍ନିଧେ ଖଟିଥାଇ
> ଏଭବସାଗରେ ମୋତେ କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।

ପରିବାର

କବି ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ । ଅର୍ଥାତ୍ ବୈଷ୍ଣବ ହେଲେ ବି ସନ୍ୟାସୀ ନ ଥିଲେ । ସେ ସାଧାରଣ ଗୃହସ୍ଥ ପରିବାର ସୁତ, ଧନ ଜନ ଧରି କୁଟୁମ୍ବ ଜଞ୍ଜାଳରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହୁଥିଲେ । ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ କବି କୁଟୁମ୍ବ ଘେନି ସଙ୍ଗତରେ ରହୁଥିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାରୁ କବି ଅଳ୍ପକେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହୁଥିଲେ । କବି ପରିବାର ସହ ସୁଖେ ଦୁଃଖେ ଚଳି ଯାଉଥିବାର ସୂଚନା ମିଳୁଥିଲେହେଁ କବି ଅପବାଦରୁ ମୁକ୍ତ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କରି ନାଁରେ ଭଣିତା ହୋଇଥିବା **ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା, ବ୍ରହ୍ମକୁଣ୍ଡଳୀ, ଭାବ ସମୁଦ୍ର** ଓ ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି ଗୀତାରେ ସେ ବେଶ୍ୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । **ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତାରେ** ସେହି ବେଶ୍ୟାର ନାମ ଚାରୁ ରଖାଯାଇଛି । **ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତି** ଅନୁଯାୟୀ କବି ସେହି ବେଶ୍ୟା ସହ ଥିବାବେଳେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥଯାତ୍ରା ଉତ୍ସବ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଘଣ୍ଟ, ଘଣ୍ଟା,ଓ କାହାଳୀ ନାଦରେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଉଚ୍ଛୁଳି ପଡ଼େ । କବି ଏହି ଶବ୍ଦ ଶୁଣି କୁଙ୍କୁମ ଜରଜର ଦେହରେ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡକୁ ଆସି ରଥ ଉପରେ ଆରୋହଣ କରନ୍ତି । ପଣ୍ଡା ଓ ପଡ଼ିଆରୀମାନେ କବିଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥାରେ ହତଚକିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ରଥ ଉପରୁ ଠେଲି ଦିଅନ୍ତି । କବି ଅଭିମାନରେ ବାଲିଖଣ୍ଡକୁ ଯାଇ ସେଠାରେ ବାଲିରେ ରଥ ନିର୍ମାଣ କରି ଜଗନ୍ନାଥ,ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ସେଥିରେ ବିଜେ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତି । ଭକ୍ତର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷାକରି ଜଗନ୍ନାଥ ବାଲିରଥରେ ବିଜେ କରନ୍ତି । ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥ ଅଚଳ ହୋଇଯାଏ । ଏହାପରେ ପଣ୍ଡା, ପଡ଼ିଆରିମାନେ ନିଜ ନିଜର ଭୁଲ୍‌କୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ରାଜାଙ୍କ ସହ ଭକ୍ତ

ବଳରାମଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତି । ଭକ୍ତର ଅଭିମାନ ଦୂରହୁଏ ଓ ରଥଯାତ୍ରା କାର୍ଯ୍ୟ ପୁନର୍ବାର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ।

ଏହି ଗଳ୍ପରେ ଦୁଇଟି ତଥ୍ୟ ନିହିତ, ପ୍ରଥମ ହେଲା- ବଳରାମଙ୍କର ବେଶ୍ୟା ସମ୍ପର୍କ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା- ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର । ରସିକ କବିମାନଙ୍କୁ କୌଣସି ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀ ବିଶେଷ କରି ବେଶ୍ୟା ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ କରିବା ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରା । କାଳିଦାସ, ସୁରଦାସ, ତୁଳସୀଦାସ, ବିଲ୍ୱମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଭୃତି ଭାରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିମାନେ ଏହି ଅପବାଦରୁ ମୁକ୍ତ ନୁହନ୍ତି । ପୁଣି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସନ୍ଥ ଓ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମଧ୍ୟ ଏହା ଉପଲବ୍‌ଧ ହୁଏ । ସେମାନେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ,ରାମାନନ୍ଦ ରାୟ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, ରୁପଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ଜୀବଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସାଧନା-ସଙ୍ଗିନୀ ଭାବେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ନାରୀର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥା'ନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ସହ ଚାରୁ ବେଶ୍ୟାକୁ ଯୋଡ଼ିବା ମୂଳରେ ଏହିପରି ଏକ ଉଦ୍ଭଟ କଳ୍ପନା କାମ କରିଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ଗଳ୍ପର ଅନ୍ୟତମ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ଭକ୍ତର ମହିମା ପ୍ରଚାର । ଭକ୍ତ ନିକଟରେ ପବିତ୍ର ଓ ଅପବିତ୍ରର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ସେ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେବି ଭଗବାନ ସବୁବେଳେ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ । ଏହି ଗଳ୍ପ ମୂଳରେ ବଳରାମଙ୍କର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରୋଧ ଭାବନା ହିଁ ପ୍ରକଟିତ ।

ବଳରାମଙ୍କୁ ବେଶ୍ୟା ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିବାର ଅନ୍ୟତମ କାରଣ ରୂପେ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର** ବେଶ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ରମ୍ଭା, ଉର୍ବଶୀ, ମେନକା, ଜରତା ଓ କାମମୋହିନୀ ପ୍ରଭୃତି ବେଶ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବଳରାମ ଯେପରି ଆତ୍ମବିଭୋର ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଆସକ୍ତି ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ବିଶିଷ୍ଟ କବି କେଶବ ଦାସଙ୍କ ବେଶ୍ୟା ପ୍ରୀତିରୁ ହିଁ ରସିକ ପ୍ରିୟା ଓ **କବି ପ୍ରିୟା** ଗ୍ରନ୍ଥଦ୍ୱୟର ସୃଷ୍ଟି । କବିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ରଚିତ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଏପରିକି କବିଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏପରି ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେହେଁ, କବି ନିଜର ସାଧନା ଓ ଭକ୍ତିମତ୍ତା ବଳରେ ଏ ସବୁକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପରମ ଭକ୍ତ ରୂପେ ସମାଜରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ ।

ପଞ୍ଚସଖା ଓ ବଳରାମ

ଓଡ଼ିଶାରେ ବଳରାମ, ଅନ୍ୟ ଚାରିଜଣ ମହାପୁରୁଷ ଅର୍ଥାତ ଅଚ୍ୟୁତ, ଅନନ୍ତ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଖା ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଏପରିକି ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ପଞ୍ଚସଖା ମିଳିତ ହୋଇ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା କରୁଥିବା କଥା ଲୋକ ମୁଖରେ ପ୍ରଚାରିତ । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ **ଚଉରାଶି ଅଜ୍ଞା** ପୁସ୍ତକରେ ଏପରି ଏକ ଗଳ୍ପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । **ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ**ରେ ସେମାନେ କଟକରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିବା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଆୟୋଜିତ ମହୋତ୍ସବରେ ମିଳିତ ହୋଇଥିବାର ସୂଚନା ମିଳେ । ଏହିପରି ଭାବେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପଞ୍ଚ ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ପଞ୍ଚସଖା ଭାବେ ବାରମ୍ବାର ସମ୍ମାନିତ କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ, ଏହାକୁ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟି କୋଣରୁ ପ୍ରମାଣିତ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଦିବାକର ଦାସ **ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ** ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଗୁରୁରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ବଳରାମ ମଧ୍ୟ **ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଭୂଗୋଳ** ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତର ଏକାଦଶ ସ୍କନ୍ଧରୁ କେତେକ ପଙ୍କ୍ତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରଦାନ କରି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତି ନିଜର ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ।

ଜନୈକ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ **ଭକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରିକା**ରେ ବଳରାମଙ୍କର ଷୋଳ ଶିଷ୍ୟ ଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ବଳରାମଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ୱାରକା ଦାସ, ବାଳିଙ୍ଗା ଦାସ ଓ କୃଷ୍ଣ ଦାସ ପ୍ରଭୃତି କବି ନିଜ ନିଜକୁ ବଳରାମଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ଏହିପରି କେତେକ ଉଲ୍ଲେଖ ବ୍ୟତୀତ ବଳରାମଙ୍କ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବିଶେଷ ଉପାଦାନ ଉପଲବ୍‌ଧ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତ, ଶୂନ୍ୟସଂହିତ, ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା, ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ, ଜ୍ୟୋତିଷ ବଳରାମଙ୍କ **ଅମରକୋଷ ଗୀତା, ଚୈତନ୍ୟ ଭଗବତ** ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସହ ସଂପୃକ୍ତି କରାଯାଇଛି । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ବଳରାମ ଉଭୟେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି । ପୁଣି ଉଭୟେ ଥିଲେ ପୁରୀବାସୀ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସେମାନେ ପରସ୍ପର ସହ ପରିଚିତ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଦେଶରେ ହିଁ ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଗୁରୁ ହେବାର ସୌଭାଗ୍ୟ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସହ ବଳରାମଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କର ଦୁଇପ୍ରକାର ଚିତ୍ର ମିଳେ ! ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ବହୁ ସମୟରେ (ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତା, ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା, ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା,ଗୀତାବକାଶ,, ବ୍ରହ୍ମକୁଣ୍ଡଳୀ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥର ବିବରଣୀ) ବଳରାମଙ୍କ ସିଦ୍ଧି ଓ ସାଧନାର ପରୀକ୍ଷା କରିଥିଲେହେ କବିଙ୍କୁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ (ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ, ଭବସମୁଦ୍ର, ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା) ସମ୍ମାନିତ କରିଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭକ୍ତ ଓ ସେବକ ଭାବେ କବିଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ସମାଜରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାପରେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ତା'ଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବଳରାମ ନିଜର ସିଦ୍ଧି, ସାଧନା, ଭକ୍ତି ଓ କବିତ୍ୱ ବଳରେ ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରୁଷ ଭାବେ ଯେ ସମ୍ମାନିତ ହେଉଥିଲେ, ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଦେବକୀନନ୍ଦନଙ୍କ ବୈଷ୍ଣବ ବନ୍ଦନାରୁ । ଦେବକୀନନ୍ଦନ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରେ ବଳରାମଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଲେଖିଛନ୍ତି :

ବନ୍ଦେ ଓଡ଼ିଆ ବଳରାମ ଦାସ ମହାଶୟ
ଜଗନ୍ନାଥ ବଳରାମ ଯାର ବଶ ହୟ ।

ଜାତି

କବି ଜାତିରେ ଶୂଦ୍ର ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡରେ କବି ନିଜ ଜାତି ସମ୍ପର୍କରେ କହିଛନ୍ତି

ମୁହିଁ ହୀନ ପାପୀ ବିଶେଷ ଶୂଦ୍ର ଯୋନି ।

କବି ଶୂଦ୍ର ଜାତିରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ବେଦ ବେଦାନ୍ତ, ଗୀତା, ଭଗବତ, ଉପନିଷଦ ଓ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଧ୍ୟୟନ, ଅଧ୍ୟାପନା ଓ ଆଲୋଚନା କରିବାର ଅଧିକାର କେବଳ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଥିଲା ଓ ସେମାନେ ସୁଯୋଗ ଉଣ୍ଡି ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିଯୋଗ କରୁଥିଲେ । ଗୀତାବକାଶ,, ବ୍ରହ୍ମଗୀତା, ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତା, ବଟ ଅବକାଶ, ପଣସ ଚୋରି,, ଭାବସମୁଦ୍ର ଓ ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବଳରାମ ବିରୋଧୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ କାହାଣୀ ହିଁ କୁହାଯାଇଛି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅସୀମ କରୁଣା ଯୋଗୁଁ କବି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଥର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରି ଜୟଯୁକ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତଗୀତାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯେତେବେଳେ କହିଥିଲେ,

ତୁ ସୋମନାଥ ଶୂଦ୍ର ସୁତ
ତୁ କହୁ ବେଦାନ୍ତ ଚରିତ ।

ସେତେବେଳେ କବି ଦବି ନ ଯାଇ ଜଡ଼ ହରିଦାସ ମୁଖରୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବେଦାନ୍ତ ଶୁଣାଇ ଚମତ୍କୃତ କବିଥିଲେ । ସେହିପରି ଗୀତା ଆଲୋଚନା ଶୁଣିବାକୁ ଯାଇ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପଦସ୍ଥ ହୋଇ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବଦ୍‌ଗୀତା ଅନୁବାଦ କରି ନିଜର ବିଦ୍‌ବିତ୍ତାର ପରିଚୟ ଦେଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱରେ ଆଘାତ କରିଥିଲେ । ଏହିପରି ଜୀବନରେ ବହୁ ସଂଘର୍ଷକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି **ଶେଷରେ** ସେ ହେଲେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଗୁରୁ ଏବଂ ଦେଶର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗ୍ରନ୍ଥ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର** ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ।

-୦-

୭

ତୁଳସୀ, ବଳରାମ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର

ତୁଳସୀ, ବଳରାମ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ତିନିଜଣ ମହାନ୍ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତି । ଏଥିରୁ ଦୁଇଜଣ ଓଡ଼ିଶାର ଓ ଜଣେ ଉତ୍ତର-ଭାରତର ଅଧିବାସୀ । ସମୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ବଳରାମ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗର ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ, ବୋଧହୁଏ ଏମାନଙ୍କ ତିରୋଧାନ ପରେ । ତେଣୁ ବଳରାମ ବା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସହ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କର କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିବା ଆପାତତଃ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ।

ବଳରାମ ଓ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କର ସମ୍ପର୍କର ଏକମାତ୍ର ସଂଯୋଗ ସୂତ୍ର ହେଉଛି ରାମାୟଣ । ଉଭୟେ ରାମାୟଣର କବି ଥିଲେ । ରାମାୟଣର ନାମକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଉଭୟ କବି ଉଦାର ହୃଦୟର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ତୁଳସୀଙ୍କ 'ମାନସ' ପରି ବଳରାମଙ୍କ 'ଜଗନ୍ନାଥ' ବା 'ଜଗମୋହନ' ଜଗତର ମଙ୍ଗଳପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତ । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ବଳରାମ ନିଜ ରଚିତ ରାମାୟଣକୁ ଓଡ଼ିଆ ଅକ୍ଷର ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଚାର କରିଥିବାରୁ, ତୁଳସୀ ଦାସ ତାଙ୍କର ପୁରୀ ବାସ କାଳରେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ପାଠ କରିଥିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେବେ ପୁରୀରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ସେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ନକଲ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ପୁରୀରୁ ଯିବା ପରେ ସେ ଆରମ୍ଭ କଲେ ତା'ଙ୍କର ଅମର ରଚନା **ରାମ ଚରିତ ମାନସ** । ତା'ଙ୍କ ଜୀବନର ଦୁଇଟି ଘଟଣା, ଅର୍ଥାତ୍ ପୁରୀବାସ ଓ ରାମାୟଣ ରଚନା କାକତାଳୀୟ ନ୍ୟାୟ ହୋଇପାରେ; ବା ସେତେବେଳେ ରାମାୟଣ ଆଲୋଚନାର ଏକ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ରୂପେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ପୁରୀର ମାହାତ୍ମ୍ୟ, **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଏବଂ ବୈଷ୍ଣବ କବି, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି, ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କୁ ରାମାୟଣ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥିବ ଓ ସେ, ନିଜ ମାତୃଭାଷାରେ ରାମାୟଣ ରଚନା ପାଇଁ ଆଗ୍ରହୀ ହୋଇଥିବେ ।

ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ସହ ଆତ୍ମୀୟତାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ ହେଉଛି ଉଭୟେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ରକ୍ଷାପାଇଁ ବ୍ରତୀ ଥିଲେ । ଐତିହାସିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରୁ ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର ଭାରତ ମୁସଲମାନ ସମ୍ରାଟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ହେଉଥିଲା ବେଳେ ଓଡ଼ିଶା ଥିଲା ଏକମାତ୍ର ସ୍ୱାଧୀନ ହିନ୍ଦୁରାଜ୍ୟ । ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର କେବଳ ମୁସଲମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଯେ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ତା'ଙ୍କ ରାଜଧାନୀ ପୁରୀ ଥିଲା ଅଗଣିତ ସନ୍ଥ, ସନ୍ୟାସୀ, ଭକ୍ତ, ବୈଷ୍ଣବ, କବି, କୋବିଦମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ । ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ରକ୍ଷାପାଇଁ ପାଗଳ ତୁଳସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ ଯେ ଅହେତୁକ ମମତା ଜାତ ହୋଇଥିବ ଏହା କେବଳ ଅନୁମାନ ନୁହେଁ, ବାସ୍ତବ ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ । ତେବେ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ଆଗମନ ବେଳକୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଯଶରାଜି ଓଡ଼ିଶାର ଗଗନପବନକୁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ତା'ଙ୍କ ବଂଶ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ଏତେ ବଡ଼ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ପତନ ତୁଳସୀଦାସଙ୍କୁ ଯେ କେବଳ ବିବ୍ରତ କରିଥିବ ତାହା ନୁହେଁ, ସେ ଲୋକମୁଖରୁ ପତନର କାରଣ ରୂପେ ବହୁ କଥା ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଥିବେ । ନିଜ ରାମାୟଣ ରଚନା କଲାବେଳେ ଏ ସବୁ ଅଲକ୍ଷିତ ଭାବରେ ତା'ଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିବା ପରି ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଏହି ଅନୁମାନକୁ ସତ୍ୟ ଭାବେ ପରିପୁଷ୍ଟ କରେ, **ରାମ ଚରିତ ମାନସର** ଦୁଇଟି ଉପାଖ୍ୟାନ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଥିବା ପ୍ରତାପଭାନୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଉଛି ଗ୍ରନ୍ଥର ଶେଷ ଭାଗରେ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଥିବା କାକଭୁଷଣ୍ଡୀ କଥାନକ ।

ରାମ ଚରିତ ମାନସ ଅନୁଯାୟୀ ପ୍ରତାପଭାନୁ କୈକୟ ଦେଶର ରାଜା ସତ୍ୟକେତୁଙ୍କର ପୁତ୍ର । ସେ ଅମିତ କ୍ଷମତାଶାଳୀ ମହୀପତି । ତା'ଙ୍କର ଅସୀମ ଶକ୍ତି ଯୋଗୁଁ ସପ୍ତଦ୍ୱୀପା ପୃଥିବୀ କାମଧେନୁ ପରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ସୁଖ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲା । ସମସ୍ତ ପ୍ରଜା ଧର୍ମଶୀଳ ତଥା ସୁନ୍ଦର ବି ଥିଲେ । ତା'ଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ଧର୍ମରୁଚି ''ନୃପ ହିତକାରକ'' ପୁଣି ଚତୁର । ବନ୍ଧୁମାନେ ମଧ୍ୟ ବଳଶାଳୀ । ଚତୁରଙ୍ଗ ସେନା ଯୁଦ୍ଧ ବିଦ୍ୟାରେ ନିପୁଣ । ରଣବାଦ୍ୟରେ ପୃଥିବୀ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହେଉଥିଲା । ତା'ଙ୍କ ମହିମା ଗାନ କରି ତୁଳସୀ ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ସକଲ ଅବନୀ ମଣ୍ଡଳ ତେହି କାଲା
ଏକ ପ୍ରତାପଭାନୁ ମହୀପାଲା

ପ୍ରତାପଭାନୁ ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣରେ ମହିମାନ୍ୱିତ ଏବଂ ଅତୁଳ ପରାକ୍ରମଶାଳୀ ରାଜା ଥିଲେ ହେଁ, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଅଭିଶାପ ଯୋଗୁଁ ତା'ଙ୍କ ବଂଶ ଲୋପ ପାଏ । ସେ ଓ ତା'ଙ୍କର ଭାଇ ଅରିମର୍ଦ୍ଦନ ଯଥାକ୍ରମେ ରାବଣ ଓ କୁମ୍ଭକର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ତା'ଙ୍କର ମନ୍ତ୍ରୀ ଧର୍ମରୁଚି ହୁଅନ୍ତି ବିଭୀଷଣ ।

ଅଭିଶାପର କାରଣ ନିମ୍ନଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । କୌଣସି ଜଣେ ରାଜା ପ୍ରତାପଭାନୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରାଜିତ ହୋଇ ସନ୍ୟାସୀ ବେଶରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥିଲେ । ଦିନେ ମୃଗୟାରତ ପ୍ରତାପଭାନୁ ନିଜ ସେନା ଓ ସେନାପତିମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯାଇ ସେହି ଛଦ୍ମବେଶୀ ସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାର ଏହା ଅପୂର୍ବ ସୁଯୋଗ ଥିଲା । ସେ ରାଜା ପ୍ରତାପଭାନୁଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରି ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣ-ଭୋଜନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲେ ଏବଂ କୌଶଳକ୍ରମେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଖାଦ୍ୟରେ ମାଂସ ମିଶ୍ରଣ କରିଦେଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଖାଦ୍ୟରେ ମାଂସ ଦେଖି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ପ୍ରତାପଭାନୁଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ।

ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣରେ ଥିବା ସୌଦାସ ଉପାଖ୍ୟାନର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ । କେବଳ ସୌଦାସ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତାପଭାନୁ ନାମ ରଖାଯାଇଛି । ସେଥିପାଇଁ ଡକ୍ଟର କାମିଲ ବୁଲକେ ଏହାର ମୂଳସ୍ରୋତ ରୂପେ ବାଲ୍ମୀକୀୟ ସୌଦାସ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରତାପଭାନୁ ନାମ **ତୁଳସୀ ରାମାୟଣ** ବ୍ୟତୀତ **ଅଗସ୍ତ୍ୟ ରାମାୟଣ** ଓ **ମଞ୍ଜୁଳ ରାମାୟଣ**ରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ରାମଦାସ ଗୌଡ଼ ଓ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ସତ୍ୟଦେବ ଚତୁର୍ବେଦୀଙ୍କ ମତରେ ଏ ସବୁ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ଓ ତୁଳସୀ ଦାସ ଏହିସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରତାପଭାନୁ ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଅନୁମେୟ ।

ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅପ୍ରାପ୍ୟ ହେତୁ ଶ୍ରୀସତ୍ୟଦେବ ଚତୁର୍ବେଦୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା ।

(କ) ଅଗସ୍ତ୍ୟ ରାମାୟଣ

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍ୱରୋଚସ୍ ମନ୍ୱନ୍ତରର ଦ୍ୱିତୀୟ ସତ୍ୟଯୁଗରେ ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏଥିରେ ୧୬୦୦୦ ଶ୍ଳୋକ । ଭାନୁପ୍ରତାପ ଓ ଅରିମର୍ଦ୍ଦନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଏହି ରାମାୟଣର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟବସ୍ତୁ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଜାନକୀ ଜନ୍ମ, ସମୁଦ୍ର ଉତ୍ପତ୍ତି, ମୁଦ୍ରିକା

ପ୍ରଦାନ ଓ ଏହାର କାରଣ, ରାମେଶ୍ୱର ସ୍ଥାପନ, ରଷ୍ୟମୂକ ପର୍ବତର ଉତ୍ପତ୍ତି, ମୟ ଓ ଦୁନ୍ଦୁଭି ଜନ୍ମ ପ୍ରଭୃତି 'ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଏଥିରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଛି । ତୁଳସୀଦାସଙ୍କ ମତରେ ଶିବ ଏହି ରାମାୟଣକୁ ଅଗସ୍ତ୍ୟାଶ୍ରମରେ ଶ୍ରବଣ କରି ପରମସୁଖ ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଏକବାର ତ୍ରେତା ଯୁଗମାହିଁ
ସମ୍ଭୁଗୟେ କୁମ୍ଭଜ ରଷି ପାହିଁ ।
ରାମ କଥା ମୁନି ବର୍ଷ ବଖାନି ସୁନୀ
ମହେସ୍ ପରମ ସୁଖମାନୀ ।

(ଖ) ମଞ୍ଜୁଳ ରାମାୟଣ-

ଏହିଗ୍ରନ୍ଥର ରଚୟିତା ହେଉଛନ୍ତି, ମୁନି ପୁଙ୍ଗମ ସୁତୀକ୍ଷ୍ଣ । ସ୍ୱାରୋଚସ ମନ୍ୱନ୍ତରର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ତ୍ରେତା ଯୁଗରେ ଏହା ରଚିତ ହୋଇ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଶ୍ଲୋକ ସଂଖ୍ୟା, ଏକଲକ୍ଷ କୋଡ଼ିଏ ସହସ୍ର । ରାମାୟଣ ପରି ଏହାର ମଧ୍ୟ ସାତୋଟି ସୋପାନ । ଭାନୁପ୍ରତାପ ଓ ଅଭିମର୍ଦ୍ଦନଙ୍କ ଯଜ୍ଞ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ଅଭିଶାପ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଏଥିରେ ବିଶେଷଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏଥିରେ ଶ୍ରୀରାମ ହନୁମାନ ଓ ଶବରୀ ସମ୍ମୁଖରେ ନବଧା ଭକ୍ତିର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ରାଗାନୁଗା ଓ ବୈଧୀ ଭକ୍ତିର ଲକ୍ଷଣ ମାନ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ସବିଶେଷଭାବେ ବିଶ୍ଳେଷିତ ।

ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଓ **ମଞ୍ଜୁଳ** ରାମାୟଣରେ ସ୍ୱାରୋଚସ ମନ୍ୱନ୍ତର ପୁଣି ତ୍ରେତା ଯୁଗ ପ୍ରଭୃତିର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ହେଁ, ଏବଂ ଶ୍ରୀରାମ ଦାସ ଗୌଡ଼ ଓ ଶ୍ରୀ ସତ୍ୟଦେବ ଚତୁର୍ବେଦୀ ପ୍ରମୁଖ ଆଲୋଚକ ଏହିସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ **ତୁଳସୀ ରାମାୟଣ**ର ଅନ୍ୟତମ ଆଧାର ଗ୍ରନ୍ଥରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ, ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ, ବିଶେଷ କରି ଭକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଏହି ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅର୍ବାଚୀନ ରଚନା ରୂପେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ତୁଳସୀ ଦାସ ଅଗସ୍ତ୍ୟଙ୍କୁ ରାମକଥାର ପ୍ରମୁଖ ବକ୍ତା ଭାବରେ ଯେଉଁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ **ରାମ ଚରିତ ମାନସର** ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରଚିତ **ସାରଳା ମହାଭାରତ** ଏପରିକି ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ରାମ କଥାର ବକ୍ତା ହେଉଛନ୍ତି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ରଷି । ତେଣୁ ସୌଦାସ ନାମକୁ ପ୍ରତାପ ଭାନୁରେ ପରିଣତ କରିବାବେଳେ ତୁଳସୀ ଦାସ **ଅଗସ୍ତ୍ୟ** ବା **ମଞ୍ଜୁଳ ରାମାୟଣ** ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ନ ହୋଇ ସମସାମୟିକ ଭାରତୀୟ ଇତିହାସକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିବା ପରି ମନେ ହୁଏ ।

ସମସାମୟିକ ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ପ୍ରତାପଭାନୁ ହେଉଛନ୍ତି ଉତ୍କଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସ୍ୱାଧୀନ ହିନ୍ଦୁରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର । ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଂଶୀୟ ଥିବାରୁ ତୁଳସୀ ଦାସ ପ୍ରତାପ ଶବ୍ଦ ସହ ଭାନୁ ବା ରବି ଶବ୍ଦ ଯୋଗକରି ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ ଥିବା କଥାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଇଛନ୍ତି । 'ଏକ ପ୍ରତାପଭାନୁ ମହୀପାଲା' ଉକ୍ତିରୁ ସେ ଉତ୍ତର ଭାରତର ଏକମାତ୍ର ହିନ୍ଦୁରାଜା ଥିବା ସୂଚିତ । ପ୍ରତାପଭାନୁଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଶଂସାସୂଚକ ପଂକ୍ତିସବୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଗୁଣାବଳୀକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଏ । ଏ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତାପଭାନୁ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ରାଜା ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଏହା ହିଁ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ପୁରୀ ଆଗମନ କାଳକୁ କପିଳେନ୍ଦ୍ର-ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶାସିତ ଉତ୍କଳର ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପରେ ତା'ଙ୍କର ବିଶ୍ୱସ୍ତ ମନ୍ତ୍ରୀ ଗୋବିନ୍ଦ ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସଘାତକତା ଯୋଗୁଁ ଖଣ୍ଡ ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇସାରିଥିଲା । ଐତିହାସିକମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶର ପତନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କାରଣର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରତାପଭାନୁଙ୍କ ପତନର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଥିଲା, ବାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ଅଭିଶାପ ।

ଇତିହାସରୁ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେତିକି ଉପାଦାନ ମିଳେ, ସେଥିରୁ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିରୋଧୀ ଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ରାଜଦରବାରରେ ସମ୍ମାନ ଦେବା, ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନୂଆ ଶାସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ପ୍ରଭୃତି ତା'ଙ୍କ ବିପ୍ର-ପ୍ରୀତିକାରକ କାର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାୟକ । ପୁରାଣର ଏକାଧିକ ସ୍ଥାନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଅଭିଶାପ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଲୋମପାଦ ଉପାଖ୍ୟାନ । ଲୋମପାଦ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଦାନ ଦେବାବେଳେ ସାଧାରଣ ବିଚ୍ୟୁତି ଯୋଗୁଁ ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣର ଗାଇକୁ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଅନ୍ୟ ଜଣଙ୍କୁ ଦେବା ହିଁ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଅପରାଧ । ସେହିପରି ଅନ୍ଧ ଦମ୍ପତିଙ୍କ ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ରକୁ ମୃଗ ଜ୍ଞାନ କରି ଶରବିଦ୍ଧ କରିବା ଯୋଗୁଁ ଦଶରଥ ଅଭିଶପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏମାନେ କେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିରୋଧୀ ନ ଥିଲେ ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ବିରାଗ ଭାଜନ ହେବାର କେତୋଟି ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରାଯାଇପାରେ । ପ୍ରଥମ କାରଣ ହେଉଛି, ସନ୍ଥମାନଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧି । ବଳରାମ ଦାସ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଜୀବନୀ ତଥା ସନ୍ଥ ପରଂପରାରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଟିକିଏ ସୁବିଧା ପାଇବା କ୍ଷଣି ରାଜାଙ୍କ ଆଗରେ

ଅଭିଯୋଗ କରୁଥିଲେ । ଏ ସବୁ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଆତିଶଯ୍ୟ ଥାଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ଆଦୌ ସତ୍ୟ ଯେ ନ ଥିଲା, ଏ କଥା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନାନ୍ତର ହେବାର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ମନ୍ଦିରରେ **ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ** ଗାନର ପ୍ରଚଳନ । ମାଦଳାପାଞ୍ଜିରୁ ଜଣାଯାଏ, ଗଙ୍ଗ ବଂଶୀୟ ରାଜାମାନେ ମନ୍ଦିରରେ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ** ପାଠ କରିବାର ପରଂପରା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦେବ **ଅଭିନବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ** ରଚନା କରିବା ପରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଜୟଦେବଙ୍କ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ** ସ୍ଥାନରେ 'ବଡ଼ ଠାକୁରଙ୍କ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ' ପାଠ କରିବାପାଇଁ ୧୪୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏକ ଆଦେଶନାମା ପ୍ରଚାର କଲେ । ଏଥିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ବାହାନାରେ 'ବଡ଼ ଠାକୁରଙ୍କ ଗୀତ ଗୋବିନ୍ଦ' ସ୍ଥାନରେ ପୁଣି ଜୟଦେବଙ୍କ **ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର** ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ତା'ଙ୍କ ରାଜଗୁରୁ ଥିଲେ, କବି ଡିଣ୍ଡିମ ଜୀବଦେବ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କାଶୀମିଶ୍ର ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଧାନ ଉପଦେଷ୍ଟା ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ । ରାଜଗୁରୁ ବଂଶକୁ ଏପରି ଅପଦସ୍ଥ କରିଥିବା ହେତୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଯେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିବେ, ଏହା କୁହାଯାଇପାରେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଅଭିଶାପ କଥା କେବଳ ଯେ ତୁଳସୀଦାସ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଜନୈକ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଅପ୍ରକାଶିତ **ଅନନ୍ତଲୀଳା** ଗ୍ରନ୍ଥ ଏହାର ପ୍ରମାଣ । **ଅନନ୍ତଲୀଳାର** ବିଷୟବସ୍ତୁରୁ ଏହା ବହୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟର ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ, ଏଥିରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିବା ପରମ୍ପରା ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ଉକ୍ତିର ପରିପୂରକ । ଏଥିରେ କୁହାଯାଇଛି ।

ଜାଣିଥା ଗରୁଡ଼ ପୂର୍ବ ପଞ୍ଚସଖା ମେଳ
ଯେତେବେଳେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ମହୀପାଳ
ଭକ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗତେ ରାଜା କଷଣ ବିହିବ
ପୂର୍ବ ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ଭକ୍ତ ଶାପ୍ୟ ଫଳ ଭୋଗ ।

ଅନନ୍ତଲୀଳାରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ଥାନରେ ଭକ୍ତ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ଭକ୍ତଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଭକ୍ତ, ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଅସନ୍ତୋଷ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଅଭିଶାପ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା । ଏ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିରପେକ୍ଷ ଭାବେ ବିଚାର କଲେ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତାପଭାନୁ ଉପାଖ୍ୟାନ ବାଲ୍ମୀକୀୟ ସୌଦାସ ଉପାଖ୍ୟାନର ବିକଶିତ ରୂପ ହେଲେ ହେଁ ଏଥିରେ ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଇତିହାସ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଥିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ।

ତୁଳସୀ ରାମାୟଣରେ ଥିବା ଅନ୍ୟ ଉପାଖ୍ୟାନ ହେଉଛି କାକ ଭୁଷଣ୍ଡୀ ଉପାଖ୍ୟାନ । ହିନ୍ଦି ସାହିତ୍ୟିକମାନେ ଭୁଷୁଣ୍ଡୀ ରାମାୟଣ ନାମକ ଏକ ବିରାଟକାୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ସମ୍ପାଦନା କରି ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ଏଇ ଭୁଷୁଣ୍ଡୀ ରାମାୟଣକୁ ରାମଚରିତ ମାନସର ଅନ୍ୟତମ ଆଧାର ଗ୍ରନ୍ଥ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । 'ଭୁଷୁଣ୍ଡି' ଓଡ଼ିଆରେ ହେଉଛି 'ଭୁଷୁଣ୍ଡ' । ସେ ରାମଭକ୍ତ ଥିବା ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷର ଏକ ଲୋକପ୍ରିୟ କଥା । ଓଡ଼ିଆରେ ମହାଦେବ ଦାସଙ୍କ **ଧର୍ମଗୀତା** ଏବଂ ବଳରାମ ଦାସ କୃତ **ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗସାର** ଟୀକାରେ ଭୁଷଣ୍ଡ ରାମଭକ୍ତ ଥିବା ଜଣାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ତୁଳସୀଦାସ କାକଭୁଷଣ୍ଡି ଠାରୁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ରାମକଥା ଶୁଣିଥିଲେ ତା' ହେଉଛି ନୀଳଗିରି । ଅବଶ୍ୟ ତୁଳସୀଦାସଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ତୁଳସୀଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ନିତ ହରିକଥା ହୋତି ଜହ ଭାଇ
ପଠବଉଁ ତାହାଁ ସୁନହୁଁ ତୁହ୍ମଜାଇ
ଜାଇହିଁ ସୁନତ ସକଲ ଜଲ ସନ୍ଦେହା
ରାମ ଚରନ ହୋଇ ହି ଅତି ନେହା ।

ଉତ୍ତରଦେଶରେ ନୀଳଗିରି କେଉଁଠି ଥିବା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ଏହା ଏକ କାଳ୍ପନିକ ନାମ ହୋଇପାରେ କିନ୍ତୁ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଏହା ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥ ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀ ହୋଇଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହି ପବିତ୍ର ଧାମରେ ବିଶେଷ କରି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅଗଣିତ ଭକ୍ତଙ୍କର ସମାବେଶ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ହରିକଥାରେ ବିହ୍ୱଳ ଥିଲେ । ଏହି ନୀଳାଚଳ ଧାମରେ ଭୁଷଣ୍ଡ କାକ ରୋହିଣୀ କୁଣ୍ଡରେ ସ୍ନାନ କରି ନାରାୟଣଙ୍କ ଚତୁର୍ଭୁଜ ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିବା ଲୋକରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏହି ଲୋକପ୍ରସିଦ୍ଧିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ବିନା ତୃଷାତୁରେ ଚତୁରେ କୁଣ୍ଡ ପତନେ ଯହିଁ
କାକର ହେଲା କର ଚାରି କିସ ବିଚାର ତହିଁ ।

ତୁଳସୀଦାସ ନୀଳାଚଳ ଗମନ କାଳରେ କାକ-ତୀର୍ଥର ଏଇ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିବେ ଏବଂ ରାମକଥା ଶ୍ରବଣର ପୁଣ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ରୂପେ ଏହାକୁ ନିଜ ରାମାୟଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ କରିଥିବେ ।

ସାଧାରଣତଃ ତୁଳସୀଦାସ ଶୂଦ୍ରମାନଙ୍କୁ ଚାରିଜାତିରେ ହୀନ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି, ଏବଂ ଯେଉଁ ଶୂଦ୍ରମାନେ ନାନାପ୍ରକାର ଜପତପ ଓ ବ୍ରତ କରନ୍ତି ଏବଂ ଯେଉଁମାନେ ଉଚ୍ଚାସନରେ ବସି ପୁରାଣପାଠ କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଅନୀତି ଆଚରଣ କବି ତୁଳସୀଦାସଙ୍କୁ ଦୁଃଖ ଦେଇଛି । ତୁଳସୀଦାସ କଳିଯୁଗ ଅନାଚାର ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ପରିହାସରେ କହିଛନ୍ତି ଯେ, କଳିକାଳରେ ଶୂଦ୍ରମାନେ ସବର୍ଣ୍ଣ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପରି ଜପତପ କରିବେ ଏବଂ ପୁରାଣ ବକ୍ତା ହେବେ । କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ-

ଶୂଦ୍ର କରହି ଜପତପ ବ୍ରତ ନାନା
ବଇଠି ବରାସନ କହହିଁ ପୁରାନା ।

କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ସହିତ ବିବାଦରତ ହୋଇ କହିବେ- ଯେ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ଜାଣେ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ (ଜାନଇ ବ୍ରହ୍ମ ସୋ ବିପ୍ରବର) ଏବଂ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କଟୁଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବେ । ପୁଣି କଳିଯୁଗରେ ବହୁ ଶୂଦ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ତେଲୀ, କୁମ୍ଭାର, ଚାଣ୍ଡାଳ, ଭୀଲ, କୋହ୍ଲ ଓ କଲୱାର ପ୍ରଭୃତି ଜାତି ସ୍ତ୍ରୀର ମୃତ୍ୟୁପରେ ବା ସମ୍ପତ୍ତି ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବା ପରେ ଲଣ୍ଡିତ ମୁଣ୍ଡହୋଇ ନିଜକୁ ସନ୍ୟାସୀ ଭାବେ ଘୋଷଣା କରିବେ । ଏହିପରି ଭାବେ ଶୂଦ୍ରଙ୍କୁ ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ନିନ୍ଦା କରୁଥିବା ବିପ୍ର ତୁଳସୀ କାକଭୁଷଣ୍ଡୀ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଭକ୍ତର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କଲାବେଳେ ଉଚ୍ଚ ଓ ନୀଚ ଜାତିର ପାର୍ଥକ୍ୟ ରଖି ନାହାନ୍ତି । ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀରାମ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଛନ୍ତି- ଏ ସଂସାର ମୋହ ମାୟାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ । ଏଥିରେ ଅନେକ ଚେତନ ଓ ଜଡ଼ ଜୀବ ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉତ୍ପନ୍ନ କରିଥିବାରୁ ସମସ୍ତେ ମୋର ପ୍ରିୟ । କିନ୍ତୁ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୋର ଅଧିକ ପ୍ରିୟ । ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱିଜ, ଦ୍ୱିଜମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବେଦଜ୍ଞ, ବେଦଜ୍ଞମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବେଦ ନିୟମକୁ ମାନି ଚଳୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବିରକ୍ତ, ବିରକ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାନୀ ଓ ଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଜ୍ଞାନୀ ମୋର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରିୟ । ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ

ମଧ୍ୟରେ ମୋର ଦାସ ବା ଭକ୍ତମାନେ ମୋର ସବୁଠାରୁ ଆତ୍ମୀୟ । କାରଣ ମୋ' ବ୍ୟତୀତ ସେମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଆଶା ନାହିଁ । ଭକ୍ତି ରହିତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭକ୍ତଠାରୁ ହୀନ । ଅଥଚ ଭକ୍ତିବାନ ପ୍ରାଣୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନୀଚଜାତିରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ ବି ସେ ମୋର ପ୍ରାଣ ପ୍ରିୟ । କବି କହୁଛନ୍ତି-

ଭଗତିବନ୍ତ ଅତି ନୀଚେ ପ୍ରାନୀ
ମୋର ପ୍ରାନପ୍ରିୟ ଆସି ସମବାନୀ ୮

ବଳରାମ ଦାସ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ ସେ ଜାତିରେ ଶୂଦ୍ରଥିଲେ । ରାମାୟଣର ଲେଖକ ଭାବେ ଏବଂ ବିଷ୍ଣୁ ଭକ୍ତଭାବେ ସେ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ । ତୁଳସୀ ଦାସ ତା'ଙ୍କ **ରାମାୟଣ**ର ପ୍ରଶଂସା ନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶୁଣି ନିଜେ ରାମଭକ୍ତ ଥିବାରୁ ସେଥିପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ତେଣୁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କଲାବେଳେ ସେ ଶୂଦ୍ର ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର ପାର୍ଥକ୍ୟ ରଖିନାହାନ୍ତି ଏବଂ ନୀଳାଚଳ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାକ ଭୂଷଣ୍ଡି ପରମଧାମ ଲାଭ କଲାପରି ଶୂଦ୍ରଜାତୀୟ ବଳରାମ ରାମାୟଣ ଗାନ କରି ପରମ-ଗତି ଲାଭ କରିଥିବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । ତେଣୁ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ କାକଭୂଷଣ୍ଡି ଉପାଖ୍ୟାନରେ କବି ବଳରାମଙ୍କ ଚରିତ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମେୟ ।

ତୁଳସୀ ଦାସ ଶୂକର କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ରାମ କଥାର ଆଲୋଚନା ଶୁଣିଥିବା ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏଇ ଗୁରୁଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ସେ ରାମକଥା ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାପରେ ସେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମୟଣଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାମ କଥା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବହୁକାବ୍ୟ ଓ ନାଟକ ଆଲୋଚନା କରିଥିବା ଏବଂ ସେ ସବୁର ପ୍ରଭାବ ତା'ଙ୍କ ରାମ ଚରିତ ମାନସ ଉପରେ ଥିବା ସମାଲୋଚକମାନେ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣର କେତୋଟି ଉପାଖ୍ୟାନ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ଉପଖ୍ୟାନ ହେଉଛି, ପ୍ରତାପଭାନୁ ଉପାଖ୍ୟାନ । ଏଇ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ପ୍ରତାପଭାନୁ ମୃଗୟା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯାଇ ବନ ମଧ୍ୟରେ ନିଜ ସେନା ମାନଙ୍କଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଯାଇଥିବା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ହେଉଛି ରାମଙ୍କ ମୃଗୟା । ଉଭୟ ରାମାୟଣରେ ଶ୍ରୀରାମ ଶିକାର କରିବାପାଇଁ ବନ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଅସଂଖ୍ୟ ଜୀବ ବଧ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ସେମାନେ ରାମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିହତ ହୋଇ

ସ୍ୱର୍ଗ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ତୃତୀୟ ଉପାଖ୍ୟାନ ହେଉଛି ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଉପରେ ନାରଦଙ୍କ ଅଭିଶାପ । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ **ରାମାୟଣ**ରେ ଅମ୍ବରୀଶ ପୁତ୍ରୀ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ନାରଦ ଓ ପର୍ବତ ଋଷି ଦେଖି ବିବାହ କରିବାପାଇଁ ଲାଳାୟିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ସ୍ୱୟମ୍ବର ଆୟୋଜିତ ହେଲା । ଶେଷରେ ବିଷ୍ଣୁ ସ୍ୱୟମ୍ବର ସଭାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କଠାରୁ ବରଣମାଳା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ନାରଦ ଓ ପର୍ବତ ଶ୍ରୀମତୀର ପିତା ଅମ୍ବରୀଶଙ୍କୁ ଅଜ୍ଞାନୀ ହେବାପାଇଁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଅମ୍ବରୀଶର କିଛି ଦୋଷ ନ ଥିବାରୁ ପରିଶେଷରେ ଅଜ୍ଞାନ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ କରିବାପାଇଁ ଉଦ୍ୟତ ହୁଏ । ବିଷ୍ଣୁ ଋଷିମାନଙ୍କର ଅଭିଶାପକୁ ସମ୍ମାନ ଦେବାପାଇ ଅଜ୍ଞାନକୁ ତ୍ରେତୟା ଯୁଗରେ ତା'ଙ୍କୁ ଗ୍ରାସ କରିବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଆରଣ୍ୟକ କାଣ୍ଡରେ ଅଜ୍ଞାନୀ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ପରି ରୋଦନ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଚରିତ୍ରକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାପାଇଁ ବଳରାମ ଦାସ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି । କବି ତୁଳସୀ ଦାସ ଏହି ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ହେଁ ଏହାର ପରିଣତିରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏହାକୁ ତୁଳସୀ ଦାସ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଅବତାର ଗ୍ରହଣର ଅନ୍ୟତମ କାରଣରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ମହନୀୟ ରାମକଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ମାଧ୍ୟମରେ ସମାଜରେ ନୀତି ଓ ଆଦର୍ଶର ଶିକ୍ଷା ଦେବା, ଅଥଚ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ରାମୟଣର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି ନୀତି ଓ ଆଦର୍ଶ ସହ ରାମତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଚାର କରିବା । ବଳରାମ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବିଶେଷ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲା ବେଳେ ତୁଳସୀ ଦାସ ତତ୍ତ୍ୱ ଚର୍ଚ୍ଚାପାଇଁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଆଗ୍ରହୀ । ଅଥଚ ଉଭୟ ରାମାୟଣ ଜଗତର ମଙ୍ଗଳପାଇଁ ଏବଂ କବିମାନଙ୍କୁ କଳୁଷହୀନ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରଣୀତ । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ତୁଳସୀ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରତାପଭାନୁ ଓ କାକଭୁଷଣ୍ଡି ଉପାଖ୍ୟାନ ତା'ଙ୍କ ନୀଳାଚଳ ବାସର ଯେ ପରିଣାମ, ଏହା ଅନୁମାନ କରିବାରେ ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ ।

-୦-

୮.

ପ୍ରାଚୀନ ଜୀବନୀ ସାହିତ୍ୟ ଓ ବଳରାମ ଦାସ

ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ଜୀବନୀ ଓ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଲେଖିବା ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଏକ ସାହିତ୍ୟିକ-କଳା ରୂପେ ସ୍ୱୀକୃତ । ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରେ ଜୀବନୀ ଓ ଆତ୍ମଜୀବନୀ ଯେ ଲେଖାଯାଉ ନ ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ କହିଲେ ଯାହା ବୁଝାଯାଉଥିଲା, ଆଜି ସେ ଧାରଣା ବଦଳି ଯାଇଛି । ଆଜି, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିକାଶ ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ହୋଇଥାଏ । ରାଜନୀତିକ, ସାମାଜିକ, ସାହିତ୍ୟିକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କୌଣସି ଦିଗରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି, ସମାଜରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାପରେ ତାଙ୍କର ଜୀବନସଂଗ୍ରାମଜନିତ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି ବା ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜେ ନିଜ କଥା କହେ ।

ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ଏ ସବୁକୁ ଏତେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଉ ନ ଥିଲା । ଲୋକେ ସମାଜରୁ କେବଳ ଦୁଇ ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀ ହେଲେ ରାଜ୍ୟର ଶାସକବୃନ୍ଦ । ସେମାନଙ୍କ ବୀରତ୍ୱର କାହାଣୀ ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ରାଜପ୍ରଶସ୍ତିମୂଳକ କାବ୍ୟସବୁ ଲେଖା ଯାଉଥିଲା । ଅନ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀଟି ହେଲା ସାଧୁ, ସନ୍ଥ, ସନ୍ୟାସୀ ବା ଭକ୍ତ । ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ରାଜାମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଏମାନେହିଁ ସମାଜ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବିଶେଷଭାବେ ଆଦୃତ ହେଉଥିଲେ ଓ ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବା ପାଇଁ ଭକ୍ତ-ଚରିତ ସବୁ ରଚିତ ହେଲା । ଏଥିରେ ପୁଣି ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଦୈନନ୍ଦିନ ଘଟଣା ଅପେକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କର ଅଲୌକିକତାକୁହିଁ ବିଶେଷଭାବେ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିଲା । ସେମାନେ ନିଜ ନିଜର ସିଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା କିପରି ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରିପାରୁଥିଲେ ତାହା ହିଁ ଥିଲା ସାଧାରଣର ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ବସ୍ତୁ । ମହାତ୍ମା ବା ପରମଯୋଗୀର ସଂଜ୍ଞା ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଜଗମୋହନ **ରାମାୟଣ**କାର ଲେଖିଛନ୍ତି- -

ଅଜପା ନ ଜପିଲା ଯେ ନ ଚିହ୍ନିଲା ଆତ୍ମା
ତାହାଙ୍କୁ କେମନ୍ତେ ଆମ୍ଭେ ବୋଲିବା ମହାତ୍ମା ।

ଆତ୍ମା ପରଚେ କରିଣ ସିଦ୍ଧେ ଯେବେ ମିଶି
ତାହାକୁ ପରମ ଯୋଗୀ ବୋଲି ଯେ ପ୍ରକାଶି ।
(ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ ପୃ. ୧୪୫)

ଏଥିରୁ ଦୁଇଟି କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ । ଅଜପା ଜପିବା ଓ ଆତ୍ମାସହ ପରିଚିତ ହେବା । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ସାଧନା ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ସାଧ୍ୟ । ସାଧନା କହିଲେ ଯୋଗ ସାଧନା । ଏହାର ପୁଣି ମୂଳ ହେଲା ବିନ୍ଦୁ ଧାରଣ । ସେ ଯୁଗର ସାଧକମାନଙ୍କ ମତରେ ବିନ୍ଦୁ ହେଉଛି ପ୍ରାଣ ପୁଣି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ । ବିନ୍ଦୁକୁ ଧାରଣ କଲେ ସାଧକ ଅକ୍ରାମର ବନ୍ଧ ହୁଏ, ପୁଣି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡକୁ ଚିହ୍ନିପାରେ । ପିଣ୍ଡ ଓ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଏକ ହୋଇଯିବା ପରେ ସାଧକ ଚିତ୍ତରେ ଏପରି ଏକ ଅବସ୍ଥାର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ଯାହାକୁ ସେମାନେ 'ଉଦାସ' ଅବସ୍ଥା କହିଥା'ନ୍ତି । ଏହା ହେଉଛି ସାଧକର ଚରମାବସ୍ଥା । ସେତେବେଳେ ସେ ସବୁ ଦେଖି, ଦେଖେ ନାହିଁ । ସବୁ ଶୁଣି, ଶୁଣିପାରେ ନାହିଁ । ବଳରାମ ଦାସ ସାଧକର ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ଦଇବୀ ମାୟାରୁ ସେ ଯେ ହୋଇବ ଉଦାସ
ଜୀବକୁ ଖଟାଇବ ପରମହଂସ ପାଶ ।
ଶୁଣି ନ ଶୁଣିବ ପୁଣି ଦେଖି ନ ଦେଖିବ
ଅନୁକ୍ଷଣେ ପରମ ହଂସକୁ ଗୁଣୁଥିବ ।
(ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡ, ପୃ : ୧୪୪)

ସଂସାରରେ ଥାଇ ନ ଥିବା ହିଁ ଥିଲା ସାଧକର ଆଦର୍ଶ । ଅଥଚ ସାଧକର ସିଦ୍ଧ-ଦେହ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିଲା । ସେତେବେଳେ ସାଧକ ନିକଟରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ରାଜା ଓ ମହାରାଜାମାନଙ୍କର ବୀରତ୍ୱ ଓ ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଦର୍ପ ଚୂର୍ଣ୍ଣହେବା ଓ ସେମାନେ ସାଧକ ନିକଟରେ ଶରଣ ପଶି, ଜୀବନ ସାର୍ଥକ କରୁଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭକ୍ତ ଚରିତକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏହିପରି କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ସେଥିରୁ ମୁଖ୍ୟ ହେଲା, ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରୁଥିବା ପ୍ରବୃତ୍ତି । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ବିଷୟରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥସବୁକୁ ବିଶ୍ଲେଷଣ କରି ତାଙ୍କର ଅଲୌକିକତାର ମୂଳ ଉପାଦାନ ସବୁକୁ ନିମ୍ନରେ ପରୀକ୍ଷା କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନୀମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ବଳରାମଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ 'ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନୀ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିବା ଗ୍ରନ୍ଥ । ପ୍ରଥମ ବିଭାଗର ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁ ହେଲା-

୧-**ଭାବସମୁଦ୍ର**
୨-**ବଟ ଅବକାଶ**
୩-**ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତା**
୪-**ଗୀତାବକାଶ**
୫-**ପଣସ ଚୋରି**
୬-**ବେଦାନ୍ତ ସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତା**
୭-**ବ୍ରହ୍ମଗୀତା** (ଗଦ୍ୟ)
୮-**ବ୍ରହ୍ମ କୁଣ୍ଡଳୀ**

ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଭାଗର ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା-

୧-**ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି**
୨-**ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା**-ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ
୩-**ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ** - ଈଶ୍ୱର ଦାସ
୪-**ଅମରକୋଷ ଗୀତା** - ଦୈବଜ୍ଞ ବଳରାମ
୫-**ଭକ୍ତ ମାଳିକା** - ବାଲିଗାଁ ଦାସ ।

ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଉଲ୍ଲିଖିତ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିକୁ ପ୍ରାମାଣିକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ଏ ସବୁକୁ ଆତ୍ମଜୀବନୀ କୁହାଯାଇପାରେ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀର ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଲା ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ବା ଜୀବନୀ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିବା ଗଳ୍ପ ସବୁକୁ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରି ଏହାର ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ନିରୂପଣ ପାଇଁ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରିବା ଅନୁଚିତ । ଏ ସବୁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସାଧାରଣ ଭାବେ ସତ୍ୟ । ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନରେ ହୁଏତ ଏପରି ଘଟଣା ଘଟି ନ ଥାଇପାରେ କିନ୍ତୁ ଘଟିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ବିଶ୍ୱାସର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ଓ ଏହାରି ଫଳରେ ବଳରାମ ଦାସ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଲଙ୍କା ଯାଇ ବିଭୀଷଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି, ବାଲିରଥ ନିର୍ମାଣ କରି ପୁରୀ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡର ରଥଯାତ୍ରାକୁ ଅଚଳ କରି ପକାଇଛନ୍ତି ଓ ଜଡ଼ ହରିଦାସକୁ ମୁଖର କରି ବେଦାନ୍ତ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଇଛନ୍ତି, ଇତ୍ୟାଦି । ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ

ଚରିତରେ ପାଷଣ୍ଡଦଳନ ଓ ଭକ୍ତ ଉଦ୍ଧାରଣ ଗୁଣ ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ ଏ ସବୁ ଉପାଖ୍ୟାନର ସୃଷ୍ଟି ।

ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଜୀବନୀକାର ହେଉଛନ୍ତି, **ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତି ରସାମୃତ**ର ଲେଖକ ରାମଦାସ । ସେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଜଣେ ଦୃଢ଼ ଭକ୍ତ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଭକ୍ତର ମହିମା, ଭକ୍ତର ଭଗବାନଙ୍କୁ ବଶ କରିବାର କ୍ଷମତା, ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧା, ପୁଣି କବିଙ୍କ ରସିକ ମନୋବୃତ୍ତି- ଏହି ସବୁ ଉପାଦାନକୁ ମୂଳ କରି କବିଙ୍କ ଭକ୍ତିମତ୍ତାର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ଓ ପ୍ରଚାର ପାଇଁ **ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି**ର ଲେଖକ ରାମଦାସ, ଗପଟି ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଗଳ୍ପ କେବଳ କାଳ୍ପନିକ ନୁହେଁ, ଏହା କବିଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନର ଅନୁକୂଳ । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ **ଭାବ ସମୁଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମକୁଣ୍ଡଳୀ** ଏପରିକି **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରୁ ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହୁଏ । ଭଗବାନ୍ ସବୁବେଳେ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ । ଭକ୍ତର ଇଚ୍ଛା ହିଁ ଭଗବାନଙ୍କର ଇଚ୍ଛା, ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରଚାରିତ ଧର୍ମ ସାଧନାର ଏହା ହିଁ ଥିଲା ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ । **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରେ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ଭକ୍ତର ମାହାତ୍ମ୍ୟ କୀର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି ।

ରାକ୍ଷସ ପୁତ୍ରକୁ ନେଇ କଲା ଦେବରାୟେ
ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଲୋକ କେବେ ନିଷ୍ଫଳ ନ ହୁଏ । (ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ, ପୃ-୨୪୦)

ବଳରାମ ଦାସ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ତାଙ୍କର ଭରସା । ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ କଲା ବେଳେ କବି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଇଁ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରାବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକୁ ଯିବା, ରଥ ଉପରେ ଜଗନ୍ନାଥ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କୁ ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହେବା ଏବଂ ତା'ଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ରଚନା କରିବାରେ ବ୍ରତୀ ହେବା ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ମିଳନର ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟ ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରକାଣ୍ଡରେ ଓ **ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା**ରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୁଣ୍ଡିଚା ବା ରଥଯାତ୍ରା କବିଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ପର୍ବ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଚରିତର ବିଭିନ୍ନ ବିଶିଷ୍ଟ ଦିବସକୁ କବି ଓଡ଼ିଶାର ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ବିଶେଷ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଯାତ୍ରା ସହ ସଂପୃକ୍ତ କରିଥିଲେ ହେଁ, ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରା ତା'ଙ୍କ କଳ୍ପନାକୁ ବାରମ୍ବାର ଆସିଛି । ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରାବେଳେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମକୁ କବି ଆସୁଥିବା ମଧ୍ୟ ତା'ଙ୍କ ରଚିତ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରୁ ସୂଚିତ ।

ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତିରେ ସେଥିପାଇଁ ରଥଯାତ୍ରା ବା ଗୁଣ୍ଡିଚାଯାତ୍ରାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ସେଦିନ ଜଗନ୍ନାଥ,

ଅଶେଷ ଜନଙ୍କର ହିତେ
ବିଜୟ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥେ
ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦିଘୋଷ ଚଳିବାର
ଆନନ୍ଦେ କେ କହୁ ସଂସାର
ଅଶେଷ ବାଦ୍ୟନାଦ ଶୁଣି
ଆନନ୍ଦ ହୋଇଲା ଧରଣୀ ।

ସେତେବେଳେ ବଳରାମ ଦାସ ଗଣିକା ମନ୍ଦିରରେ ବେଶ୍ୟା ରସରେ ମତ୍ତ ଥିଲେ । ରଥ ଚଳିବାର ମଧୁର ଧ୍ୱନି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବଂଶୀଧ୍ୱନି ପରି ତା'ଙ୍କୁ ବିମୋହିତ କଲା । ସେ ନିଜର ବାସ୍ତବସ୍ଥିତିକୁ ଭୁଲିଗଲେ । ଶୁଚି ଓ ଅଶୁଚିର ପ୍ରଶ୍ନ ରହିଲା ନାହିଁ । ବେଶ୍ୟାର ରୂପ ମମତା, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆକର୍ଷଣ ନିକଟରେ ତୁଚ୍ଛ ହୋଇଗଲା । କାମକୁ ଦମନ କରି, ବେଶ୍ୟାଘର ଛାଡ଼ି ସେ ସେହି ବେଶରେ ରଥ ପାଖକୁ ଯାଇ,

ଉଠିଲା ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥେ
କର ନିବେଶୀ ଅଛି ମାଥେ ।

ବଳରମ ଦାସଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ସେବକମାନେ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇ ତା'ଙ୍କୁ ଅଶେଷ ଗାଳି ଦେଲେ ଓ ଗଳାଧକ୍କା ଦେଇ ରଥରୁ ପେଲି ଦେଲେ । ସେବକମାନେ ଯେ କେବଳ ବଳରାମଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିମତ୍ତା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସଚେତନ ଥିଲେ । କେବଳ ତାଙ୍କର ଅଶୁଚିବନ୍ତ ଅବସ୍ଥାକୁ ସେବକମାନେ ସହ୍ୟକରି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

କଲାଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଅନାଇ । ଅନେକ ମତେ ବାହୁନଇଁ ।

ସେବକ ଅନାଇଁଣ ଦେଲେ, କ୍ରୋଧରେ ଦାସଙ୍କୁ ବୋଇଲେ ।

ଗଣ୍ଡେ ତୋ ତାମ୍ବୁଳର ଗାର
କୁଙ୍କୁମେ ଦେହ ଜରଜର
ଅତି କଦର୍ଯ୍ୟ ତୋର କାୟେ
ଦିଶୁଛି ଖଣ୍ଡ ଚିତ୍ର ପ୍ରାୟେ
ସ୍ନାନ ଶଉଚ ତୋର ନାହିଁ
ଥିଲୁ ତୁ ବେଶ୍ୟାଘରେ ଶୋଇ ।

କିପାଁ ତୁ ଚଢ଼ିଲୁ ରଥର
ଭକତ ପଣ ପୋଡୁ ତୋର ।
କେ ତୋତେ ବୋଲେ ଜ୍ଞାନବନ୍ତ
ଦେଖ ହୋ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ ।
ବ୍ରହ୍ମା ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ଯା'ର ପାଦେ
ସେବା କରନ୍ତି ଅପ୍ରମାଦେ ।
ତାହାଙ୍କୁ ତୋର ଭୟ ନାହିଁ
ଆସିଛୁ ଶୁଚିବନ୍ତ ନୋହି ।
ଏମନ୍ତ ବୋଲି କୋପଭରେ
ସେବକମାନେ ଯେ ଯାହାରେ ।
ଗଲେ ଅନେକ ଧକ୍କା ଦେଲେ
ରଥରୁ ପେଲି ପକାଇଲେ ।
ନାନା କୁବାକ୍ୟ ଗାଳି ଦେଇ
କହତୋ ବାପ ଆଗେ ଯାଇ ।
ସବୁରି ମୁଖରୁ ନିରାଶ
ପାଇଲା ବଳରାମଦାସ ।

ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କର ଅଭିମାନର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସେ ରଥରୁ ଅବତରଣ କରି ଅଭିମାନରେ କଳା ଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଅନାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ କରୁଣ ସ୍ୱରରେ ନିଜ ହୃଦୟର ବ୍ୟଥା ଜଣାଇ, ସେ ସ୍ଥାନ ତ୍ୟାଗ କରି ସମୁଦ୍ର କୂଳକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଭକ୍ତର ଆକୁଳ ନିବେଦନ କବି ରାମଦାସଙ୍କ ଭାଷାରେ ଅତି ଜୀବନ୍ତ ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ । ସେଥିରୁ ବଳରମ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଥିଲେ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଯେ ତା'ଙ୍କ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ଶରଣ ଥିଲେ ତାହା ହିଁ ଜଣାଯାଏ ।

..ମୁଁ ଯେବେ ତୋହର ସେବକ
ତୁ ଯେବେ ମୋ' ପ୍ରାଣ ନାୟକ ।
ଅନ୍ୟ ଶରଣ ମୋର ଥିଲେ
ତାହା ବୁଝିବୁ ତୁହି ଭଲେ ।
ଆବର କହୁଅଛି ଯାହା

ଶୁଣ ପୂତନା ପ୍ରାଣଖିଆ ।
କୋଟିଏ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ହୋଇବ
ଗୋଟିଏ ପ୍ରଭୁ ହୋଇଥିବ ।
ତା'ର ସେବକ ହାନି ଲାଭ
ସେ ପ୍ରଭୁ ଯେବେ ନ ବୁଝିବ ।
ସେ ଲଜ୍ଜା ହେବଟି କାହାର
ତୋ ହୃଦପଦରେ ବିଚାର ।
ଅଧିକ କି କହିବି ମୁହିଁ
ତୁମ୍ଭେ ମୋ ଜୀବର ଗୋସାଇଁ ।
ଯେ ଦଣ୍ଡ ଉଚିତ ମୋହର
ବୋଲି ଚଳିଲା କ୍ରୋଧଭର ।

ନିଜର ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଭଗବାନଙ୍କ ରଥ ତ୍ୟାଗ କରି କବି ସମୁଦ୍ର କୂଳର ବାଙ୍କି ମୁହାଣସ୍ଥିତ ବାଲିକୁଦରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ତିନୋଟି ରଥ ବାଲିରେ ତିଆରି କରି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବାରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ରଥଯାତ୍ରାର ରାଜକୀୟ ଉତ୍ସବ ତ୍ୟାଗ କରି ବାଲି ରଥରେ ବିଜେକଲେ । ଭକ୍ତର ଅଭିମାନ ସେଥିରେ ବି ସରିଲା ନାହିଁ । ସେ ଭଗବନ୍‌ଙ୍କୁ -

କେବଳ ଅଭିମାନ ଧରି
ଚାହିଁ ଯେ ଅଛି ଚକ୍ର କରି
ହୃଦେ ଆନନ୍ଦ ମୁଖେ ଦୁଃଖ
ତାହା ଜାଣିଲେ ପଦ୍ମମୁଖ ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଠାରୁ ଆଶ୍ୱାସନା ପାଇ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ନୂଆ ରଥର ଆୟୋଜନ ହେଲା । ସେଠି ହୃଦୟ ହେଲା ଭଗବାନଙ୍କ ଚକାସନ । ଧଇର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ସ୍ତମ୍ଭ । ମନ ହେଲା ପାଟଡୋର, ଆନନ୍ଦ ହେଲା ଦାଣ୍ଡ, କଳ୍ପନା ହେଲା ଦଉଡ଼ି, ପ୍ରକୃତି ହେଲେ ବେଠିଆ, ସୁଗୁଣ ହେଲେ ସାରଥୀ, ସୁବୁଦ୍ଧି ହେଲା ରାଜା, ମହତ ଗୁଣ ହେଲା ଘଣ୍ଟା, ଆତ୍ମାର ଶବଦ ହେଲା ଶଙ୍ଖଧ୍ୱନି, ଜାଗ୍ରତ ଭାବ ହେଲା ପରୀକ୍ଷା, ପଞ୍ଚ ପରାଣ ହେଲେ ବିପ୍ରଗଣ । ସୁବୁଦ୍ଧି ହେଲେ ପଣ୍ଡା । କଳ୍ପନା ମାର୍ଗରେ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଏହି ଦିବ୍ୟ ରଥରେ ଭୟ, କ୍ରୋଧ, ତାମସ, କୁଟିଳଦା, କପଟତା, ହୀନ, କୁମତି,

ମିଥ୍ୟା, ଲୋଭ, ମଦ, ମତ୍ସର ପ୍ରଭୃତି ଦୁର୍ଗୁଣ, ଦାମ୍ଭିକତା ତଥା ନାସ୍ତିକତାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଜଗନ୍ନାଥ ଏହି ଦିବ୍ୟ ରଥରେ ଆରୋହଣ କରିବାରୁ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡରେ ରଥ ଅଚଳ ହୋଇଗଲା । ସମସ୍ତ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଲୋକେ ଏକଜୁଟ ହୋଇ ରଥକୁ ଟାଣିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ । ନିଜେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ମଧ୍ୟ ରଥ ଟାଣିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେଥିରେ ବି ରଥ ଚଳିଲା ନାହିଁ । ମତ୍ତହସ୍ତୀ ସବୁ ରଥ ଟାଣିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେବାରୁ ରାଜା କୁଶାସନ କରି ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ଶରଣ ପଶିଲେ । ଭଗବାନ୍ ଦୟା ପରବଶ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କୁ ସମସ୍ତ କଥା ଜଣାଇଲେ-

ଏବେ ମୁଁ କହୁଅଛି ତୋତେ
ହେ ରାଜା ଶୁଣ ଶୁଦ୍ଧ ଚିତ୍ତେ
ମୋର ଭକତ ଯେଉଁ ଜନ
ମୋହର ନାମ କରେ ଗାନ
ସେ କେବେ ଅଶୁଚି ନୁହଁଇ
ସର୍ବଦା ଶୁଚିମନ୍ତ ଦେହୀ ।

ଭକ୍ତର ଜୟ ହେଲା । ଅପରାଧୀମାନେ ଦଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ବଳରମ ରଥରେ ଆସି ବସିବାରୁ ରଥ ଚାଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ବଳରାମ ଦାସ ଗାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ-

ବୋଇଲେ ନମୋ ମହାବାହୁ
ଭକତବତ୍ସଳ ବୋଲାଉ ।
ନାମ କରୁଣା ମହାମେରୁ
କିଞ୍ଚିତେ ଦ୍ରୁବ କରୁ ଦାରୁ ।
ଏବେ ମୁଁ କହୁଅଛି ତୋତେ
ହେ ପ୍ରଭୁ ବିଜେ କର ରଥେ ।
ତ୍ୱରିତେ ରଥ ଚଳିଯାଉ
ପ୍ରଭୁ ମହିମା ରହିଥାଉ ।

ଏ ଘଟଣା ହୁଏତ ସତ ନ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିବା ତତ୍ତ୍ୱରାଜି ଭକ୍ତିଧର୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅକାଟ୍ୟ ସତ୍ୟ । ଭଗବାନ୍ ଯେ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ-ଏ କଥା ଗ୍ରହଣ ନ କଲେ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଭକ୍ତି ସାହିତ୍ୟ ମୂଲ୍ୟହୀନ ହୋଇପଡ଼ିବ ।

ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତିରେ ପ୍ରଚାରିତ ଉପାଖ୍ୟାନର ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ରୂପ ହେଉଛି, **ଭାବସମୁଦ୍ର** । ଏଥିରେ କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଅବତାର ବିଶେଷ କରି ରାମ ଓ କୃଷ୍ଣ ରୂପରେ କରିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଭକ୍ତର ଭାବ ଦ୍ୱାରା ଭକ୍ତିରସର ପ୍ରବାହ ଏହାର ଆତ୍ମା । ଏଥିରେ କବି ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନଦର୍ଶନ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବେ ପ୍ରତିଫଳିତ ।

ନ କଲି ବ୍ରତ ମୁଁ ନ କଲି ତପ
ନ ସେବିଲି ଆଉ ଦେବତା ରୂପ
ନାଥ ମୁଁ ତୋହ ବିନୁ ଆନେ ନାହିଁ
କାହାକୁ ବେଦନା କହିବି ଯାଇ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତରେ ଭୃତ୍ୟବତ୍ସଳ । ତାଙ୍କରି ଶ୍ରଦ୍ଧା ବା ଅନୁଗ୍ରହ ଯୋଗୁଁ ବଳରାମ ଭକ୍ତିରୂପୀ ରସ-ସୁଧା ପାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଭକ୍ତି ନିକଟରେ ମୁକ୍ତି ଅତି ତୁଚ୍ଛ ।

ଭକ୍ତି ଦେଲେ ମୁକ୍ତି ମାଗଇ ନାହିଁ
ଦାସ ବଳରାମ ଭକ୍ତି ସାଧଇଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଠାରୁ ସବୁ ଅବତାରର ଜନ୍ମ । ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଏହି ମତବାଦ ଭାବ ସମୁଦ୍ରରେ ବହୁ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ବୌଦ୍ଧ କଳଙ୍କି ନାନା ରୂପ ହେଉ
ବଳରାମକୁ ପାଦରେ ଖଟାଉ ।

ବଳରାମ କେବଳ ଯେ ଏ ଜନ୍ମରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସେବକ ତାହା ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଯୁଗରେ ସେ ତାଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ଲୀଳା ଦେଖି ସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି ।-

ତୋତେ କି ବୋଲିବି ମୋର କରମ
ତୋ ବୋଲେ କିପାଁ ହେଉଛି ନରମ
ନାଥ ତୁ କେତେ ମୋତେ ବୁଝାଉଲୁ
ଘେନିଣ ଅବତାର ଭିଆଇଲୁ ।

ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣ ହେଉଛି ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଧର୍ମ । ଏହା ସଙ୍ଗେ କୋଟିତୀର୍ଥ ସମାନ ନୁହେଁ ।

କୋଟିଏ ତୀର୍ଥରେ କୋଟିଏ ଧନ
କୋଟିଏ ଭୂମି ଦେବା ମହାଜନ
ନାଥ ତୋ ଗୋଟିଏ ନାମ ଜପିବା
କୋଟିଏ ବେଳ କାଶୀରେ ଝାସିବା ।

ସେଥିପାଇଁ କବି ବଳରାମ 'ରାମ' ନାମକୁ ଜପ କରି ଭବସାଗରରୁ ତରିବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରିଛନ୍ତି ।

ତାରକ ନାମଟି ଗୋବିନ୍ଦ ନାମ
ବଳରାମ ଦାସ ଭାବେ ଶ୍ରୀରାମ ।

ସେଥିପାଇଁ ସେ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ରଚୟିତା ।

ଭାବସମୁଦ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ କବି ଅତି ବାଳୁତ କାଳରୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଶରଣ ପଶିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପାରୁ ସେ ଅଶେଷ ସୁଖଲାଭ କରି ଆଜି ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପମାନିତ ହେବାରୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ କରିଛନ୍ତି ।

ବାଳୁତ କାଳୁ ହୁଁ ଲଗାଉ ମୋହ
ଏବେ କିପାଁ ଆଉ ନୋହିବ କୋହ ।
ନାଥ ତୁ ଦୟାରେ ମାୟା ଲଗାଉ
ଏବେ କିସ ପାଇଁ ମୋହ କରାଉ ।

+ + +

ଯେତେବେଳେ ଦଶ ବରଷୁଁ ସାନ
ମନରେ କିପାଁ ନ ପାଇଲୁ ଆନ ।
ନାଥ ତୁ ଏତେ ହେଁ କି କି ବିଚାରୁ
ନିଶାପ ହୋଇଲେ ନ ପୁଣ ହାରୁ ।

ଏ ସବୁ ସାମ୍ୟ ସତ୍ତ୍ୱେ **ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି** ଓ **ଭାବସମୁଦ୍ରର** ବିଷୟବସ୍ତୁଗତ ଅମେଳ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । **ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତି** ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିଥିବାରୁ ସେବକମାନେ ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିଲେ ।-

ସେବକମାନଙ୍କୁ ରାଇଣ
ଦାସ ଦୋରେହା ଯେତେ ଜନ ।

ବନ୍ଧାଇ ଯୋଡ଼ି ଯୋଡ଼ି କରି
ଗଳେ କୁଠାର ଛନ୍ତି ଧରି ।
ଦନ୍ତେ ତିରଣ ଧରାଇଲେ
ପଛ ହାବୁକା ତା'ଙ୍କୁ ଦେଲେ ।

ଅଥଚ **ଭାବସମୁଦ୍ର**ରେ ନିଜେ ରାଜା ଏହି ଦଣ୍ଡରେ ଦଣ୍ଡିତ ହେଲେ ।

ଗଳଥା ମାରି ଆଣନ୍ତି ରାଜାଙ୍କୁ
ଦୁଇ ହାତ ବନ୍ଧା ପଛ ଆଡ଼କୁ ।
ପହଣ୍ଡକେ ସେ ପଡ଼ଇ ଭୂମିର
ବୁକୁ ଥୋଡ଼ି ଯେ ବାଲି ଜର ଜର ।
ଦନ୍ତେ ତିରଣ ଗଳାରେ କୁଠାର
ଦେଖି ବଳି ଚିନ୍ତଇ ଚକ୍ରଧର ।

ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତିରେ ରାଜାଙ୍କ ନାମ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଥିବାବେଳେ **ଭାବ ସମୁଦ୍ର**ରେ କୌଣସି ନାଁ ନାହିଁ । ପୁଣି ରାଜା ଦଣ୍ଡିତ ହେଲାବେଳେ ରାଣୀ, ଜେମା, ଯାତ୍ରାକାଳୀ ଓ ଚତୁରଙ୍ଗ ସେନା ଦର୍ଶକ ଭାବେ ଅଛନ୍ତି ।

ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତିର କଥାବସ୍ତୁ ସହ **ଭାବସମୁଦ୍ର**ର ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବା ପରି **ବଟ ଅବକାଶ**ରେ ପ୍ରଚାରିତ 'ଲଙ୍କା ଦର୍ଶନ' କଥାର ସୂଚନା ମଧ୍ୟ ଏଥିରୁ ମିଳେ ।

ଗରୁଡ଼ ପିଠିରେ ବିଜେ ଲଙ୍କାକୁ
ସଙ୍ଗେ ଥାଇ ଗର୍ବ କଲି ମନକୁ
ନାଥ ମୁଁ ଖସି ପଡ଼ିଲି ସିନ୍ଧୁର
ହରି ଯେ ଆସ ବୋଇଲ ସଧୀର ।

ବଟ **ଅବକାଶ** ହେଉଛି ଏହାର ପରିବର୍ଦ୍ଧିତ ରୂପ -

ବିଭୀଷଣ ବଚନ ପ୍ରଭୁ ମନରେ ସୁମରି
ଗରୁଡ଼ ପିଠିରେ ପ୍ରଭୁ ସଧୀରେ ବିଜେ କରି,
ମୋତେ ଆଜ୍ଞାଦେଲେ ହୋ ଦେଖିବୁ ଆଜି ଲଙ୍କା
ଥିବୁଟିକି ଗହଣରେ ମନରେ ନ କରିବୁ ଶଙ୍କା
ମୁହିଁ ଯାଉଁ ଯାଉଁ ବାଟରେ ବିଚାରିଲି ଚିତ୍ତେ
ମୋହୋସରି ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ନାହିଁ ନା ଜଗତେ

ମନେ ବିଚାରିଲି ମୋହୋ ସମସରି ନାହିଁ କେହି
ମୁହିଁ ଲଙ୍କାକୁ ଯାଉଛି ମାନବ ଦେହ ବହି ।
ଗରବ ନ ସହନ୍ତି ପ୍ରଭୁ ପଡ଼ିଲି ତଳେ ଯାଇ
ଡାକିଲ ରଖ ରଖ ମୋତେ ଜଗନ୍ନାଥ ଗୋସାଇଁ ।
ହସି ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ଆସ ଆସ ବୋଲି
ଶରଣ ସମ୍ଭାଳି ଲଙ୍କା ପୁରକୁ ମୁହିଁ ଗଲି ।

ବଟ ଅବକାଶରେ କବି ନିଜ ଲଙ୍କା ଦର୍ଶନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ବେଳେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଆଣି ପୁରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବକାଶ ବେଳେ ଏକତ୍ର କରାଇଛନ୍ତି । ଡକ୍ଟର ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶାକ୍ତ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଅନୁମାନ କରୁଥିଲେହେଁ, ଏଥିରୁ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କେତେକ ସୂଚନା ମିଳେ । କବି ଏଥିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ସବୁ ଦେବୀଙ୍କଠାରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ସବୁ ଦେବଦେବୀ ଉପହାର ସାମଗ୍ରୀମାନ ଆଣି ତା'ଙ୍କୁ ଭେଟି ଦେଇଛନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପ୍ରତି କବିଙ୍କର ବିଶେଷ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିବା **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ସୀତାଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଲକ୍ଷ୍ମୀ କୁହାଯାଇଛି । ପୁଣି ସୀତାଙ୍କ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିମାକୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମର ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ପରି ଷୋଡ଼ଶ ଉପଚାରରେ ପୂଜା କରାଯାଇଛି । କେବଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନୁହନ୍ତି ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ କବି ଅତି ଆଦରରେ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ର ଶ୍ରୋତା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ ବନ୍ଦନାର ଅବତାରଣା କରି ଶାକ୍ତଧର୍ମ ପ୍ରତି କବି ନିଜ ଉଦାର ମନୋବୃତ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ରାମ ବନବାସ ଯିବା ବେଳେ ଯେଉଁ ତିନୋଟି ଦେବତା ପ୍ରତି ପୂଜାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଛନ୍ତି ସେମାନେ ହେଲେ- ବିଷ୍ଣୁ, ଶିବ ଓ ଦୁର୍ଗା । ଏହି ସବୁ ଉଲ୍ଲେଖରୁ ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ କବି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣମନା ବୈଷ୍ଣବଙ୍କ ପରି କେବଳ ବିଷ୍ଣୁ-ପୂଜକ ନ ଥିଲେ । ସବୁ ଦେବଦେବୀଙ୍କୁ ଆଦର କରିବା ତାଙ୍କର ଧର୍ମ ଥିଲା । ତେବେ ବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଗୌରବର ଅଧିକାରୀ ସେମାନେ ନୁହନ୍ତି । **ବଟ ଅବକାଶ** ପରି **ଭାବ ସମୁଦ୍ର**ରେ ମଧ୍ୟ କବି ଜଗନ୍ନାଥ ତଥା ତା'ଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରି ଲେଖିଛନ୍ତି -

ଅପାର କାଳର ବୁଢ଼ା ଦିଅଁ ଗୋଟି
ସବୁ ଦେବଦେବୀ ତୋ ବେଟା ବେଟୀ,

ନାଥ ତୁ ଅନେକ କାଳ ପୂରୁଣା
ତୋତେ ନ ଜାଣିଣ ହୁଅନ୍ତି ବଣା ।

ବଟ ଅବକାଶ ପରି **ପଣସଚୋରିରେ** କବି ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ସଖା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣ ଅବତାରରେ ଲହୁଣୀ ଚୋରି କରି ଖାଇବା ପରି ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ପଣସ ଚୋରି କରି ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେବାରୁ ବଳରାମଦାସଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି ବାହାରିଲେ । ପଣସ ତ ଖିଆ ହେଲା । ଭକ୍ତର ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ ବି ହେଲା । ସବୁ ଉପାଖ୍ୟାନ ପରି ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ବଳରାମ ନିଜର ଭାବଭୋଳା ପ୍ରକୃତି ଯୋଗୁଁ ସେବକ ତଥା ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଥମେ ନିନ୍ଦିତ ହୋଇ ପରେ ପ୍ରଶଂସିତ ହେଲେ ।

ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରିପାରୁଥିବା ବିଶ୍ୱାସରୁ **ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତା**, **ବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା** ଓ **ଗୀତା ଅବକାଶର** ପରିକଳ୍ପନା । **ବେଦାନ୍ତସାର ଗୁପ୍ତ ଗୀତାରେ** ଜଡ଼ ହରିଦାସ ଭକ୍ତ ବଳରାମଙ୍କ ଦିବ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶରେ ବେଦାନ୍ତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଆହ୍ୱାନ କ୍ରମେ **ଗୀତା ଅବକାଶରେ** କବି ବଳରାମ ବାଉରୀ ମୁଖରେ ଗୀତାର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା କରିଥିଲେ । ସେହିପରି ବଳରାମଙ୍କ ଦୟାରୁ ପାଷଣ୍ଡମାନେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ଅଧିକାରୀ ହେଲେ । ଏ ସବୁ ଘଟଣାର ସମରୂପତା ଦେଖି ମନରେ ସନ୍ଦେହ ଆସିବା ସ୍ୱାଭାବିକ; କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ହେଉଛି, ପତିତ ଉଦ୍ଧାରଣ କାହାଣୀ । ଭକ୍ତ-ଜୀବନର ଏହା ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । କେବଳ ବଳରାମ ନୁହନ୍ତି; ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସନ୍ଥ, ସାଧୁ ଓ ସାଧକଙ୍କ ଜୀବନ ଚରିତର ଲେଖକମାନେ ଏପରି ବହୁ ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥା'ନ୍ତି । ବଳରାମଙ୍କ ପରି ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ସନ୍ଥ ଜ୍ଞାନେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟ ମଇଁଷି ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଦେଇ ଗୀତାର୍ଥ କରାଇଥିଲେ ବୋଲି ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚାରିତ । ଭକ୍ତର କଷଣ ବେଳରେ ନିଜେ ଭଗବାନ୍ କିପରି ଆବିର୍ଭାବ ହୁଅନ୍ତି, ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇ **ବ୍ରହ୍ମଗୀତାରେ** ଅଛି, ''ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଦେବ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କୁ କଟାକ୍ଷ କଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣେ ଉପହାସ କଲେ । ଏ ଆମ୍ଭ ବାନା । ପାଷଣ୍ଡମାନଙ୍କୁ ନ କହି କହିଦେଲୁଁ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ-ଠାରେ ବଳରାମ ଦାସେ ବଖାଣ କଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଲଜ୍ଜା ପାଇଲେ । ଭକ୍ତକୁ ସେବା କଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ମାନ୍ୟ କଲେ । ଭକ୍ତର ଅପମାନ ମୁଁ ନ ସହଇ । ଭକ୍ତକୁ କଷଣ ପଡ଼ିଲେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅଇ । ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ଶୁଣି ସନ୍ତୋଷ ହୋଇଲେ ।''

ଏହି ଉଦ୍ଧୃତାଂଶକୁ ପରୀକ୍ଷା କଲେ ଏହା ଯେ ବଳରାମଙ୍କ ଲେଖା ନୁହେଁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଜଣାଯାଏ । ତେବେ ବି 'ଭକ୍ତର କଷଣ ସହି ନ ପାରି ଭଗବାନ୍ ଆବିର୍ଭାବ' ହେବା ଗୀତାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଭକ୍ତିଧର୍ମର ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା ସତ୍ୟ । ପ୍ରକୃତ ଘଟଣାର ପ୍ରଶ୍ନ ଏଠି ନାହିଁ ।

ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରୁଥିବା ପରିକଳ୍ପନାରୁ **ଚୌରାଣୀ ଆଜ୍ଞାର** ପଣସ ଉପାଖ୍ୟାନର ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ମୁଖ୍ୟତଃ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲେ ହେଁ ଏଥିରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସଖାଙ୍କ କଥା ଅଛି । ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ ହେଉଛି, ପଣସ ଉପାଖ୍ୟାନ । ସେଦିନ ପୁରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର ଓ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଏହି ନାଟକୀୟ ପରୀକ୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ପଣସ ମଞ୍ଜିରୁ ଶାଖାପତ୍ର ଶୋଭିତ ବିରାଟବୃକ୍ଷ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଫଳ ଜାତ କରେ । ସେ ଫଳ ପାଚି ତୋଳା ହୁଏ । ଉପସ୍ଥିତ ଭକ୍ତବୃନ୍ଦ ଏହି ଫଳର ରସାସ୍ୱାଦ କରି ନିଜ ନିଜର ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ କରନ୍ତି । ଏହିପରି ଏକ ଘଟଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, **ସାରଳା ମହାଭାରତରେ** । ସେଠି ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ବଦଳରେ ଥିଲେ ପଞ୍ଚପାଣ୍ଡବ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଜାୟା ଦ୍ରୌପଦୀ । ପଣସ ସ୍ଥାନରେ ଥିଲା ଆମ୍ବ । ପୁଣି ଏହିପରି ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳେ ଲୋଚନ ଦାସଙ୍କ **ଚୈତନ୍ୟ ମଙ୍ଗଳରେ** ଏବଂ କୃଷ୍ଣଦାସ କବିରାଜଙ୍କ **ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରେ** । ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଏ ସବୁ କେବଳ କାଳ୍ପନିକ ଉପାଖ୍ୟାନ ନୁହେଁ । ତନ୍ତ୍ର ସାଧନା ବଳରେ ଏ ସବୁ ସମ୍ଭବ ହେଉଥିବା ଜାହାଙ୍ଗୀରଙ୍କ ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଜଣେ ଇଂରେଜ ପରିବ୍ରାଜକଙ୍କ ଭ୍ରମଣ କାହାଣୀରୁ ମଧ୍ୟ ଜଣାଯାଏ । ସିଦ୍ଧି ବଳରେ ଏପରି କରିବା ଅସମ୍ଭବ ବି ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଭକ୍ତ ଜୀବନୀରେ ଏପରି ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଏକ ପରମ୍ପରାରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇ ଥିଲା । ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନ ରଖି ଲୋକେ ଏପରି ଗଳ୍ପର ଅବତାରଣା କରୁଥିଲେ । କହିବା ଲୋକ ଅତି ଦମ୍ଭରେ କହିବା ପରି, ଶୁଣିବା ଲୋକ ବିନା ଦ୍ୱିଧାରେ ଶୁଣୁଥିଲା ।

ଏହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସଙ୍ଗ ହେଉଛି, 'ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦମନ' ଉପାଖ୍ୟାନ । ଈଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ **ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ** ଅନୁଯାୟୀ ବଳରାମ ମତ୍ତହସ୍ତୀକୁ ଦମନ କରି ମତ୍ତ-ବଳରାମ ହୋଇଥିଲେ । ବଙ୍ଗଳାରେ ମଧ୍ୟ ଆଉ ଜଣେ 'ମତ୍ତ ବଳରାମ' ଥିବା ଜଣାଯାଏ । **ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରେ** ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଟାଣି ପାରୁ ନ ଥିବା ରଥକୁ ଶ୍ରୀ

ଚୈତନ୍ୟ ଠେଲିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ନିଜ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ । **ଜଗନ୍ନାଥ ଚରିତାମୃତ**ରେ ସେ ନାମରେ ମତ୍ତ ହୋଇଥିବା କୁହାଯାଇଛି । ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରରେ ମନରୂପୀ ମତ୍ତହସ୍ତୀକୁ ଦମନ କରି ସାଧକ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରେ । ଏହିପରି ବିଭିନ୍ନ ପରମ୍ପରାରୁ ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦମନ କଥାର ସୃଷ୍ଟି କରି ବଳରାମଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି । ସବୁ ଗଳ୍ପ ପରି ଏଥିରେ ବି ସତ୍ୟତା ନାହିଁ କି ଐତିହାସିକତା ନାହିଁ, ଅଛି କେବଳ ବଳରାମଙ୍କ ମହିମା ।

ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତି ଓ **ଭାବସମୁଦ୍ର**ରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବା ଶୁଚି ଓ ଅଶୁଚିର ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କରାଯାଇ ପାରେ । ବଳରାମ ଶୁଚିବନ୍ତ ନ ହୋଇ ବେଶ୍ୟା-ଗୃହରୁ ସଦ୍ୟ ନିର୍ଗତ ହୋଇ ଦିହରେ କଳା, ହଳଦୀ ଲଗେଇ ସିଧା ରଥ ଆରୋହଣ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହେବା, ପଣ୍ଡାଙ୍କ ଠାରୁ ଧକ୍କା ଖାଇ ଅଭିମାନରେ ବାଲିରଥ ନିର୍ମାଣ କରିବା ଓ ଶେଷରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅଶେଷ କୃପାରୁ ଅପମାନର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ମୂଳରେ ଭକ୍ତିବାଦର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ପ୍ରଚାରିତ । ଭକ୍ତ ନିକଟରେ ଶୁଚି ଅଶୁଚିର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କର ପ୍ରିୟ । ସେଥିପାଇଁ **ଜଗମୋହନ ରାମୟଣ**ରେ ବଶିଷ୍ଠଙ୍କ **ଯଜ୍ଞ** ହୋମ ଅପେକ୍ଷା ବିଭୀଷଣ, ହନୁମାନ ଓ ସୁଗ୍ରୀବଙ୍କ ସଦୃଶ ରାମଭକ୍ତମାନଙ୍କ ପଦରଜକୁ ବିଶେଷ ମହତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । **ଭାବସମୁଦ୍ର** ବା **ଦାର୍ଢ୍ୟତାଭକ୍ତି**ରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଠାରୁ ଭକ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କୁହାଯାଇଛି । ଶୁଚିବନ୍ତ ହେବା ବ୍ରାହ୍ମଣର ଗୁଣ ହୋଇପାରେ, ମାତ୍ର ଭକ୍ତ ପାଇଁ ଏହା ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ନୁହେଁ ।

ବଳରାମ ଜଡ଼ିତ ଥିବା ବେଶ୍ୟା ଉପାଖ୍ୟାନର ମଧ୍ୟ ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ଏହାର ଦୁଇଟି ଦିଗ । ସହଜଯାନୀ ବୌଦ୍ଧ ପରମ୍ପରା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ବଳରାମ ହୁଏତ କୌଣସି ବେଶ୍ୟାକୁ ସାଧନା ସଙ୍ଗିନୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବେ । ସେ ଯୁଗର ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକଙ୍କ ପାଇଁ ଏପରି ଜଣେ ଜଣେ ନୀଚଜାତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଦିଗ ହେଉଛି, ବଳରାମଙ୍କ ନାରୀ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରତି ମୋହ, **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରେ ନାରୀ ବିଶେଷ କରି ଉର୍ବଶୀ, ରମ୍ଭା ଓ ମେନକା ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ଯେଉଁ ରସିକତାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ, ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ତାହା ହିଁ ତା'ଙ୍କ ଚରିତ୍ର ସହ ଜଡ଼ିତ ହୋଇଗଲା, ଓ ଦୀପ୍ତିସାର ଗୀତାରେ ସେ ଏହି କଥାକୁ ଆହୁରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କରିଦେଲେ ଏବଂ ବେଶ୍ୟାର ନାମ ଦେଲେ ଚାରୁ ।

ବଳରାମଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଚାରିତ ଉପାଖ୍ୟାନ ସବୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତା'ଙ୍କ ଅଳୀକିକତା ତଥା ମହିମା ପ୍ରଚାର କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହେଲେ ହେଁ ଏଥିରେ ତା'ଙ୍କ ଜୀବନ ଦର୍ଶନ ହିଁ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥିଲା । ଘଟଣା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ଐତିହାସିକତା ସନ୍ଦେହାପନ୍ନ ହେଲେ ହେଁ, ଜୀବନଦର୍ଶନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ସବୁର ମହତ୍ତ୍ୱ ଅସ୍ୱୀକାର କରାଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । କେବଳ ବଳରାମ ନୁହଁନ୍ତି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ସାଧକ ବା ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଏହା ହିଁ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ।

-୦-

୯

"ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା"

ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନୀଳାଚଳପତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଇଁ ବହୁ କବି ସ୍ତୁତି, ଜଣାଣ, ଚଉତିଶା, କାବ୍ୟ ଓ ପୁରାଣ ରଚନା କରି ଯାଇଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ନିଜକୁ 'ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଭାବେ ଦୁନିଆ ସମ୍ମୁଖରେ ପରିଚିତ କରାଇଛନ୍ତି, **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ର ରଚୟିତା କବି ବଳରାମ ଦାସ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ ସେ ଯେଉଁ ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ପାରିଛନ୍ତି ତାହା କ୍ୱଚିତ ଅନ୍ୟ କବିଙ୍କ ଲେଖାରୁ ମିଳିଥାଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକବି **ସାରଳା** ଦାସ ଶାକ୍ତପୀଠ ଝଙ୍କଡ଼ରୁ ନିଜକୁ 'ସାରଳା ଦେବୀଙ୍କ ସୁତ' କହି **ମହାଭାରତ** ରଚୟିତା ଭାବେ ନିଜର ଜୟ ଜୟକାର କରୁଥିବାବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥପୀଠ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରୁ କବି ବଳରାମ ଦାସ 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' କହି **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ** ରଚନାର ଶୁଭ ଦେଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗରେ ବହୁ କବି ଏହାକୁ ପରମ୍ପରା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । **ରୁଦ୍ର ସୁଧାନିଧି**ର ଲେଖକ ନାରାୟଣ ଦାସ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ 'ସାରଦାବତାର' ରୂପେ ଘୋଷଣା କଲାବେଳେ **ରସକଲ୍ଲୋଳ**ର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ କବି ଦୀନକୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ଘେନି **ରସକଲ୍ଲୋଳ** ଲେଖିଥିବା କଥା କହନ୍ତି । ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ କାବ୍ୟର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରେ ସ୍ତୁତି କରି କାବ୍ୟର ଶୁଭ ସମାପ୍ତି ପାଇଁ କାମନା କରିବା ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନିୟମ । ତେଣୁ ମଧ୍ୟକାଳୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ କାଣ୍ଡ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଦେବତାଙ୍କ ସ୍ତୁତି କରାଯାଇଛି । କାବ୍ୟ ଜଗତରେ ପ୍ରଚଳିତ ପ୍ରଥାକୁ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିରେ ବଳରାମ ଯେ କେବଳ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ରାମାୟଣ ରଚନାକାଳରେ କବି ଯେତେବେଳେ କୌଣସି ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ଜଗନ୍ନାଥ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ଯାଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇବା ପରେ ପୁଣି ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନାରେ ମନୋନିବେଶ କରିଛନ୍ତି । କବି ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବାର୍ତ୍ତାଳାପ ମାଧ୍ୟମରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ କେବଳ ଯେ ଏକ ରମଣୀୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, ତାହା ନୁହେଁ, ନୀଳାଚଳପତି ଜଗନ୍ନାଥ କବି

ବଳରାମଙ୍କର ଜଣେ ଆପଣାର ଲୋକ ରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛନ୍ତି । କବି ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର 'ଦାସ' 'ସେବକ' ତଥା 'ଶରଣଜନ' ରୂପେ ନିଜକୁ ପରିଚିତ କରାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜ ଭକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ବଶ କରି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ତା'ଙ୍କ ଅନୁନୟ ବିନୟକୁ କାନ ଡେରି ଶୁଣୁଥିଲେ । ଏହାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ତା'ଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଦ୍ୟମାନ । କବି ଓ ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ଆତ୍ମୀୟତା ବଳରାମଙ୍କ ରଚିତ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ଭକ୍ତବଗୀତା ଓ ଶ୍ରୀମଦ୍ ଭଗବତ** ଗୀତାର ଏକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବନ୍ଦନା କରି ଆଦି, ଅଯୋଧ୍ୟା ଆରଣ୍ୟକ, କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା ଓ ସୁନ୍ଦରାକାଣ୍ଡ ରଚନା କଲାପରେ, ଅକସ୍ମାତ୍ କବିଙ୍କ ଲେଖନୀ ସ୍ଥିର ହୋଇଯାଇଛି । ଶ୍ରୀରାମ-ବିରହିଣୀ ସୀତା ଲଙ୍କାପୁରର ଅଶୋକ ବନରେ ବନ୍ଦିନୀ ଭାବରେ ଜୀବନଯାପନ କରୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀରାମ ସମର ଆୟୋଜନରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ ହେଁ ସର୍ବଦା ସୀତାଙ୍କର ରୂପ, ଗୁଣ, ସ୍ମରଣ ତଥା ସୀତାଙ୍କର ନାମ ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚାରଣ କରି ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ଉଭୟଙ୍କର ମିଳନ କବି କରାଇ ପାରିନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ହନୁମାନ ସୀତାଙ୍କୁ ଠାବ କରି ଫେରି ଆସିଛି ସତ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରବଳପ୍ରତାପୀ ରାବଣ ଏବଂ ଅଷ୍ଟାବଧାନୀ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିବା ସମରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା କବିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ରାମାୟଣ ଯୁଦ୍ଧ ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଛନ୍ତି, ସେମାନେ ମଧ୍ୟ 'ଗହନ ଲଙ୍କା କାଣ୍ଡ' ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ ଅକ୍ଷମ, ନ ଦେଖିବା ଲୋକେ ତ ଦୂରର କଥା । ସେଥିରେ ପୁଣି ବଳରାମ ମାନବ ତନୁଧାରୀ କବି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୃପା ବିନା ଏହା ସମ୍ଭବ ହେବ କିପରି ? କବି ଗହନ ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ନିଜର ଅପାରଗତା କଥା ମନେ ପକାଇ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ରାମ ରାବଣର ହୋଇବାକ ସମର
ଅସକ୍ଷ କଥା ଅତି ଅଗୋଚର
ଦେଖିଲାର କଥା କହି ତ ନୁଆରି
ମୁହିଂ କହେ କହିବି ତନୁ ଧରି ।
+ \+ \+
ପୁଣି ବିଚାରଇ କହିବେ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ
ତେବେ ସେ କହିବି ସିନା ଲଙ୍କାକାଣ୍ଡ ଅର୍ଥ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବା କ୍ଷଣି 'ସୂଚି ମୂନେ ପର୍ବତ ଟାଳିବା'ର ଶକ୍ତି ସଂଗ୍ରହ କରି ପୁଣି ପୁଟୁଳି ବାନ୍ଧି ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସେଦିନ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରା-ଆଗରେ ବଳରାମ, ମଧ୍ୟରେ ସୁଭଦ୍ରା ଦେବୀଙ୍କୁ ରଖି ପଛରେ ନିଜେ ମହାବାହୁ ନନ୍ଦିଘୋଷ ରଥରେ ଗୁଣ୍ଡିଚା ବିଜେ କରି ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଥାନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନବ ଦୂର୍ବାଦଳ ସମ ଶରୀର, କଳାମେଘ ସଦୃଶ ମୁଖପଦ୍ମ ଦର୍ଶନ କରି କବିଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅପୂର୍ବ ପୁଲକ ଜାତ ହେଲା ।

ଆଖି ନ ପିଛାଡ଼ନ୍ତି ଭୃତ୍ୟଜନ ଚାହିଁ
ଅଧର ବିକାଶଇ ହସି କଥା କହୂଂ ।

କବି **ସ୍ପଷ୍ଟ** ଭାବରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଥିବା ଜାଣି ପାରିଲେ । କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ତାହା ବଖାଣ କରଇ ତରିବାର ହିତେ ।
ଯହୁଁ ଅନୁଗ୍ରହ କଲେ ଜଗନ୍ନାଥେ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଉତ୍ତରାକାଣ୍ଡରେ ସୀତା-ନିର୍ବାସନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ, ଏହିପରି ଆଉ ଗୋଟିଏ ସଙ୍କଟ ବେଳା ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ । ପ୍ରସଙ୍ଗ ହେଉଛି, ରାମଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସୀତାଙ୍କର ନିର୍ବାସନ । କବିଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ବାଲ୍ମୀକି ରାମୟଣରେ ଏହି ବିଷୟବସ୍ତୁ । ବାଲ୍ମୀକି ଏହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାପାଇଁ ଜପ ତପ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ । ସୀତାଙ୍କ ନିର୍ବାସନ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନ ହେଲେ ରାମାୟଣ ହିଁ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବ । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ସୀତାଙ୍କ କଷଣ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାପାଇଁ କବିଙ୍କର ଭାରି ଭୟ । ଥରେ **ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ପୁରାଣ** ରଚନା କଲାବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ କଷଣ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ସତ, କିନ୍ତୁ ସେ ବେଳର କଥା ଅଲଗା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ନିର୍ବାସିତ କରି ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳରାମ ଅଶେଷ ଦୁଃଖର ଭାଗୀ ହେଲେ ଏବଂ ଶେଷକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଶରଣାପନ୍ନ ହୋଇ ବହୁ କାକୁତି ମିନତି ପରେ ତା'ଙ୍କୁ ମନ୍ଦିରକୁ ଫେରାଇ ଆଣି ପାରିଥିଲେ । ଏଥର **ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ** ଅବତାର ସୀତାଙ୍କର ନିର୍ବାସନ ହେବ, ଚିରଦିନ ପାଇଁ । ସୀତା ଅଯୋଧ୍ୟା ଫେରିବେ ସତ, କିନ୍ତୁ ଫେରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ପାତାଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବେ । **ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ** କଷଣ ଠାରୁ ଏହା ଆହୁରି କରୁଣ, ଆହୁରି ଗୁରୁତର । ଏଥିରେ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ପାଟରାଣୀ କମଳା ହିଁ କବିଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିପାରିବେ । ଆଉ ସେଇଥିପାଇଁ କବି ବୁଝି ବିଚାରି କମଳାଙ୍କର ବନ୍ଦନା କରିଛନ୍ତି । ବିଚଳିତ ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥ କବିଙ୍କ

ପାଇଁ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ହାତ ଧରି କବିଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି ।

କବିଙ୍କର ଭାଳେଣି, କମଳା ସ୍ତବ, ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ପ୍ରଭୃତି ଘଟଣା ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଂଶ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇ କବିଙ୍କର ଦୁଇଟି ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଅଛି । ପ୍ରଥମ ହେଉଛି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ କବିଙ୍କର ଆତ୍ମୀୟତା ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ ହେଉଛି ରାମ କଥା ସହ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସଂପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବି ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ନିଜ ଲୋକ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଆତ୍ମବଡ଼ିମା ବା ଆତ୍ମ ପ୍ରଚାରର ଭାବନା ନାହିଁ ।

ବନ୍ଦଇ କମଳା ଯେ ବିଷ୍ଣୁର ପାଟରାଣୀ
ଦୈତବଳ ଧ୍ୱଂସିନି ଜଗତ ଠାକୁରାଣୀ,
ତାହା କହିବାକୁ ଯେ କରଇ ବଡ଼ ଭୟେ
ତୁ ମୋତେ ସଦୟା କର ଆଗୋ ମହାମାୟେ ।
ନ କହିଲେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ନୁହଇ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ
ତେଣୁ ବ୍ୟାକୁଳରେ ମୁଁ ଭାଳଇ ମନ ମନ,
ଶୁଣି ପୁଣି ଅନୁଗ୍ରହ କଲେ ଜଗନ୍ନାଥ
ମୋହ ପାଇଁ ଧଇଲେ ମହାଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ହାତ,
ସିନ୍ଧୁର ଦୁଲଣୀ ଯେ ସୁପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଲେ
ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥ ତୁହି କହସି ବୋଇଲେ,
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନାରାୟଣ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଜ୍ଞା ପାଇ
ରାମୟଣ ମହାଗ୍ରନ୍ଥ ବଖାଣଇ ମୁହିଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସହ କବି ବଳରାମଙ୍କ କଥୋପକଥନର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ସାକ୍ଷୀ ହେଉଛି **ଉଦ୍ଧବଗୀତା** । ଏହା ମଧ୍ୟ ଏକ ରଥଯାତ୍ରାର ଦିନ । କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଚାହିଁ ଭାବ ବିହ୍ୱଳ ଚିତ୍ତରେ ପଚାରିଛନ୍ତି-

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖ ବଳରାମ ଦାସ ଅନାଇ
କରପତ୍ର ଯୋଡ଼ି ବୋଲଇ ଭୋ ସ୍ୱାମୀ
ତୁମ୍ଭେ ଯେ ଗୋପେ ହୋଇଥିଲ କହ୍ନାଇ
କାଳେ ଯେ ମଥୁରାକୁ ଗଲ ତହିଂ କଲ କେବଣ ବିଧାନ

ତାହା ମୋତେ ସଞ୍ଚପି କହିବାକୁ ଆଜ୍ଞା ହଉ
କହ ବୋଲି କହିଲେ ଭଗବାନ ।

ଭଗବାନ୍ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଜ୍ଞା ପାଇ **ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା**ର ରଚନା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଏବଂ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ୍ରାର ସାତଦିନ ଯାକ କବି ଶ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରହି **ଉଦ୍ଧବଗୀତା** ଗାନ କରି ଭକ୍ତବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କରି ଅଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଚଢ଼ିଣ ରଥ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଘରକୁ ଆଏ
ସାତଦିନ ତହିଂ ରାଉତ କାଛେଣି ବଳରାମ ଦାସ ଗାଏ ।

ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ସଂପର୍କ କେବଳ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ସୀମିତ ହୋଇ ରହିନାହିଁ, କବି ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ସାଂସାରିକ ସଂପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଅଛନ୍ତି ।. ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ 'ଦାସ' ସେବକ ବା ଭୃତ୍ୟ ରୂପେ ତାଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶି ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୁହନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥ ହେଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ସଖା, ସୋଦର, ଗୋସାଇଂ ଠାକୁର ଓ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସବୁମତେ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ କରିଥିବା କବି ଶେଷରେ ନିଜକୁ 'ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' କହି **ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା**ରେ କହିଲେ-

ନୀଳଗିରି ଜଗନ୍ନାଥ ବେଟା ବଳରାମ ଦାସ
ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା ଯେ ମୁହିଂ କଲଇଂ ପ୍ରକାଶ ।

ସେହିପରି କବି ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାରେ ନିଜକୁ ''ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ବେଟା'' ରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି :

ବେଳେକ ହେ ସହିବା ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ନ କହିବା
ତୁହି ତ ସର୍ଗେ ଇନ୍ଦ୍ର ଗୋଟା
ଭଣେ ବଳରାମ ଦାସ ତୁଲାଇବା ନୂଆ ଉଆସ
ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା ।

'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' କହିବାବେଳେ କବିଙ୍କ ସାଧନା ମାର୍ଗର ବହୁ ତଥ୍ୟ ଜାଣିହୁଏ । ଏହା ହେଉଛି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣର ପ୍ରକାଶ । ଭକ୍ତି ମାର୍ଗରେ ସମର୍ପଣ ଭାବନା ପ୍ରଧାନ । ଯେତେବେଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ନିଜକୁ ସମର୍ଥନ ନ କରିଛି, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା'ର ଭକ୍ତି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭଗବାନଙ୍କ ଠାରେ ନିଜକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ସମର୍ପଣ କରିଦେବା ପରେ ଭଗବାନ୍ ଓ ଭକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ

କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ଭଗବନ୍ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ ଓ ଭକ୍ତ ଭଗବାନଙ୍କର । ବଳରାମଙ୍କ ଜୀବନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମିଳୁଥିବା ଉପାଦାନ ସବୁରେ ଏହି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ଭାବ ପ୍ରକଟିତ । ବଳରାମଙ୍କ ବନ୍ଦନା କରି ବୈଷ୍ଣବ କବି ଦେବକୀନନ୍ଦନ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ବନ୍ଦେ ଉଡ଼ିୟାଇ ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାଶୟ
ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥ ଯାର ବଶ ହୟ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମ ସମର୍ପଣ ଭାବନାର ଅନ୍ୟ ନିଦର୍ଶନ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରୁ ମିଳେ । କବି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ** ରଚନା କରୁଥିବା କଥା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର କହିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୀତାରେ କହିଥିଲେ - "ତୈର୍ଦତ୍ତାନପ୍ରଦାୟୈଭ୍ୟୋ ଯୋ ଭୁଙ୍କ୍ତେ ସ୍ତେନ ଏବ ସଃ" ୩/୧୨, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାଙ୍କ ସହଯୋଗରେ କାମ ସମ୍ପନ୍ନ ହେଲା, ତାକୁ ତାଙ୍କର ଅଂଶ ନ ଦେଇ ଏକୁଟିଆ ଭୋଗ କରିବା ଚୋରର କାର୍ଯ୍ୟ ।

ଗୀତାର ଏଇ ଅମର ବାଣୀକୁ ପୂରଣ କରି କବି ବଳରାମ ନିଜ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ର କବିରୂପେ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି-

ନୀଳଗିରି ଜଗନ୍ନାଥ ଦୟା ମୋତେ କଲେ
ତେଣୁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମୋର ଶରୀରୁ ପ୍ରସରିଲେ
ଜଗତର ହିତେ ମୁଁ ଯେ ଜ୍ଞାନ କହିଲି
ପାପୀ ଜନଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ କରାଇଲି
ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ଯେଥି କବି ଜଗନ୍ନାଥ
ତାହାର ଆଜ୍ଞାରେ ଲିହିଲି ମୋହୋର ହାଥ ।

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ ବା **ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା**କୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ କରିବା ଦ୍ୱାରା ହିନ୍ଦୁ ପରମ୍ପରାର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧିତ ହୁଏ । ହିନ୍ଦୁ ପରମ୍ପରାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ ଭୋଜନ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଖାଦ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଅର୍ପଣ କରିବା । ନୈବେଦ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ସାଧାରଣ ଖାଦ୍ୟ ଥାଏ, ଅଥଚ ଭୋଗ ହେବା ପରେ ଏହା ପ୍ରସାଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେହିପରି ମାନବ କବିକୃତ କାବ୍ୟ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପିତ ହେଲେ ଏହା ମହାପ୍ରସାଦର ମହିମାରେ ମହିମାନ୍ୱିତ

ହୋଇଥାଏ । କବି ବଳରାମ ନିଜ କୃତ କାବ୍ୟ ସବୁକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ-ଆଜ୍ଞା କହିବା ମୂଳରେ ହିନ୍ଦୁ ପରିବାରର ଏହି ରହସ୍ୟ ଲୁକ୍କାୟିତ ।

'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' କହିବା ଦ୍ୱାରା କବି ବଳରାମ ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସନ୍ତାନଭାବେ କେବଳ ଯେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ମାନବ ସୃଷ୍ଟ ଜାତିଭେଦ ପ୍ରଥାର ବିରୋଧ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମାନବ ଜାତିର ସନ୍ତାନ ରୂପେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ବେଟା କହିବା ଫଳରେ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଛୋଟ ଓ ବଡ଼ ଜାତିର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦୂର ହୋଇଯାଇଛି । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଭକ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଏଇଠି ପାର୍ଥକ୍ୟ । ସାଧାରଣ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥ ପ୍ରସାଦରେ ପରିଣତ ହେବା ପରେ ଜାତି ବର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ବିଶେଷରେ ଏହା ଯେପରି ଆଦୃତ ହୁଏ, ସେହିପରି ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଭକ୍ତ ହେବା ପରେ ସେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଜାତିରେ ପରିଣତ ହୁଏ ଏବଂ ସମାଜରେ ଏହା ହେଉଛି ପ୍ରକୃତରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତି । ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ଆଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ସେଥିପାଇଁ ନିଜକୁ 'ଦାସ' ଅର୍ଥାତ୍ ଭଗବାନଙ୍କର ଦାସ ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଭକ୍ତ ହେବାପାଇଁ ଜାତିର ଯୋଗ୍ୟତାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ । **ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା**ରେ କବି କହିଥିଲେ-

ଯାହା ତହିଁ ଶ୍ରୀ ବାସୁଦେବର କଥା ନାହିଁ
ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ତାହାକୁ ପୂଜା କାହିଁ ।
ଚଣ୍ଡାଳ ହୋଇଣ ଯେବେ ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତି କରି
କେହୁଣି ହିଁ ଜାତି ତା'କୁ ନୋହଇଁ ସରି
ବିଷ୍ଣୁ ଭକ୍ତି ଲୋକର ଜାତିରେ କିସ କାର୍ଯ୍ୟ
ଜାତି ବୋଲିବାକୁ ତାହାକୁ ବଡ଼ ଲାଜ ।

ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତ୍ରାମୃତରେ ଅନ୍ତ୍ୟଲୀଳାରେ ଶ୍ରୀ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କର ଉପଦେଶ ହେଉଛି-

ନୀଚ ଜାତି ନହେ କୃଷ୍ଣ ଭଜନେ ଅଯୋଗ୍ୟ
ସତ୍‌କୁଳ ବିପ୍ର ନହେ ଭଜନେର ଯୋଗ୍ୟ
ଯେଇ ଭଜେ ସେଇ ବଡ଼, ଅଭକ୍ତ ହୀନ ଛାର
କୃଷ୍ଣ ଭଜନେ ନାହିଁ, ଜାତି କୁଳାଦି ବିଚାର ।

"ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା"

କବିଙ୍କ 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଭକ୍ତ ଅଭିମାନର ଦ୍ୟୋତକ ନୁହେଁ, ଦୀନତାର ପ୍ରକାଶକ । ଜାତି କୂଳର ଅଭିମାନ ପରିତ୍ୟାଗ ନ କଲେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କଠାରେ ସମର୍ପଣ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଭଗବନ୍ ମଧ୍ୟ କୁଳୀନପଣ୍ଡିତ ଧନୀ ଅପେକ୍ଷା ଦୁଃଖୀ ଦରିଦ୍ରକୁ ଅଧିକ ଦୟା ପ୍ରକାଶ କରିଥା'ନ୍ତି । **ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତ** ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖା ଯାଇଛି-

ଦୀନେର ଅଧିକ ଦୟା କରେନ ଭଗବାନ୍
କୁଳୀନ ପଣ୍ଡିତ ଧନୀର ବଡ଼ ଅଭିମାନ ।

କଳିଯୁଗର ଜୀବମାନଙ୍କର ଧ୍ୟାନ ଯଜ୍ଞ ଅର୍ଚ୍ଚନା ଯୋଗ୍ୟତା ଅଭାବରେ ନିଷ୍ଫଳ ହୋଇଯାଏ । ନାମ ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ହିଁ ଏହି ସବୁର ଅଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ ସମର୍ଥ । **ବୃହଦ୍ ନାରଦୀୟ** ପୁରାଣରେ କୁହାଯାଇଛି-

ହରେର୍ନାମ ହରେର୍ନାମ ହରେର୍ନାମୈବ କେବଳମ୍ ।

କବି ବଳରାମ ଭଗବାନଙ୍କଠାରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଦେବା ପରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀମୁଖକୁ ଅନାଇଁ ସେ ଆତ୍ମବିଭୋର ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ସଂସାରର ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତ ସୁଖ ତା'ଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଦେଖାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରେ ଲଙ୍କା କାଣ୍ଡ ସମାପ୍ତ କଲାବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥ-ପ୍ରାଣ କବି ଭାବାବେଶରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ 'ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା' ଆଖ୍ୟାକୁ ସାର୍ଥକ କରି ଯାଇଛନ୍ତି-

ଜଗନ୍ନାଥ ଦେଖିବି ଚାହିଁକି ଜଗନ୍ନାଥ,
ଜଗନ୍ନାଥ ଚାମୁରେ ଯୋଡ଼ିବି ଦୁଇ ହାତ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ବୋଲି ମୁଁ ବଞ୍ଚାଇ ହାଦେ ଦିନ,
ଜଗନ୍ନାଥ ବିନୁ ଆନେ ନ ବଳାଇ ମନ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ଶରଣ ମୁଁ ଜଗନ୍ନାଥ ଶାଖା,
ଜଗନ୍ନାଥୁ ମୋର ଆନେ ନାହିଁ ଲେଖା ।
ଜଗନ୍ନାଥ ମୋହର ପ୍ରାଣର ଆଦିପତି,
ଜଗନ୍ନାଥ ବିନୁ ମୁଁ ଆନେ ପାଇବି ସୁଗତି ।
ଜଗନ୍ନାଥ ବିତର୍କେ ନାହିଁ ଆନ ସୁଖ,
ଜଗନ୍ନାଥ ମୋହର ଅଟନ୍ତି ପଞ୍ଚଭୂତ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ସୁନ୍ଦର ମୁଖ ଚାହିଁ ଚାହିଁ,
ହୋଇଲି ବଶ ମୁଁ ଆନେ କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମ ଭଜନ ଏବଂ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କଠାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ, ପୁଣି ସବୁ ପ୍ରକାର ସାଧନା ଠାରୁ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମ ସାଧନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ ମଧ୍ୟରେ ଆପାତତଃ ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଭାବନା ନିହିତ ଥିବା ଜଣା ଯାଇଥିଲେ ହେଁ, ବଳରାମ ଦାସ ଭକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନକୁ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । **ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ**ରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ, ଯେଉଁ ଉପାସକ ଆପଣାର ଆରାଧ୍ୟ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସହ ନିଜର ଅଭେଦତ୍ୱ ସ୍ଥାପିତ କରେ, ସେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଅଭିନ୍ନାତ୍ମା ହୋଇଯାଏ- ଆତ୍ମା ହ୍ୟେଷାଂ ସ ଭବତି । ଏଭଳି ଅଭେଦୋପାସକଙ୍କୁ ସଗୁଣ ଈଶ୍ୱର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଜ୍ଞାନ, ଅଖଣ୍ଡ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମର ସାକ୍ଷାତକାରଂ ପ୍ରଦାନ କରେ । ସେତେବେଳେ ଉପାସକ ନିଜର ବ୍ୟଷ୍ଟି ଭାବକୁ ସବୁବେଳ ପାଇଁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ସାଗରରେ ନଦୀ ମିଶିବା ପରି ମଶିଯାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ନଦୀ ନିଜର ନାମ-ରୂପକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସମୁଦ୍ରରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ବିଦ୍ୱାନମାନେ ନାମ ରୂପରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପରାତ୍ପର ଦିବ୍ୟ ପୁରୁଷକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ଜ୍ଞାନ କେବଳ ସାଧକର ବୌଦ୍ଧିକ ବା କଳ୍ପନା ବିଳାସ ନୁହେଁ, ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଅନୁଭୂତି । ବ୍ରହ୍ମର ସାକ୍ଷାତକାର ଏବଂ ଚରମ ଅନୁଭୂତି ରୂପ ଏହି ଜ୍ଞାନ ବ୍ୟତୀତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କର କୃପା ମିଳେନାହିଁ ।

ନିଷ୍କାମ କର୍ମ ଅହଂକାରକୁ କ୍ଷୀଣ କରି ହୃଦୟ ଓ ବୁଦ୍ଧିକୁ ନିର୍ମଳ କରେ । ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଚିତ୍ତ-ଚାଞ୍ଚଲ୍ୟ ଦୂର ହୋଇ ଭକ୍ତିର ଉଦୟ ହୁଏ । ଭକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ କୃପା ଭକ୍ତିକୁ ପ୍ଲାବିତ କରେ, ସେତେବେଳେ ସେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଯାଏ । ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ହିଁ ଭଗବତ କୃପା । ବଳରାମ ଏହାକୁ ହିଁ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଆଜ୍ଞା ଓ ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମାରେ ହରି ଦେଖିବା କହିଛନ୍ତି । ଏହିମାର୍ଗରେ କର୍ମ ଓ ଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ଅଧୀନ । **ଉଦ୍ଧବ ଗୀତା**ରେ କବି କହିଛନ୍ତି-

ମୋହୋ ବାଧା ଏ ବଣା ହୋଇଥିଲେ
ଏହା ଶୁଣିଣ ଚେତନା ପାଇଲେ
ଦର୍ପଣ ମାଜିଲେ କଳଙ୍କ ଗଲା
ଉଦ୍ଧବ ଗୋପୀଙ୍କୁ ତେମନ୍ତ କଲା ।

ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମାରେ ଦେଖିଲେ ହରି
ଆନନ୍ଦହୋଇ ଗୋପୀ ତୃପ୍ତି କରି ।

ନାରଦ ଭକ୍ତିସୂତ୍ର ଏହାକୁ ଅସ୍ୱୀକାର କରି, ଭକ୍ତିକୁ ସର୍ବଫଳ ସ୍ୱରୂପା ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ''କାହାରି କାହାରି ମତରେ ଭକ୍ତିର ସାଧନ ଜ୍ଞାନ । ଅନ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତି ଓ ଜ୍ଞାନ ପରସ୍ପରର ଆଶ୍ରୟ, ଅଥଚ ବ୍ରହ୍ମ କୁମାର (ନାରଦ)ଙ୍କ ମତରେ ଭକ୍ତି ସର୍ବଫଳରୂପା'' - ଏହା ସାଧନ, ପୁଣି ସାଧ୍ୟ । ଏହି ମାର୍ଗର ଆଦର୍ଶ ଭକ୍ତ ହେଲେ ଗୋପପୁରର ଗୋପୀମାନେ । ଭାଗବତକୁ ଅନୁସରଣ କରି ବଳରାମ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଭକ୍ତିମତ୍ତାର ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଛନ୍ତି,

ନାନା ପୁଣ୍ୟମାନ କରି ତ୍ରିପୁତି ନୋହନ୍ତି ହରି
ମୁନିମାନେ ନ ପାରନ୍ତି ଯାହାକୁ ସାଧି
ସେ ଭାବ ତୁମ୍ଭେ ପାଇଲ ସଂସାରେ ସାର ହୋଇଲ
ବିଷ୍ଣୁଭକ୍ତ ଲୋକ ତୁମ୍ଭେ ଏଡ଼େ ସୁବୁଧି । (୨-୩୭)

ଗୋପୀମାନଙ୍କର ସାଧୁସଙ୍ଗ, ସତ, ଶାନ୍ତି, ବିଚାର ନ ଥିଲା । ବଣମଣିଷ ପରି ଶିକ୍ଷା-ଦୀକ୍ଷା ବି ନ ଥିଲା । ଅଥଚ ଭଗବାନଙ୍କ କୃପାରୁ, ସେମାନେ ଜ୍ଞାନୀ, ତପୀ ଓ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ଅତି ନିକଟରେ ପାଇ ପାରିଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରେମ ଭକ୍ତିମାର୍ଗର ପଥିକ ନିକଟରେ ଜ୍ଞାନ-ସାଧନାର ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ । ଭକ୍ତ ହିଁ ଭକ୍ତିର ମାର୍ଗ ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରେ ।

ବୈଷ୍ଣବ ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତିସତ୍ତ୍ୱେ ଭାଗବତର ଗୋପୀମାନେ ଯେ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ନ ଥିଲେ, ଏହାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ଭାଗବତରେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଗୋପୀମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି- ଏ କଥା ନିଶ୍ଚିତ ଯେ ଆପଣ କେବଳ ଯଶୋଦାଙ୍କ ପୁତ୍ର ନୁହନ୍ତି, ବରଂ ସମସ୍ତ ଦେହଧାରୀମାନଙ୍କର ଅନ୍ତଃକରଣର ସାକ୍ଷୀ, ହେ ସଖା ! ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯୋଗୁଁ ଆପଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଗତର ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ଯଦୁକୁଳରେ ଅବତାର ଗ୍ରହଣ କରିଅଛ ।

ବଳରାମ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ**ରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ସେମାନେ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟର ଋଷି ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦୟାରୁ ସେମାନେ ହିଁ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଗୋପୀ ରୂପେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ରାସକ୍ରୀଡ଼ାରେ ମତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଅତି ନିକଟରେ ପାଇଥିଲେ ହେଁ ମୋହ ବାଧାରେ ବଣା ହୋଇଥିବାରୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପକୁ ସେମାନେ ସାଂସାରିକ ସୁଖ ଆଶାରେ ଭୁଲି ଯାଉଥିଲେ :

ଧାତା ଦେଖିଲେ ମାୟେ ପଡ଼ି ଶୋଇ ।
କଟିରେ ଥିଲେ ଓଳଗି ନୋହଇ ।

ଉଦ୍ଧବଙ୍କ ଉପଦେଶ ଫଳରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ପାଇ ତା'ଙ୍କ ହୃଦୟରୁ ମୋହ ବାଧା ''ଦର୍ପଣ ମାଜିଲେ କଳଙ୍କ ଗଲା ପରି'' ଦୂର ହେଲା ଏବଂ ସେମାନେ ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମାରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଭକ୍ତ ଭାବରେ ଦର୍ଶନ କଲେ ।

ରୂପ ଗୋସ୍ୱାମୀ ଓ ଜୀବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ପ୍ରମୁଖ ବୈଷ୍ଣବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ ଭକ୍ତିରୁ ''କର୍ମଜ୍ଞାନଯଦୃତାମ୍'' ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ବେଳେ ବଳରାମ ଆତ୍ମଜ୍ଞାନ ବା ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ଜ୍ଞାନକୁ ଭକ୍ତି କହିଛନ୍ତି । ଉପନିଷଦ୍, ଗୀତା ଓ ଭାଗବତରେ ଏବଂ ବଙ୍ଗ ବ୍ୟତୀତ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭକ୍ତିର ବ୍ୟାଖ୍ୟାମାନ ଥିଲା । ବ୍ରହ୍ମଦ୍ରଷ୍ଟା ବଳରାମ ସାଧାରଣ ସମାଜର ବିଚାର-ଅବିଚାର, ଶିକ୍ଷା-ଅଶିକ୍ଷା ଓ ଆଚାର-ବ୍ୟଭିଚାରଠାରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ରହି ଜଗତକୁ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଉପଦେଶ ଦେଲେ- ''ସମସ୍ତେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ସନ୍ତାନ'' । ଏହି ଉପଦେଶର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ତା'ଙ୍କ ବାଣୀରେ ଅହରହ ନିର୍ଘୋଷିତ ହେଉଥିଲା ।

ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିର ସମ୍ପର୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବଳରାମଙ୍କ ସମପନ୍ଥୀ ତଥା ସହଯାତ୍ରୀ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ କହିଛନ୍ତି-

ଶ୍ରୀ ଯଶୋବନ୍ତ ଉବାଚ,
ଜ୍ଞାନୀ ପରିପାକ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଯେମନ୍ତ
ନଳ କଦଳୀ ବାଏଂଶ ଯେମନ୍ତ ।
ଏମାନେ ଯେହ୍ନେ ଫଳି ଫୁଲି ମରି
ଜ୍ଞାନ ପୁରିଲେ ହରି କଥା ସୁମରି ।
ସୁଜନ ଜ୍ଞାନୀର ଭାବ ଭଗତି
ସୁଜ୍ଞାନୀ ଲୋକର ଏମନ୍ତ ଗତି ।
ଭଗତିଠାରୁ ଜ୍ଞାନ ଲୋଡ଼ା ସରି
ଯେମାନେ ଯେହ୍ନେ ଫଳି ଫୁଲି ମରି ।

‘‘ମୁଁ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା’’

ଜ୍ଞାନୀର ଉଠାଣି ଭଗତି ଯାଏ
ଭଗତି ପୂରିଲେ ସରଇ କାଏ ।
ଉତ୍ତମ ଜ୍ଞାନୀର ହେତୁ ଏମନ୍ତ
ଆପଣେ ତରି ତାରିବା ଜଗତ ।
ପରମ ଗୋପ୍ୟାନ ମୁଖେ କହିଲା
ଏ ଭାବେ ସବୁରି ମିତ୍ର ହୋଇଲା ।
ସବୁରି ମନେ ପୂରି ସମତୁଲ
ଭଗତ ବାସନା ଫୁଟିଲା ଫୁଲ ।
ବାସନା ତ୍ରିଜୀବୀ ଅବୟେ ଧନ
ସଂପୂର୍ଣ୍ଣାନନ୍ଦ ସବୁରି ଜୀବନ,
ଭଗତି ଭାବ ଅବୟେ ଅମୃତ
ପିବନ୍ତେ କ୍ଷୁଧା ନ ଲାଗଇ ଚିତ୍ତ ।
ଜୀବନ ମୁକତି କଳୁଷ ଗଲା
ବାସନା ଫୁଟିଲା ବନ୍ତିଆ ମଲା ।

-୦-

୧୦

"ଲକ୍ଷେ କୋଟି ଚରିତ୍ର ଥୋକାୟେ ଯିବି କହି"

ଅମର ରାମ କଥା ସହ ଅମର ହେବା ପାଇଁ ବଳରାମ ରଚନା କଲେ **ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ** । ବାଲ୍ମୀକି କୃତ ରାମାୟଣ ହିଁ ଥିଲା ତା'ଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଆଦର୍ଶ । ସେ କିନ୍ତୁ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣକୁ ଅନୁବାଦ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟ, ଓଡ଼ିଆଭାଷୀ ସହୃଦୟମାନଙ୍କର ରସସ୍ୱାଦନ କ୍ଷମତା ସାମାଜିକ ଆବଶ୍ୟକତା, ସାଂସ୍କୃତିକ ସଚେତନତା ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ଭକ୍ତର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରକୁ ଆଖିରେ ରଖି ସେ ଯଥାସମ୍ଭବ ଏହାକୁ ନୂତନ ରୂପ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ରାମ କଥାର ସର୍ବମାନ୍ୟ ରୂପ ହେଲେ ବି, ଏହି କଥାର ଅନ୍ୟ ଅନେକ ରୂପ ବିଭିନ୍ନ କାବ୍ୟ, ପୁରାଣ, ନାଟକ ଓ ଲୋକକଥାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲା । ସେ ସବୁକୁ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ହେଲେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର କଥା-ଯୋଜନା ଯଥାକ୍ରମ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ନ ଥିଲା । ପୁଣି ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣକୁ ବି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ତ୍ୟାଗ କରି ହେଉ ନ ଥିଲା । ଏକ ପକ୍ଷରେ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ରାମ କଥାର ବିଶାଳ ଭଣ୍ଡାର - ଏହି ଦୁଇ ଧାରା ପ୍ରତି ନ୍ୟାୟ ଦେବାକୁ ଯାଇ ବଳରାମ ନିଜ ରଚନାର ଆଦର୍ଶ ପ୍ରକାଶକରି କହିଲେ -

ସେ ସେ ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜ ହୋଇ
ଲକ୍ଷେ କୋଟି ଚରିତ୍ର ଥୋକାୟେ ଯିବି କହି ।

ଅର୍ଥାତ୍ ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜ ହେଲେ ବି ଏହାର ସବୁକଥାକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ରୂପାନ୍ତର କରିବା ବା ତା'ର କ୍ରମକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ବଳରାମ ଚାହିଁ ନ ଥିଲେ । 'ଥୋକାୟେ ଯିବି କହି' ଉକ୍ତିରେ ସାରକଥା କହିବା ବା ସଂକ୍ଷେପରେ କହିବା ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ନାହିଁ । ନିଜ ଆଦର୍ଶର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଯାୟୀ କୌଣସି କଥା କେତେବେଳେ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ହୁଏ, କେତେବେଳେ କ୍ଷୁଦ୍ର

ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, କେତେବେଳେ ବର୍ଦ୍ଧିତ କଳେବର ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ, ପୁଣି କେତେବେଳେ ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦିଏ । ବଳରାମଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଏହି ଦିଗଟିକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧର ଅବତାରଣା ।

‘ଲକ୍ଷେ କୋଟି’ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ରାମାୟଣର କଥା-ପ୍ରବାହରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରୋଟି ରାଜବଂଶ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ସବୁ ହେଲେ - ଅଯୋଧ୍ୟା, ମିଥିଳା, କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟା ଓ ଲଙ୍କା । ଏହି ଚାରି ରାଜ୍ୟର ପ୍ରମୁଖ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀଚରିତ୍ର ବ୍ୟତୀତ ଅଗଣିତ ସେନା, ରାଜକର୍ମଚାରୀ, ସାମନ୍ତ, ସେନାପତି, ମନ୍ତ୍ରୀ ଓ ସଭାସଦ୍‌ମାନେ କେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ ପୁଣି କେତେବେଳେ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ଏଥିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଏହି ନାଟକର ଦେଖଣାହାରୀ ଭାବେ ବହୁ ପୁରବାସୀ ବହୁ ସମୟରେ ଏକତ୍ର ହେଉଥିଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମିଶାଇଲେ ‘ଲକ୍ଷେକୋଟି’ ନ ହେଲେ ବି ବହୁକୋଟି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ହେବ । କେବଳ କିଷ୍କିନ୍ଧ୍ୟାର ସେନା ସଂଖ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ସୂଚନା ଦେବାକୁ ଯାଇ ବାଲ୍ମୀକି କହିଛନ୍ତି,

ଲକ୍ଷ କୋଟି ସହସ୍ରାଣି ଗୋଲଂ ଗୁଳଖନାନି ଚ
ଅଦ୍ୟ ତ୍ୱାଂ ମୁପୟାସନ୍ତ୍ୟ କହି କୋପମରିଂଦବା ।

ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ଏହି ଗୋଟିଏ ଉକ୍ତିରୁ ରାମକଥାରେ ଅଂଶ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଏକ ସ୍ଥୂଳ ହିସାବ କରାଯାଇ ପାରେ । ବଳରାମ ଏହିପରି କେତେକ ପଙ୍କ୍ତିରୁ, ‘ଲକ୍ଷେ କେଟି’ର ହିସାବ କରିଥିବେ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ରାମାୟଣରେ ସେ ସଂଖ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଦୌ ଥୋକାୟେ କହି ନ ଥିଲେ । ବରଂ ତାଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସବୁବେଳେ ବଢ଼ିବାରେ ଲାଗିଥିଲା । ଅନ୍ୟ ହିସାବକୁ ବିଚାରକୁ ନ ନେଲେ ବି କେବଳ ଦଶରଥଙ୍କ ରାଣୀ ସଂଖ୍ୟା ତିନି ଓ ତିନିଶ ପଚାଶରୁ ବଢ଼ି ୭୫୦ ରେ ପହଁଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲା । ସେହିପରି ଗୁହ ଶବରର ଲୋକଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ଦଶଲକ୍ଷ

ଶୁଣିବ ଶବର କଳାକ ଶରଧା
ଅଙ୍ଗ ବଳ ତା’ର ଦଶ ଲକ୍ଷ ଯୋଦ୍ଧା ।

'ବଳରାମ ଲକ୍ଷେ କୋଟି'କୁ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂଖ୍ୟା ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର ନ କଲା ପରି 'ଚରିତ୍ର' ଶବ୍ଦ ବ୍ୟକ୍ତି ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଏଥିରେ ଏ ସଂସାରର ନିୟମ ଏତେ ବିଚିତ୍ର ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟପଥକୁ ବାରମ୍ବାର ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟହୁଏ, ହିଂସା ନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି ହିଂସା କରେ । ସତ୍ୟପଥରେ ଚାଲିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି ଅସତ୍ୟ ପଥରେ ଗତି କରେ । ଏହାରି ଭିତରେ ସେ ବାରମ୍ବାର 'ପରୀକ୍ଷା'ର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୁଏ । ଏହି ପରୀକ୍ଷାରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇପାରିଲେ ସେ ହୁଏ ଅସାଧାରଣ ମାନବ ବା ମହାପୁରୁଷ ।

ବାଲ୍ମୀକି ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ୍ରର ବାସ୍ତବ ଚିତ୍ରଣ କରିବାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୁଶଳୀ କଳାକାର ଥିଲେ । ସାଧାରଣ ମାନବୀୟ ଗୁଣକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ବ୍ୟକ୍ତି କିପରି ମହାମାନବରେ ପରିଣତ ହୁଏ ସେ କଥା ସେ ଭଲକରି ଜାଣିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟ ଶ୍ରୀରାମ ସାଧାରଣ ମାନବଙ୍କ ପରି ଈର୍ଷା, ଦ୍ୱେଷ, ଦୁଃଖ ଓ ଶୋକରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ ଅତି ସହଜରେ । କିନ୍ତୁ ପରକ୍ଷଣରେ ସେ ନିଜକୁ ସଂଯତ କରିନେଉଥିଲେ । ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମର ବହୁ କଣ୍ଟକିତ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେ ବାରମ୍ବାର ନିଜର ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ଶେଷରେ ହେଲେ ଏକ ଅସାଧାରଣ ମହାପୁରୁଷ, ଭଗବାନଙ୍କ ଅବତାର ଓ ଶେଷରେ ସ୍ୱୟଂ ବିଷ୍ଣୁ ।

ସାଧାରଣ ମାନବ ଭାବେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଦେଖିବାକୁ ହେଲେ ବିଶେଷକରି ଅଯୋଧା କାଣ୍ଡକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀରାମ ଯୁବରାଜ ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିବା ବେଳେ ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ବିମାତା କୈକେୟୀଙ୍କ କୁମନ୍ତ୍ରଣାର ଶୀକାର ହୋଇ ପିତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଚଉଦ ବର୍ଷ ବନବାସ ଯିବାପାଇଁ ଆଦିଷ୍ଟ ହେଲେ । ଭାଗ୍ୟର ଏହି ବିକରାଳ ବିଡ଼ମ୍ବନା, ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖର ଏହି ସଂଘର୍ଷମୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ହିଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ସମୟ । ଶ୍ରୀରାମ ଯୁବରାଜ ହେବାର ସମ୍ବାଦ ଶ୍ରବଣ କରିବା ପରେ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଏହି ସୁସମ୍ବାଦ ସୀତାଙ୍କୁ ଦେଇ କହିଥିଲେ ।

ଦେବି ଦେବଶ୍ଚ ଦେବୀ ସମାଗମ୍ୟ ମଦନ୍ତରେ
ମନ୍ତ୍ରୟେତେ ଧ୍ରୁବଂ କିତ୍ରଚିଦର୍ଭଷେ ଚ ନ ସଂହିତମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ଓ ତୁମର ସୌଭାଗ୍ୟ ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ । ମୋର ପିତା ଓ କୈକେୟୀ ନିଃସନ୍ଦେହ ଭାବେ ଉତ୍ସବକୁ ସର୍ବାଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର କରିବା ପାଇଁ ଆୟୋଜନ କରୁଛନ୍ତି ।

ଏହାପରେ ସେ କହିଛନ୍ତି, କୈକେୟୀ ମୋତେ ଅତି ସ୍ନେହ କରୁଥିବାରୁ ପିତାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣିବା ପରେ ସେ ପିତାଙ୍କୁ ଏହି ଶୁଭକାର୍ଯ୍ୟ ଅତି ଶୀଘ୍ର ସମ୍ପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛନ୍ତି । ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ମୋତେ ଯୁବରାଜ ପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ପିତା ମୋତେ ଡ଼କାଇଛନ୍ତି । ସୀତାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ପୁଣି କହିଛନ୍ତି,

ହନ୍ତ ଶୀଘ୍ର ମିତୋ ଗତ୍ୱା ଦ୍ରକ୍ଷାମି ଚ ମହୀପତିମ୍
ସହ ତ୍ୱଂ ପରବାରେଣ ସୁଖମାସ୍ୱ ରମସ୍ୱ ଚ । (୧୧,୧୬,୨୦)

ଆନନ୍ଦର ଅତିଶର୍ଯ୍ୟରେ ସୀତାଙ୍କୁ ଏହିପରି ବହୁ ଆନନ୍ଦର କଥା ଶୁଣାଇ ସେ ରାଜପ୍ରସାଦକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେଠାରେ ସେ ଶୁଣିଲେ ବନବାସର ଦାରୁଣ ଦୁଃଖ କଥା । ସେ ଫେରିଆସି ପ୍ରଥମେ ମା'ଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ନିଜ ଦୁଃଖକୁ ମନ ଭିତରେ ଚାପି ଦେଇଥିଲେ । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ଉକ୍ତି ହେଲା "ଧାରୟାନ ମନସା ଦୁଃଖମ୍" ୧୧,୧୯,୩୫ । କିଛି ନ ହୋଇଥିବା ପରି ସେ ମା'ଙ୍କୁ କହିଲେ ସେ ଚଉଦବର୍ଷ ବନବାସ ଯିବେ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ଭରତ ଯୁବରାଜ ହେବ । ଏହିସବୁ କହିବାବେଳେ ସେ ପୂର୍ବପରି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ନ ଥିଲେ । ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ହୋଇଗଲା । ମୁଖର ଭଙ୍ଗୀ ବଦଳିଯାଇ ଫିକା ପଡ଼ିଗଲା । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଶରୀରରୁ ଝାଳ ବୋହୁଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କର ମନର ବେଦନାକୁ ଦମନ କରିପାରି ନ ଥିଲେ ।

ସୀତା ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବାକ୍ଷଣୀ ସବୁ ଜାଣିଗଲାପରି କହିଲେ, "ଆହ ଦୁଃଖାଭି ସଂତପ୍ତା କମିଦାନୀ ମିର୍ଦଂ ପ୍ରଭେ" । ଇଏ କଣ ? କଣ ହେଲା ? ମନରେ ଏତେ ଉତ୍ତେଜନା କାହିଁକି ?

ଏହାପରେ ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ତା'ଙ୍କ ସହ ଯିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ରାମ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ତା'ଙ୍କୁ ନ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ତା'ଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି କହିଲେ । -

ସ୍ନିଗ୍ଧୋ ଧର୍ମରତୋ ବୀରଃ ସତତଂ ସତ୍ପଥେ ସ୍ଥିତଃ
ପ୍ରିୟଃ ପ୍ରାଣସମ ସେ ବଶ୍ୟୋ ଭ୍ରାତା ଚାପି ସଖା ଚ ମେ । (୧୧,୩୧,୧୦)

ତୁମେ ମୋର ଅତି ପ୍ରିୟ । ତୁମେ ମୋର ପରମ ସଖା । ତୁମେ ମୋ ପ୍ରାଣ ସଦୃଶ । ତୁମେ ସବୁବେଳେ ସତ୍‌ପଥରେ ଥାଅ ଏବଂ ଧର୍ମାନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କର । (୧୧,୩୧,୧୧) କିନ୍ତୁ ସୀତା ଓ ମୁଁ ବନକୁ ଚାଲିଯିବାପରେ ମୋର ଓ ତୁମ ମା'ଙ୍କର କିଏ ଯତ୍ନ ନେବ ?

ରାମ ଦୁଃଖରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ କୈକେୟୀଙ୍କ ପ୍ରତି ବାରମ୍ବାର ଅଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ପଙ୍‌କ୍ତିର ଅନୁବାଦ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା-

ମହାତେଜା ମହୀପତି ବିମାତାଙ୍କ କାମ ପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ଏହି ବର ହାସଲ କରିପାରିଛନ୍ତି, ଯେ ସେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କେବେ କୋମଳ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବେ ନାହିଁ । (୧୧,୩୧,୧୨)

ତାଙ୍କର କିଛି ମଙ୍ଗଳ କରିବେ ନାହିଁ,କୈକେୟୀ ସେମାନଙ୍କ ଯତ୍ନ ନେବେ ନାହିଁ ଏବଂ ଭରତ ମଧ୍ୟ ମା'ଙ୍କ ଇଚ୍ଛାନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ।

ପୁଣି ସେ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ କହିଛନ୍ତି

କୈକେୟୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆନନ୍ଦିତ ହେବେ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଭରତ ଆସି ଅଯୋଧ୍ୟାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବେ, ସେତେବେଳ ତା'ଙ୍କ ଉଚ୍ଚାଭିଳାସ ଆହୁରି ବୃଦ୍ଧି ପାଇବ । ସେ ଭରତଙ୍କୁ କେବଳ ଯୁବରାଜ ପଦରେ ଦେଖିବାକୁ ଚାହିଁବେ ନାହିଁ, ସେ ଚାହିଁବେ ରାଜା ରୂପରେ । ସେତେବେଳେ ସେ ହୁଏ ତ ଚକ୍ରାନ୍ତ କରି ଦଶରଥଙ୍କୁ ଜୀବନରେ ମାରିଦେବେ ।

କୈକେୟୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ରକର୍ମା । ସେ ଯେକୌଣସି ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରିପାରେ । ସେ ତୁମର ମାତାଙ୍କୁ ବିଷ ଦେଇପାରେ ।

ଦଶରଥଙ୍କ ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀରାମ ଏହିପରି ବହୁ କଟୂବକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । ସେ କହିବାରେ ଲାଗିଲେ-

"ଏହି ଅନାଥ ବୃଦ୍ଧରାଜା କୈକେୟୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହୋଇ କାମ ବାସନାରେ ମତ୍ତ ହୋଇ ମୋର ଅବର୍ତ୍ତମାନତାରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭୋଗ କରିବେ । (୧୧,୫୩,୮)

ବୃଦ୍ଧ ଦଶରଥ ଧର୍ମ,ଅର୍ଥ, କାମ,-ଏହି ତିନି ପୁରୁଷାର୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କାମର ଅଧିକ ଅଧୀନ । (୧୧,୫୩,୯)

ସେ କାମ ବଶ ହୋଇ ମୋ ପରି ବିଶ୍ୱସ୍ତ ପୁତ୍ରକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠାବୋଧ କଲେ ନାହିଁ । (୧୧,୫୩,୧୦)

ଭରତଙ୍କର ସୌଭାଗ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ସେ ସହ୍ୟ କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ଭରତଙ୍କ ସହ ନିଜକୁ ତୁଳନା କରି ସେ କହିଲେ :

"ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସବୁଥିରୁ ବଞ୍ଚିତ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଭାଇଙ୍କ ସହ ବନବାସୀ । ଭରତ ହେଉଛି, ଅଯୋଧାର ଯୁବରାଜ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତା' ସ୍ତ୍ରୀ ସହ ଅଯୋଧାରେ ଶାସନ କରିବ । (୧୧,୫୩,୧୧)

ବାପା ବୃଦ୍ଧ, ସେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିବାକୁ ଅକ୍ଷମ । ତେଣୁ ଭରତ ହିଁ ଅଯୋଧା ବାସୀଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବ । (୧୧,୫୩,୧୨)

ଭରତ ପ୍ରତି ଭାଗ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଦୟ । ବୃଦ୍ଧ ଦଶରଥଙ୍କୁ ଭାଗ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛି । (୧୧,୫୩,୧୩)

ଯେଉଁମାନେ ମୋତେ ଭଲ ପାଉଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ମୋ ପାଇଁ ଦଶରଥଙ୍କ ସହ ଯୁକ୍ତିତର୍କ କରିଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ମୋତେ ଅନୁସରଣ କଲେ, କୈକେୟୀ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଦଣ୍ଡ ପ୍ରଦାନ କରିବେ । (୧୧,୫୩,୧୫)

ବାଲ୍ମୀକି ରାମାୟଣର ଶ୍ରୀରାମ ଜୀବନର ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦିନ ସମୟରେ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ପରି ହିତାହିତ ଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ନିଜର ପିତା,ବିମାତା ଓ ଭ୍ରାତାଙ୍କୁ ସନ୍ଦେହ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଥିଲେ । ଈର୍ଷା ତଥା ଦ୍ୱେଷ ଜର୍ଜ୍ଜରିତ ହୋଇ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ଅପଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ର ଚମକ ପରି ତା'ଙ୍କ ହୃଦୟକୁ କ୍ଷଣକ ପାଇଁ ଆନ୍ଦୋଳିତ କରିଦେଇ ଅପସରିଗଲା । ମୂହର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଏ ସବୁକୁ ଦମନ କରି ଦେଇ ନିଜର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱଭାବକୁ ଫେରିଆସିଲେ । ମାନବୀୟ ଗୁଣକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ସେ ମହାମାନବରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ତା'ଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱର ବଦଳିଗଲା । ସେ ପୁଣି ଧର୍ମ ନ୍ୟାୟ ପ୍ରଭୃତି କଥା କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ କହିଲେ "ତୁମେ ମୋତେ କ'ଣ କରିପାଇଛ ? ତୁମେ ମୋର ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ବୀର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ଭଲ କରି ଜାଣ । ମୁଁ ଚାହିଁଲେ ମୋର

ଶର ଦ୍ୱାରା ଏ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀକୁ ଜୟ କରିପାରିବି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତା' କରିବି ନାହିଁ । କାରଣ "ନନୁ ବୀର୍ଯ୍ୟମ୍ କାରଣମ୍" ଅର୍ଥାତ ଭଗବାନ୍ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି, ତା'କୁ ଖରାପ କାମରେ ନ ଲଗାଇ ନ୍ୟାୟୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲଗାଇବ, ଏହା ହିଁ ଧର୍ମ । ମୁଁ ଯଦି ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ମୋ ଶକ୍ତିବଳରେ ଅଧିକାର କରେ, ତାହା ହେବ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅନ୍ୟାୟ । ତେଣୁ ମୁଁ ସେ କାମ କରିବି ନାହିଁ । ଏହାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ଯେ ମୁଁ କ୍ଳୀବ ।

ମୁଁ ଚାହିଁଥିଲେ ଅକ୍ଳେଶରେ ନିଜକୁ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜପଦରେ ଅଭିଷିକ୍ତ କରି ପାରିଥା'ନ୍ତି । ଏଥିରେ ଦଶରଥ ବା ଅନ୍ୟ କେହି କିଛି ବାଧା ଦେଇ ପାରି ନ ଥାନ୍ତେ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତା' କଲି ନାହିଁ । କାଣର ମୁଁ ଅନ୍ୟାୟକୁ ଭୟ କରେ । ମୋ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ମୁଁ ଅନୁଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରେନାହିଁ । ସଂସାରର ସମସ୍ତ ଭଲ ଲୋକ, ସତ୍ୟବାନ ଓ ନ୍ୟାୟବାନ ଲୋକ ଏହି ପଥକୁ ହିଁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଆ'ନ୍ତି ।

ନ୍ୟାୟ ଓ ଧର୍ମ ପଥରେ ଗତି କରିବା ପାଇଁ ମନସ୍ଥ କରିନେବା ପରେ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବେ ଦେଖିପାରିଲେ ଯେ କୈକେୟୀ ପ୍ରକୃତରେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ । ସେ ମାତା ଭାବରେ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହିଁ ପାଳନ କରିଛନ୍ତି । ବିବାହ ପୂର୍ବରୁ ଦଶରଥ ତାଙ୍କୁ ଏହି ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇଥିଲେ ଯେ କୈକେୟୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ହେବ ଅଯୋଧ୍ୟାର ଯୁବରାଜ । ସେଥିପାଇଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୃଶ୍ୟସବୁରେ ଯେତେବେଳେ ଅନ୍ୟକେହି ଚରିତ୍ର ଭରତ ବା କୈକେୟୀଙ୍କୁ ନିନ୍ଦା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ସେ ତା'ର ପ୍ରତିବାଦ କରିଛନ୍ତି । ଭରତଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇ ସେ ସେଇଥିପାଇଁ କହିଥିଲେ ।

କାମାଦ୍‌ଧା ଜାତା ଲୋଭାଦ୍‌ବା ମାତ୍ର ତୁଭ୍ୟମିଦଂ କୃତମ୍
ନ ତନ୍ମନସି କର୍ତ୍ତବ୍ୟଂ ବର୍ତ୍ତିତବ୍ୟଂ ଚ ମାତୃବତ୍ ।

ଏ କଥା ସତ ଯେ ସେ ମନ୍ଦ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ କେତେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁକୁ ଭୁଲିଯିବା ଉଚିତ । ଏ ସବୁକୁ ମନେରଖି ତାଙ୍କୁ ଅସମ୍ମାନ କରିବା ଅନୁଚିତ୍ । ମା ପ୍ରତି ପୁତ୍ର ଯେପରି ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ, ସେହିପରି କରଣୀୟ ।

ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ ରାମାୟଣରେ ଶ୍ରୀରାମ ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖରେ ବିଚଳିତ ହେଉଥିଲେ ବି ପରେ ନିଜକୁ ସଂଯତ କରିନେଇଥିଲେ ।

ସାଧାରଣରୁ ଅସାଧାରଣ ହେବାହିଁ ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଅଥଚ ବଳରାମଙ୍କ ପରି ବହୁ ଭାରତୀୟ କବି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଚରିତର ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଭୁଲିଗଲେ । ଏପରିକି ସୀତାଙ୍କ ବିରହରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ କରୁଣ ବିଳାପକୁ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଅଭିଶାପ ଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କଲେ । କୈକେୟୀ ଓ ଦଶରଥଙ୍କ ଦୋଷ ନିବାରଣ ପାଇଁ ଖଳ ଓ ଦୁର୍ବଳ ପରି ଚରିତ୍ରର ସମାବେଶ କଲେ । ରାମାୟଣର ସବୁ ଚରିତ୍ରକୁ ଆଦର୍ଶ ଚରିତ୍ରରେ ପରିଣତି କରିଦେଲେ । ଭକ୍ତି ଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ପାଇଁ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ହେଲେ ବି ମାନବ ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହା 'ଥୋକାୟେ'ରେ ପରିଣତ ହେଇଗଲା । ରାମାୟଣର ଯେଉଁ ଯେଉଁ ସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମୁଖରୁ ପିତା, ବିମାତା ଓ ଭ୍ରାତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଈର୍ଷା, ଦ୍ୱେଷ ଯୁକ୍ତ ଉକ୍ତି ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା,ସେହିସବୁ ସ୍ଥଳରେ ଶ୍ରୀରାମ ଅତି ଶାନ୍ତ ଭାବେ ପିତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପୁତ୍ରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସଚେତନ କରିଦେଲେ । କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କୁ ସେ ସେଥିପାଇଁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ କହିଥିଲେ-

ତୁମ୍ଭେ ସେ ଜନନୀ ଯେ ନ ଜାଣସି କିଛି
ପିତାର ଅଜ୍ଞା ଭାଙ୍ଗି ତ କି ସଖ୍ୟ ମୋର ଅଛି ।
ପିତା ସେ ଯେ ପିଣ୍ଡ ପ୍ରାଣର ଅଧିକାରୀ
ପିତାର ଅଜ୍ଞା ଆନ କରନ୍ତି କିପରି? ଅଯୋଧା -୧୨୭୨-୧୨୭୩ ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ କ୍ରୋଧ ଶାନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସେହି କଥାହିଁ କରିଥିଲେ ।

ପିତାଙ୍କୁ କୋପ କରିବାର ନ ଯୋଗାଇ
ଏ ପିଣ୍ଡର ପିତା ଯେ ଅଟଇ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ । ୧୩୩୦ ।
ମିଛେ ସତେହେଁ କଲା ଯେବେ ସତ୍ୟ
ତାହାର ଆଜ୍ଞା ଆମ୍ଭେ ପାଳିବା ନିଅତ । ୧୩୩୧ ।
ତୁ ବାବୁ କୋପଶ୍ୟାନ୍ତି କର ତୋର ଦେହ
ନୃପତି ଚରଣେ ସେବା କରିଥାଅ । ୧୩୩୨ ।

ବଳରାମ ଥୋକାୟେ କହିବା ମୋହରେ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମୁଖରୁ କୁହାଯାଇଥିବା କେତେକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତିକୁ ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ର ମୁଖକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରିଦେଲେ ।

ବନବାସ କରିବାର କିଛିଦିନ ପରେ ଶ୍ରୀରାମ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତପ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ କହିଥିଲେ, 'ହେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ! ଯଦି ମୁଁ ନୃପତି ହୋଇଯିବି, ତେବେ ମୋର ବାଣ ଦ୍ୱାରା ଏକାକୀ ହିଁ ଅଯୋଧାପୁରୀ ତଥା ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱକୁ ନିଷ୍କଣ୍ଟକ କରି ଅଧିକାର କରିପାରିବି; ପରନ୍ତୁ ପରଲୌକିକ ହିତ ସାଧନରେ ବଳ ପରାକ୍ରମ ଅକାରଣ ହୋଇଥାଏ । ୧୧,୫୪,୨୪ ଏହିପରି କେତେକ ଉକ୍ତି ପୂର୍ବରୁ ମଧ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଛି । ଏ ସବୁ ଉକ୍ତିରେ ବଳରାମ ବୋଧହୁଏ ଗର୍ବିତ ଅଭିମାନର ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଥିଲେ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ପରି ଆଦର୍ଶ ବ୍ୟକ୍ତି ମୁଖରେ ନିଜର ଶୌର୍ଯ୍ୟ ବୀର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବା କବିଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗି ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେସବୁକୁ ସେ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ମୁଖରୁ ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ସହିତେ ତାରାଗଣମାନ,
ଗ୍ରହମାନେ ଆକାଶରେ ହେଉଥା'ନ୍ତି ମଳିଣ । ୨୦୮୫ ।
ରାମ ମନ କଲେ ତା'ର ମଣ୍ଡକୁ ପାରଇ ଆଣି
ଏକା ନାରାଜକେ ପକାଇବ ହାଣି । ୨୦୮୬ ।
ତେଜ ବୀର୍ଯ୍ୟ ପଣେ ଅଟଇ ଯେବଣ ବଛି,
ତୋହୋର ବୋଲେ ସେ ବନକୁ ଯାଉଅଛି । ୨୦୮୭ ।

+ + +

ପୃଥ୍ୱୀ ପରବତ ସମୁଦ୍ର ନଦୀ ମାନ
ବାଣେ ରାମ ଏକା କରିବ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ୨୦୮୮ ।
ଏତେ ସାମରଥ ଯେ ଅଟଇ ରଘୁନାଥ
ଗାରିମା ପଣ କରି ଯେ ନ ରହିଲା ଏଥ । ୨୦୮୯ ।

ଏହିପରି ଆଉ ଏକ ଦୃଶ୍ୟ ମିଳେ ଭରତ -ମିଳନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ । ଶ୍ରୀରାମ ଭରତଙ୍କୁ ଅଯୋଧାକୁ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇ କହିଥିଲେ, ତୁମପାଇଁ ଅଯୋଧା ଯାହା, ମୋ ପାଇଁ ଏ ବନ ମଧ ସେଇୟା→

ଭରତ ! ତୁମେ ଅଯୋଧା ଫେରିଯାଇ ମନୁଷ୍ୟ ମାନଙ୍କର ରାଜା ହୁଅ ଓ ମୁଁ ବଣରେ ବଣ୍ୟ ପଶୁମାନଙ୍କର ସମ୍ରାଟ ହେବି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହର୍ଷପୂର୍ବକ ଶ୍ରେଷ୍ଠନଗର ଅଯୋଧାକୁ ଯାଅ ଏବଂ ମୁଁ ମଧ ପ୍ରସନ୍ନତା ପୂର୍ବକ ଦଣ୍ଡକ ବନରେ ପ୍ରବେଶ କରିବି । (୧,୧୦୭,୧୭)

ଭରତ ! ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଭାକୁ ତିରୋହିତ କରିପାରୁଥିବା ରାଜଛତ୍ର ତୁମ ମସ୍ତକରେ ଶୋଭା ପାଇ ଶୀତଳ ଛାୟା ପ୍ରଦାନ କରୁ ଏବଂ ଏହି ଅରଣ୍ୟରେ ଥିବା ବୃକ୍ଷ ସବୁର ଶୀତଳ ଛାୟା ମୋତେ ଆଶ୍ରୟ ଦାନ କରୁ । (୧୧,୧୦୭,୧୮)

ଭରତ ! ଅତୁଳିତ ବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ଶତ୍ରୁଘ୍ନ ଅଯୋଧାରେ ତୁମର ସାହାଯ୍ୟ କରୁ ଏବଂ ସୁବିଖ୍ୟାତ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମୋର ପ୍ରଧାନ ମିତ୍ର ଭାବେ ବନରେ ବାସ କରୁ । ଏହି ପରି ଭାବେ ଆମ୍ଭେ ଚାରି ପୁତ୍ର ପିତା ଦଶରଥଙ୍କ ସତ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେଉ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ଦୁଃଖ ନ କରି ଅଯୋଧାକୁ ଫେରିଯାଅ । (୧୧,୧୦୩,୧୯)

ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଏହିସବୁ ଉକ୍ତିରେ ଥିଲା ଉଦାରତା ଓ ଅନାସକ୍ତିର ଭାବନା । ତା'ଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ମହତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ । ତା'ଙ୍କ ପାଇଁ ବନ ଓ ରାଜଭବନ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପାର୍ଥିକ୍ୟ ନ ଥିଲା । ସେ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ବନବାସକୁ ନିଜ ଜୀବନର ଏକ ଅଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର ଏହି ଅଲୌକିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ କବି ବଳରାମଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରିଥିଲେ ବି ସେ ଏହାକୁ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ମୁଖରେ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରୀରାମ ତମସାନଦୀ କୂଳରେ ତୃଣଶଯ୍ୟା ଉପରେ ପ୍ରଥମ ରାତ୍ରୀ ଯାପନ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଅଯୋଧାରେ ମାତା କୌଶଲ୍ୟା ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଦୁଃଖକୁ ସ୍ମରଣ କରି ରାଜଭବନ ଓ ଅରଣ୍ୟର ତୁଳନା କରିଥିଲେ । ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ରାମ ଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରକାଶ ନ କରି କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ବାତ୍ସଲ୍ୟ ମମତାକୁ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରେ ।

ହଂସୁଲୀ ତୁଳୀରେ ତୋତେ ନିଦ ନ ମାଡ଼ଇ
ଆଜ ରଜନୀ ବଳା ଶୋଇବୁରେ କାହିଁ ।
ଆକାଶ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ହୋଇ ବାକୁ ତୋତେ
ଏହା ସୁମରିବାକୁ ଜଳୁମି ବାବୁ ମୋତେ ।
ସୁପକ୍ୱ ଆହାରେ ସେ ନୋହୁ ତୁ ତ୍ରିପତି
କିସ ଖାଇ ପିଣ୍ଡ କରିବୁ ଧିରତି ।

X X X

ଏଥେ ସେ ବେଢ଼ିଣ ପଢ଼ଇ ପାଟ ଟେରା
ଚଉକିତ କାମେନୀ ଜଗନ୍ତି ପହରା ।
ତହିଁ ବନ ଜୀବ ଜଗିବେ ପାହାରୀ
ଦଶଦିଗ ପୁତ୍ରରେ କଲୁ ମଶହେରୀ ।
ହୁଳା ଦିହୁଡ଼ି ତୋତେ ହୋଇବେ ଚନ୍ଦ୍ରତାରା
ସୀମଥାନ କରିବୁ ତୁ ବାଟର ଇଟା ପୋଡ଼ା,
କର୍ପୂର ତାମ୍ବୁଳଛାଡ଼ି ହରିଡ଼ା ଖାଇବୁ ।
ବନ୍ଧୁ ସୋଦର ତ ଲୋଡ଼ିଲେ ନ ପାଇବୁ ।

ବଳରାମଙ୍କ ଥୋକାୟେ କହିବା ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଆଉ ଏକ ଦୃଶ୍ୟରୁ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇ ପାରେ । ଏଥିରେ କଥା ବଦଳି ନାହିଁ, କି ଚରିତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇନାହିଁ । ସାଧାରଣ ବେଶପୋଷାକରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଥିବା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଟି ଲୋପ ପାଇଯାଇଛି । ଯେତେବେଳେ ଭରତ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିବାପାଇଁ ଅଯୋଧାରୁ ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଗୁହକ ପରେ ଭରଦ୍ୱାଜ ଓ ଶେଷରେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ । ଏ ତିନିଜଣଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କଲାବେଳେ ସେ ତିନି ପ୍ରକାର ବସ୍ତ୍ରପରିଧାନ କରିଥିଲେ । ଗୁହକଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କଲାବେଳେ ସେ ଥିଲେ ରାଜପୁତ୍ର ଭାବେ । ରାମ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ, ସୀତା ଯେଉଁଠାରେ ସେମାନଙ୍କର ରାଜକୀୟ ବେଶପୋଶାକ ତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ, ସେହିଠାରେ ଠିଆହୋଇ ଭରତ କହିଲେ,

ଅଦ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ଭୂମୌ ତୁ ଶୟିଷ୍ୟେହଂ ତୃଣେଷୁ ବା

ମୁଁ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବି । ମୁଁ ଆଉ କୋମଳଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ କରିବି ନାହିଁ । ମୋ ପାଇଁ ତୁଳୀତଳ୍ପଶଯ୍ୟା ଆଉ ଆବଶ୍ୟକ ନାହଁ । ମୁଁ ମାଟି ଉପରେ ତୃଣ ଶଯ୍ୟାରେ ଶୟନ କରିବି ।

'ଫଳ ମୂଳା ଶନୋ ନିତ୍ୟଂ ଜଟାଚୀରାଣୀ ଧରୟନ୍ ।" (୧୧,୮୮,୨୭)

ମୁଁ କେବଳ ଫଳମୂଳ ଭୋଜନ କରିବି ଏବଂ ବଲ୍କ ଓ ମୃଗଚର୍ମ ପରିଧାନ କରିବି ଏବଂ କେଶକୁ ଜଟାରେ ପରିଣତ କରିବି ।

ଭରତ ଆବେଗରେ ଆସି ଏ ସବୁ କଥା କହିଥିଲେ ବି ସେ ସେତେବେଳେ ଏ ସବୁ କରିନଥିଲେ । କାରଣ ଭରଦ୍ୱାଜ ଆଶ୍ରମରେ ପ୍ରବେଶ କଲାବେଳେ ସେ

ପଶମବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରିଥିଲେ । ବସାନୋ ବାସସୀ କ୍ଷୌମେ । (୧୧,୯୦,୨୬) ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନକୁ ଗଲାବେଳେ ଏହା ହିଁ ଥିଲା ବିଶିଷ୍ଟ ହିନ୍ଦୁ ମାନଙ୍କର ନିୟମ । ପୁଣି ସେ ଯେତେବେଳେ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କଲେ; ସେତେବେଳେ ସେ ଜଟା ଧାରଣ କରି ବଲ୍କଳ ପରିଧାନ କରିଥିଲେ । "ଜଟିଳଂ ଚୀରବସନଂ ପ୍ରାଞ୍ଜଳିଂ ପତିତଂ ଭୁବି । (୧୧,୧୦୦,୧)

ବଳରାମ ବେଶପୋଷାକର ଏହିସବୁ ନୀତି ନିୟମକୁ ପାଳନ କଲେ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀରାମ ଯେଉଁଠି ଜଟା ବାନ୍ଧିଥିଲେ, ଭରତ ସେହିଠାରେ ହିଁ ସୋଦରିମା ପଣ ଏବଂ 'ଭାଇ ଭଗତି ଭାବ' ପ୍ରକାଶ କରି ବରଗଛର କ୍ଷୀରରେ କେଶକୁ ଜଟାରେ ପରିଣତ କଲେ ।

ବଟବୃକ୍ଷ ଦେଖିଣ ଶବର ପୁଚ୍ଛି କାନ୍ଧ
ଏଥିରେ କ୍ଷୀର ମୋର ଭାଇ ଜଟାବାନ୍ଧ । (୨୪୮୯)
ଏତେ ବୋଲି ଭ୍ରଥ ଶତ୍ରୁଘନ ବେନି
ଆପଣେ ଜଟା କଲେ ବରକ୍ଷୀର ଘେନି । (୨୪୯୦)
ବୋଇଲେ ଶ୍ରୀରାମ ଯେବେ ତପସେନୀ ବ୍ରତ
ଆମ୍ଭେ କିପାଁ ନୋହିବୁ ତାହାଙ୍କ ସଓଜାତ । (୨୪୯୧)

'ଥୋକାୟେ କହିବା' ବେଳେବେଳେ ଥୋଡ଼ାୟେ କହିବାରେ ପରିଣତ ହେଉଥିଲା ! ଏଥିପାଇଁ ଶୁକଶାରୀ ଉପାଖ୍ୟାନ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ବାଲ୍ମୀକିରେ ଏହା ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତି ଭାବେ ପ୍ରକାଶିତ । ଶ୍ରୀରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଛନ୍ତି, 'ହେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ! ମାତା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପାଳିତା ଶାରୀ ହିଁ ମୋ ଠାରୁ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କୁ ଅଧିକ ପ୍ରେମ କରେ । କାରଣ ସେ ସବୁବେଳେ ଶୁଆକୁ କହେ ହେ ଶୁଆ! ତୁ ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ପାଦରେ ଆଘାତ କର । ସେ ସାମାନ୍ୟ ପକ୍ଷିଣୀ ହୋଇ ମାତା କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏତେ ଆଦର ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାବେଳେ ମୁଁ ପୁଅ ହୋଇ ତାଙ୍କର କିଛି ଉପକାର କରିପାରୁ ନାହିଁ ।'

ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣରେ କଥାର ଆଉ ଏକ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଥିରେ ବି ରାମବକ୍ତା । ଏହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କିନ୍ତୁ ଅଲଗା । ଏଥିରେ କୁହାଯାଇଛି , ମଣିଷ ଜୀବଥିବାଯାଏ ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ୍ । ଶ୍ରୀରାମ କହିଛନ୍ତି -

ମୁହିଁ ତ ଅପାବନ ନ ଯୋଗାଇ କିଛି
ମୋର ତହୁଁ ଭଲ ଶାରୀ ଶୁଆ ପକ୍ଷୀ ।

ଏହା ହିଁ ବାଲ୍ମୀକି ଅନୁରୂପ ହେଲେ ବି କଥା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । କଥାଟି ଏହିପରି-ପକ୍ଷୀ ଶାମଳା ମାଡ଼ିବସିଲା । ଶାରୀକି ଧରିଲା ଥଣ୍ଟରେ ଓ ଶୁଆକୁ ଚରରରେ । ଏହିପରି ଭାବେ ଦୁଇ ପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ଧରି ନିଜ ଗୃହ ଅଭିମୁଖେ ଯାତ୍ରା କଲା । ଦୁହେଁ ଡ଼ରିଗଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଶାରୀ କହିଲା, ମୋତେ ଗୋଟିଏ ଉପାୟ ଦେଖାଯାଉଛି । ତୁ ଯଦି ସେ କାମ କରିପାରିବୁ, ତା ହେଲେ ହୁଏତ ଆମେ ବଞ୍ଚିଯିବା । ଶୁଆ ବହୁତ ନିରାଶ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲା,"ଶୁଆ ବୋଇଲା ତୁ ବିକଳେ କପାଁ ଆଛୁ । ଜୀବନ ବିକଳେ ନିସତେ କିମ୍ପା ପାଛୁ ।"ଶାରୀ କିନ୍ତୁ ସାହସ ହରାଇ ନ ଥିଲା । ସେ କହିଲା, 'ମରଣ ତ ନିଶ୍ଚିତ', ତେବେ-

ପ୍ରାଣ ଯିବାଯାଏ ଉପାଏ କରିଥାଇ ।
ନ ଜାଣି କେଉଁ ବେଳେ କେଉଁ କଥା ହୋଇ

ଯେଉଁମାନେ ନିତି ଉଦ୍ୟମ ନ କରନ୍ତି ଅଯୋଗ୍ୟ ଲେଖାରେ ତାକୁ ସଂସାରେ ଗଣନ୍ତି ।" ତୁ ଗୋଟିଏ କାମ କର । ତୋ ଥଣ୍ଟ ବଜ୍ରରୁ କଠିଣ । ସେଥିରେ ଶାମଳ ପାଦକୁ ଆଘାତ କର । କଷ୍ଟ ପାଇଲେ ହୁଏତ ଛାଡ଼ିଦେଇପାରେ । ଶାରୀ କଥାରେ ରାଜି ହୋଇ ଶୁଆ ଶାମଳା ପକ୍ଷୀର ପାଦକୁ ଜୋରରେ କାମୁଡ଼ିଦେଲା । ବିକଳରେ ଶାମଳ ପକ୍ଷୀ ଆଇ ଆଇ ଡ଼ାକପକାଇବାରୁ ଶାରୀ ବି ଖସିଗଲା, ଶୁଆ ବି ପଳାଇଲା । ଏହିପରି ଭାବେ ସେ ଦୁଇପକ୍ଷୀ ସେ ଦିନ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଗଲେ । ମୋ ଦ୍ୱାରା ସେତକ ବି ହେଲା ନାହିଁ ।

'ଥେକାୟେ ଯିବି କହି' ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣର ଗଳ୍ପସବୁକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଏଥିରୁ କବି ବଳରାମଙ୍କ ରଚନାଶୈଳୀର କେତୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ଦିଗ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୁଏ । କବି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କଲାବେଳେ କେତେକ ଗଳ୍ପକୁ ସଂକ୍ଷେପରେ, କେତେକକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପରେ, କେତେକକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପୁଣି କେତେକରେ ନୂତନ କଥାର ସଂଯୋଜନା କରି ସେ ନିଜର ରାମାୟଣକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଥିଲେ । ଏ ସବୁରୁ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ କବିଙ୍କର ସ୍ୱକୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ଜୀବନ ଓ ଦର୍ଶନର କେତୋଟି ମୂଲ୍ୟବାନ ସଂକେତ ।

-୦-

୧୧

ଚୌରାଅଶି ଆଜ୍ଞା

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା** ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ନୁହେଁ, ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏହାର ରଚନା କାଳ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ । ଡକ୍ଟର ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ରାୟଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଖ୍ରୀ. ୧୭୦୭ରୁ ୧୭୧୨ ମଧ୍ୟରେ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ସୂଚନା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ତା'ଙ୍କ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଲୋଇ ଦାସ ଥିଲେ । ଏହି ଲୋଇ ଦାସ ପୁଣି ଭୂତରୁ ମଣିଷ ହୋଇ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରମ୍ପରାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲେ ଏବଂ ପରେ 'ଲୋଇ ଗୀତା' ବା 'ଷଷ୍ଠୀ ମେଳା' ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରି ଲେଖକ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲେ । ଏ ବିଜ୍ଞାନ ଯୁଗରେ ଆଧୁନିକ ମନ ନେଇ ଏପରି ଗପସବୁକୁ 'ଭାକ୍ତିକ ମିଥ୍ୟା' କୁହାଯାଉଥିଲେ ବି, ବିଭିନ୍ନ ବାବାଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ପାଇବା ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କ ବ୍ୟାକୁଳତା, ଲାଳସା ବା ହୁକୁମ ମିଳୁଥିବା ସ୍ଥାନ ସବୁରେ ଲୋକମାନଙ୍କ ନାହିଁ ନଥିବା ଭିଡ଼, ନିଜର ଭବିଷ୍ୟ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ ଯେ ଅତୀତରେ ବିଶେଷ କରି ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଏ ସବୁର ପ୍ରଭାବ ଆହୁରି ବେଶୀ ଥିଲା ଓ ଲୋକେ ଏ ସବୁକୁ ଆଖି ବୁଜି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଏହା କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର କଥା ନୁହେଁ, ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷର ଲୋକସମାଜରେ, ପୁରାଣରେ ଓ ଉପପୁରାଣରେ ଏପରି ବହୁ ଅଲୌକିକ ଘଟଣା ପ୍ରଚାରିତ ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଲୋକେ ସେ ସବୁକୁ ସତ୍ୟଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଉଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାର ସନ୍ଥ ବଳରାମ, ଯଶୋବନ୍ତ, ଜଗନ୍ନାଥ, ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଓ ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି, ଉତ୍ତର ଭାରତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସନ୍ଥ ତୁଳସୀ ଦାସ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ଜ୍ଞାନେଶ୍ୱର, ଆସାମର ଶଙ୍କରଦାସ, ବଙ୍ଗଳାର ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁ ସନ୍ଥ, ସାଧକ ଓ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ ଅନ୍ଧକୁ ଚକ୍ଷୁ ଦେବା, ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଜୀବିତ କରିବା, ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ମାତ୍ରେ କୁଷ୍ଠ ରୋଗୀ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇ ଯାଇଥିବା ପ୍ରଭୃତି ବହୁ ଅଲୌକିକ ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳିଥାଏ । ଆଜି

ପରି ସେ ଯୁଗରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ବହୁ ଲୋକ ଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ଏ ସବୁକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଏ ସବୁକୁ କୁହୁକ, କେଳା ମନ୍ତ୍ର, ବା ହଟ ବିଦ୍ୟା କହି ପରିହାସ କରୁଥିଲେ । ତେବେ ମହାପୁରଷଙ୍କ ମହିମାରୁ ସେମାନଙ୍କ ନାସ୍ତିକତା ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଲୋପ ପାଇ ଯାଉଥିଲା ଓ ସେମାନେ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଅନୁଗତ ଶିଷ୍ୟରେ ପରିଣତ ହେଉଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ଜନ୍ମ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞାର** ସୃଷ୍ଟି । ଏଥିରେ ଇତିହାସ ସହିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବି ଅଛି, ପୌରାଣିକତା ସହିତ ଭାକ୍ତିକ ମିଥ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ତେବେ ଏ ସବୁର ମୁଖ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଲା ଯଶୋବନ୍ତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଚାର ।

ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା** ହେଲେ ବି, ଏଥିରେ ୬୩ ଓ ୬୪ ଆଜ୍ଞା ଗୁପ୍ତ ଥିବାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଲେଖା ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଏଥିରେ ୮୨ଟି ଆଜ୍ଞା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରେ ପୁଣି ଶେଷ ଚାରୋଟି ବୟାନ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ନୁହେଁ । ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ କହିଛନ୍ତି,

> ଚଉରାଶି ଆଗ୍ୟାଂ ପୂର୍ଣ୍ଣହେଲା । ଠିକେ ଏକାଶିରେ ମିଶିଲା ।
> ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୁଣି ରଘୁରାମ । ହରଷ କଲା ନିଜ ମନ ।

ଏହାପରେ ଥିବା ତିନି ଅଧ୍ୟାୟ ଗୁରୁଙ୍କ ନାଁରେ କବିଙ୍କ ଲେଖା । ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଲା, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ରଘୁରାମ ସମ୍ବାଦ ସ୍ଥାନରେ, ମନୁ ଚୈତନ୍ୟ ସମ୍ବାଦ ।

> ପୂର୍ଣ୍ଣ ଏଠାରେ ଆଗ୍ୟାଂ ହେଲା । କବି ଏଣିକି ବାନ୍ଧା କଲା ।
> ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣ । ଏଠୁ ରହିଲା ହେ ସୃଜନ ।

କବି ମନସ୍ଥ କରିଥିବାରୁ ୮୪ ଆଜ୍ଞାରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତ କଲେ ସତ କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ପ୍ରକୃତରେ ରହିଲା ୭୮ ଆଜ୍ଞା । 'ଯଶୋବନ୍ତ ସୁତ' ରଚିତ ଆଉ ଏକ 'ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା' ମୋ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ । ଏହା ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା । ଏଥିରେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ନାମ ଓ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ରସିକତା ମିଳେ ନାହିଁ ।

ଅଲୌକିକ ଘଟଣା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଇତିହାସର ସଙ୍କେତ ସାମାନ୍ୟ ହେଲେବି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରଥମ ହେଲା କବିଙ୍କ ପିତା, ମାତା, ବାସସ୍ଥାନ ଓ ସାତ ପୁରୁଷର କଥା । ଭଗବାନ୍ ମଲ୍ଲ ଏହି ବଂଶ ତାଲିକାର ପ୍ରଥମ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ଏହାପରେ ଏହି ବଂଶରେ ଯଥାକ୍ରମେ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ନିରଞ୍ଜନ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ନନ୍ଦ, ଓ ବଳଭଦ୍ର ଜନ୍ମଲାଭ କରନ୍ତି । ବଂଶର ସଂଗ୍ୟା ବା ଉପାଧି ଥିଲା ମଲ୍ଲ, ଜାତିରେ କ୍ଷତ୍ରୀୟ । ଧନ ସମ୍ପତ୍ତି ବିଶେଷ ନ ଥିଲା ।

ଏତେ ପୁରୁଷ ଦୁଃଖ ସୁଖେ । ଦିନ ବଞ୍ଚନ୍ତି ମହା ଦୁଃଖେ ।
କ୍ଷେତ୍ରୀ କୂଳେ ଜନ୍ମ ତାହାର । ଅଡ଼ଙ୍ଗରେ ଅଟଇ ଘର ।

ଏହି ବଂଶରେ ଜାତ ହେଲେ 'କୂଳ ଉଦ୍ଧାରଣ' ପୁଅ ଯଶୋବନ୍ତ ମଲ୍ଲ । ବୈଷ୍ଣବ ହେବା ପରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଦୁଇ ସ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱିତୀୟା ସ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ରଘୁରାମଙ୍କ ଭଗିନୀ ଅଞ୍ଜନା । ତେବେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଦୁଃଖମୟ ଜୀବନର ଭାଗୀଦାର ଥିଲେ ପ୍ରଥମା ସ୍ତ୍ରୀ । ତାଙ୍କରି ପାଇଁ ଶୁଖୁଆ ଓ ପଖାଳର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଥିଲା ଓ ତାଙ୍କରି ଅନୁରୋଧ କ୍ରମେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗୃହରେ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶିଶୁ ରୂପରେ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇ ତା'ଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ତିନି ପୁତ୍ର ଥିଲେ । ସେମାନେ ହେଲେ କହ୍ନେଇ, ରାମ ଓ ମାଧବ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଯେଉଁ ତୃତୀୟ ନାରୀର ସୂଚନା ମିଳେ ସେ ହେଲେ ମହନ୍ତଙ୍କ ଝିଅ ଛାୟା । ସେ ସେବାର ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ ହେଁ ସ୍ତ୍ରୀ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପାଇଥିବାର ସୂଚନା ଏଥିରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଯଶୋବନ୍ତ ସମାଧିସ୍ଥ ହେବା ସମ୍ବାଦ ପାଇବା ପରେ ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀଟି ଏହି ଦାରୁଣ ଦୁଃଖକୁ ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ପ୍ରାଣ ବିସର୍ଜନ କଲେ, ସେ ହେଲେ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟତମା ଶିଷ୍ୟା ରଘୁ ଚମ୍ପତିଙ୍କ ପତ୍ନୀ ତିଳୋତ୍ତମା ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାଦଶ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ରଘୁରାମ, ମୁକୀ, ଗଦି ଓ ପଦୀଙ୍କ ନାମ ବହୁ ସ୍ଥଳରେ ମିଳିଥାଏ । ଏହାପରେ ତା'ଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ପରଂପରାରେ ଲୋଇ ଦାସ ଯୋଗ ଦେଲେ । ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ନାମ ମିଳେ, ସେମାନେ ହେଲେ, ଭୁଷଣ୍ଡ, ବିଳାସୀ, ନନ୍ଦ, ଅକ୍ରୁର, ମୁକୁନ୍ଦ ଓ ମାଧବ । ଯଶୋବନ୍ତ ଲକ୍ଷେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିବାର ସୂଚନା ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ କହିଥିଲେ ହେଁ, ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବେ କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥ ସବୁରେ ଥିବା ତତ୍ତ୍ୱରାଜିର ସୂଚନା ଦେଇ କୁହାଯାଇଛି :-

ତାହା ଶୁଣି ପ୍ରଭୁ ହସି ବୋଇଲେ । ଲେଖ ହୋ ବନ୍ତ ବୋଲି ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ
ଯନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ଜ୍ୟୋତି ଛାୟା ଅବାଡ଼ । ଆଗତ ଭବିଷ୍ୟ ସକଳ ଫେଡ଼ ।

ଗାୟିତ୍ରୀ ସାବିତ୍ରୀ ଯନ୍ତ ବସାଣ । ପଞ୍ଚ ତତ୍ତ୍ୱ ଆଦି କର ବଖାଣ ।
ଅକାର ମକାର ଓଁକାର ଆଦି । ଅଣ ଅକ୍ଷରରେ ସକଳ ଭେଦି ।
ଲକ୍ଷେ ଗ୍ରନ୍ଥ କର ଆଜ୍ଞା ହୋଇଲା । ଅଣହେତୁ ତୋର ହେତୁ ହୋଇଲା

+ + +

ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବିଦ୍ୟା ଗୋପନ କଲି । ଭଗତ ପାଇଁ ସମ୍ପାଦି ରଖିଲି ।

ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଯାହା ଜଣାଯାଏ, ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଶିକ୍ଷା ଓ ସାଧନା ବିଶେଷ କିଛି ନ ଥିଲା । ଗ୍ରାମର ସାଧାରଣ ବାଳକମାନଙ୍କ ପରି ସେ ମଧ୍ୟ ଅଜ୍ଞାନରେ ଦିନ ବଞ୍ଚୁଥିଲେ । ତା'ଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଏପରି କିଛି ଅସାଧାରଣ ଗୁଣ ନଥିଲା । ''ଅଜ୍ଞାନେ ଦିନ ସେ ବଞ୍ଚନ୍ତି, ସଂସାରେ କେହି ନ ଜାଣନ୍ତି ।''

ଅଜ୍ଞାନରୁ ଜ୍ଞାନ, ଆସକ୍ତିରୁ ଅନାସକ୍ତି । ସାଧାରଣ ମନୁଷ୍ୟ ଅସାଧାରଣ ହେବାରେ ଏହା ହିଁ ହେଲା କୁଞ୍ଚି କାଠି । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହିପରି ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଯାଏ ଧାନ ଚୋରିରେ । ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ରେ ଅକାଳ ପଡ଼େ । ଲୋକେ ପେଟ ବିକଳରେ ଗ୍ରାମରକ୍ଷୀ ବା ଗାଁ ଚଉକିଆ ଯଶୋବନ୍ତ ମଲ୍ଲଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଲୋକଙ୍କ ଦୁଃଖରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ମାନବପ୍ରେମୀ ଯଶୋବନ୍ତ ରକ୍ଷକରୁ ଭକ୍ଷକରେ ପରିଣତ ହେଲେ । ଲୋକଙ୍କ ସହ ମିଶି ରାତିରେ ଧାନ ଚୋରି କରିବାକୁ ହାତରେ ଦା ଧରି ବାହାରିଲେ । 'ବିଧିର ବିଧାନ କେ କରିବ ଆନ ।' ଯଶୋବନ୍ତ ଧାନ କାଟିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେଲାବେଳେ ଧାନ ଗଛରୁ ରାମ ନାମ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଲା । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ହାତ ଅଟକି ଗଲା । ସେ ଧାନ କାଟିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଧାନ ଗଛ ସହ ସ୍ୱର ମିଳାଇ ରାମ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କଣ୍ଠସ୍ୱର କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଲା । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଏତାଦୃଶ ଆଚରଣରେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ସାଙ୍ଗ ଲୋକେ ପଳାୟନ କଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ରାମ ନାମରେ ଏପରି ତଲ୍ଲୀନ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ବାହ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ଲୋପ ପାଇ ଯାଇଥିଲା । ''ମୁଁ ତ ହେଲି ତା ନାମରେ ଭୋଳ । ଉଞ୍ଚେ ଶୁଭିଲା ମୁଖ ଗୋଳ । ମୋ ରାବ ଶୁଣିଣ ସଙ୍ଗର । ପଳାଇ ଗଲେ ଯେଝା ଘର ।'' ପାଟି ଶୁଣି ଖେତକାରୀ ପହଞ୍ଚିଲା । ସାଇ ପଡ଼ିଶାଙ୍କୁ ଡାକି ମୋତେ ଧରି ଚମ୍ପତି ଛାମୁକୁ ନେଇଗଲେ । ଚମ୍ପତି ଧର୍ମ ଅଧର୍ମ ବିଚାର ନ କରି ମୋତେ ଶାସ୍ତି ଦେଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଅପରାଧ ହେଲା ସେ ଆସକ୍ତିରେ ଧାନ ଚୋରି କରିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ଧାନ ବିଲରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନୋଦୟ ହେଲା । ସେ ନିଜେ ଧାନ କାଟିଲେ ନାହିଁ କାହାକୁ କାଟିବାକୁ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଅଥଚ ଦୋଷୀ ଭାବେ ଦଣ୍ଡ ପାଇଲେ । ଈଶ୍ୱର ଦାସ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗଳ୍ପର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି **ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତରେ** । ଧାନ ଗଛରୁ ରାମନାମ ଶ୍ରବଣ କରି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଜ୍ଞାନୋଦୟ ହେଲା । ସେ କେବଳ ରାମ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ନାହିଁ, ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ବିପଦଭଞ୍ଜନ ଭଗବାନଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କଲେ । ଭଗବାନଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହେଲା ।

ଏମନ୍ତ ବେଳେ ଜଗନ୍ନାଥ ଶୂନ୍ୟରେ ବିଜେ କମ୍ବୁ ହସ୍ତ ।

ତାଙ୍କରି କୃପା ବଳରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ବାସନା ଫିଟି ଗଲା । ସେହିଦିନୁ ସେ ମାୟାମୋହରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଦୀକ୍ଷା ଗୁରୁ ହେଲେ ନିଜେ ଜଗନ୍ନାଥ । ଏହି ସମୟର ଚମତ୍କାର ଘଟଣାବଳୀକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି,

ଏମନ୍ତ ଶୁଣିଲି ବଚନ, ଗଗନେ ଚାହିଁଲି ବଦନ ।
ନୟନେ ଦେଖି ମୋହ ଗଲି, ପରମହଂସ ହଜାଇଲି ।
ପଡ଼ିଲି ମହୀତଳେ ଲୋଟି, ସେ ପ୍ରଭୁ ଧଇଲେ ସାଉଁଟି ।
ଶୂନ୍ୟରୁ ଖସିଲେ ତତକ୍ଷଣେ, ମୋତେ ଧଇଲେ ନାରାୟଣେ ।
ଜାନୁ ଉପରେ ନେଇ ଥୋଇ, ପିତା ଯେହ୍ନେ ପୁତ୍ରେ ବସାଇ ।
ତେମନ୍ତ ପ୍ରାୟ ମୋତେ କଲେ, କର୍ଣ୍ଣରେ ବ୍ରହ୍ମ ଦୀକ୍ଷା ଦେଲେ ।

ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଏ ସବୁ ଘଟଣାକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ତେବେ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏହିପରି ଅଲୌକିକ ସ୍ପର୍ଶ ଆସିଥାଏ । ଏହିପରି ଜଣେ ଯୋଗୀହେଲେ, ଆଧୁନିକ ଯୁଗର ଶ୍ୟାମାଚରଣ ଲାହିଡ଼ୀ । ତା'ଙ୍କ ଜୀବନରେ ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ଏହିପରି ଜଣେ ମହର୍ଷିଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ତା'ଙ୍କ କରସ୍ପର୍ଶରେ ଲାହିଡ଼ୀଙ୍କ ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ଅଶ୍ରୁତପୂର୍ବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆସିଥିଲା,ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କରି ତା'ଙ୍କ ଜୀବନୀକାର ଲେଖିଛନ୍ତି-

''ସୁନୋ ଶ୍ୟାମାଚରଣ ଯହ ସବ କୁଛ ମହାମାୟା କା ଖେଲ୍ ହୈ ! ଉନ୍ହୋନେ ହୀ ତୁମ୍ହାରୀ ସ୍ମୃତି ପର ଆବରଣ ଡାଲ୍ ରଖା ହୈ । ଫିର୍

> ମୁନିବରନେ ଧୀରେ ସେ ଶ୍ୟାମାଚରଣ କୋ ସ୍ପର୍ଶ କିୟା । ପଲକ ଝପକତେ
> ହୀ ଶ୍ୟାମଚରଣ କେ ସାମନେ ସମସ୍ତ ବିଶ୍ୱ-ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋ ଗୟା
> ଅଉର ତତକାଲ ଉନ୍ହେ ଅପନେ ପୂର୍ବଜନ୍ମ କୀ ବାତେ ଯାଦ ଆ ଗଇ ।''

ସେହି ଅପୂର୍ବ ସ୍ପର୍ଶ, ଅଭାବିତ ରୂପ, ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଆଲିଙ୍ଗନ ଓ ସମ୍ଭାଷଣ ପରେ ଗୃହସ୍ଥ ଯଶୋବନ୍ତ ସନ୍ୟାସୀରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲେ । ଗୃହ ଜଞ୍ଜାଳ, ଅନାଟନ ଦୁଃଖ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ଗଞ୍ଜଣା ଏ ସବୁକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଅହରହ ଏକ ଦିବ୍ୟ ସତ୍ତାର ଅନୁଭବ କଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରଥମେ ପୁଲକିତ ହେଲେ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ର ସାମନ୍ତ ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତି ଓ ତା'ଙ୍କ ପତ୍ନୀ ତିଳୋତ୍ତମା ଦେବୀ । ରଘୁ ଚମ୍ପତି ଶାସକରୁ ହେଲେ ଶିଷ୍ୟ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରତି ସାମନ୍ତଙ୍କ ଭକ୍ତି ସମସ୍ତ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ବାସୀଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ବିମୋହିତ କରିଦେଲା । ସାମନ୍ତଙ୍କ ଘରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ମଠକୁ ଯିବାବେଳେ ଲୋକମାନେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ସବୁ ସାମାଜିକ କଟକଣା ଭୁଲିଗଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ଚାଣ୍ଡାଳର ଭେଦ ରହିଲା ନାହିଁ । ସବୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଏପରିକି ଭାଇବୋହୂ ଦେଢ଼ଶୁର ଏକତ୍ର ଉଚ୍ଚାଟ ହୋଇ ମାନ୍ୟ ଅମାନ୍ୟ ନ ମାନି ହରିବୋଲ ଓ ହୁଳହୁଳି ଧ୍ୱନିରେ ଗଗନ ପବନ ପ୍ରକମ୍ପିତ କରି ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଭୂମିକୁ ପବିତ୍ର କରିଦେଲେ । ସତେ ଯେପରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ମିଥିଳା ପ୍ରବେଶ ବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମଥୁରା ଆଗମନ । ଏହି ସମୟରେ ସାକ୍ଷାତ ହେଲା ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମୁକି ସହ । ତା'ପରେ ଗଦି ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଶିଷ୍ୟଙ୍କର ସମାବେଶରେ ଦ୍ୱାଦଶ ଗୋଷ୍ଠୀର ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ।

ଦିନକୁ ଦିନ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଭଗବାନଙ୍କ ଅସୀମ ଦୟାରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ବାଣୀ ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କଲା । ଅପୁତ୍ରକର ପୁତ୍ର ହେଲା, କଞ୍ଚା କଦଳୀ କହୁ କହୁ ପାଚିଗଲା । ନିନ୍ଦୁକମାନେ ଅଭିଶପ୍ତ ହେଲେ ଓ ଭକ୍ତମାନେ ଅନୁଗୃହୀତ ହୋଇ ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ କଲେ । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ ଯଶୋବନ୍ତ ତା'ଙ୍କ ଜୀବନରେ ତିନିଜଣ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିଲେ । ସେଥିରୁ ଜଣେ ହେଲେ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ର ରାଜା ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତି, ଦ୍ୱିତୀୟ ଜଣକ ହେଲେ କୁଜଙ୍ଗର ରାଜା ମଲ୍ଲିକ ଷଣ୍ଡ ଓ ତୃତୀୟ ରାଜା ହେଲେ ଓଡ଼ିଶାର ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର । ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ

ଖ୍ୟାତି ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କଲାପରେ କୁଜଙ୍ଗ ରାଜା ଲୋକ ପଠାଇ ତା'ଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ରାଜାଙ୍କ ନିମନ୍ତଣ ରକ୍ଷା କରି ଯଶୋବନ୍ତ ପହଞ୍ଚିଲେ କୁଜଙ୍ଗରେ ।

ସେ ଦିନ ସୁଦଶା ବ୍ରତ ଗୁରୁବାର । ଘରେ ଘରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପୂଜା । ମଣ୍ଡା,ଚକୁଳି, ଏଣ୍ଡୁରି, ପୁରି, ପ୍ରଭୃତି ପିଠା କରି ନାରୀମାନେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଭୋଗ ଦେଉଥା'ନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଜାତି ଅଜାତି ବିଚାର ନ ଥାଏ । ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗର ଅନ୍ୟତମ ମହାପୁରୁଷ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ **ଲକ୍ଷ୍ମୀପୁରାଣ**ରେ ଏହା ହିଁ କୁହାଯାଇଛି । ସେହିପରି ଏକ ପୁଣ୍ୟ ଦିନରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୁଏ ଏକ ତରୁଣୀ ଧୋବଣୀ ସହିତ । ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରା ଅନୁଯାୟୀ ପର୍ବ ଦିନ ଧୋବଣୀ ପିଠା ମାଗିବା ପାଇଁ ସବୁ ଘରକୁ ଯାଏ । ସବୁ ପାଟକରୁ ପିଠା ମାଗି ଟୋକେଇ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ଘରକୁ ଫେରି ଆସେ । 'ଗାଁ ପରିମଳ ଧୋବା ତୁଠ'ରୁ ହେଲେ ବି ଧୋବଣୀ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟା । ଏହି ଅସ୍ପୃଶ୍ୟମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ହେଲା ସେ ଯୁଗର ସନ୍ଥମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ବଳରାମ, ଅଚ୍ୟୁତ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଜାତିପ୍ରଥା ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଜୀବନର ସେହି ଅଭୁଲା ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଥିଲେହେଁ, ସେଥିରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ରସିକତା ତଥା ନାରୀ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାର ମୋହକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନ ପାରିବା ଫଳରେ କଥାଟି ଅତୁଆ ହୋଇଯାଇଛି । ସାଧାରଣ ପିଠାକୁ ନିଜ ଅଲୌକିକ ମହିମା ବଳରେ ମହାପ୍ରସାଦରେ ପରିଣତ କରିପାରୁଥିବା ମହାପୁରୁଷ ସର୍ବ ସମକ୍ଷରେ ବିଶେଷ କରି ନିଜ ଅନୁଗତମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଅସଂଯତ ହୋଇପଡ଼ିବା ଅବିଶ୍ୱାସ୍ୟ ହେଲେବି, ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଦୃଶ ରସିକ ନାଗରରେ ପରିଣତ କରିବା ଲୋଭକୁ ଏଡ଼ାଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ସେଥପାଇଁ ସେ ତିନି ସ୍ଥାନରେ ତିନି କଥା କହିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ଘଟଣା ଘଟିବାବେଳେ ସେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମୁଖରେ କହିଛନ୍ତି,

ପଥ ଓଗାଳିଣ ଭିଡ଼ି ଧଇଲି । ପରିହାସ୍ୟେ ମୁଖେ ଚୁମ୍ବନ ଦେଲି
ଚୁମ୍ବ ଦେଇଣ ଦେହ କଲି ଥୟ । ଛାଡ଼ିଣ ବୋଇଲି କଲି ଅନ୍ୟାୟ
ସକଳ ଦେଖିଲେ ଛୁଇଁଲି ମୁହିଁ । ଲୋକଙ୍କୁ କହିବେ ବୋଲି ଡରଇ ।

ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରକୃତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲୁଚିଗଲା । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଉଦ୍ଧାର ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଅସଂଯତ ଆଚରଣରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ଲେଖକଙ୍କ ଉକ୍ତିକୁ ସତ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କଲେ ସେତେବେଳେ ସାଧୁ

ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନେ ଏପରି ଅନ୍ୟାୟ ତଥା ଅଶୋଭନୀୟ ଆଚରଣ କରୁଥିଲେ ବି, ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତା'ଙ୍କ ଅଭିଶାପ ଭୟରେ ଏ ସବୁକୁ ଆଖି ବୁଜି ସହି ଯାଉଥିଲେ। ଦ୍ୱିତୀୟ 'ଯଶୋବନ୍ତ ଆଜ୍ଞା'ରେ ଏହା ଥିଲେ ବି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ରସିକତା ନାହିଁ । ଏ ସବୁ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ କଳ୍ପନା ।

ତାହା ହିଁ ହେଲା କୁଜଙ୍ଗ କଟୁଆଳ 'ବଡ଼ ସାନ' ଜୀବନରେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଧୋବଣୀ ଲୀଳାକୁ ସେ ଉହାଡ଼ରେ ଦେଖୁଥିଲା । ସେ ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରି ରାଜାଙ୍କୁ ଖବର ଦେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଟିକେ ଅତିରଞ୍ଜନ କରି ।

ଧୋବା ମଣ୍ଡା ପିଠା ଲୁଟି ଖାଇଲା
ଧୋବଣୀର ବେନି କୁଚ ଧଇଲା
ମୁଖେ ଚୁମ୍ବନ୍ୟ ଦେଲା କୋଳ କରି
ଶୁଣି ଭଗାରି ହସିବେ ତୋ ପୁରୀ ।

ଧୋବଣୀ ମଧ୍ୟ ଧୋବା ଆଗରେ ଯାହା କହିଲା, ତାହା ଥିଲା ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଦର୍ଶନର ପର କଥା । ସେତେବେଳେକୁ ସେ ଭକ୍ତସଦୃଶ ଆତ୍ମ ବିଭୋର । ସମାଜର ନୀତି ନିୟମର ବହୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ । ସେଥିପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ସ୍ୱାମୀ ଆକଟ କରି ପଚାରିଲେ,

ଭାରିଯାକୁ ଚାହିଁଣ ସେ ବୋଲଇ । ପିଠା ନ ଆଣି କି ଆଣି ଅଛଇ ।
ଏଥି ମଣ୍ଡା ସଙ୍କେତ ନାହିଁ କିଛି । ପିଠା ଏମନ୍ତ କାହିଁ ଦେଖା ଅଛି ।

ସେତେବେଳେ ଧୋବଣୀ ନିର୍ଭୟରେ ଉତ୍ତର ଦେଇଛି,

ଶୁଣି ଭାରିଯା ବୋଲଇ ବଚନ । ଏଡ଼େ ଅଜ୍ଞାନ ପଶୁ ଜନ୍ମ ତୋ ହୀନ ।
ଗଙ୍ଗାଜଳ ଗଡ଼ିଆରେ ମିଶାଉ । ଏତେ ମଉଗର୍ବ କିପାଇଁ ବହୁ ।
ମହାପ୍ରସାଦ ନୟନେ ଦେଖୁଛ । ଛାର ପିଠାକୁ ଲୋଭ ବଢ଼ାଉଛ ।
ଆଜ ପିଣ୍ଡ ତୋ ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଲା । ଜନ୍ମ ବନ୍ଧ ପାତେକ କ୍ଷଏ ଗଲା ।

ରଜକ ଘରର-ଘରଣୀ କଥାରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲା ଏବଂ କ୍ରୋଧ ଶାନ୍ତ କରି ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ପଚାରିଲା । ଧୋବଣୀର ଉତ୍ତର ଥିଲା ଅତି ସ୍ୱାଭାବିକ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଅକର୍ମ ତଥା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଆଚରଣର କୌଣସି ସଙ୍କେତ ନ ଦେଇ ଧୋବଣୀ ଅତି ସହଜ ଓ ସରଳ ଭାବେ ସବୁ କଥା ଆମୂଳଚୂଳ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଗଲା ।

ମୋତେ ପଥରେ ଦେଖି ପଚାରିଲେ । ଧୋବା ଝିଅ ଏ କି ବୋଲି ବୋଇଲେ
ଟୋକାଇ ବୋହିଛ ମଥା ଉପର । ସତ୍ୟ କରି କହ ମୋହ ଛାମୁର
ଶୁଣି ଲାଜେ ମୁଁ ମଉନ ହୋଇଲି । ଆଉ ଥରକୁ ଫେଡ଼ିଣ କହିଲି ।
ଶୁଣ ପଚାରିଲ ଯାହା ଗୋସାଇଁ । ଆଜ ଗ୍ରାମରେ ଓଷା ଥିଲା ହୋଇ
ତେଣୁ ନାନା ପିଠାମାନ ଆଣିଛି । ଆମ୍ଭ ଜନ୍ମ ବିହି ଏହା କରିଛି ।
ଶୁଣି ମୋ ଠାରୁ ବୋଇଲେ ବଚନ । ତୁମ୍ଭେ ଦଇବେ ସ୍ତିରୀ ଅଗିଆନ
ନୀଚ ଲୋକ ତୁ ଯେଣୁ ଗୋ ସୁନ୍ଦରୀ । ନାସ୍ତି କଥା କହୁଅଛୁ ତିଆରି ।
ମହାପ୍ରସାଦ ନ କହୁ କାହିଁକି । ଆମ୍ଭେ ଛଡ଼ାଇଣ ସତେ ଖାଇ କି ?
ମୁହିଁ ଶୁଣିଣ ନାସ୍ତି କଲି ପୁଣ । ମହାପ୍ରସାଦ ନୁହଇ ପିଠାମାନ ।
ମୋତେ ବୋଇଲେ ଦେଖାଅ ସୁନ୍ଦରୀ । ମୁଁ ପୁଣି ଟୋକାଇ ଓହ୍ଲାଇ କରି ।
ମୁଦ ଫେଡ଼ି ଦେଖାଇଲି ବହନ । ସେ ଯେ ଚାହିଁଲେ ଶୀଘ୍ର କରି ପୁଣ ।
ତା'ଙ୍କ ନୟନ ପଡ଼ିବା ମାତ୍ରକେ । ମହାପ୍ରସାଦ ହୋଇଲା ସେତେକେ ।

ତା'ପରେ ପୁଣି କହିଲା,

କେଉଁ ଠାକୁର ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀରେ । ଜାତ ହୋଇଣ ଅଛଇ ମହୀରେ ।

ଆଖି ଆଗରେ ପିଠା ମହାପ୍ରସାଦ ହେବା ଦେଖି ଏବଂ ରଜକୀର କଥା ଶୁଣି ଧୋବା କେବଳ ବିସ୍ମିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ତା'ଦେହରୁ ସବୁ କଳୁଷ ଦୂର ହୋଇଯାଇ ସେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଅନୁଗତ ଭକ୍ତରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ରଜକୀକୁ ସମ୍ବୋଧନ କରିଣ କହିଲା,

ଧୋବା ଶୁଣିଣ ବିସ୍ମୟ ହୋଇଲା । କାହିଁ କେତେ ତପ କଲୁ ବୋଇଲା ।
ସ୍ତିରୀ ଜନ୍ମରେ ହୋଇଲୁ ତୁ ସାର । ତା'ଙ୍କୁ ଦେଖିଲୁ ତୁ ଯା ନେତ୍ର ଦ୍ୱାର ।
ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଅବଳା ସୁଲକ୍ଷଣୀ । ତୋର ପୁଣ୍ୟ କେହୁ ପାରିବ ଗଣି ।
କେଉଁ ଭଗତ ସ୍ତିରୀ ଜନ୍ମ ହୋଇ । ଶାପ ଦେଇଅଛି ଅବା ତୋତେ କେହି ।
ଧନ୍ୟ ଅକୁଳ କୁଳ ଶିରୋମଣି । ତୋତେ ଦ୍ରଶନ କଲି ମୁହିଁ ପୁଣି ।
ତାଙ୍କୁ ଦ୍ରଶନ କଲୁ ତୁହି ତେଣୁ । ମୋର ପାତେକ ଧ୍ୱଂସିଲଇଂ ତେଣୁ ।
ଏତେ ବୋଲିଣ ଧୋବା ପ୍ରେମ ହୋଇଁ । ପୂର୍ବେ ଭଗତ ଗଣ ସେ ଅଟଇ ।

ଧୋବା, ଧୋବଣୀ ତ ଉଦ୍ଧାର ହୋଇଗଲେ ବିଚରା କଟୁଆଳ ପଡ଼ିଗଲା ଅଡୁଆରେ । ସେ ଗୋସାଇଁ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରେମ ଓ ପରିହାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୀଳାକୁ ଦେଖିଲା ଏକ

ସାଧାରଣ ଲୋକ ପରି ଚର୍ମ ଆଖିରେ । ଏହା ହିଁ ଥିଲା ତାହାର ଦୋଷ । କଟୁଆଳ କଥା ରାଜାଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣି ଗୋସାଇଁଙ୍କର କ୍ରୋଧ ଜାତ ହେଲା । ସେ କହିଲେ, "ନୟନେ ଦେଖି ଯେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କହିଲା ଫୁଟିଯାଉ ବେନି ଲୋଚନ ।" ତାହା ହିଁ ହେଲା । କଟୁଆଳ ଅନ୍ଧହେବା ପରେ ତା'ର ସମସ୍ତ ପରିବାର ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ଗୁରୁଙ୍କ ଚରଣରେ ଶରଣ ନେଲେ । ଭୟରୁ ଭକ୍ତି । ସମସ୍ତେ ଏକ କଣ୍ଠରେ ସ୍ତୁତି କଲେ,

ନମୋ ଗୁରୁଦେବ ଭଗତ ବାନ୍ଧବ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅ ସର୍ବକଇଂ ।
ଦେଖି ମହିମା ସକଳେ ଚରଣେ ଲୋଟନ୍ତି
ନମୋ ଗୁରବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରସନ୍ନ ବଦନେ ଘେନସି ଆମ୍ଭର ଭଗତି ।

ତାହା ହିଁ ହେଲା । ଗୁରୁଙ୍କ କ୍ରୋଧ ଧୀରେ ଧୀରେ ଶାନ୍ତ ହୋଇଗଲା ।

ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଗୋସାଇଁ ନିଜ ଲୀଳାର ଯେଉଁ ଦାର୍ଶନିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଲେ, ତାହା ହିଁ ଥିଲା ସେ ଯୁଗରେ ଗୁରୁବାଦର ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା । 'ଗୁରୁ ବ୍ରହ୍ମା ଗୁରୁ ବିଷ୍ଣୁ ଗୁରୁ ସାକ୍ଷାତ୍ ମହେଶ୍ୱର' ସଦୃଶ ଆପ୍ତ ବାକ୍ୟ ତ ଶୁଣା ଯାଇଥିଲା, ଅଥଚ ଯଶୋବନ୍ତ କହିଲେ ଗୁରୁ ହେଉଛନ୍ତି ସାକ୍ଷାତ ଅଗ୍ନି । ଭାଗବତରେ ଅଛି, 'ଅଗ୍ନି ଯେସନେ ସର୍ବ ଖାଇ । ବିଚାରେ ଗୁଣ ଦୋଷ ନାହିଁ ।' ଯଶୋବନ୍ତ ବି କହିଲେ,

ଆହୋ ମଲ୍ଲିକ, ଅଗ୍ନି ସ୍ୱରୂପେ ଗ୍ରାସ କରେ
ଅଗ୍ନି କଣିକା ଝାଟିବାକୁ ସମର୍ଥ ଅଛିଟି ଟୈଲୋକ୍ୟ ଭିତରେ ।
ଅଗ୍ନି ସ୍ୱରୂପ ଆମ୍ଭେ ଥାଇଂଟି ରାଜନ ସକଳ ଭୁଞ୍ଜି ଭସ୍ମ କରୁ
ଚାଣ୍ଡାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭିନ୍ନାଭିନ୍ନ ନାହିଁ ଭାବକୁ ବଶ ଆମ୍ଭେ ଗୁରୁ ।
ଭୁଞ୍ଜନ୍ତି, ଉଛିଷ୍ଟ ଧାନ ଛଡ଼ାଇ
ଆମ୍ଭ ଛାର କିଏ ଆମ୍ଭ ଗୁରୁ ପୁଣ ଭାବକୁ ନିରବଧି ବାଇ ।
ଅଭାବେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଜନ ହସ୍ତେ ପୁଣ ନ ଭକ୍ଷୁ ଆମ୍ଭର ପ୍ରମାଣ
ଭାବ ଦେଖିଲେ ଚାଣ୍ଡାଳଙ୍କ ଉଚିଷ୍ଟ ଛଡ଼ାଇ ଖାଇବୁ ରାଜନ ।
ପିତା ସେ, ଯାହା କରି ଥାଇ ଭିଆଣ,
ପୁତ୍ର କୁଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଚାର କରିଣ କରଇ ସେ ବିଧି ବେଭାର ।

ଗୁରୁ ହେଲେ ଅଗ୍ନି । ସକଳ ଭୁଞ୍ଜି ଭସ୍ମ କରିବା ହେଲା ତାଙ୍କର ଧର୍ମ । ତା'ଙ୍କ ନିକଟରେ ଚାଣ୍ଡାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନାହିଁ ।

ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୁରୁ ବିଚାର କରେ ଭାବ ଓ ଅଭାବର । ଭାବବିନୋଦିଆ ହରିଙ୍କ ପରି ସେ ଭାବର ଦାସ । ଜାତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବ୍ରାହ୍ମଣ ନିକଟରେ ଭାବର ଅଭାବ ଦେଖିଲେ ଗୁରୁ ସେଠାରୁ ଦୂରେଇ ଯାଆନ୍ତି । ଅଥଚ ଜନ୍ମରେ ଚାଣ୍ଡାଳ ହେଲେବି ତା'ର ବଶ ହୋଇଥା'ନ୍ତି ଗୁରୁ ଓ ଭଗବାନ୍ । ବୈଷ୍ଣବ ଓ ସନ୍ଥମାନଙ୍କଠାରେ ଏହା ହିଁ ଥିଲା ଆଦର୍ଶ । ସେମାନଙ୍କ ଭଗବାନ୍ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ସେହିପରି ଭାବର ଦାସ । 'ଭାବକୁ ନିକଟ ଅଭାବକୁ ଦୂର ।' ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଗୀତାରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କୁ କହିଥିଲେ-

ଯଦ୍ ଯଦାଚରିତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସ୍ତଉଦେବେତରୋ ଜନାଃ,
ସ ଦତ୍ ପ୍ରମାଣଂ କୁରୁତେ ଲୋକ ସ୍ତଦନୁବର୍ତ୍ତତେ ।।

ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଲୋକମାନେ ସମାଜରେ ଯେଉଁ ଆଚରଣ କରନ୍ତି, ସାଧାରଣ ଲୋକେ ତାହା ହିଁ କରିଥାନ୍ତି । ବିଶିଷ୍ଟ ଲୋକମାନେ ଯାହା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି, ଇତର ସାଧାରଣ ତାହାର ଅନୁବର୍ତ୍ତନ କରନ୍ତି । ସେହିପରି ତୁମ ବାପା ଯେଉଁ ସମ୍ପଦ ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ତୁମେ ତାହା ଭୋଗ କରି ସୁଖରେ ଅଛ । ପୁଣି ତୁମ ପିତା ନୃପତି ଷଣ୍ଢ ଥିବାରୁ ତୁମେ ମଧ୍ୟ ଷଣ୍ଢ ନାମ ପାଇଛ । ଏହା ହେଉଛି ଯୁଗର ରୀତି ବା ବଂଶାନୁ ଚେରେଷ୍ଟା । ସେହିପରି ଆମ ପିତା ଅର୍ଥାତ୍ ଜଗନ୍ନାଥ ବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯେଉଁ ପଥ ଦେଖାଇ ଯାଇଥିଲେ, ସେହି ପଥର ଆମେ ପଥିକ ।

ପିତା ସେ, ଯାହା କରି ଥାଇ ଭିଆଣ
ପୁତ୍ର କୁଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଚାର କରିଣ କରଇ ସେ ବିଧି ବେଭାର ।

ଜଗନ୍ନାଥ ପତିତପାବନ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ମୁଁ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟ ଅର୍ଥାତ୍ ପତିତ ଉଦ୍ଧାରଣ ହିଁ କରିଛି । ଧୋବଣୀଠାରୁ ପିଠା ଖାଇବା ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର, କେବଳ ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ।

ଆହୋ ମଲ୍ଲିକ, ଏବେ ବିଚାର ତୋ' ମନକୁ
ଆମ୍ଭ କୁଳା ଶ୍ରେଣୀ ଏମନ୍ତ ବିଚାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଦେଲି ପିଠାକୁ ।

ସେହି କଥାକୁ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ କରି କହିଲେ -

ଆମ୍ଭ ପିତାମାତା ଆମ୍ଭ ଇଷ୍ଟଦାତା ଗୁରୁଦେବ ସିନା ପ୍ରମାଣ
ସେ ଯାହା ବିଧି ବିଧାନ କରିଛନ୍ତି ଆମ୍ଭେ କରିଛୁ ସେହିମାନ
ଆହୋ ମଲ୍ଲିକ, ତୋ ଆଗେ ବୁଝାଇଁ କହିଲୁ
ଶୁଣି ଷଣ୍ଢ ରାଜା ଅର୍ଥରେ ବୁଝିଲା ଏବେ ଗୁରୁଜ୍ଞାନ ପାଇଲୁ ।

କୁଜଙ୍ଗ ରହଣି କାଳରେ ଗୁରୁବାଦର ଆଉ ଏକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ମିଳେ କୁଜଙ୍ଗର ରାଣୀମାନଙ୍କଠାରୁ । କୁହାଯାଇଛି, ଗୁରୁ ଓ ଗୋବିନ୍ଦ ଏକାଠି ଥିଲେ ପ୍ରଥମେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରାଯାଏ । ସେହିପରି ରାଣୀମାନେ ସ୍ୱାମୀ ଓ ଗୁରୁଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଅଧିକ ମାନ୍ୟତା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ପୁଣି ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସ୍ୱାମୀଙ୍କି ନୟନେ ନ ଚାହିଁ ନିର୍ଭୟ ଚିତ୍ତରେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ମନ ପ୍ରାଣ ଦେଇ ସେବା କଲେ । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଏହି ସମୟର ଦୃଶ୍ୟକୁ ନିମ୍ନଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ।

ହସ୍ତେ ସୁନା ଝରି ଖଣ୍ଡୁଆ ଦୋସଡ଼ି ଅଳପ ବୟସ ସୁନ୍ଦର
ରାଣୀମାନଙ୍କ ଚରଣ ସେବା ଦେଖି ମୃଦୁ ମୃଦୁ ହାସ ମଧୁର
ଦେଖି ତରୁଣୀ, ସ୍ୱାମୀଙ୍କି ନ ଚାହିଁ ନୟନେ
ସକଳ ନାରୀ ଭକ୍ତରେ ଭୋଳ ହୋଇ ନିର୍ଭଏ ସେବା ମୋ' ଚରଣେ ।

ରାଣୀମାନଙ୍କର ନିଷ୍ଠା ଦେଖି ରାଜା ଶତମୁଖରେ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ସତ, ଅଥଚ ଯେତେବେଳେ ରାଣୀମାନେ ଗୁରୁଙ୍କ ସହ ନାବକେଳି କରିବାକୁ ଅନ୍ତଃପୁର ଛାଡ଼ି ବାହାରିଲେ, ସେତେବେଳେ ରାଜା ରାଣୀମାନଙ୍କର ଏହି ବ୍ୟବହାରକୁ ଅନ୍ତରର ସହ ଅନୁମୋଦନ କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ସେ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ କରି ଆକଟ କରିଥିଲେ । ଏହା ହେଉଛି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାସଲୀଳା ବେଳର କଥା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁରଲୀ ଧ୍ୱନି ଶୁଣି ଯେତେବେଳେ ଗୋପୀମାନେ ଘର ଦ୍ୱାର, ପତି ସୁତ ତ୍ୟାଗ କରି ଗୁରୁଜନଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ଅର୍ଦ୍ଧ ରାତ୍ରିରେ ନିର୍ଜନ ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହେବା ପାଇଁ ନିର୍ଗତ ହେଲେ, ସେତେବେଳେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଥିଲେ -

ଶୁଣ ଗୋ ବ୍ରଜବଧୂ ଜନେ ! ତୁମ୍ଭେ ଅଇଲ କିପାଁ ବନେ
ଗୋପର କହ ଭଲ କଥା । ମୋ ନନ୍ଦ ଯଶୋଦା ବାରତା
ଗୋପେକି ଆପଦ ପଡ଼ିଲା ? ମୋତେ ତ ସନ୍ଦେହ ଲାଗିଲା ।

+ \+ \+

ସ୍ୱଭାବେ ସ୍ତିରୀ ଜନ୍ମ ହୋଇ । ବନେ ତୁମ୍ଭର ଭୟ ନାହିଁ ।
ନିଶ୍ଚେ ହୋଇବ ଆଜ ନାଶ । ମରଣ କଲଟି ବିଶ୍ୱାସ ।
ଯାଅ ନ ଥାଅ ବନ ଘୋରେ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଲୋଡୁଥିବେ ଘରେ ।, ('ଭାଗବତ')

କୁଜଙ୍ଗର ଷଣ୍ଢ ରାଜା ମଧ୍ୟ କହିଲେ,

କିପାଁ ସୁନ୍ଦରୀ ତୁମ୍ଭେ ଅଇଲ ଏଥ
ନାବ ତୁଠେ ଜନ ଅଛନ୍ତି ବହୁତ ଯେ ।
ଲାଜ ସଙ୍କୋଚ ସର୍ବ ରଖିଲ ଦୂର
ନୁହଇ ରାଣୀ କୁଳବଧୂ ବିଚାର ଯେ ।
ଶୁଣିଲେ ଶତ୍ରୁମାନେ ହସିବେ ପୁଣ
ବୋଲିବେ ଷଣ୍ଢ କଲେ ଅତି ଅକର୍ମ ଯେ ।
ସ୍ତିରୀ ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗେ ବାରଣ ନାହିଁ
ରାଣୀ ସଙ୍ଗରେ ନାମ ଖେଳରେ ବାଇ ।
ଗୁରୁ ସିନା ଆମ୍ଭର ଇଷ୍ଟ ଠାକୁର
ତାହାଙ୍କୁ ସେବା କର ଭିତର ପୁର ଯେ ।
ତହିଁକି ଲାଜ ଭୟ ନାହିଁ ଆମ୍ଭର
ନାବ ଖେଳରେ ଛନ୍ତି ଜନ ଗହଳ ଯେ ।

ଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଆକଟ କରି କହିଲେ -

ଆମ୍ଭେ ବିଦେଶୀ ଅଟୁ ଭିକାରୀ ପୁଣ
ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ କି ଆମ୍ଭ ଖେଳେ ଭାର୍ଯନ ଗୋ
ତୁମ୍ଭେ ରାଜକୁମାରୀ ରାଜାଧିରାଜ
ଆମ୍ଭ ସଙ୍ଗକୁ ତୁମ୍ଭେ ଛାଡ଼ିଲ ଲାଜ ଯେ
ନୁହଁ ତୁମ୍ଭର ଏ ବିଧି ବେଭାର
ଆମ୍ଭ ଲାଗି ସହୁଛ କେତେ ଧିକାର ଗୋ ।

ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସଦୃଶ ରାଣୀମାନେ ଗୁରୁ ଭକ୍ତରେ ଏତେ ବିହ୍ୱଳ ଥିଲେ ଯେ, ସମାଜର ମାୟା, ହିଂସା, କପଟ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନ ଥିଲା ।

ସେମାନେ ସାମାଜିକ ବାଧା ବିଘ୍ନର ବହୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ନିଷ୍କପଟ ହୃଦୟରେ ଗୁରୁଙ୍କ ପଦ ସେବାରେ ମନ ପ୍ରାଣ ଢ଼ାଳି ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ରାଜାଙ୍କୁ ଧିକ୍କାର କରି ନିର୍ଭୟରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ,

ରାଜା ଏମନ୍ତ ଯେଣୁ କହିଲେ ବାଣୀ
ଶୁଣି ଅବଳା ହୃଦ ହେଉଛି ହାଣି ସେ ।
କମ୍ପଇ କ୍ରୋଧଭରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଚାହିଁ,
ବୋଇଲା ତୁମ୍ଭେ ସ୍ୱାମୀ ହେଲ କି ବାଇ ଯେ ।
ଅଜ୍ଞାନ ପଣେ କହୁଅଛ ବଚନ
ଜାଣିଲି ନାହିଁ ତୁମ୍ଭ ବିବେକ ପଣ ଯେ ।
ସାକ୍ଷାତେ ଗୁରୁବ୍ରହ୍ମ ନାବେ ଅଛନ୍ତି
ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରାୟେ ତା'ଙ୍କୁ ମଣିଅଛ କି ହେ ।
କୁଣ୍ଠିତେ କହୁଅଛ କୁଜ୍ଞାନ ମାନ
ଲଜ୍ଜା ଛାଡ଼ିଲ ବହୁ ଦୁଃଷଣ ଆମ୍ଭ ।
ପର ଅପର ଯେବେ କଲ ବାରଣ
ଗୁରୁଙ୍କ ସେବା ତୁମ୍ଭ ନିଷ୍ଫଳ ପୁଣ ହେ ।
ଆମ୍ଭେ ଅଇଲୁ ଗୁରୁ ସଙ୍ଗେ ଗୋଡ଼ାଇଁ
ଏଥକୁ ନିନ୍ଦା ଯେବେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ହୋଇ ଯେ ।
କପଟ ଭକ୍ତି ବୋଲି ତୁମ୍ଭମାନଙ୍କୁ
ମାୟା ହିଂସା କପଟ କହ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ଯେ ।
ଆମ୍ଭର ସର୍ବ ପଛେ ତେଜ୍ୟା ହୋଇଲା
ଗୁରୁ ସେବାକୁ ଆମ୍ଭ ଚିତ୍ତ ବଳିଲା ଯେ ।

ରାଣୀମାନଙ୍କ ଭକ୍ତିର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାପାଇଁ କବି ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଆଉ ଏକ ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଗୁରୁ କୁଜଙ୍ଗ ରାଜାଙ୍କ ଗର୍ବ ଗଞ୍ଜନ ପାଇଁ ନାବ କେଳିର ରସଭଙ୍ଗ କରି ସମୁଦ୍ରରେ ନାବ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଯିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ତାହା ହିଁ ହେଲା । ରାଜା ଓ ରାଣୀ ଶଙ୍କିତ ହୋଇ ଗୁରୁଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ,

ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଗୁରୁଙ୍କ ଜୀବନ ପାଇଁ, ଗୁରୁଙ୍କ ମହିମାରେ ହାନି ନ ଦେଖିବା ପାଇଁ ।

ଆମ୍ଭ ଜୀବନ ପଛେ ଏଠାରେ ଯାଉ
ଗୁରୁ କେମନ୍ତେ ଏଥୁ ଉଦ୍ଧାର ହେଉ ହେ ।
ତୁମ୍ଭ ମହିମା ତୁମ୍ଭେ ରଖ ନ ରଖ
ତୁମ୍ଭେ ଥାଆନ୍ତେ ଆମ୍ଭେ ହେଲୁ ନିରେଖ ହେ ।
ସଂସାରେ ନିନ୍ଦା ହେବ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପୁଣ
ଅନେକ ସ୍ତୁତି କଲେ ରାଣୀ ରାଜନ ହେ ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ରାଣୀ ବିଦ୍ୟୁଲତା ମଧ୍ୟ ପୁତ୍ରର ମୃତ୍ୟୁ ଅପେକ୍ଷା ଗୁରୁଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଚିନ୍ତିତା ହୋଇ ଗୁରୁଙ୍କ ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥିଲେ ।

ପୁଣି ବୋଲଇ ନୃପବାମା । ହେ ଗୁରୁ ଦୋଷ କର କ୍ଷମା
ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନେ ସ୍ତୁତି କର । ତୋତେ ରଖନ୍ତୁ ଚକ୍ରଧର
ହେ ଗୁରୁଦେବ କୃପାକର । ମନ ମୋ ହେଉଛି ଅସ୍ଥିର
ପୁତ୍ର ମରଣେ ମୋର ଭୀତି । ହୃଦରେ ନାହିଁ ଯଦୁପତି
ପ୍ରତାପ ଦେବ ମହାରାଣ । ତୋ' ଭକ୍ତେ ନ ଦେଉ କଷଣ ।

ଭକ୍ତ ଯେତେବେଳେ ବିପଦରେ ପଡ଼େ, ସେତେବେଳେ ସେ ନିଜ ଜୀବନ ଅପେକ୍ଷା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ମହିମାକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରେ । ନିଜ ଜୀବନ ରକ୍ଷା ପାଇଁ ତା'ର ବ୍ୟାକୁଳତା ଅପେକ୍ଷା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ମହିମାରେ ଆଞ୍ଚ ନ ଲାଗିବା ପାଇଁ ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରେ । ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟାଚାରିତ ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କ କଣ୍ଠରୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଭାବନା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ରାମ ଦାସଙ୍କ **ଦାର୍ଢ୍ୟତା ଭକ୍ତି** ଗ୍ରନ୍ଥରେ ।

ଏଥକୁ ହୃଦରେ ବିଚାର । ମୋର ମରଣେ ନାହିଁ ଡ଼ର ।
ସଂସାର ମଧ୍ୟେ ମହାବାହୁ । ମହିମା ରବି ଅସ୍ତ ନୋହୁ ।
ଲୋକେ ବୋଲିବେ କୃଷ୍ଣ ଦାସ । କୃଷ୍ଣ ଚରଣେ କଲା ଆଶ ।
ତା'ର ବିନାଶ କାଳେ ହରି । ପାରିଲେ ନାହିଁ ରକ୍ଷା କରି ।
ଆଉ କିପାଇଁ ଏ ସଂସାରେ । ଭଜିବେ ଶ୍ରୀହରି ପୟରେ ।

ଏହି ଭାବନାର ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଶୁଣିବାକୁ ମିଳେ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କ "ମୋ ଜୀବନ ପଛେ ନର୍କେ ପଡ଼ିଥାଉ ଜଗତ ଉଦ୍ଧାର ହେଉ ।" କିନ୍ତୁ, ଏତେବେଳକୁ ସମୟ ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ଭାବେ ଆଉ ଧର୍ମର ଅସପତ୍ନ ରାଜତ୍ୱ ନ ଥିଲା । ସନ୍ଥମାନେ ଗୁରୁ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ଠାରେ ଭକ୍ତିର ନିବିଡ଼ତା ପ୍ରଦର୍ଶନ ନ କରି ସମାଜ-ମୁଖୀ ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ଭାରତର ଚିନ୍ତାଜଗତରେ ହୋଇଥିବା ଏହି ନବୋତ୍ଥାନ ବା ନବଜାଗରଣ ରାମମୋହନରାୟ, ରାମକୃଷ୍ଣ,ବିବେକାନନ୍ଦ, ବାଳ ଗଙ୍ଗାଧର ତିଳକ ଓ ଦୟାନନ୍ଦ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ପରି ବିଦ୍ୱାନ ତଥା ସାଧକମାନଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କଲାପରି ଓଡ଼ିଶାର ମହିମା ଧର୍ମର ପ୍ରଚାରକ ଗ୍ରାମ୍ୟ କବି ଅନ୍ଧ ଭୀମ ଭୋଇଙ୍କୁ ଦିବ୍ୟଦ୍ରଷ୍ଟାରେ ପରିଣତ କରିଥିଲା ।

କୁଜଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ବହୁ ଲୀଳା ସଂପାଦନ କଲାପରେ ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତ ନିଜ ଜୀବନର ଗୁରୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଲାଳାୟିତ ହେଲେ । ସେହି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ କେବଳ ଜଗତ ଗୁରୁ ଜଗନ୍ନାଥ ନ ଥିଲେ, ସେଠାରେ ଥିଲେ ଗଜପତି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର, ମହାପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଓ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସହଚରବୃନ୍ଦ । ଏହା ହିଁ ଥିଲା ମହିମା ପ୍ରଦର୍ଶନର ପ୍ରକୃତ କ୍ଷେତ୍ର । ଅଥଚ କବି ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଲୀଳାକୁ ଯେଉଁ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ, ଇତିହାସ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପରୀକ୍ଷା କଲେ, ସେଥିରେ ବହୁ ସନ୍ଦେହ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ପୁରୀ ପ୍ରବେଶ ଦ୍ୱାର ଅଠରନଳାରେ ସେତେବେଳେ ଘାଟିଆମାନଙ୍କର ପ୍ରାଦୁର୍ଭାବ ଥିଲା । ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରୁ ସେମାନେ ମନ ଇଚ୍ଛା ଶୁଳ୍କ ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଉପରେ ଗଜପତିଙ୍କର କୌଣସି ଅଧିକାର ନ ଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ବେଳକୁ ଏହିପରି ଅରାଜକତାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଥିଲେ ।

ଘାଟ ଦୁଆରେ ପ୍ରବେଶିଲୁ । ଘାଟିଆଙ୍କୁ ତହିଂ ଭେଟିଲୁ ।
ଅଙ୍କି ପକାଇ ପଥ ବନ୍ଦ । କରିଛି ଘାଟିଆ ଯେ ଛନ୍ଦ ।
ଅନେକ ଯାତ୍ରାକାଳିମାନେ । ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଣ ଏକ ଯାନେ ।
ବିକଳ ହେଉଛନ୍ତି ଜନ । ଡାକନ୍ତି ରଖ ଭଗବାନ ।
ତାଙ୍କ ବିକଳ ଶୁଣି ମୁହିଁ । ସନ୍ତୋଷ ବଚନ କହଇ ।
ଅଙ୍କି ଫିଟାଇ ଦିଅ ଭାଇ । ଆମ୍ଭେ ପଥ ଯିବୁ ଚଳାଇ ।

ଲୋକଙ୍କ ଦୁଃଖରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ମାନବ-ପ୍ରେମୀ ଯଶୋବନ୍ତ ପ୍ରଥମେ ବହୁ ବିନୟ ବଚନ କହି ଘାଟିଆକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଘାଟିଆ ସେ ସବୁ ନ ଶୁଣି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଜଣେ ସାଧାରଣ ଲୋକ ଭାବି ନିଜ ଲୋକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବହୁ ଭର୍ତ୍ସନା କଲା । ବେତ ପ୍ରହାରରେ ପିଠି ଫଟାଇଦେଲା । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ କ୍ରୋଧରେ ଘାଟିଆର ଲୋକମାନେ ବାତୁଳ ହୋଇଗଲେ । ଘାଟିଆ ମଧ୍ୟ ଦଣ୍ଡିତ ହେଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମୁହଁରୁ କଥା ବାହାରିବା କ୍ଷଣି ଘାଟିଆ ଲୋକଙ୍କ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖି ପୁରୀ ନଗ୍ରରେ ଚହଳ ପଡ଼ିଗଲା । ଲୋକେ କିନ୍ତୁ ବହୁତ ଖୁସି ହେଲେ ।

ମୋର ମହିମା ଘାଟେ ଦେଖି । ସକଳେ ହୋଇଲେ ଯେ ସୁଖୀ ।
ଅଙ୍କିଫେଡ଼ି ପଥ ଛାଡ଼ିଲେ । ସକଳେ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଗଲେ ।
ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ଅପାର । ଗୁରୁ ଚରଣେ ନମସ୍କାର ।
ଧନ୍ୟ ଯଶୋବନ୍ତ ବୋଲନ୍ତି । ସ୍ତିରୀଏ ହୁଳହୁଳି ଦ୍ୟନ୍ତି ।
ଜନ ଗହଳେ ମୁଖ ଗୋଳ । କି ଜାଣି ସମୁଦ୍ର ଉଲ୍ଲୋଳ ।

ବଡ଼ ଦାଣ୍ଡରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଯାଉଥିବା ବେଳେ ରାଜାଙ୍କ ଡଗରମାନେ ତା'ଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ରାଜାଙ୍କ ହକରା କଥା ତା'ଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବାପାଇଁ ଗଜପତି ରାଜନବର ଛାଡ଼ି ନରେନ୍ଦ୍ର ପୁଷ୍କରିଣୀ କୂଳରେ ଥିବା କଦମ୍ବ ତରୁତଳେ ପାତ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଡଗରା ଦ୍ୱାରା ହକରାର ଜବାବରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ କହିଲେ,

ରାଜା ଆମ୍ଭର ଚିହ୍ନା ନାହିଁ । ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କିପାଁ ସେ ଲୋଡ଼ଇ ।
ଆମ୍ଭେ ତ ନୋହୁଁ ତା' କୋଯର । ତା' ରାଜ୍ୟେ ଗୃହ ନୋହେ ମୋର ।
ମୁଁ ରାଜା ଗଣ୍ଡି ଖାଇନାହିଁ । ମୁଁ ତା'ର ସେବକ ନୁହଇ ।
ଦୋଷ କରିନାହିଁ ତାହାର । କିପାଁ ଲୋଡୁଛି ନୃପବର ।
ଏମନ୍ତେ ନାନାମତେ କହି । ନାସ୍ତି କଲେ ଆସିବା ପାଇଁ ।

ଏ ସବୁ ଉକ୍ତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମୁଖ ନିସୃତ ବାଣୀ ହେଲେ ବି 'ତା ରାଜ୍ୟେ ଗୃହ ନୋହେ ମୋର' କଥାଟି ଅଡୁଆ ଲାଗେ । ଭକ୍ତଙ୍କ ପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥ ହିଁ ଏକମାତ୍ର ରାଜା । ପ୍ରତାପରୁଦ୍ର କେବଳ ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର ।

ଏହିପରି ଉତ୍ତର ଥିଲା ଦୀନକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କୁ । ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ଏପରି ଉତ୍ତର, ଓ ଗଜପତିଙ୍କ ପ୍ରତି ଅବଜ୍ଞା **ଚୈତନ୍ୟ ଚରିତାମୃତରୁ** ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ସମସ୍ତ ଚରିତ-ସାହିତ୍ୟକୁ ପରିବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ହେଁ, ଏ ସବୁ ଭାକ୍ତିକ ପରଂପରା ଥିଲା, ଇତିହାସ ନ ଥିଲା । କୁହାଯାଇଛି, ଭକ୍ତମାନଙ୍କର ମୁଖରେ ବ୍ରହ୍ମା, ମସ୍ତକ ଦେଶରେ ବିଷ୍ଣୁ, ନାଭିଦେଶରେ ଶିବ ଓ ପାଦରେ ଗନ୍ଧର୍ବ କିନ୍ନର ଆଦି ବିରାଜମାନ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଗଜପତିଙ୍କ ଆଦେଶକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବା ଭକ୍ତଙ୍କ ପକ୍ଷେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଥିଲା । ଦୂତଠାରୁ ରାଜାଙ୍କ ବିନୟ ବଚନ ଶୁଣି ଯଶୋବନ୍ତ ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ ଗଜପତିଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ଦେବାପାଇଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କଠାରୁ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଦିବ୍ୟ ପୁଷ୍ପହାରର ଆୟୋଜନ କରିଥିଲେ ।

ସେହି ପରି ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କର ଚାରି ରାଣୀ ଥିବା, ସେଥିରେ ପୁଣି ବିଦ୍ୟୁଲ୍ଲତା ପାଟରାଣୀଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କାହାରି ପୁତ୍ର ନ ଥିବା ପ୍ରଭୃତି ଉକ୍ତି କେତେଦୂର ସତ୍ୟ କହି ହୁଏ ନାହିଁ । ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତ ପାଟରାଣୀଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନୁଯାୟୀ ତା'ଙ୍କୁ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ଗୁପ୍ତରେ ସାକ୍ଷାତ ଦେବା ଗୁରୁଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ରାଜା ଓ ରାଣୀଙ୍କ ଆଚାର ବ୍ୟବହାରକୁ ଯେ ନ୍ୟୁନ କରିଦେଉଥିଲା, ଏ କଥା ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ହୁଏତ ଚିନ୍ତା କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । କୁଜଙ୍ଗରେ ରାଣୀମାନେ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଉପେକ୍ଷା କରି ନିର୍ଭୟରେ ଗୁରୁଙ୍କ ପଦସେବା କରିବାରେ ହୁଏତ ବିଶେଷ ଦୋଷ ନ ଥିଲା, ଅଥଚ ପୁରୀ ଗଜପତିଙ୍କ ରାଣୀମାନେ ତହିଁରୁ ବଳିଗଲେ । ସେମାନେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ ଗୁପ୍ତରେ । ରାଜାଙ୍କ ଅଗୋଚରରେ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ବହୁ ଘଟଣା ଘଟିଗଲା । ରାଜକୁମାରକୁ ଅଜଗର ଗିଳିଲା, ପାଟରାଣୀ ଗୁରୁଙ୍କ ପାଦ ସେବା କଲେ, ଜଣେ ଦାସୀ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କେହି ଜାଣିଲେ ନାହିଁ, ପୁଣି ରାଣୀ ଏ ସବୁ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ଲୁଚାଇ କରି କଲେ ଏବଂ ଗୁରୁ ସବୁରେ ସହଯୋଗ କଲେ, ପ୍ରଭୃତି କଥା ଦେଖିଲେ ମନେ ହୁଏ ସତେ ଯେପରି ସେତେବେଳେ ରାଜାଙ୍କ ଅନ୍ତଃପୁରରେ କୌଣସି ବିଧିବ୍ୟବସ୍ଥା ନ ଥିଲା । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଇତିହାସ ପ୍ରତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିମୁଖ ଥିବାରୁ ଏ ସବୁ ଯେ ତା'ଙ୍କ ମନଗଢ଼ା କଥା ଏବଂ ଯଶୋବନ୍ତ ଗୋସାଇଁଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ଏହିପରି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୁଏ । ଏ କଥାରେ ପୁତ୍ର ମରଣର ଦୁଃଖଠାରୁ ଗୁରୁଙ୍କ ପଦସେବାର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ଦେଖାଇବା ହେଲା ଲେଖକଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ପୂରୀ ଲୀଳାରେ କେବଳ ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ କଥା ନୁହେଁ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ବିବରଣୀରେ କେତେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ବୟସରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଠାରୁ ବଡ଼ । ତା'ଙ୍କ ପରେ ଯଥାକ୍ରମେ ବଳରାମ ଦାସ, ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଅଚ୍ୟୁତ ।

ପଞ୍ଚ ଆତ୍ମାଙ୍କ ନାମ ଶୁଣ । ଏକେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସେଣ ।
ଦ୍ୱିତୀୟେ ବଳରାମ କହି । ତୃତୀୟେ ଅନନ୍ତ ଯେ ହୋଇ ।
ଚତୁର୍ଥେ ଯଶୋବନ୍ତ କହି । ପଞ୍ଚମେ ଅଚ୍ୟୁତ ବୋଲାଇ ।

ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ପରିଚୟ ଦେବାପାଇଁ ଜଣ ଜଣ କରି ଡାକିଲେ, ସେତେବେଳେ ଏହି କ୍ରମ ରହି ନ ଥିଲା । ତେବେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ହିଁ ପ୍ରଥମେ ଆସିଥିଲେ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ନିଜର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଲେ, ତାହାର ସାର ମର୍ମ ହେଲା-ସେ ଦ୍ୱାପରରେ ଥିଲେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଖା ସୁଦାମ । କଳିରେ ହେଲେ ଚୈତନ୍ୟ ସଖା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ । ଶ୍ରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜନ୍ମ ଓ ଜାତିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ । ଅଜ୍ଞାନରେ କିଛି କାଳ ରହିବା ପରେ ଦେବକୀ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ କୃପାରୁ ସେ ଭାଗବତ ଲେଖକ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କଲେ ।

କୃପା କଲେ ଦେବକୀ ଶିଷ୍ୟ । ମୋତେ ଯେ ବୟସ ଦ୍ୱାଦଶ ।
ବୋଇଲେ ଶୁଣ ମୋ ନନ୍ଦନ । ବାରସ୍କନ୍ଦ କର ଲେଖନ ।
ଶ୍ରୀ ଭାଗବତ ତୋଳା (ଲୀଳା ?) ରସା ବାରସ୍କନ୍ଦେ କର ପ୍ରକାଶ ।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଧାମ କ୍ଷେତ୍ର ହେଲା - ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ତା'ପରେ ଡକା ହେଲା ବଳରାମ ଦାସଙ୍କୁ । ସେ ନିଜର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ, ସେଥିରେ ସେ ଦ୍ୱାପରରେ ସୁବଳ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । କଳିରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ହେଲା ତାଙ୍କ ଜନ୍ମ ସ୍ଥାନ । ଜାତିରେ ସେ ହେଲେ ଶୂଦ୍ର । ଭଗବାନ୍ ତା'ଙ୍କର ଅଜ୍ଞାନତା ଦୂର କରି ତା'ଙ୍କୁ ରାମାୟଣ ଲେଖକ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଦେଲେ ।

ବୋଇଲେ ଶୁଣ ବଳରାମ । ଲେଖ ପୁରାଣ ରାମାୟଣ ।
+ + +
ବେଦାନ୍ତ ଯନ୍ତ୍ର ମନ୍ତ୍ର ଆଦି । ସକଳ କହ ତୁହି ଭେଦି ।
ଏମନ୍ତ ଆଜ୍ଞା ହେଲା ମୋତେ । ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲି ବେଦାନ୍ତେ ।

ବଳରାମଙ୍କ ପରେ ଯଶୋବନ୍ତ ସଭାରେ ପ୍ରବେଶକରି ନିଜର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ ସେଥିରୁ ସେ କ୍ଷତ୍ରୀୟ । ଦ୍ୱାପରରେ ସୁବାହୁ, କଳିରେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସଖା ଭାବେ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ରେ ଏକ କ୍ଷତ୍ରୀୟ ପରିବାରରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିବା କଥା କୁହାଯାଇଛି । ଧାନ ଚୋରି କଲାବେଳେ ଜଗତ ସୋଦର ଭଗବାନ୍ ତା'ଙ୍କୁ ପଞ୍ଚାତ୍ମକ ମଂତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ଜଣାଯାଏ । ତା'ଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ଧାମ ହେଲା ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭଜନ, ମହାଶୂନ୍ୟ ଭଜନ ଓ ନିରାକାର ଧ୍ୟାନ କରି ସେ ଭକ୍ତ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ଦାରୁବ୍ରହ୍ମ ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ସେ ଅଭେଦଭାବେ ଜଡ଼ିତ ଥିଲେ । ନିଜେ ପରିଚୟ ଦେଲାବେଳେ ସେ ନିଜ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜିର କୌଣସି ସୂଚନା ଦେଲେ ନାହିଁ ।

ଏହା ପରେ ସଭାରେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆହ୍ୱାନ କ୍ରମେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ । ଦ୍ୱାପରରେ ଅଚ୍ୟୁତ ଥିଲେ ଶ୍ରୀବତ୍ସ । କଳିଯୁଗରେ ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ନଦୀକୂଳସ୍ଥିତ ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱରାମ ପାଟଣା ତା'ଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ । ସେ କରଣ କୁଳରେ ଜନ୍ମ ଗ୍ରହଣ କରଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ଧାନ କାଟିବାବେଳେ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ପାଇବାପରି ଅଚ୍ୟୁତ ସୁଆଙ୍ଗ ପାଟରେ ବେଣା କାଟି ବେଣା ବୋଝ ମୁଣ୍ଡରେ ଧରି ଆସୁଥିବାବେଳେ ଅତି ବିକଳରେ ଭଗବାନ୍ଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବାରୁ ମଥାରୁ ବେଣା ବୋଝ ତଳେ ପଡ଼ିଗଲା ଏବଂ ଭଗବାନ ଦର୍ଶନ ଦାନ କରି ମହାମଂତ୍ର ଦୀକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେହିଦିନୁ ଅଚ୍ୟୁତ ବରଦସୁତ ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇ ନେମାଳ ଗ୍ରାମରେ ଆଶ୍ରମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ତା'ଙ୍କର ଆରାଧ୍ୟ ହେଲେ ରାଧାକୃଷ୍ଣ । ବୃନ୍ଦାବନ ତା'ଙ୍କର ଧାମ । ରାଧା-କୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପକୁ ସେ ନିରାଲମ୍ବେ ଲୟ କରୁଥିଲେ ହେଁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ବ୍ରତ ଥିଲା । ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଏତେ କଥା କୁହାଯାଇଥିଲେ ବି ତା'ଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ସଂପର୍କରେ କୌଣସି ସୂଚନା ଏଥିରୁ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ଶେଷରେ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ସଭାରେ ପ୍ରବେଶକରି ନିଜ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେ ଦ୍ୱାପରରେ ଥିଲେ ଦାମ-ଗୋପାଳ । କଳିଯୁଗରେ ପ୍ରାଚୀକୂଳବର୍ତ୍ତୀ କୋଠଦେଶ ଅନ୍ତର୍ଗତ ବାଲିପାଟଣାଠାରେ ତା'ଙ୍କର ଜନ୍ମ ହେଲା ତପନ କୁଳରେ । ସେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ସେହି ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଠାରେ ନିରାକାର ବ୍ରହ୍ମ ଦର୍ଶନ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କରି

ଦ୍ୱାରା ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଏକାକ୍ଷର ମଂତ୍ରରେ ଦୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଧ୍ୟାନରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କଲେ । ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ର ହେଲା ତା'ଙ୍କର ଧାମ । ଏହାଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ସଂପର୍କରେ କୌଣସି ସୂଚନା ଏଥିରୁ ମିଳେ ନାହିଁ ।

ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ କହିବା ଅନୁଯାୟୀ ଯଶୋବନ୍ତ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାପରେ, ସେଠାରେ ପୂର୍ବରୁ ଥିବା ଅନ୍ୟ ସଖାମାନେ ଏବଂ ଚଉଷଠି ଭକ୍ତମାନେ ଏକତ୍ର ହେବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହା ସହିତ କାହାର ଚିହ୍ନା ନ ଥିଲା । **ଚଉରାଅଶୀ ଆଜ୍ଞାରୁ** ଜଣାଯାଏ-

ମୋ ସଂଗ ଭାଇମାନେ ପୁଣ । ବିଚାର କଲେ ଏହୁ ମନ ।
ପଂଚ ଆତ୍ମା ଯେ ଆଜ ଭେଟ । ନିକଟେ ଫିଟିଲା ସଂକଟ ।
ଚିହ୍ନା ହୋଇବୁ ପାଂଚ ଭ୍ରାତ । ଏତେ ଦିନ ଗଲା ଗୁପତ ।

ପଂଚସଖା ନିଜ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଲାବେଳେ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅବତାରଭାବେ ନିଃସଂକୋଚରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ନିଜକୁ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ସଖାଭାବେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଦେଶ କ୍ରମେ ସମସ୍ତେ ସଭାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ତା'ଙ୍କରି ଆଦେଶ କ୍ରମେ ଏକ ବୃକ୍ଷରୁ ସେମାନଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ପଣସ ମଂଜିରୁ ବୃକ୍ଷ ସୃଷ୍ଟିକରି ପଣସ ଫଳ ପାଚିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ କରି ନିଜ ନିଜ ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଏହିସବୁ ବୃତ୍ତାନ୍ତରୁ ଜଣାଯାଉଛି ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ହିଁ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନ ତଥା ସାଧନାର ନିୟନ୍ତ୍ରକ । ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ସେମାନେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଇଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ **ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ** ସହିତ ବହୁ ସାମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଈଶ୍ୱର ଦାସ ମଧ୍ୟ ପଂଚସଖାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଉନ୍ମେଷପାଇଁ ଶ୍ରୀ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଭୂମିକା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଚୈତନ୍ୟ ବଙ୍ଗଦେଶରୁ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରବେଶ କରିବା ପଥରେ ବଳରାମ ପ୍ରଭୃତି ସଖାମାନେ ତା'ଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରଠାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ସହ ତା'ଙ୍କର ମିଳନ ହୋଇଥିଲା ।

ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ତା'ଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କୁ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦେଇ ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ ହେଁ ପଂଚସଖାଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ମିଳୁଥିବା ଅନ୍ୟ

ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ବଳରାମ ଦାସ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଅଚ୍ୟୁତ ଓ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ କ୍ରମରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପଂଚସଖାଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଏପରି କେତେକ ତଥ୍ୟ ମିଳେ ଯାହା ଅନ୍ୟତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ ଯଶୋବନ୍ତ ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ପରି ଅନ୍ୟ ସଖାମାନେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ଆଜ୍ଞା ପାଇଁ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିଥିଲେ । ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇ କୁହାଯାଇଛି-

ଜଗନ୍ନାଥ ଯେ ବଡ଼ ଭାଇ । ପଞ୍ଚାଅଶୀ ଆଜ୍ଞା ସେ କଟାଇ ।
ଚଉରାଶୀ ଯେ ବଳରାମ । କଲେ ସେ ମହିମା ବଖାଣ ।
ଶିଶୁ ଅଛୁତି ଏହି ମତି । କଲେ ସେ ମହିମା ବିଖ୍ୟାତି ।
ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ସେ ପୁଣ । ଚଉରାଅଶୀ ଆଜ୍ଞା କରିଣ ।

ପଞ୍ଚସଖାମାନେ ନୀଳାଚଳ ପତି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଭକ୍ତ ଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ବେଳେ ବେଳେ ନିଜ ଭଣ୍ଡାରରୁ ବିଭିନ୍ନ ପଦାର୍ଥ ଅର୍ପଣ କରି ଦେଉଥିଲେ । ବଳରାମ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରତ୍ନଝରି ନେଇ ଅପଦସ୍ତ ହୋଇଥିବା ତା'ଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ ଜଣାଯାଏ । ସମସ୍ତଙ୍କ ଜୀବନରେ ପ୍ରାୟ ଏହିପରି ଘଟଣା ଘଟିଥିବା ଶୁଣିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ସଂକେତ ଥିଲା - ଦାସୀ, ଚାମର, ନେତ ଓ ପାଟ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ପାଇଥିଲେ ସଂକେତ ରୂପେ କାହାଳୀ । ବଳରାମ ଦାସ ପାଇଥିଲେ ଚାମର । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ସଂକେତ ଥିଲା ଶଙ୍ଖ ଓ ଅଚ୍ୟୁତ ପାଇଥିଲେ ଚକ୍ର ସଂକେତ ।

ପ୍ରତାପରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦରବାରରେ ଯେତେବେଳେ ଚୈତନ୍ୟ ଓ ପଂଚସଖା ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ ସେତେବେଳେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ଆଦେଶରେ ପଂଚସଖା କଳ୍ପବଟ ତଳେ ଉଭା ହୋଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ହସ୍ତ ପ୍ରସାରଣ କଲେ । କମଳଲୋଚନ ନିଜେ ବିଜେ କରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣ ଜଣ କରି ସଂକେତମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଅପୂର୍ବ ଦୃଶ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଲେଖିଛନ୍ତି-

ବୋଇଲେ ଶୁଣ ପଂଚୁ ଭ୍ରାତ । ନିଅ ମୋ ଶ୍ରୀ ହସ୍ତୁ ସଂକେତ ।
ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ହସ୍ତେ । ଦାସୀ ଚାମର ନେଦ ପାଟେ ।

ସେହିପରି ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଓ ବଳରାମଙ୍କୁ ସଂକେତ ଦେଲାବେଳେ କୁହାଯାଇଛି-

ବୋଇଲେ ଭକ୍ତ ନିଅ ମୋର । ଶିଶୁ କାହାଳୀ ତୁ ଚାମର ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଡାକି ପ୍ରଭୁ କହିଲେ -

ବୋଲନ୍ତି ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ । ନିର୍ଭୟେ ମୋ' ପାଶକୁ ଆସ ।
ଡାକ ଶୁଣି ଉଚ୍ଚେ ଚାହିଁଲି । ହସ୍ତ ପ୍ରସାରି ମୁଁ ରହିଲି ।
ମୋତେ ଦେଖି ଜଗତନାଥ । ସଂକେତ ଘେନି ତା'ଙ୍କ ହସ୍ତ ।
ଡାହାଣ ବ୍ରତ ଶଙ୍ଖ ଦେଲେ । ନିଅ ସଂକେତ ସେ ବୋଇଲେ ।

ଅଚ୍ୟୁତ ଯେତେବେଳେ ହସ୍ତ ପ୍ରସାରଣ କଲେ-

ତାହାଙ୍କୁ ଶୂନ୍ୟେ ଜଗନ୍ନାଥ । ଶୁଣ ବୋଇଲେ ବ୍ରଜସୁତ
ହସ୍ତ ପ୍ରସାର ବେଗହୋଇ । ଜ୍ୟୋତି ଚକ୍ର ଦେଲେ ବଢ଼ାଇ ।

ଏହିପରି ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜର ସଂକେତ ବହନ କରି ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ଦକ୍ଷିଣଭାଗରେ ବସି ମନପ୍ରାଣ ଦେଇ ତା'ଙ୍କର ସେବା କରିଥିଲେ ।

ପଂଚସଖା ମହିମା ବଖାଣ କରିବାପାଇଁ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ କେବଳ ଯେ କଳିଯୁଗର କଥା କହିଥିଲେ ତା ନୁହେଁ, ସେ ପଂଚସଖାଙ୍କୁ ଆଦ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ତା'ଙ୍କ ମହିମା ବୃଦ୍ଧି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ତା'ଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଯେତେବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ର, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଜଳ, ବାୟୁ, ଗ୍ରହ, ନକ୍ଷତ୍ର କିଛି ସଂସାରରେ ନ ଥିଲା ଏବଂ ସବୁଆଡ଼େ ମହାଶୂନ୍ୟ ବିରାଜମାନ କରୁଥିଲା, ସେତେବେଳେ ଅନାଦି ଯୋଗମାୟା ସୃଷ୍ଟି କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି ଦେବ ଦେବ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ଶରୀରରୁ ଜାତ କଲେ ଏବଂ ତା'ଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଦେବ ଦେବ ଭଗବାନ୍ ସୃଷ୍ଟି ହେବାପରେ ଦେଖିଲେ ଚାରିଆଡ଼େ କେବଳ ଶୂନ୍ୟ । ଶୂନ୍ୟକୁ ଦେଖି ତା'ଙ୍କର ଭୟ ହେଲା । ସେ ଯାଇ ନିରାକାରଙ୍କୁ କହିଲେ - ''ଏକାକୀ ସୃଷ୍ଟି କ'ଣ ସଂଭବ ?'' ଏ କଥା ଶୁଣି ନିରାକାର ସ୍ୱୀ ଅଙ୍ଗୁ ଝାଳ ପୋଛିଦେଲେ । ଏହି ଝାଳ ପାଞ୍ଚ ବିନ୍ଦୁ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଜଳରେ ପଡ଼ି ପାଞ୍ଚ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଏହି ପାଞ୍ଚଜଣଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି ଦେବ ଦେବ ଭଗବାନ୍ ଏ ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା କରିଥିଲେ । ଏହି ପାଞ୍ଚ ବିନ୍ଦୁ ଶେଷକୁ ହେଲେ ପଂଚସଖା ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରକାଶର ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ତିନିଜଣ ରାଜାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କଲାପରି ତିନି ଜଣ ମହନ୍ତ ଓ କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଥିରୁ ପ୍ରଥମ ହେଲେ ପୀତାମ୍ବର ସନ୍ୟାସୀ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞାରେ ତା'ଙ୍କ ନାମ ହେଲା ପୀତାମ୍ବର ରାଜଗୁରୁ । ଏହି ସନ୍ୟାସୀ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଶୁଣି ବିଦ୍ୟା ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଡ଼ଙ୍ଗରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ନିଜର ବିନମ୍ରତା ପ୍ରକାଶ କରି ଯଶୋବନ୍ତ କହିଥିଲେ-

ଗୁରୁ କହନ୍ତି ହସି ହସି । କାହୁଁ ଆସିଛ ହୋ ସନ୍ୟାସୀ ।
ମୋହରି ନାମ ଯଶୋବନ୍ତ । ଦଇବେ ମୁଁ ତୁମର ଭୃତ୍ୟ ।
ଭାବ ଭଗତି ନ ଜାଣଇ । ମାଳା, ତିଳକ ମୋର ନାହିଁ ।
ନ ଜାଣେ ସୁଜନ ବେଭାର । ଦଇବେ ମୂର୍ଖ କୁଳାଙ୍ଗାର ।
ନ ଜାଣେ କେଳା ହଟ ମୁହିଁ । ନାଟାନ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଶିଖିନାହିଁ ।
ସେ ଯେହ୍ନେ ହଟ କରେ ପୁଣ । ଦେଖାଇ ମାୟା ଆଚରଣ ।
ଛଟକ ନାଟକ ଜାଣଇ । ନାନା ବିଦ୍ୟାମାନ ଦେଖାଇ ।
ମୁଁ ନୁହେଁ ହଟକାରୀ ପୁଣ । କରିବି ମାୟା ଆଚରଣ ।
ରଂଗୀ ଭଂଗୀ ଆଦି କରିବି । ନାନା ବେପାର ଦେଖାଇବି ।

ଏ ସବୁ ଉକ୍ତି ଯଶୋବନ୍ତ ଅତି ବିନମ୍ରତାର ସହିତ କହିଥିଲେ ହେଁ ସନ୍ୟାସୀ ଏ ସବୁକୁ ପରିହାସ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଶେଷରେ ଚକ୍ଷୁକୁ ସ୍ଥିର ରଖିବାପାଇଁ ଉଭୟେ ସ୍ଥିର କଲେ । ଏକା ଦୃଷ୍ଟିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଯେ ଅଧିକ କାଳ ଚାହିଁ ପାରିବ ସେ ହେବ ବିଜେତା । ଏହା ସ୍ଥିର କରି ଉଭୟେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ଏବଂ ଶେଷରେ ଯଶୋବନ୍ତ ବିଜୟୀ ହେଲେ ଏବଂ ପୀତାମ୍ବର ସନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ଜଳି ଯିବାରୁ ସେ ଅଂଧ ହୋଇଗଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଦୟାରୁ ପରେ ସେ ଗୋଟିଏ ଚକ୍ଷୁ ଫେରି ପାଇଥିଲେ । ସେହିପରି ଆଉ ଜଣେ ସନ୍ୟାସୀ ହେଲେ ରୋଇଁତୋ ଗ୍ରାମର ରାମଦାସ ମହନ୍ତ । ଯଶୋବନ୍ତ ଆସୁଥିବା ଜାଣି ରାମଦାସ ତା'ଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ପାଇଁ ଲୋକ ଜଗାଇଥିଲେ । ରାମଦାସଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କ୍ରମେ ଯଶୋବନ୍ତ ତା'ଙ୍କ ମଠରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ମହନ୍ତଙ୍କ ଲୋକମାନେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଯେଉଁ ସୂଚନା ଦେଲେ ସେଥିରୁ ସେ ଯେ ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ସାଧକ ଏହାର କୌଣସି ପରିଚୟ ସେମାନେ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ସେମାନେ କହିଥିଲେ -

ଜଣ କେତେ ସଂଗରେ ଅଛନ୍ତି ତାହାର
ବୈଷ୍ଣବ ଗତି ନାହିଁ ବିଧି କି ବେଭାର ।
ବୈରାଗ୍ୟ ଭେକ କାହିଁ ନ ଦେଖିଲୁ ପୁଣ
ଫେଟା ଚୂଳିଆ ହୋଇଛନ୍ତି ସର୍ବଜନ ।
ତରଂଗ ବୟସ ସର୍ବେ ମନ ହିଁ ଚଞ୍ଚଳ
ଯୁବା ସ୍ତିରୀ ଦେଖିଣ ସର୍ବେ ମତି ଭୋଳ ।
ନାନା ପରିହାସେ କେତେ ଢ଼ମାଳି ବୋଲନ୍ତି
ହସାହସି ହୋଇ ସର୍ବେ ପଥ ଚଳିଯା'ନ୍ତି ।
ଏମନ୍ତ ଚରିତ ଆମ୍ଭେ ଦେଖିଲୁ ଗୋସାଇଁ
ବୈଷ୍ଣବ ଲକ୍ଷଣ କିଛି ତା'ଠାବରେ ନାହିଁ ।

ମହନ୍ତ ରାମଦାସ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଏ କଥା ଶୁଣି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଡାକି ଆଣିବାପାଇଁ ଲୋକ ପଠାଇଲେ । ନିଜେ ନ ଆସି ଲୋକ ପଠାଇବାରୁ ଯଶୋବନ୍ତ କ୍ରୋଧାନ୍ୱିତ ହୋଇଗଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ଯେତେବେଳେ ମଠରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ, ଦେଖିଲେ ଯେ ରାମଦାସ ପଲଙ୍କ ଉପରେ ବସିଛନ୍ତି ଓ ଚାରିପଟେ କେତେଜଣ ଶିଷ୍ୟ ବସିଛନ୍ତି । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଦେଖି କର କର ହୋଇ ହସିଲେ, ବସିବାକୁ ଆସନ ଦେଲେ ନାହିଁ । ମହନ୍ତର ଏପରି ବ୍ୟବହାରରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଢ଼ମାଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ନିଜ କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ କଲେ-

କୁଳୀନ କୁଳ ନିଦୟ । ଗୋତ୍ର ନିନ୍ଦାୟ ପାମର ।
ପର ଦାରା ସୁରା ପାନ । ଧିକ ତୁ ଧିକ ତୁ ଧିକ୍ ।
ବୈରାଗ୍ୟ କୁଳାଙ୍ଗାର । ଗାରିମା ଭେକ ସାଧନ ।
ମହତ୍ତ୍ୱ ନାମ ବିଖ୍ୟାତ । ଅମହତ୍ ଦେଶ କୁତଃ ।

ଏଥିରେ ମହନ୍ତ ରାଗିଗଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ମଧ୍ୟ କହିଲେ ତମେ କେବଳ ନାମକୁ ବୈଷ୍ଣବ । ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନ ସହ ତୁମର ପରିଚୟ ହୋଇ ନାହିଁ । ରାମଦାସ ଏଥିରେ ରାଗିଯାଇ ଯଶୋଚନ୍ତଙ୍କୁ ଧିକ୍କାର କରିବାରୁ ଯଶୋବନ୍ତ କୋପକରି ତା'ର ମୁଖବଂଧନ କରିଦେଲେ । ଏ କଥା ଦେଖି ରାମଦାସ ଓ ତା'ଙ୍କ ଲୋକମାନେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପାଦତଳେ ଶରଣ ପଶି ତା'ଙ୍କୁ ସ୍ତୁତି କରିବାକୁ

ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଶେଷରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଦୟାରୁ ସେହି ଅଧମ ମହନ୍ତଙ୍କର ମୁକ୍ତି ହୋଇଥିଲା ।

ତୃତୀୟ ମହନ୍ତ ହେଲେ ବୃନ୍ଦାବନର ଜଣେ ମହନ୍ତ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଉଥିବା ସମୟରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଶୁଣି ବହୁ ସୈନ୍ୟ ଓ ଜମାଉତଙ୍କ ସହ ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଅଡ଼ଙ୍ଗର ଲୋକେ ଭୟରେ ପଳାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ମଠରେ ରହିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ସେହି ମହନ୍ତ ବ୍ରଜଦାସ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ପକ୍ୱ ଆମ୍ବ ଖାଇବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଏ ମଧୁ ମାସରେ ପକ୍ୱ ଆମ୍ବ କଥା ଶୁଣି ଯଶୋବନ୍ତ ପ୍ରଥମେ ଏହାକୁ ଅସଂଭବ କହିଲେ । ଏ କଥା ଶୁଣି ମହନ୍ତ ତା’ଙ୍କ ସେନା ସାମନ୍ତ ସହ ଫେରିଯିବାକୁ ବାହାରିଲେ । ଭଗବାନଙ୍କ କୃପା ବଳରେ କଷି ଆମ୍ବ ପକ୍ୱ ଆମ୍ବରେ ପରିଣତ ହେଲା ଓ ବ୍ରଜଦାସ ତଥା ତା’ଙ୍କ ଅନୁଚରମାନେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଫେରିଗଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିବାର ମାଧ୍ୟମରୂପେ ଅନ୍ୟ ଯେଉଁ ମହନ୍ତମାନଙ୍କର ଚର୍ଚ୍ଚା ତା’ଙ୍କ ଜୀବନରୁ ମିଳିଥାଏ ସେଥିରୁ ଜଣେ ହେଲେ ଗୋପୀ ମହନ୍ତ । ଅନ୍ୟସବୁ ମହନ୍ତ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିଥିବାବେଳେ କୋଠଦେଶସ୍ଥିତ ମକୁନ୍ଦପୁରର ଗୋପୀନାଥମଠର ମହନ୍ତ ଗୋପୀଦାସ ଅତି ଆଦରରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ନିଜ ମଠକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନଭାବେ ଭକ୍ତି କରି ନାନା ପଦାର୍ଥରେ ତା’ଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ । ସେହି ମହନ୍ତଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ସେତେବେଳେ ଗର୍ଭବତୀ ଥିଲେ । ସେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୋଠଭୋଗ ପୋଡ଼ପିଠା ଖାଇବାପାଇଁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ନିଜ ଦୁଃଖ ଜଣାଇଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ମହନ୍ତଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ହାସ ପରିହାସର ଚିତ୍ର ମିଳେ ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ । ସେ ମହନ୍ତଙ୍କ ପୁଅ ହାତରେ ଖବର ଦେଇ ପଠାଇଲେ -

ଜନନୀ ଆଗେ କହ ଯାଇ । ଠାକୁର ପିଠା ଦେବି ମୁହିଁ ।
ତୋ’ ମାତା ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କି ଦେବ । ଭୋଗ ପିଠା ଯେବେ ଖାଇବ ।
ତୋ’ ମାତା ଶରଧା ପିଠାକୁ । ଆମ୍ଭ ଶରଧା ତୋ’ ମାତାକୁ ।

ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଇ ମହନ୍ତଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ-

ତା' ମାତା ଶୁଣି ତୋଷ ହେଲା । ପରିହାସେ ଉତ୍ତର ଦେଲା ।
କହ ଯା' ପୁତ୍ର ବେଗ ହୋଇ । ବୋଇଲା ସର୍ବ ତୋ' ଗୋସାଇଁ ।
ଯହିଁରେ ତୋ ଶରଧା ପୁଣ । ତା' ଦେବୁ ଆମ୍ଭେ କି ପ୍ରମାଣ ।
ଧନ ସଂପଦ ସର୍ବ ଯେତେ । ଜୀବନ ତୁମ୍ଭର ଉଦିତେ ।
ଏ ଗୃହ ଅଟଇ ତୁମ୍ଭର । ସହଜେ ଆମ୍ଭେ ତୋ' କୋୟର ।
ଆମ୍ଭ ମନ ବିଡ଼ିବା ପାଇଁ । କହୁଛ ଏ ମାନ ଦେଖାଇ ।
ଆମ୍ଭ ଚିତ୍ତ ନିର୍ଲୋଭ ପୁଣ । ନାସ୍ତି କେ କରି ଭାରଜନ ।

ମହନ୍ତଙ୍କ ପତ୍ନୀଠାରେ ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତି ଦେଖି ଯଶୋବନ୍ତ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୋଠଭୋଗ ପୋଡ଼ପିଠା ଦେଇ ସେଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଲେ ।

ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସହିତ ଭକ୍ତ ସାଲବେଗଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା । ସାଲବେଗ ହେଲେ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ବ୍ୟକ୍ତି । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ଯଶୋବନ୍ତ କେତେଦିନ ବଂଚିଥିଲେ ଏବଂ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥିଲେ କି ନାହିଁ କହିବା ସହଜ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା** ରଚନା କଲାବେଳକୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପରି ସାଲବେଗଙ୍କ ମହିମା ମଧ୍ୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ପରିଣତ ହୋଇ ସାରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସମୟର ବ୍ୟବଧାନକୁ ବିଚାରକୁ ନ ନେଇ ସାଲବେଗଙ୍କ ପରି ଭକ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ମୋହରେ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଉଭୟଙ୍କର ସାକ୍ଷାତ କରାଇଥିଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଯାଉଥିବାବେଳେ ପଥ ମଧ୍ୟରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ଶୁଣି ଅଡ଼ଙ୍ଗଠାରେ ସାଲବେଗ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ସାଲବେଗ ସଂଗରେ ଦଶଜଣଙ୍କୁ ଧରି ଅଡ଼ଙ୍ଗ ଯାଇଥିଲେ । ଅଡ଼ଙ୍ଗରେ ପହଞ୍ଚିବା କ୍ଷଣି କଦମ୍ବ ବୃକ୍ଷକୁ ନିଜ ମହିମା ବଳରେ ଏକ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ବୃକ୍ଷରେ ପରିଣତ କରିଦେଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ଏ କଥା ଦେଖି ଅତି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ଏହା ସାଲବେଗଙ୍କ କର୍ମ ବୋଲି ଜାଣିପାରି ବୃକ୍ଷରୁ ଫୁଲସବୁ ଝଡ଼ିଯିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । କଦମ୍ବ ବୃକ୍ଷ ପୁଷ୍ପଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ସାଲବେଗ ଲାଜ ପାଇ ସେଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ବହୁ ଲୋକଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ

କରିଥିଲା । ଏହିପରି ଏକଦା ଏକ ଉଣା ଦୁଇଶହ ନାଗା ଆସି ମଠ ଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ! ସେମାନେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ବହୁ କିଛି କଥା ପ୍ରକାଶ କଲେ । ସେମାନେ କହିଲେ-

ପାଦ ପଖାଳିବାକୁ ଜଳ । ନ ଦେଇ ଏଡ଼େ ତୁ ପାମର ।
ଅଗଣା ଓଳାଇ ନ ଦେଇ । ଦେଖ ଅଳିଆ ଅଛି ହୋଇ ।
ବସିତେ ଠାବ ନାହିଁ ପୁଣ । କି ମହିମା କରି ବୟାଣ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଏହାର ଉତ୍ତରରେ କହିଲେ ଯେ ମଠରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଟହଲିଆ ନାହାଁନ୍ତି । ଆସିବା କ୍ଷଣି ଏ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଦେବେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଆଦେଶ କ୍ରମେ ପବନ ଦେବତା ଟହଲିଆ ରୂପରେ ମଠରୁ ଅଳିଆସବୁ ପହଁରି ନେଲେ । ନାଗାମାନଙ୍କ ପୟର ପାଇଁ ଇନ୍ଦ୍ର ଦେବତା ବୃଷ୍ଟି କଲେ । ଏ କଥା ଦେଖି ନାଗାମାନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କଠାରେ ଶରଣ ପଶି ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେହି ନାଗାମାନଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବାପାଇଁ ପୁଷ୍କରିଣୀର ଜଳ ଘୃତରେ ପରିଣତ ହେଲା ଏବଂ ନିଜେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ କୁଳଭୂଆଷୁଣୀ ରୂପରେ ମଠରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କୁ ନାନାଭାବେ ଅନ୍ନବ୍ୟଞ୍ଜନ ପରିବେଷଣ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରାଇଥିଲେ ।

ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ପରି ମହିମାସାଗର ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ଲୀଳାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଶତ୍ରୁ ଓ ନିନ୍ଦୁକଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡ ଦିଅନ୍ତି, ଭକ୍ତଙ୍କୁ କୃପା କରନ୍ତି, ପୁଣି ମନ ହେଲେ ଲୀଳା ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ମିତ୍ରଙ୍କ ସହ ବିବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥା'ନ୍ତି । ଏହିପରି ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା, ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ମଠରେ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ ଥିଲେ ଓ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପୁତ୍ରସମ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁତୁରା ଥିଲେ । ପୁରୀରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରି ସେ କିଛି ଦିନ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ମଠରେ ରହିଗଲେ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ପୁଅର ନାମ ଅଙ୍କୁର । ସେତେବେଳେକୁ ସେ ଶିଶୁ ଥିଲା । ଯଶୋବନ୍ତ ତା'କୁ କୋଳରେ ଧରି ଖେଳାଉଥିଲେ । ହଠାତ୍ ଦିନେ ତା'କୁ ନିଜ ଶିଷ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ମନ ହେଲା । ସେ ତା'କୁ ଦୀକ୍ଷାଦେଇ ତା' କପାଳରେ ରତ୍ନ ବଇଠି ଚିତା ଆଙ୍କି ଦେଲେ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କୁ ଏ କଥା ଅସହ୍ୟ ହେଲା । ସେ ପୁଅ ମୁଣ୍ଡରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଚିତା ଲିଭାଇ ଦେଇ ନିଜର ଚିତା ଅର୍ଥାତ୍ ବିନ୍ଦୁ ଚିହ୍ନ ଲଗାଇ

ଦେଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ନିଜେ ନ ଲିଭାଇ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବର୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ବର୍ଷା ହେଲା ଏବଂ ଅଙ୍କୁର କପାଳରୁ ଶିଶୁଙ୍କ ଚିତା ଲିଭିଗଲା । ଏହିପରି ତିନିଥର ହେବା ପରେ ବିଚାରା ଅଙ୍କୁର ଜଳାଘାତ ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଚିତ୍କାର କଲା । ଶେଷକୁ ସେଠାରେ ଭଗବାନ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଦୁଇ ଜଣଙ୍କ କଳହର ସମାଧାନ କଲେ । ଉଭୟେ ହେଲେ ସମାନ ଶକ୍ତି ବିଶିଷ୍ଟ ସନ୍ଥ । ଅଙ୍କୁର ହେଲେ କୃପାଙ୍କୁର ଓ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ କୋଠ ଶିଷ୍ୟ ବା ଯାଉଁଳି ଶିଷ୍ୟ । ବାରଙ୍ଗ ଗୋସାଇଁ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅନୁଗତ । ଯଶୋବନ୍ତ ତା'ଙ୍କ ମଠରେ କିଛିଦିନ ରହି ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ।

ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ମଠ ମହନ୍ତମାନଙ୍କର ମିଳୁଥିବା ଚିତ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେତେବେଳେ ମହନ୍ତମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଧନ, ସମ୍ପଦ ଓ ସାମାଜିକ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଯୋଗୁଁ ଅହଙ୍କାରୀ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେହି ଗର୍ବୀ, ଅଭିମାନୀ ମହନ୍ତମାନଙ୍କର ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ କରି ଯଶୋବନ୍ତ ସଂସାରରେ ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତିଧାରା ପ୍ରବାହିତ କରିଥିଲେ । ଅହଙ୍କାରୀ ଲୋକଙ୍କୁ ସନ୍ଥମାନେ ଆଦର କରୁ ନ ଥିଲେ ।

ମହନ୍ତମାନଙ୍କ ପରି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ମଧ୍ୟ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଜାତିପ୍ରଥାର ସୁଯୋଗ ନେଇ ବିଦ୍ୟା ଥାଉ କି ନ ଥାଉ ନିଜକୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଜାତି ରୂପେ ବିଚାର କରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ହୀନଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଏହି ପରି ଅହଙ୍କାରୀ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଶାସ୍ତି ଦେବା ଥିଲା ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଜୀବନର ଅନ୍ୟତମ ଆଦର୍ଶ । ଏହିପରି ବହୁ ଘଟଣା **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା**ରୁ ମିଳିଥାଏ । ତେବେ ଯଶୋବନ୍ତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିରୋଧୀ ନ ଥିଲେ । ସମାଜରେ ଏପରି ବହୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ, ଯେଉଁମାନେ ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ମହିମାରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଗୁଣଗାନ କରୁଥିଲେ । ଏପରି କେତେକ ଘଟଣା ମଧ୍ୟ **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା**ରୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଅହଙ୍କାର ବା ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ କରିବା ଥିଲା ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ । ମାନବ ଜୀବନରେ ଗର୍ବ ପ୍ରବେଶ କରେ ବହୁଭାବେ । ଏହା ରୂପ, ବୟସ, ଧନ, ସମ୍ପଦ ବା କ୍ଷମତା ଯୋଗୁଁ ହୋଇପାରେ । ଗର୍ବ ହେଉଛି ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତିର ବାଧକ । କଠୋର ଦଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସନ୍ଥ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ଅନେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଷ୍ଠୁର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲେ ହେଁ, ଭକ୍ତିର ଉଦ୍ରେକ ହେବାମାତ୍ରେ

ସେ ମାନବ ଦୁଃଖରେ ବିଚଳିତ ହୋଇ ସବୁ ଦୋଷକୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ କ୍ଷମା କରିଦେଉଥିଲେ । କାହାରିକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବା କି କାହାରି ଉପରେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ ସେ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନ ଥିଲେ । ତା'ଙ୍କୁ ପ୍ରହାର କରିଥିବା, ବନ୍ଦୀ କରି କଷଣ ଦେଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ପରକ୍ଷଣରେ ତା'ଙ୍କ ଭକ୍ତରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଉଥିଲା ।

ଏ ସବୁ ଘଟଣାକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହାନତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ । ତା'ଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସବୁ ମଣିଷ ଭକ୍ତିପଥର ଅଧିକାରୀ । ବେଳେବେଳେ ଧନ, ରୂପ ଓ କ୍ଷମତା ତା'ଙ୍କୁ ଭକ୍ତିପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ କରିଦେଉଥିଲେ ହେଁ, ସାଧୁ ଓ ସନ୍ଥଙ୍କ ସ୍ପର୍ଶଲାଭ କରିବା ମାତ୍ରେ ସେ ନିର୍ମଳ ଭକ୍ତରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ଏହା ହିଁ ଥିଲା ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ।

ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରଖ୍ୟାପନ ପାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ଉପାଖ୍ୟାନର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଜୀବନର ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟ ବିଭାବ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରଥମ ହେଲା ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଭକ୍ତିମତ୍ତା । ସେ ଥିଲେ କୃପାସିଦ୍ଧା ସିଦ୍ଧ । ତା'ଙ୍କ ପ୍ରତି ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର ଅସୀମ ଦୟା ଥିଲା । ସେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରିବା ମାତ୍ରେ ଭଗବାନ ତା'ଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଇ ତା'ଙ୍କର ମନୋବାଞ୍ଛା ପୂରଣ କରୁଥିଲେ । ତା'ଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ବଳରେ ହିଁ ଯଶୋବନ୍ତ ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରୁଥିଲେ । ବାରଜଣ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ତେରଜଣ ଥିବା ପରି, ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଯଶ ଉଦୟ କରିବାପାଇଁ କରୁଣାସାଗର ଭଗବାନ୍ ତା'ଙ୍କ ସହ ସବୁବେଳେ ରହୁଥିଲେ । ତା'ଙ୍କରି ହେତୁ ଯଶୋବନ୍ତ ହେଲେ ମହିମାସାଗର । ମହିମା ପ୍ରକାଶ ହିଁ ତା'ଙ୍କ ଜୀବନର ଦ୍ୱିତୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ଯଶୋବନ୍ତ ନିଜର ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ । ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ନ ଥିଲା । ଭକ୍ତ ଯାହା କରୁଥିଲା, ସେ ସବୁ ଥିଲା ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କର । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ତୃତୀୟ ଗୁଣ ହେଲା, ତା'ଙ୍କର ରସିକତା । ଧୋବଣୀଠାରୁ ରାଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତଙ୍କ ସହ ସେ ପରିହାସ କରି ଆନନ୍ଦ ପାଉଥିଲେ । ବେଳେବେଳେ ଏ ସବୁ ପରିହାସ କ୍ରୁର ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟ ଥିଲା ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ମଳ । କଳୁଷତା ତା'ଙ୍କୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନ ଥିଲା । ରସିକ ନାଗର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ହିଁ ଥିଲେ ତା'ଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ।

ଚୌରାଅଶି ଆଜ୍ଞା

ଯଶୋବନ୍ତ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୀଳା ସମାପନ କରି ମାର୍ଗଶୀର ଶୁକ୍ଳ ଷଷ୍ଠୀ ଅର୍ଥାତ୍ ଓଢ଼ଣ ଷଷ୍ଠୀ ଦିନ ସମାଧିସ୍ଥ ହୋଇଥିଲେ । ଏହି ସମୟର ଦୃଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଏ କଥା ଅଢ଼ଙ୍ଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାପରେ ସ୍ତ୍ରୀ, ପୁରୁଷ, ବାଳକ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଚାଣ୍ଡାଳ, ହାଟୁଆ, ବାଟୁଆ, ବଜ୍ଞାରୀ ଓ ପଥିକୀମାନେ ସମସ୍ତେ ଅଢ଼ଙ୍ଗରେ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ରୋଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କ ତୁଣ୍ଡରେ ଗୋଟିଏ କଥା ''ହେ ଗୋସାଇଁ ଆମକୁ ଛାଡ଼ି ଯାଅ ନାହିଁ ।'' ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଲୋକମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ଉଚ୍ଚେ କେ କରଂତି ରୋଦନ । ବାହୁନି ତା' ଗୁଣ ଗାୟନ ।
ହା ହା ଶବଦ ଧ୍ୱନି ପୂରି । କଂପଇ ଅଢ଼ଙ୍ଗ ନଗରୀ ।
କେ ଉଚ୍ଚେ କାନ୍ଦଇ ତରୁଣୀ । ସକଳ ହୃଦ ହୁଏ ହାଣି ।
କେ ବୋଲେ ଗୋସାଇଁ ନ ଯାଅ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ସଙ୍ଗେ ନିଅ ।
କେ ବୋଲେ ଗୁରୁ ଶୁଣ ବାଣୀ । ତୁମ୍ଭେ ଗଲେ କି ଆମ୍ଭେ ପୁଣି ।
ରହିବୁ ଧରି ଏ ଜୀବନ । ଜାଳି ପଶିବୁ ହୁତାଶନ ।
କେ ବୋଲେ ଖାଇବୁ ଗରଳ । କେ ବୋଲେ ହତ୍ୟା ହେବ ତୋର ।।

ଇତ୍ୟାଦି ଏହିପରି ସମସ୍ତେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ରୋଦନ କରିବାକୁ ଆରଂଭ କଲେ । କେବଳ ଯେ ଅଢ଼ଙ୍ଗବାସୀମାନେ ରୋଦନ କରିଥିଲେ ତା' ନୁହେଁ ଅଢ଼ଙ୍ଗର ପଶୁ-ପକ୍ଷୀ, ମୃଗ-ଶୂକର, ଗୋରୁ-ମଇଁଷି ଏପରିକି ବୃକ୍ଷ, ପତ୍ର, ଡାଳ ରୋଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଗୁରୁଙ୍କ ବିଦାୟକାଳୀନ ଦୁଃଖରେ ନଦୀର ଜଳ ସ୍ଥିର ହୋଇଗଲା ଓ ପାଷାଣ ତରଳିଗଲା । ଏହିପରି ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁରରୁ ସ୍ୱର୍ଗଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ''ବିକଳ ସକଳ ହୋଇଲେ । ନୟନୁ ବାରି ବୁହାଇଲେ ।''

ଏହାପରେ ଆସିଛନ୍ତି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଅତି ପ୍ରିୟ ଶିଷ୍ୟ ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତିଙ୍କର ପୁତ୍ର ନୀଳାମ୍ବର । ସମସ୍ତଙ୍କ ପରି ସେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ଗୁରୁଙ୍କୁ ନ ଯିବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲା । ଗୁରୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ ''ମଣିଷ ଜନ୍ମ ହେଲେ ମରିବା ନିଶ୍ଚିତ । ଏହା ହିଁ ସଂସାରର ଲୀଳା । ତେଣୁ ଏଥିରେ ଦୁଃଖ କରିବା ବିଜ୍ଞତାର ପରିଚାୟକ ନୁହେଁ । ଅଥଚ ନୀଳାମ୍ବରକୁ ବୋଧଦେବାକୁ ଯାଇ କହିଲେ :-

ଦେଖ ଏ ମାୟା ମୋହ ଜାଲ । ଏଥି କୈବର୍ତ୍ତ ଆଦି ମୂଳ ।
ଜଳରେ ଯେହ୍ନେ ମୀନ ଥାଇ । କୈବର୍ତ୍ତ ମାୟା ଜାଲ ଦେଇ ।
ମେଲାଇ ମୀନ ମାୟା ଜାଲେ । ପଡ଼ଇ ଏକ ସମତୁଲେ ।
ଜନ ସେ ନୋହେ ଆନ ପୁଣ । ତେମନ୍ତେ ଦେଖରେ ନନ୍ଦନ ।
କୈବର୍ତ୍ତ ପୁରୁଷ ଗୋବିନ୍ଦ । ମେଲି ଦେଇଛି ମାୟା ଛନ୍ଦ ।
ଆତ୍ମକୁ ମୀନ ଏଥି କଲା । ସଂସାର ଜଳ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିଲା ।
ଛାଣି ନେଇ ମାରିବ ମୀନ । ଜଳ ନ ଯିବ ତା' ସଂଗେଣ ।

+ \+ \+

ମୋତେ ବୋଇଲୁ ନିଦାରୁଣ । ଶୋକରେ କିପାଁ ପ୍ରୟୋଜନ ।
ବିଷ୍ଣୁକୁ ତା' ମାୟା ଭଣ୍ଡାର । କେ ମାତା କେ ପିତା କୁମର ।
ମିଥ୍ୟାରେ ଦେହହୋଇ ପୁଣ । ଅଗମ୍ୟେ ଏକାନ୍ତ ଗମନ ।
କେ କାହା ସଂଗରେ ନ ଯାଇ । ଅନିତ୍ୟ ସଂସାର ବୋଲାଇ ।

+ \+ \+

ଶୂନ୍ୟରେ ଶୂନ୍ୟ ସେ ମିଶିବ । ମଂଚ ଦେହ ମଂଚେ ରହିବ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ବାଣୀ କେବଳ କୁମାର ନୀଳାମ୍ବର ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନ ଥିଲା, ଏହା ଥିଲା ସମସ୍ତ ଜଗତବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଉପଦେଶ । ଗୁରୁଙ୍କ ବିୟୋଗରେ ଅଡ଼ଙ୍ଗର ଜୀବ ଜନ୍ତୁ, ପାଣି, ପବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଚଳିତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଏ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତିଙ୍କ ପତ୍ନୀ ତିଳୋତ୍ତମାଙ୍କର ଦୁଃଖ ଥିଲା ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପତ୍ନୀମାନଙ୍କ ଦୁଃଖ କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା ନ କରି ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତିଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତିଳୋତ୍ତମାର ଦୁଃଖକୁ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗୁରୁ ସମାଧିସ୍ଥ ହେବା କଥା ଶୁଣିବା କ୍ଷଣି ସେ ମୂର୍ଚ୍ଛା ହୋଇଯାଇ ଥିଲା । ଚେତନା ପାଇବାପରେ କେଶବାସ ଅସମ୍ଭାଳ କରି, ଲାଜ, ସଂକୋଚ ଭୟ ପରିତ୍ୟାଗ କରି, ଲୋକ ଗହଳି ମଧ୍ୟରେ କାହାରିକୁ ଖାତିରି ନ କରି, ଆସି ଗୁରୁଙ୍କ ଚରଣ ତଳେ ପଡ଼ି ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ କ୍ରନ୍ଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଗୁରୁ ତିଳୋତ୍ତମାକୁ ଉଠାଇ କୋଳରେ ବସାଇ ଅଂଚଳରେ ମୁଖ ପୋଛିଦେଲେ ଏବଂ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ କହିଲେ କିଛି ଦିନ ପରେ ସ୍ୱର୍ଗପୁରରେ ମୋ' ସହିତ ତୁମର ପୁଣି ସାକ୍ଷାତ ହେବ । ନିଜର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଓ କୁମାର ନୀଳାମ୍ବରର ଦାୟିତ୍ୱ ତା'ଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ ତା'ଙ୍କଠାରୁ ମେଲାଣି ମାଗିଲେ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଜଣ ଜଣ କରି ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ଦର୍ଶକମାନଙ୍କଠାରୁ ହାତ ଯୋଡ଼ି ଯେତେବେଳେ ମେଲାଣି ମାଗୁଥିଲେ ସେ ଦୃଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟ ବିଦାରକ ଥିଲା । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ କହୁଥିଲେ - "ଏହା ହିଁ ଜୀବନର ଲୀଳା । ସଂସାରରେ ମନୁଷ୍ୟ କାହା ସହିତ କେତେ ସଂପର୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ, ଗଲାବେଳେ ସେ ସବୁକୁ ଛାଡ଼ି ଯିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଏ ।" ତା'ଙ୍କର ଶେଷ ଅନୁରୋଧ ଥିଲା-

ସକଳେ କ୍ରୋଧ ଶାନ୍ତ କର । ମୋ ନାମ ରଖିବ ହୃଦର ।
ବିଳମ୍ବ ନ କର ହୋ ଭାଇ । ମେଲାଣି ଦିଅ ଯିବି ମୁହିଁ ।
ଯେତେ ଦିନ ଭାଗ୍ୟ ଆମ୍ଭର । ଥିଲୁ ଯେ ତୁମ୍ଭରି ସଙ୍ଗର ।
ଏବେ ଯାଉଛି ଏକା ହୋଇ । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମୂର୍ଛି ନ ପାରଇ ।
ହରଷେ ମେଲାଣି ହୋ ଦିଅ । ସକଳେ ମୋତେ ଦୟା ବହ ।

ଏହାପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା 'ମହାଯାତ୍ରା' । ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତ ରାମ, ମାଧବ ଓ ନୀଳାମ୍ବରଙ୍କୁ ଡାହାଣ ପଟେ ରଖି ତିଳୋତ୍ତମାକୁ ବାମ ପାଖରେ ରଖି ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସମ୍ମୁଖରେ ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତି ଓ ପଛପଟେ ଅଗଣିତ ଜନତା । ହରିବୋଲ ହୁଳହୁଳି, ଶଙ୍ଖ,ମହୁରୀ, ମର୍ଦ୍ଦଳ, ଶିଙ୍ଗା ଓ କାହାଳୀର ଜୟ ଧ୍ୱନିରେ ଗଗନ ପବନ ମୁଖରିତ ହେଉଥିଲା । ଲୋକେ ଅଜସ୍ର ପୁଷ୍ପ ବୃଷ୍ଟିରେ ସେହି ସ୍ଥଳକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଥାଳିରେ ଅକ୍ଷତ ଓ ମାଣିକ୍ୟର ଦୀପାବଳୀ ଧାରଣ କରି ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହ ଅନ୍ୟମାନେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ବନ୍ଦାପନା କଲେ । ଗୁରୁ ଯାଇ ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ତା'ଙ୍କ ପ୍ରିୟ କଦମ୍ବ ବୃକ୍ଷ ମୂଳରେ । ତା'ରି ପାଖକୁ ଲାଗି ସମାଧି । ସାତହାତ ଲଂବ, ସାତହାତ ଓସାର ଓ ସାତହାତ ଗଭୀର । ସମାଧିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ପୂର୍ବରୁ-

ହସିଣ ଉଚ୍ଚେ ତାଳି ଦେଲେ । ଯାଉଛୁ ଆମ୍ଭେ ଟି ବୋଇଲେ ।
ତୁମ୍ଭ ଆମ୍ଭ ଭେଟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏଠାରୁ ହେଲା ସଭାଜନ ।
ଆଉ କେ କାହାକୁ ନୟନେ । ଦେଖିବାକୁ ନାହିଁ ଭୁବନେ ।
ସଭାଜନେ କଲ୍ୟାଣ କର । ମୋ' ଜୀବ ଯାଉ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଏହି ଶେଷ ବାଣୀ ଶୁଣି ରଘୁରାମଙ୍କ ପତ୍ନୀ ତିଳୋତ୍ତମା ହାୟ, ହାୟ କହି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା ଗୁରୁ ସମାଧିସ୍ଥ ହେବା ପୂର୍ବରୁ । ଏହିପରି ଭାବେ ଷୋଡ଼ଷ ଶତାବ୍ଦୀର ଏକ ମହାପୁରୁଷଙ୍କର ତିରୋଭାବ ହୋଇଥିଲା ।

ସାରଳାଦାସ ନିଜକୁ ସାରଳାଦେବୀଙ୍କ ସୁତ ଏବଂ ବଳରାମ ଦାସ ନିଜକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଟା କହିବାପରି ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ପିତା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଭକ୍ତ ବା ସାଧକମାନେ ଭଗବାନଙ୍କ ସହ ଏହିପରି ଆତ୍ମୀୟତା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଥିଲା ସେ ଯୁଗର ପରଂପରା । କେବଳ ପଞ୍ଚସଖା ନୁହଁନ୍ତି, ସନ୍ଥ କବି କବୀର ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ଭାବେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କୁ ନିଜ ଲୋକ ଭାବେ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଭକ୍ତଙ୍କ ମୁଖରୁ ଏପରି କଥା ଶୁଣି ଇତର ଜନମାନେ ତାଙ୍କୁ ପରିହାସ କରିବା ଏକ ସାଧାରଣ କଥା ଥିଲା । ଅଠରନଳା ଘାଟ ନିକଟରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଯେତେବେଳେ ନିଜ ପରିଚୟ ଦେଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ନିଜର ପିତା ରୂପେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଘାଟିଆ ଲୋକଙ୍କ ହାତରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ମାଡ଼ ମରାଇ କହିଥିଲା, ''ତୋ' ବାପ ତୋତେ କିପରି ରକ୍ଷା କରୁଛି କରୁ ।''

ରକ୍ତମାଂସର ମନୁଷ୍ୟ ଜନନୀ ଜଠରରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କଲାପରେ ସେ ହୁଏ ମନୁଷ୍ୟର ସନ୍ତାନ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ତା'ର ହୃଦୟ ଦିବ୍ୟ ଜ୍ୟୋତିରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ସେ ଆଉ ମଣିଷର ସନ୍ତାନ ନ ହୋଇ ଭଗବାନଙ୍କ ସନ୍ତାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଏ । ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ 'Son of God' କହୁଥିଲେ । ଏ କଥାର ଅର୍ଥ ହେଲା - ଦିବ୍ୟଜ୍ୟୋତି ପାଇବାପରେ ଭକ୍ତ ହୃଦୟରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ତେଜ ପକାଶ ପାଏ । ଯୀଶୁ କହିଛନ୍ତି- ''Of him whom the father has sanctified and sent into the world I said, I am the son of God.'' ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଯୀଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ନିଜକୁ 'Son of Man' କହିଛନ୍ତି । ଏହି ଉକ୍ତର ଅର୍ଥ ହେଲା - ''The physical body, the offspring of man, the flesh that is born out of another human body.''

ଯଶୋବନ୍ତ ତାଙ୍କ ଜୀବନର କିଛି ସମୟ ଅଜ୍ଞାନତାରେ ଅତିବାହିତ କଲାପରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଅସୀମ କୃପାରୁ ଦିବ୍ୟମାନବରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା**ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣା

ଏହି ଦିବ୍ୟ ମାନବର ଲୀଳା । ଏ ସବୁ ବେଳେବେଳେ ସଂସାରିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଏହା କୌଣସି ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିର କାର୍ଯ୍ୟ ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘଟଣାରେ ଭଗବାନ୍‌ଙ୍କ ଲୀଳା ସହ ଏହାକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି ଏବଂ ପ୍ରତି ଲୀଳାର ଅନ୍ତରାଳରେ ସ୍ୱୟଂ ଭଗବାନଙ୍କର କରୁଣା ବା ଆଶୀର୍ବାଦ ଥିବା କଥା ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ବାରଂବାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିବାକୁ ଭୁଲିନାହାନ୍ତି । **ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞାକୁ** ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ହେବ ବୋଲି ଆଶା ।

-o-

୧୨

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ

ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ-ସଂପ୍ରଦାୟ ମଧ୍ୟରୁ ନାଥ-ସଂପ୍ରଦାୟ ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରାଚୀନ ପନ୍ଥା । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ସେମାନେ ଯୋଗୀ ନାମରେ ପରିଚିତ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ଗୃହସ୍ଥ । ଗାଁକୁ ବା ବୁଲି ଭିକ୍ଷା କରିବା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ବ୍ୟବସାୟ । ହାତରେ କେନ୍ଦରା ଓ ଲାଉଥାଳ, କାନ୍ଧରେ ଝୁଲାମୁଣି ପକାଇ ସେମାନେ ଭିକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥା ଦେଖିଲେ ସେମାନେ ଯେ ଦିନେ ସମସ୍ତ ଭାରତବର୍ଷର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ସଂପ୍ରଦାୟ ଥିଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଭାଷାକୁ ସେମାନଙ୍କର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଦାନ ଥିଲା, ଏକଥା ଜାଣି ହୁଏ ନାହିଁ । ତେବେ ବି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବା ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର, ବିପ୍ର ଯୋଗେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଚିତ ଟୀକାଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସିଂହଭୂମରୁ ପ୍ରାପ୍ତ କଲୁଙ୍କ ପ୍ରଣିତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସେହିମାନଙ୍କର ସମ୍ପଦ । ଏହିସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଆଧାର କରି ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ସେମାନେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରୁଣ ରସର ଏକ ପ୍ଲାବନ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କରୁଣ କାହାଣୀ ଯୋଗୁ ହେଉ ବା ଯୋଗୀମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅତୀତ ପରମ୍ପରା ହେତୁ ହେଉ, ଯୋଗୀ କେନ୍ଦେରା ବଜାଇ ଗୀତ ଗାଇବା ଆରମ୍ଭ କରିବା ମାତ୍ରେ ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଚେତନ ଗୃହସ୍ଥ ଭିକ୍ଷାଦାନ କରି ସେମାନଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇଥାନ୍ତି, ଯେପରିକି ସେମାନଙ୍କ ଗୀତ ଶୁଣିବା ଗୃହସ୍ଥ ପକ୍ଷରେ ଏକ ଅପରାଧ ।

ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗାଁ ଅଛି । ସେମାନେ ଚାଷବାସ ମଧ୍ୟ କରନ୍ତି । କେହି କେହି ବୈଦ୍ୟବୃତ୍ତି କରିଥାନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଶାରେ ସେମାନଙ୍କର ବହୁ ମଠ ବି ରହିଛି । ସେହି ସବୁ ମଠରୁ ଅନୁସନ୍ଧାନ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ପଞ୍ଜାବର ଗୋରେଖପୁର ଜିଲ୍ଲାରୁ ହିଁ ଆସିଥିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରେ ନାଥମାନେ ବାର ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ସତ୍ୟନାଥ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓଡ଼ିଶାର ବୋଲି ବହୁ ବିଦ୍ୱାନ୍ ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମଠ ମଧ୍ୟରୁ କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ାର କିଆରବାଙ୍କ ମଠ, ବୀରସ୍ୱତୀ

ମଠ, ଅଳିର ବାରମହନ୍ତିଆ ଗାଦି, ଭୁବନେଶ୍ୱରର କାପାଳି ମଠ, ପୁରୀର ସତ୍ୟନାଥ ମଠ, ପିପିଳିର ପାଣିବୋଳ ମଠ ଓ ଢେଙ୍କାନାଳର କପିଳାସ ପୀଠ ପ୍ରଧାନ ।

ନାଥ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ସାଧନା ତ ଆଉ ନାହିଁ, ସେମାନେ କେବଳ ସେମାନଙ୍କର ବେଶ ବା ସାଜପାଇଁହିଁ ବଂଚି ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଶଙ୍ଖ, ତ୍ରିଶୂଳ, କାହାଳୀ, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ମାଳା, ତିନିଖିଅ ପଇତା, ଖଣତା, ବୈରଖ, କଡ଼ା, ଡମ୍ବରୁ, ଲାଉଥାଳ, ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତ୍ର, ଗୋରେଖ ଧନ୍ଦା, ନାଗାଚୂଳି, ଛତ୍ର, କେନ୍ଦରା, ଆଡ଼ଣୀ, ତୂରୀ, ଢେଙ୍କି, ମୁଦୁରା ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ଏହିସବୁ ଚିହ୍ନ ମଧ୍ୟରୁ ସେମାନେ ଯେ କେବଳ ସମାଜର ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ଦେଖାଯାନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଜାଣିହୁଏ । ଉପରୋକ୍ତ ଚିହ୍ନସବୁ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତେ ସବୁ ଧାରଣ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କେହି କେହି କେନ୍ଦେରା ବଜାନ୍ତି ତ କେହି ଖାଲି ହାତରେ ଲାଉଥାଳ ଧରି ଭିକ୍ଷା ମାଗନ୍ତି । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏମାନଙ୍କର ବେଶଭୂଷା, ସାଧନା ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନିମ୍ନରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ **ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର** ରୁ ସେମାନଙ୍କ ବେଶଭୂଷା, ସାଧନା ମାର୍ଗ ଓ ଆଚାର-ବିଚାର ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋକପାତ କରାଯାଇଛି ।

ନାଥ-ସିଦ୍ଧ-ସନ୍ଥ-ସେବିତ ଉତ୍କଳରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କର ଆବିର୍ଭାବ ହୁଏ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ । ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ସେ ଜଣେ ଲେଖକ ଓ ସାଧକ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରି ସେ ସମୟରେ ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରିଥିବା ଅନ୍ୟ ଚାରିଜଣ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସି ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ପଞ୍ଚସଖା ନାମକୁ ସାର୍ଥକ କରନ୍ତି । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସଙ୍କ **ଚୌରାଶୀଆଜ୍ଞା** ରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଆଜ୍ଞା ସବୁର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ଏଥିରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥରାଜି ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ସଙ୍କେତ ମିଳେ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ଆଲୋଚକଙ୍କଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀକୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ନିମ୍ନଭାବରେ ବିଭାଗ କରାଯାଇପାରେ ।

୧. ଯୋଗସମ୍ପର୍କିତ ଗ୍ରନ୍ଥ
୨. ଆଖ୍ୟାୟିକାମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ
୩. ଅନୁବାଦ
୪. ମାଳିକା ବା ଆଗତ ଭବିଷ୍ୟ

ପ୍ରଥମ ବିଭାଗ ମଧ୍ୟରେ **ଆତ୍ମାପରଚେ ଗୀତା, ପ୍ରେମଭକ୍ତିବ୍ରହ୍ମ ଗୀତା, ଯନ୍ତ୍ର ବୋଲି, ରାସ ବା ଯନ୍ତ୍ରଟିକା ଓ ଦିବ୍ୟଦେହି ବୋଲି** କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ବିଭାଗରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ହେଉଚି ଏକମାତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ । ତୃତୀୟ ବିଭାଗରେ ଶିବ ସ୍ୱରୋଦୟ ଓ ବଣଭୋଜି ବୋଲି କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଶେଷ ବିଭାଗ ହେଲା ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମାଳିକା ବା ଆଗତ ଭବିଷ୍ୟ । ଏହିସବୁ ବିଭାଜନ ବ୍ୟତୀତ ଆଲୋଚକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱରା ସଂଗୃହୀତ ଏକଚାଳିଶ ଗୋଟି କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାକୁ କବିଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟ ଏକ ବିଭାଗରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଏଥିମଧରୁ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେ ଯଶୋବନ୍ତ ରଚନା କରିଥିଲେ ଏହାକୁ ପ୍ରମାଣ କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଯନ୍ତ ବୋଲି, ରାସ ବା ଯନ୍ତ ଟିଙ୍କାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସାଧନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବହୁ ଅପ୍ରାମାଣିକ ତଥ୍ୟ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏସବୁକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଯଶୋବନ୍ତ ତାଙ୍କର ରଚନା ସବୁରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦର୍ଶନର ଆଲୋଚନା କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏହି ସାଧନାମାର୍ଗକୁ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ - (୧) ଯୋଗଭିତ୍ତିକ ସାଧନା (୨) ଭାବଭକ୍ତିର ସାଧନା । ସେ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶରୀରକୁ ସାଧନାର ଭିତ୍ତିଭୂମି ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରି ଷଡ଼ଚକ୍ର ସାଧନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଯୋଗୀ ଷଡ଼ଚକ୍ର ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କଲାପରେ ସାଧାରଣତଃ ଭାବଭକ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଆସେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ କେତେକ ରଚନାରେ ସେଥିପାଇଁ ଜ୍ଞାନ ଓ ଭକ୍ତିରସର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସାଧନାମାର୍ଗକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରି ତାଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ରଚନାସବୁର ଏକ ବିଭାଜନ କରାଯାଇ ପାରେ । ଲେଖକ ଯୋଗକୁ ସାଧନାର ଭିତ୍ତିଭୂମି ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିବା ହେତୁ ଆତ୍ମା ପରଚେ ଗୀତା, ଶିବ ସ୍ୱରୋଦୟ ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭୃତି ରଚନା କବିଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ରଚିତ ହୋଇଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇପରେ । ଯୋଗରେ ସିଦ୍ଧିଲାଭ କଲାପରେ ସେ ଭାବଭକ୍ତିର ପର୍ଯ୍ୟାୟକୁ ଉନ୍ନୀତ ହୁଅନ୍ତି । ସେ ସମୟର ରଚନାରୂପେ ବଣ ଭୋଜି ବୋଲି ଓ ଦିବ୍ୟ ଦେହ ବୋଲିକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ ।

ଯୋଗ ଓ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ପ୍ରବେଶ କଲାପରେ ହୁଏତ ଯଶୋବନ୍ତ ସାଧନା ପାଇଁ ଉଭୟ ମାର୍ଗର ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ସମନ୍ୱୟ ଭାବଧାରାକୁ ପ୍ରଚାର କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ରଚନା କଲେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ରଚିତ ଭଜନ ସବୁକୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ରୂପେ ଜଗତସିଂହପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଡଙ୍ଗ ନାଇଲୋ ଗ୍ରାମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ସାଧାରଣତଃ ଲୋକସମାଜରେ ସେ ଗୋସାଇଁ ଭାବେ ସମ୍ମାନିତ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ସେ

ଥିଲେ ଅଡ଼ଙ୍ଗବାସୀ । କ୍ଷତ୍ରିୟ ବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଗୁରୁରୂପରେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସେ ତାଙ୍କର ସାଧନା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । **ଚୈତନ୍ୟ ଭାଗବତ, ଉଦୟ କାହାଣୀ ଓ ଚୌରାଶୀ ଆଜ୍ଞା** ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଯଶୋବନ୍ତ ଜାତିରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଥିଲେ । ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସେ ନିଜକୁ ଶୁଦ୍ରଭାବେ ମଧ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ଥିଲା ଦୀନବନ୍ଧୁ ଜଗୁ ମଲ୍ଲିକ ଓ ମାତାଙ୍କ ନାମ ରେଖା ଦେବୀ । କିନ୍ତୁ କେତେକ ଚରିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ତାଙ୍କ ପିତାଙ୍କ ନାମ ବଳଭଦ୍ର ମଲ୍ଲ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଲୋହି ଦାସଙ୍କ **ଷଷ୍ଠୀମେଳା** ରେ କୁହାଯାଇଛି -" ପିତାଙ୍କ ନାମ 'ବଳଭଦ୍ର' ଜାଣ ମାଆଙ୍କ ନାମ ରେଖା ଦେବୀ ପୁଣ ।" **ଯନ୍ତ୍ର** ବୋଲିରୁ ବଳଭଦ୍ର ନାମ ମିଳିଥାଏ । ସୁଦର୍ଶନଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବଂଶଲତାରେ କବିଙ୍କର ସାତପୁରୁଷର ନାମ ଗଣନା କରାଯାଇଛି । ସେମାନେ ହେଲେ ଯଥାକ୍ରମେ ଭଗବାନ ମଲ୍ଲ, ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ମଲ୍ଲ, ନିରଞ୍ଜନ ମଲ୍ଲ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ମଲ୍ଲ, ନନ୍ଦ ମଲ୍ଲ, ବଳଭଦ୍ର ମଲ୍ଲ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ମଲ୍ଲ । କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମଲ୍ଲିକ ଉପାଧି ବିଶେଷ ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗିଆ ମଲ୍ଲ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ମିଳୁଥିବା ଉପାଦାନ ସବୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସୂଚନା ଦେଉ ନ ଥିଲେ ହେଁ ସେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜଣେ ମହାପୁରୁଷ ଭାବେ ଯେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ବିକାଶରେ ତାଙ୍କର ଯେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଦାନ ଥିଲା ଏହା ଅସ୍ୱୀକାର କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ରଚିତ **ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର** ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସାଧନା ପ୍ରଣାଳୀ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟର ସମାବେଶ କରିବା ପାଇଁ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

ଯୋଗୀବେଶ :

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନାଥ ଯୋଗୀମାନଙ୍କର ବେଶ ସମ୍ପର୍କରେ ବହୁ ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କର୍ଣ୍ଣରେ ମୁଦୁରା (ମୁଦ୍ରା), ହୃଦୟ ଦେଶରେ କାଇକନ୍ଥା, ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ବିଭୂତି, କନ୍ଧରେ ଶିଙ୍ଗା, ଶକତି ଓ ତ୍ରିଶୂଳ, ହସ୍ତରେ ଝୋଳିକନ୍ଥା ଓ ଲାଉଥାଳ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ଆସନ ରୂପେ ସେମାନେ ମୃଗଛାଲ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯୋଗୀବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି - "ଯେତେ ବୋଲି ମେଖଳି ଦେହରେ ପୂରାଇଲା/ ବାମ କନ୍ଧେ ଦୋଳାଇଣ ଲାଉକୁ ଖଞ୍ଜିଲା /ବିଭୁତି ବଟୁଆ ଗୋଟି ହସ୍ତରେ ଘେନିଲା/ ମଣ୍ଡପରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଗୁରୁଙ୍କୁ ସୁମରିଲା ।" କାଇକନ୍ଥା ଦେଖି କୁକୁର ରାଜାଙ୍କୁ ଆକ୍ରମଣ କଲେ । ସେତେବେଳେ ରାଜା କାତର ହୋଇ ବାଡ଼ି ଉଞ୍ଚାଇଣ ସେସବୁକୁ ଭୟଭୀତ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଯୋଗୀମାନେ ହାତରେ ଏକ ବାଡ଼ି ଧାରଣ

କରୁଥିଲେ । ଶିଙ୍ଗାକୁ ‘ବୋଲି ନାଦ’ ଓ ‘ଭଇରବ’ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଉ ଥିଲା । କଠାଉ ଓ ଖଣତିର ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳେ ।

ପଦ୍ମାବତରେ ମାଲିକ ମୁହମ୍ମଦ ଜାୟସୀ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ବେଶର ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରର ଅନୁରୂପ । ସେଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ରାଜା ଯେତେବେଳେ ଯୋଗୀବେଶ ଧାରଣା କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ତାଙ୍କ ହାତରେ କିଂଗରୀ, ମସ୍ତକରେ ଜଟା, ଶରୀରରେ ଭସ୍ମ, ମେଖଳା, ଶୃଙ୍ଗୀ, ଯୋଗକୁ ଶୁଦ୍ଧ କରୁଥିବା ଧଁଧାରୀ ଚକ୍ର, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷ ଓ ଅଧାର ଧାରଣ କରିଥିଲେ । କନ୍ଥା ପିନ୍ଧି ହାତରେ ସୋଁଟା (ବାଡ଼ି) ଧରି ‘ଗୋରଖ ଗୋରଖ’ ଜପ କରି ଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣରେ ମୁଦ୍ରା, କଣ୍ଠରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷର ମାଳା, ହାତରେ କମଣ୍ଡଳୁ, କାନ୍ଧ ଉପରେ ବ୍ୟାଘ୍ରାମ୍ବର (ବଘମ୍ବର), ପାଦରେ ପାଁଓ୍ୱରୀ (କଠଉ), ମସ୍ତକରେ ଛତା ଓ ଏକ ହାତରେ ଖପ୍‌ପର ଧାରଣ କରିଥିଲେ । ଏସବୁକୁ ସେ ଗେରୁ ରଙ୍ଗରେ ଲାଲ କରିଦେଇଥିଲେ । କବୀରଙ୍କ ପଦାବଳୀରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ଯୋଗୀମାନେ ମୁଦ୍ରା, ନାଦ, କନ୍ଥା, ଆସନ, ଖପ୍‌ପର, ଝୋଲି, ବିଭୂତି ଓ ବଟୁଆ ଆଦି ଧାରଣ କରୁଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ସହ ଏ ସବୁର ସାଦୃଶ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ, କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ସେଥିରୁ ପ୍ରଥମ ହେଲା ଲାଉଥାଳ । ଏହା ପରିବର୍ତ୍ତେ ପଦ୍ମାବତ ଓ କବୀରଙ୍କ ପଦାବଳୀରେ ଖପ୍‌ପର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ଯଶୋବନ୍ତ କିନ୍ତୁ ଲାଉଥାଳ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ପଦ୍ମାବତୀରେ ଥିବା କିଂଗରୀ (ଭର୍ତ୍ତୃହରିଙ୍କ ଗୀତ ଗାଉଥିବା ଯୋଗୀ ହିଁ ଏହାକୁ ଧାରଣ କରନ୍ତି), ଧଁଧାରୀ, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା, ବଘମ୍ବର ଓ ଅଧାରୀର ଉଲ୍ଲେଖ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଥିରୁ ଏତିକି ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ଯୋଗୀମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପନ୍ଥରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେମାନଙ୍କ ଚିହ୍ନ ଓ ବେଶରେ କେତେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ଗୋରଖ ସଂହିତାରେ ଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପନ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଏହି ପାର୍ଥକ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ପୁଣି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ନ ଥିବା ଚକ୍ର, ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳା, ଅଧାରୀ, କାପାଳି, ତମ୍ବା, କଙ୍କଣ, ତମ୍ବା ପାତ୍ର, ଡୋର, ଜଟା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅନେକ ଚିହ୍ନ ଯୋଗୀମାନେ ପନ୍ଥଭେଦରେ ଧାରଣ କରୁଥିବା ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ତଥା ପରମ୍ପରାରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ଯୋଗୀମାନେ ଧାରଣ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଚିହ୍ନ ବା ସଙ୍କେତର ସ୍ୱରନ୍ତ୍ର ଅର୍ଥ ଥିଲା । **ଯୋଗୀ ସଂପ୍ରଦାୟ ବିସ୍ମୃତି** ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଙ୍କେତର ରହସ୍ୟ ଜାଣିହୁଏ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଶିବଙ୍କ ବେଶକୁ ହିଁ ବର ମାଗିଥିଲେ । ସେଥିରୁ ପ୍ରଥମ

ହେଲା ବିଭୂତି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଯୋଗୀମାନେ ସର୍ବାଙ୍ଗରେ ବିଭୁତି ଲେପନ କରୁଥିଲେ । ଶିବ ପ୍ରଥମେ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭସ୍ମ ସ୍ନାନ କରାଇଥିଲେ । ଏହାର ଅଭିପ୍ରାୟ ହେଲା ଯେ କାଠ ଯେପରି ଅଗ୍ନିରେ ଭସ୍ମ ହୋଇ ନିଜର କଠୋରତାକୁ ତ୍ୟାଗ କରେ, ସେହିପରି ଯେଗୀ ଜ୍ଞାନାଗ୍ନି ଦ୍ୱାରା ନିଜର କଠୋର ସ୍ୱଭାବକୁ ଦଗଧ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ଅତୀତ କର୍ମକୁ ମଧ ଭସ୍ମସାତ କରିଦିଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜପଥ ତ୍ୟାଗ କରି ଦୀକ୍ଷା ନେବାପରେ ଗୁରୁଙ୍କର ଉପଦେଶରୁ ଏହାର ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ ।

ହାଡ଼ିପା ବୋଇଲେ ଯେବେ ତୁ ପାଇଲୁ ଦୀକ୍ଷା
ପଞ୍ଚଦ୍ୱାର ଫେରିଣ ତୁ ବେଗେ ଆଣ ଭିକ୍ଷା ।
ନ କରିବୁ ଲାଜ ବାବୁ କର୍ମକୁ ଆଦର
ସୁଖ ଛାଡ଼ିକରି ଦେହେ ଦୁଃଖ ଭୋଗକର ।
ପଞ୍ଚକୋଳି ଅନ୍ନ ଯେବେ ହୋଇବୁ ତୁ ଭୋଗୀ
କାମ କ୍ରୋଧ ନିଦ୍ରା ତେଜି ବୋଲାଇବୁ ଯୋଗୀ ।

ଶିବଙ୍କ ବେଶରୁ ବିଭୁତି ଆସିଥିବା ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ସାଧାରଣତଃ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ହେଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଅନୁଯାୟୀ ଏହାଥିଲା ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର ଦାନ ।

ବିଷ୍ଣୁ ଦେଲେ ବିଭୂତି ଆଦିତ୍ୟ ଦେଲେ ଥାଳ
କୁମ୍ଭ ଗୋଟି ଯେ ଅନାଦିନାଥ ଗୋରେଖର ।

ଏହିସବୁ ଧାରଣ କଲେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଯୋଗୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ତାକୁ ଗର୍ବ ଓ ଅହଙ୍କାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ କୁହାଯାଇଛି- "ଅତି ଗର୍ବେଶ୍ୱର ରାଜା ସୁକୁମାର ଦେହୀ/ଯେଉଁ ଶରୀରକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ତେଜ ନ ଲାଗଇ / ଯେତେବଡ଼ ପ୍ରଭୁପଣ ଛାଡ଼ିଲାକ ସେହୁ .... "

ଶିବ ଏହାପରେ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଜଳସ୍ନାନ କରାଇଥିଲେ । ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା, ମେଘ ଯେପରି କୌଣସି ବିଚାର ନ ରଖି ସଂସାରର ସବୁ ପଦାର୍ଥକୁ ଜଳରେ ସିକ୍ତ କରେ, ପୁଣି ତପ୍ତ ହୋଇକରି ନିଜ ସ୍ୱଭାବ ପରିତ୍ୟାଗ କରେ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଯୋଗୀ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନଭାବେ ଦେଖିବା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ଜଳସ୍ନାନର ଉଲ୍ଲେଖ ନଥିଲେ ବି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମାନଭାବେ ଦେଖିବା ଉପଦେଶ ଏଥିରୁ ବାରମ୍ବାର ମିଳିଥାଏ । ହାଡ଼ିପା ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି - "ଛପନ କୋଟି ଜୀବର ମୃତ୍ୟୁ ଅଟେ ସାର/ସର୍ବଘଟେ ନାରାୟଣ କେହି ନାହିଁ ପର ।" ଜଳସ୍ନାନ ପରେ ଶିବ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ ନାଦ । 'ନାଦ' ସାଧାରଣତଃ

କାଷ୍ଠାଦିରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଶବ୍ଦ । ଏହାକୁ ଧାରଣ କରିବାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ ଯୋଗୀର ଉପ୍ରରି ସ୍ଥାନ ହେଲା ଶବ୍ଦ । ନାଥପନ୍ଥୀଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ- 'ଶବ୍ଦ ଗୁରୁ ଓ ଶ୍ରୋତା ଚେଲା' । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ମଧ ବିଭୁତି ବୋଳିହେବା ପରେ ଗୁରୁଶିଷ୍ୟ ଉଭୟେ ଭଇରବ ନାଦ କରିଛନ୍ତି ।

ପାହାନ୍ତା ସମୟେ ଶୁଭିଲାକ ଶଙ୍ଖଧ୍ୱନି
ବିଭୁତି ବୋଳି ହୋଇଲେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ବେନି ।
ସମରସ ଜାଣି ଭଇରବେ ବଜାଇଲେ
ନବରେ ମୁକୁତାଦେଇ କର୍ଣ୍ଣରେ ଶୁଣିଲେ ।

ଏହାପରେ ଶିବ ଦେଲେ 'ଜନେଉ' ବା ପଇତା । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହାର ଅଭିପ୍ରାୟ ହେଲା ଯେ, ଉର୍ଣ୍ଣାଦି ନିର୍ମିତ ଏହି ପଇତାକୁ ଧାରଣ କରିବା ପରେ ଯୋଗୀ ନିଜକୁ ସଂସାରରୁ ଅଲଗା କରିନିଏ । ହାଡ଼ିପାଙ୍କ ଉପଦେଶରେ ମଧ ଏହି ଅଲଗା ହେବା ଭାବଟି ଅତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶିତ ।

ହାଡ଼ିପା ବୋଇଲେ ରାଜା ଶୁଣ ଗୋବିନ୍ଦାଇ
ମନ ଦୃଢ଼ କରି କଷ୍ଟ ପାରିବୁ କି ସହି ।
ଲବଣୀଠାରୁ କୋମଳ କାୟା ଅତି ସୁଖ
ଆରଣ୍ୟ ଜିଙ୍ଗରେ ବୁଲି ପାଇବୁ ତୁ ଦୁଃଖ ।
ଭୂମିରେ ଶୋଇଣ ପୁଣି ଅଭକ୍ଷ୍ୟ ଭକ୍ଷିବୁ
ଶ୍ମଶାନ ଭୂମିରେ ତୁ ଯେକାନ୍ତେ ବୁଲିବୁ ।
ଗ୍ରାମେ ନ ଭୁଞ୍ଜ ତୁ ପୁଜା ଯାନେ ନ ଚଢ଼ିବୁ
ଭୋଜନ ଶେଷକୁ ପୁଣି ପାଣି ନ ଭକ୍ଷିବୁ ॥

ମହାଦେବ ଏହିପରି ଗୋଟି ଗୋଟି କରି ସବୁ ଚିହ୍ନ ଦେଇଦେବା ପରେ ସେ ନିଃସ୍ୱ ହୋଇଗଲେ । ସେଥିପାଇଁ ନାଥମାନଙ୍କୁ ଶିବଗୋତ୍ରୀ କୁହାଯାଏ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ମଧ ଦେଖାଯାଏ ଯେ , ଶିବ ନିଜର ସମସ୍ତ ସମ୍ପଦକୁ ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧରେ ବାଣ୍ଟିଦେଇ ଶେଷରେ ଶ୍ମଶାନକୁ ନିଜର ଗୃହରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ବିଭୁତି ହୋଇଥିଲା ତାଙ୍କର ଭୂଷଣ । ସେତେବେଳେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନାବଶ୍ୟକ ମନେହେଉଥିବା ପଦାର୍ଥ ସବୁକୁ ସେ ନିଜ ପାଖରେ ରଖିଥିଲେ । ଅଥଚ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ସେତକ ମଧ ଦେଇଦେଲେ ।

ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଭୂଷଣ ରୂପେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ କାଇକନ୍ଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ବାରମ୍ବାର ମିଳିଥାଏ । କାଇକନ୍ଥାର ଅର୍ଥ ହେଲା , କାଇମାଟିରେ ରଞ୍ଜିତ କନ୍ଥା । ଭାରତୀୟ ନାଥ ସାହିତ୍ୟରେ ନାଥମାନେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥାତ ଗୈରିକ କନ୍ଥା ବହନ କରୁଥିବାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳୁଥିଲେହେଁ , କାଇକନ୍ଥାର କଥା ମିଳେ ନାହିଁ । ନାଥ-ବିଶ୍ୱାସ ଅନୁଯାୟୀ ଗେରୁଆ ବା ଲାଲବସ୍ତ୍ର ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟାର ସାଧକ, ଏହାକୁ ଧାରଣ କଲେ ବୀର୍ଯ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭନର ଶକ୍ତି ବୃଦ୍ଧି ପାଏ, କ୍ରୁକସଙ୍କ ସଂଗୃହୀତ ଏକ ଲୋକକଥା ଅନୁଯାୟୀ ପାର୍ବତୀ ନିଜ ରକ୍ତରେ ରଞ୍ଜିତ କରି ଏକ ବସ୍ତ୍ର ଗୋରଖନାଥଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ସେହିଦିନୁ ନାଥମାନେ ଗେରୁଆ ବସ୍ତ୍ରକୁ ନିଜ ଭୂଷଣ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ଆସୁଛନ୍ତି । ଆଚାର-ବିଚାର ଓ ବେଶ-ଭୂଷାରେ ଯେ କେବଳ ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ତାହା ନୁହେଁ, ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ସଧରେ ପ୍ରଚଳିତ ସମସ୍ତ ଧର୍ମ-ଧାରଣାକୁ ସେମାନେ ତିରସ୍କାର କରୁଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଥମେ ଥିଲେ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ହିନ୍ଦୁରାଜା । ସେଥିପାଇଁ ଧର୍ମ ଅର୍ଜନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ସେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ ବିଧିବିଧାନ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ ସେସବୁ ହେଲା ଅନ୍ନଦାନ, ବସ୍ତ୍ରଦାନ, ଶରଣାଗତର ରକ୍ଷା, ପ୍ରଜାପାଳନ, ଅପ୍ରାଧ ଅର୍ଜିଲା ପ୍ରଣୀଙ୍କୁ ମଧ କ୍ଷମାଦାନ, ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣ ସେବା, ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଶିରରେ ଲକ୍ଷେ ଚମ୍ପା ପୁଷ୍ପଦାନ, ବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ଶ୍ରବଣ, ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବତା ଧାନ, ମାତାଭକ୍ତି, ପିଣ୍ଡ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦାନ, ଅହିଂସା, 'ପାପ ବାଧା ନିମନ୍ତେ ସମର ନ କରଇ', ଦେବୀଙ୍କୁ ଶୀତଳ ଭୋଗ ଅର୍ପଣ ଇତ୍ୟାଦି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଏ ସବୁକୁ ଧର୍ମ କହିଥିବା ବେଳେ ମୁକ୍ତାଦେଈଙ୍କ ମତରେ - 'ଯେତେ ଧର୍ମ କରୁଅଛୁ ସମସ୍ତ ନିଷ୍ଫଳ' ।

ମିଥ୍ୟା ମାୟାର ସଂସାର

ନାଥମାନଙ୍କ ମତରେ ଏ ସଂସାର ହେଉଛି ମିଥ୍ୟା ମାୟାର ସଂସାର । ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ମାୟା ପରି ଏହାର ଆକୃତି । ଜୀବ ଓ ଘଟର ସମ୍ପର୍କ ହେଉଛି, ବିଜୁଳି ଓ ପବନ ପରି; ପୁଣି ଏହା ମୃତ୍ତିକା ସଦୃଶ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲେଖାଅଛି -

> ବରଷାରେ ପାଣି ଥୋପା ଯେସନେ ଉତ୍ପନ୍ନ
> କେଣେ ଭାସିଯାଇ ନ ଦିଶଇ ରେଖାବର୍ଣ୍ଣ ॥
> ସେହି ମତି ଦେଖିଯେ ଶରୀର ଗୋଟି ବାବୁ
> କାଳକୁ ଜିଣିଲେ ଚାରିଯୁଗେ ରହିଥିବୁ ॥

ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଅଛି,

ମାୟାରେଣ ପଶିଲେ କାୟା ହୋଯେ କ୍ଷୟ
ନୋହୁ ସେ ପଣ ସମ୍ପତ୍ତି ରହିବା ସମୟ ॥ ୨୧୮ ॥

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଥିବା ସଂସାରର ଏହି ଅସାରତା ବା ଅନିତ୍ୟତା ଉପରେ କେବଳ ଯେ ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ହିନ୍ଦୁମତର ପାତଞ୍ଜଳ ଯୋଗ ଓ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ଧର୍ମ୍ମପଦରେ ମଧ ଏହି ପରୀକ୍ଷା ବାଣୀ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ପରି ବୁଦ୍ଧଦେବ ମଧ୍ୟ ଶରୀରକୁ ପାଣିଫୋଟକା ସଦୃଶ କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁର କହିଛନ୍ତି- 'ଯଥା ବୁବବୁଲଙ୍କପସସେି" । ପାତଞ୍ଜଳ ଯୋଗର ଏକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସଂସାରର ଅନିତ୍ୟତା ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି ସମୁଦ୍ରରେ ଯେପରି ତରଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ, ସେହିପରି ମଣିଷର ହୃଦୟରେ ଅସଂଖ୍ୟ ବୃତ୍ତି ଉତଥିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ପାଞ୍ଚ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇ ପାରେ । ସେସବୁ ହେଲା :- (୧) ପ୍ରମାଣ, (୨) ବିପର୍ଯ୍ୟୟ (ମିଥ୍ୟାଜ୍ଞାନ), (୩) ବିକଳ୍ପ, (୪) ନିଦ୍ରା ଓ (୫) ସ୍ମୃତି । ଏହି ପାଞ୍ଚପ୍ରକାର ବୃତ୍ତି ରଂଗ, ଦ୍ୱେଷ ଓ ମୋହଦ୍ୱାରା ଅନୁବିଦ୍ଧ ହୁଏ । ତେଣୁ ମାନବ-ସମାଜ ପାଇଁ ଏହା କ୍ଲେଶକର । ଏଥିପାଇଁ ମୁମୂର୍ଷୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଏହାକୁ ନିରୋଧ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ । ଅଭ୍ୟାସ ଓ ବୈରାଗ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ସୂତ୍ରକାର ଏହି କୈବଲ୍ୟ ବା ମୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଆଉ ଏକ ଉପାୟର ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ତାହାହେଲା ଈଶ୍ୱର ପ୍ରଣିଧାନ ବା ଈଶ୍ୱରରେ ମନଦେବା । ସାଧାରଣ ଜୀବଠାରେ ଯେଉଁ ପାଞ୍ଚପ୍ରକାର କ୍ଳେଶ (ଅବିଦ୍ୟା, ଅସ୍ମିତା, ରାଗ,ଦ୍ୱେଷ ଓ ଭିନିବେଶ) ଦେଖାଯାଏ, ଯେଉଁ ଦୁଇ ପ୍ରକାର କର୍ମ (ଧର୍ମ ଓ ଅଧର୍ମ) ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯେଉଁ ତିିନି ପ୍ରକାର ବିପାକ (ଜନ୍ମ, ଆୟୁ ଓ ଭୋଗ) ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ଏବଂ ଯେଉଁ ତିନି ପୂର୍ବ ସଂସ୍କାର ନିହିତ ଥାଏ, ସେସବୁ ଈଶ୍ୱର ରହିତ । ଈଶ୍ୱର ସର୍ବଜ୍ଞ, ସେଥିପାଇଁ ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷଠାରୁ ଅଲଗା । ଅର୍ଥାତ୍ ସାଧାରଣ ପୁରୁଷ କ୍ଳେଶର ଅଧୀନ, ଜନ୍ମ-ମରଣ ଚକ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ, ପାପ ତଥା ପୁଣ୍ୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ଓ ପୂର୍ବସଞ୍ଚିତ ବାସନାର ଦାସ । ଈଶ୍ୱର ଏହାଠାରୁ ଭିନ୍ନ; ଅନନ୍ତ ଜ୍ଞାନର ଆକର, ଦୋଷହୀନ, କ୍ଲେଶଶୂନ୍ୟ, ନିତ୍ୟଶୁଦ୍ଧ ଓ ନିତ୍ୟମୁକ୍ତ । ଏହି ଈଶ୍ୱରଙ୍କର ବାଚକ ଶବ୍ଦ ହେଲା ପ୍ରଣବ ଓ ଓଁକାର । ଏହାଙ୍କ ନାମ ଜପ ଓ ନାମୀ (ଈଶ୍ୱରଙ୍କ) ଚିନ୍ତା କଲେ ସାଧକର ଚିତ୍ତ ଏକାଗ୍ର ହୁଏ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ମଧ କାଳ କବଳରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବାର ଉପାୟ ରୂପେ ନାମବ୍ରହ୍ମ କୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଛି । ସେଥିପାଇଁ ମୁକ୍ତାଦେଈ କହିଛନ୍ତି -

ନାମବ୍ରହ୍ମ ଶୁଣିଥିଲେ କାରଣ ପାଇବୁ ।

ପୁଣି କହିଛନ୍ତି -

ସର୍ବଙ୍କନ ଆଦିମୂଳ ଗୋବିନ୍ଦର ନାମ
ଗୋବିନ୍ଦ ଚିନ୍ତିଲେ ପାଇ ପରମ କାରଣ ।
ଗୋବିନ୍ଦର ନାମ ମହାମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଜାଣି
ସେହି ନାମ ଘୋଷୁଥିଲେ ପାଇବୁ କାରେଣୀ ।

ଯେଶୋବନ୍ତ ଶରୀରକୁ 'ମୃତ୍ତିକା ଶରୀର' ଅକ୍ଷୟ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିବା ପରି ଅଚ୍ୟୁତ ମଧ କହିଛନ୍ତି -

କଞ୍ଚା ମାଟିଘଟ କୁମ୍ଭାର ଗଢ଼େ
ଅନଳ ଜାଳି ଦୃଢ଼ କରି ପୋଡେ । (୨,୧୬) ଚାରିଖାନି

କବିର ମଧ କୁହନ୍ତି -

ୟହୂ ତନ କାଚାକୁମ୍ଭ ହୈଲିୟାଫିରେ ଥା ସାଥ୍
ଢବକା ଲଗା ଫୁଟିଗୟା, କଛୁନ ଆୟା ହାଥ୍ ।

ଗୁରୁହିଁ ଭଗବାନ

ଏହି ନଶ୍ୱର ଶରୀରକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ଯୋଗୀର ପ୍ରଧାନ ସାଧନା । ନାଥ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମତରେ କେବଳ ବିଭିନ୍ନ ତୀର୍ଥବ୍ରତ ନୁହେଁ, ଦେବତାମାନେ ମଧ ଏ ପିଣ୍ଡକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଅସମର୍ଥ । ହିନ୍ଦୁଧର୍ମରୁ ଜଣାଯାଏ ଦିଗପାଳମାନେ ମଧ ମନୁଷ୍ୟ ପରି ବାରମ୍ବାର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟଙ୍କ ପରି ମାୟାଦେହ ଘେନି ଏହି ସଂସାରରୁ ବିଦାୟ ନେଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏମାନେ କେହି ପିଣ୍ଡକୁ ବା ପ୍ରାଣକୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି-

ଦିଗପାଳମାନେ ବାବୁ ହୋଇ ଅବତାର
ମାୟା ଦେହ ଘେନି ସର୍ବେ ଗମନ୍ତି ସଂସାର
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ଦଶ ଅବତାର
ରକ୍ଷି ନ ପାରନ୍ତି ପ୍ରିୟ ପ୍ରାଣ ଏକବାର ।

ନାଥ ଯୋଗୀ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଗୁରୁଙ୍କର ଜାତି ବିଚାର କରାଯାଉ ନ ଥିଲା । ଯେଉଁ ଗୁରୁଙ୍କ ସେବାକଲେ କାୟା ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରେ ସେହି ଗୁରୁହିଁ ପ୍ରକୃତ ଗୁରୁ ।

ବ୍ରାହ୍ମଣ ହେଉ ଚଣ୍ଡାଳ ହେଉ କି ନା
ଯେ ରକ୍ଷିବ ପିଣ୍ଡ ତାକୁ କରିବ ମାନନା ।

ସେହି ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ କେବଳ ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ଜୀବନକୁ ଯମର କାଳପାଶରୁ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ମୁକ୍ତି କରିପାରେ ।

ଯେବଣ ହାଡ଼ିପାରେ ଖଟଇ ବାଡି ତାଟି
ତାକୁ ସେବା କରିବୁ ଚରଣ ତଳେ ଲୋଟି
ଯେବେ ସେ ପ୍ରସନ୍ନ ତୋତେ ହୋଇବେ କୁମର
ଯମ କାଳପାଶରୁ ବଞ୍ଚିବୁ ଚିରକାଳ ।

ସମାଜରେ ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ଗୁରୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ଜାତି ଅଜାତି ବିଚାର ନ କରୁଥିଲେ ହେଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ରାଜବଂଶୀୟ ଲୋକମାନେ ଏଥିରେ ସହଜରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଅହଙ୍କାର ହିଁ ସେମାନଙ୍କୁ ନୀଚ ଜାତିରୁ ଗୁରୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାରେ ବାଧା ଦେଉଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ମୁକୁତାଦେଈ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ହାଡିପାଙ୍କର ଅଲୌକିକତା ପରୀକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ।

ଯୋଗ ଓ ଭୋଗ

ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଉଭୟ ଯୋଗ ଓ ଭୋଗ ସାଧନା ପ୍ରଚଳିତ ଥିବାର ବହୁ ପ୍ରମାଣ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ । ରୁଦ୍ରଯାମଳରେ କୁହାଯାଇଛି, ଯେଉଁଠି ଭୋଗ ସେଠି ଯୋଗ ନାହିଁ, ପୁଣି ଯେଉଁଠି ଯୋଗ ସେଠି ଭୋଗ ନାହିଁ । ତେବେ ବି ଶ୍ରୀ ସୁନ୍ଦରୀ ସାଧନା କରୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଯୋଗ ଓ ଭୋଗ ଉଭୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ **କୌଳଜ୍ଞାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ଗ୍ରନ୍ଥ**ରେ ପଞ୍ଚମକାର (ମଦ୍ୟ,ମାଂସ,ମତ୍ସ୍ୟ,ମୁଦ୍ରା ଓ ମୈଥୁନ)ର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳୁ ନ ଥିଲେହେଁ, ପଞ୍ଚ ପବିତ୍ର (ବିଷ୍ଠା, ଧାରାମୃତ, ଶୁକ୍ର,ରକ୍ତ ଓ ମଜ୍ଜା)ର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ଏସବୁ ନାଁ ଅଲଗା ହେଲେବି ପଞ୍ଚମକାରର ପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ । ସେଥିରେ ପାଞ୍ଚ ଉତ୍ତମ ଭୋଜ୍ୟର ନାମ ହେଲା - ଗୋମାଂସ, ଗୋଧୃତ, ଗୋରକ୍ତ, ଗୋକ୍ଷୀର ଓ ଗୋଦଧି । ଅକୁଳ ବୀରତନ୍ତ୍ରର ସାଧକମାନେ ମଧ୍ୟ ସୁପ୍ତ ବା ଜାଗ୍ରତ ଅବସ୍ଥାରେ, ଆହାର ବା ବିହାରରେ, ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ବା ଶୋକ ସମୟରେ ଅଭକ୍ଷ ଭକ୍ଷଣ ପାଇଁ କୌଣସି ଭେଦଭାବ ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ନିସଂଶୟ ଚିତ୍ତରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାଦି ଭୋଗ କରନ୍ତି । ସବୁ ଜାତି ସହ ସମାନ ବ୍ୟବହାର ଦେଖାନ୍ତି ଓ ଭକ୍ଷ୍ୟାଭକ୍ଷ୍ୟର ବିଚାର ରଖନ୍ତି ନାହିଁ । ବ୍ରିଗସ ମଧ୍ୟ ନାଥ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପଞ୍ଚମକାର ସାଧନାର ପ୍ରଚଳନ ଥିବା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଦୁର୍ଗାପୂଜା ସମୟରେ ସମସ୍ତ ପଞ୍ଚମକାର ବା ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକକୁ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଖୋଲାଖୋଲି ଭାବେ

ଏସବୁର ପ୍ରଚଳନ ହୁଏ ନାହିଁ । ନାଥଯୋଗୀ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ଥିବା ବାଳ ସୁନ୍ଦରୀ, ତ୍ରିପୁରା ସୁନ୍ଦରୀ, ତ୍ରିପୁରା କୁମାରୀ ଓ ଷୋଡଶ ବର୍ଷିୟା କନ୍ୟା (ମାଳବାର)ର ଯେଉଁ ପୂଜା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ସେସବୁ ମଧ୍ୟ ଭୋଗ ମାର୍ଗର ସୂଚନା ଦେଇଥାଏ । ବ୍ରିଗସଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ନାଥ-ସଂପ୍ରଦାୟର କାନଫଟା ଯୋଗୀମାନେ ଲିଙ୍ଗ ଓ ଯୋନିର ପୂଜା କରନ୍ତି ଓ ସେମାନଙ୍କ ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ବାସନାକୁ ଦମନ କରିବା ପ୍ରକୃତ ସାଧନାମାର୍ଗର ପରିପନ୍ଥୀ । ଏହି ସଂପ୍ରଦାୟର ସାଧକମାନେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପୁରୁଷର ପରିଣାମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବାରୁ ବାମାଚାର ସାଧନାକୁ ଅଧିକ ମହତ୍ୱ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ନାରୀକୁ ମାତା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ବାରମ୍ବାର ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ ନାଥମାର୍ଗରେ ଯୋଗ ଓ ଭୋଗ ଉଭୟର ପ୍ରଚଳନ ଥିବା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାରୀମାନେ ଯେଉଁ ଅତୀତ ପରମ୍ପରାର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରୁ ଏହାହିଁ ସୂଚିତ ହୋଇଥାଏ । ନାରୀମାନେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅତୀତରେ ଥିବା ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି -

ଶୁଣ ହୋ ରାଜନ ତୋତେ ସଂକ୍ଷେପି କହିବା
ବଡ଼ଯୋଗୀ ବୋଲାବନ୍ତି ଅନାଦି ମହାଦେବା ।
ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରଳୟରେ ଯାର ନୋହେ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ
ତାହାର ରମଣୀ ଯେ ପାର୍ବତୀ ଥାଇ ଅଙ୍ଗ ।
ଚଉଷଠୀ ସିଦ୍ଧ ଆଦି ମୀନ ଯେ ଗୋରେଖ
ଯେମାନେହିଁ ନ ଛାଡନ୍ତି ତରୁଣୀର ସୁଖ ।
ତହୁଁ ନିକି ବଡଯୋଗୀ ହୋଇବୁ ରାଜନ
କାଳେ ଯେତେ ଯୋଗ ନ ରହିବ ଯୋଗୀପଣ ।
ମଦନ ରାୟ ବାଣକୁ ନ ପାରୁ ଯେ ସହି
ନ ପୁଣ ହସନ୍ତି ସବୁ ନାକେ ହସ୍ତ ଦେଇ ।
ଦନ୍ତରେ ତିରଣ ଧରି ମାଗୁଅଛୁଂ ଆମ୍ଭେ
ସମୟେକ ରହି ରାଜା ଭୋଗକର ତୁମ୍ଭେ ।

ରାଣୀମାନଙ୍କ ଉକ୍ତି ନିରର୍ଥକ ନୁହେଁ । ଶିବ ଯେ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ବିନା କ୍ଷଣେ ରହିପାରନ୍ତି ନାହିଁ, ଏହା ତାଙ୍କ ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ରୂପରୁ ହିଁ ଜଣାଯାଏ । ଭୋଗକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ହେଁ, ତାଙ୍କ ମହାଯୋଗୀତ୍ୱରେ କୌଣସି ଊଣା ହୁଏ ନାହିଁ । ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସାଧାରଣତଃ ୮୪

ଥିବା କୁହାଯାଉଥିଲେ ହେଁ, ୬୪ ସିଦ୍ଧଙ୍କ ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟ ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏମାନଙ୍କୁ ତିନି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ -(୧) ସୁରତି-ସିଦ୍ଧ, (୨) ନିରତି- ସିଦ୍ଧ ଓ (୩) କନକ-ସିଦ୍ଧ । ଲୁଇପା, କାହ୍ନୁପା ଇତ୍ୟାଦି ସିଦ୍ଧ-ସାଧକମାନେ ଯୋଗିନୀମାନଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସାଧନା କରୁଥିବା ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ । ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ ମଧ୍ୟ କଦଳୀ ବନରେ ଷୋଳ ସହସ୍ର ନାୟିକାଙ୍କୁ ଉପଭୋଗ କରୁଥିବା ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟର ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ତଥା ଲୋକକଥାରୁ ମିଳେ । କିନ୍ତୁ ଗୋରଖନାଥଙ୍କ କଥା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ସେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ଆଧାରିତ ସାଧନାକୁ ନାଥମାର୍ଗରେ ପ୍ରଚଳନ କରିଥିଲେ । ପୁଣି ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ କଦଳୀ ବନରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିପାରିଥିଲେ । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୋରଖନାଥଙ୍କୁ ଭୋଗ ମାର୍ଗୀ କହିବା ହୁଏତ ଠିକ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଗୋରଖନାଥ ଯେ ଏକାବେଳେକେ ସ୍ତ୍ରୀ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ ।

ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟରେ ମୀନନାଥଙ୍କ ଉଦ୍ଧାର ସମ୍ପର୍କିତ ଦୁଇଟି ପୁସ୍ତକର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ । ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ହେଲା ଗୋରକ୍ଷ ବିଜୟ ଓ ଏହାର ଲେଖକ ହେଲେ ଫୟଜୁଲ୍ଲା । ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ନାମ ହେଲା ମୀନ ଚେତନ ଓ ଏହାର ଲେଖକ ହେଲେ ଶ୍ୟାମା ଦାସ । ଉଭୟ ଗ୍ରନ୍ଥର କଥାବସ୍ତୁ ପ୍ରାୟ ସମାନ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ଆଦ୍ୟ ଓ ଆଦ୍ୟା ପ୍ରଥମେ ଦେବତାମାନେ ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ପରେ ଚାରି ସିଦ୍ଧ ଜନ୍ମ ନେଲେ । ଏହାପରେ ଏକ କନ୍ୟା ଜାତ ହେଲା । ତାଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ଗୌରୀ । ଆଦ୍ୟଙ୍କ ଆଦେଶରେ ଶିବ ଗୌରୀଙ୍କୁ ବିବାହ କରି ମର୍ତ୍ତ୍ୟକୁ ଗମନ କଲେ । ଚାରି ସିଦ୍ଧ ହେଲେ- (୧) ମୀନନାଥ, (୨)ଗୋରକ୍ଷନାଥ, (୩) ହାଡିପା (ଜାଲଂଧରିନାଥ) ଓ (୪) କାନଫା, କାନୁପା ବା କୃଷ୍ଣପାଦ । ସେମାନେ ପବନ ଆହାର କରି ଯୋଗାଭ୍ୟାସ କଲେ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଗୋରକ୍ଷନାଥ ହେଲେ ମୀନ ନାଥଙ୍କ ସେବକ ଓ କାହ୍ନୁପା ହେଲେ ହାଡିପାଙ୍କ ସେବକ । ଦିନେ ଗୌରୀ ଶିବଙ୍କ ବେକରେ ମୁଣ୍ଡମାଳ ଦେଖି ଏହାର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ଶିବ କହିଲେ , ଏସବୁ ମୁଣ୍ଡ ହେଲା ଗୌରୀଙ୍କର । ଗୌରୀଙ୍କ ମନରେ ଦୁଃଖହେଲା । ସେ ଶିବଙ୍କଠାରୁ ତାଙ୍କର ବାରମ୍ବାର ମରୁଥିବାର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ଶିବ ଓ ଗୌରୀ ଦୁହେଁ ବିଚାର କରି କ୍ଷୀର ସାଗରକୁ ଗଲେ । ସେଠାରେ ଶିବ ଗୌରୀଙ୍କୁ ମୁଣ୍ଡମାଳର ରହସ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥିବା ବେଳେ ମୀନନାଥ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ଏସବୁ ଶୁଣିବାରେ ଲାଗିଲେ । କଥା ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ଗୌରୀଙ୍କୁ ନିଦ ହୋଇଗଲା । ମୀନନାଥ ଗୌରୀଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଶୁଣିବା ପରି ହୁଂ, ହୁଂ କରି ଶିବଙ୍କ ଠାରୁ ସବୁ କଥା ଶୁଣିଲେ । ଶିବ ଏହା ଜାଣିଲା ପରେ ମୀନନାଥଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ ଯେ ସେ ଏକ ସମୟରେ ଯୋଗଜ୍ଞାନ ଭୁଲିଯିବେ । ଆଦିଗୁରୁ ଶିବ କୈଳାସକୁ ଫେରିଗଲେ । ସେଠାରେ ଗୌରୀ ଶିବଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ଗୋଟିଏ ବିଷୟରେ

ଅନୁରୋଧ କଲେ । ତାହା ହେଲା ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କର ବିବାହ । ଶିବ କହିଲେ ଯେ ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କଠାରେ କାମ ବିକାର ନାହିଁ । ଗୌରୀ ଏଥିରେ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ହୋଇ କାମ ବିକାର ରହିବ ନାହିଁ କିପରି ? ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ମୁଁ ଏହାର ପରୀକ୍ଷା କରିବି । ଶେଷରେ ଶିବ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ।

ଚାରି ସିଦ୍ଧ ଚାରି ଦିଗରେ ତପସ୍ୟା କରୁଥିଲେ । ପୂର୍ବ ଦିଗରେ ଥିଲେ ହାଡିପା, ଦକ୍ଷିଣରେ କାହ୍ନୁପା, ପଶ୍ଚିମରେ ଗୋରକ୍ଷ ଓ ଉତ୍ତରରେ ମୀନନାଥ । ଚାରି ସିଦ୍ଧଙ୍କୁ ଡକା ହେଲା ଓ ସେମାନେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଦେବୀ ଭୁବନମୋହିନୀ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଅନ୍ନ ପରିବେଷଣ କଲେ । ତାଙ୍କର ସେହି ରୂପ ଦେଖି ସବୁ ସିଦ୍ଧ ବିଚଳିତ ହୋଇପଡିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ବିକାର ଜାତ ହେଲା । ମୀନନାଥ ମନେ ମନେ ଭାବିଲେ, ଯଦି ଏପରି ସୁନ୍ଦରୀ ମିଳନ୍ତା, ତା ହେଲେ ତା ସହ ଆନନ୍ଦରେ କେଳି କରି ରାତି କଟାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମନ କଥା ଜାଣିପାରି ଦେବୀ ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଫଳରେ ମୀନନାଥ ମହାଜ୍ଞାନ ଭୁଲି କଦଳୀ ବନରେ ଷୋଳ ଶହ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ସହ କାମ କୌତୁକରେ ରତ ହେଲେ । ହାଡିପା ମନେ ମନେ ଭାବିଲେ, ଯଦି ଏପରି ସୁନ୍ଦରୀ ମିଳନ୍ତା, ତା ହେଲେ ମୁଁ ତାର ଝାଡୁଦାରର କାମ କରି ଆନନ୍ଦ ପାଆନ୍ତି । ଦେବୀ ତାଙ୍କ ମନ କଥା ଜାଣିପାରି ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଫଳରେ ସେ ହେଲେ ରାଣୀ ମୟନାବତୀଙ୍କ ଝାଡୁଦାର । କାହ୍ନୁପା ମନେ ମନେ ଭାବିଲେ, ଯଦି ଏପରି ସୁନ୍ଦରୀ ମିଳନ୍ତା, ତା ହେଲେ ମୁଁ ତା ପାଇଁ ପ୍ରାଣବଳି ଦେଇ କୃତାର୍ଥ ହୋଇଯାନ୍ତି । ଦେବୀ ତାଙ୍କ ମନ କଥା ଜାଣି ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଫଳରେ ସେ ହେଲେ ତୁରମାନ ଦେଶର ଡାହୁକା (?) । ଗୋରେଖନାଥ ମନେ ମନେ ଭାବିଥିଲେ, ଯଦି ଏପରି ସୁନ୍ଦରୀ ମୋର ମା ହୁଅନ୍ତା, ତା ହେଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କ କୋଳରେ ପଶି ଆଦର ପାଆନ୍ତି ଓ କ୍ଷୀରପାନ କରନ୍ତି । ପାର୍ବତୀ ଏଥିରେ ଖୁସି ହେଲେ । ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ପରିବର୍ତ୍ତେ ବର ପ୍ରଦାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପୁଣି ଥରେ କଠୋରତର ପରୀକ୍ଷା ନେବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛାକଲେ ।

ଗୋରଖନାଥ ବକୁଳ ବୃକ୍ଷ ତଳେ ତପସ୍ୟାରତ ଥିବା ବେଳେ ଦେବୀ ବିଭିନ୍ନ ଭାବେ ତାଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେ ଥରେ ଉଲଗ୍ନ ହୋଇ ଗୋରଖନାଥଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ଶୋଇଗଲେ । ଗୋରଖନାଥ ଏହା ଦେଖି ବିଲ୍ୱପତ୍ରରେ ତାଙ୍କ ଶରୀରକୁ ଢାଙ୍କି ଦେଲେ । ଦେବୀ ମାଛିରୂପେ ଗୋରଖଙ୍କ ପେଟରେ ପଶି ପୀଡାଦେବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଗୋରଖ ଶ୍ୱାସ ରୁଦ୍ଧକରି ତାଙ୍କୁ ସେଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ କଲେ । ଶେଷରେ ଦେବୀ ରାକ୍ଷସୀ ହେଇ ମନୁଷ୍ୟ ବଳି ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ସେତେବେଳେ ଗୋରଖ ଶିବଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଦେବୀଙ୍କୁ ଏଥିରୁ ରକ୍ଷା

କଲେ ଏବଂ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଏକ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । ସେହି ହେଲେ କଲିକତାସ୍ଥିତ କାଳୀ ମୂର୍ତ୍ତି । ଏ ସବୁ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ଦେବୀ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଗୋରଖଙ୍କୁ ଏକ ସୁନ୍ଦରୀ କନ୍ୟାର ସ୍ୱାମୀ ହେବାର ବର ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଶିବ ଏକ ମାୟା କନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କଲେ । ଗୋରଖ ହେଲେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୋରଖ ପତ୍ନୀସୁଖ ଅନୁଭବ ନ କରି ଏକ ଶିଶୁରୂପରେ ସେହି କନ୍ୟା ଘରକୁ ଗଲେ । ପୁଣି ଶିଶୁ ମାଠାରୁ କ୍ଷୀର ପାନ କରିବା ପାଇଁ ଆକୁଳ ହୋଇ ମାର ସ୍ତନ ମର୍ଦ୍ଦନ କଲା ପରି ଗୋରଖ ସେହି କନ୍ୟାର ସ୍ତନ ମର୍ଦ୍ଦନ କଲେ । କନ୍ୟା ବହୁ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଲା । ଶେଷରେ ଗୋରଖ ତାକୁ କହିଲେ, ମୋର କାମ ବିକାର ହୁଏ ନାହିଁ । ତୁମର ପୁତ୍ର ପ୍ରାପ୍ତିର ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ମୋର କୌପୀନ ଧୋଇ ପାଣି ପିଇ ନିଅ । ତା ହେଲେ ତୁମର ପୁତ୍ର ହେବ । କନ୍ୟା ତଦନୁଯାୟୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଫଳରେ ତାର ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଜାତ ହେଲା । ପରେ ସେହି ପୁତ୍ର କର୍ପଟୀନାଥ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲେ ।

ଯେତେ ଦୂର ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଏହିପରି ଏକ କାହାଣୀ ସହ ପରିଚିତ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ ବ୍ରତ ପାଳନ କରୁଥିବା ଗୋରଖନାଥଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭୋଗବାଦୀ ସାଧକ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ । କେବଳ ଶିବ, ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥ, ଗୋରଖନାଥ ଓ ଚଉଷଠି ସିଦ୍ଧଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ଲେଖକ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା ମୁଖରୁ ସେ ହିନ୍ଦୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବୈରାଗୀଭାବେ ପରିଚିତ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଭୋଗବାଦ ସପକ୍ଷରେ ଯୁକ୍ତି ଦେଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟ କହିଛି :-

ସନନ୍ତ ସନକାଦି ଯେ ଲୋଭ ନ ଛାଡନ୍ତି
ସୁଖଭୋଗ ଲାଳସାରେ ଗ୍ରାମରେ ରହନ୍ତି ।
ଯେ ଦେହ ଘେନିଣ ଭୋଗ ଯେହୁ ନ କରଇ
ମଲେ କି ଖାଇବ ବୋଲି ସତେ ନ ଜାଣଇ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଇଛନ୍ତି ଅତି ନିଷ୍ଠୁର ଭାବେ -

ମୁହିଂ ଯେବେ ସୁଖଭୋଗ ବିଚାର କରନ୍ତି
ବଙ୍ଗଦେଶ ରାଜପଣ କିମ୍ପାଇ ଛାଡନ୍ତି ।
ମୋତେ କି ଅପୂର୍ବ ହୋଇଲା ମେଦିନୀର
ନବଲକ୍ଷ ବଙ୍ଗଦେଶ ଛାଡିଲି ନିକର ।
ଅନେଶ୍ୱତ ମହାଦେଇ ରୋଦମା ଗୋଦମା

ଯେହାକୁ ଛାଡିଲି ମୁଂ ଯେ ମାତାଙ୍କ ବଚନ ।
ଯେତେ ବଡ ସମ୍ପଦ ଛାଡିଲି ହେଲି ଯୋଗୀ
ଯେବେ କିମ୍ପା ପଦାର୍ଥ ମୁଂ ହୋଇବଇଂ ଭୋଗୀ ।

ମନେହୁଏ ସତେ ଯେପରି ଏହାଥିଲା ଭୋଗବାଦୀ ଓ ଯୋଗବାଦୀ ଲୋକଙ୍କର ତର୍କବିତର୍କ । ଭୋଗ ଥିଲେ ଯୋଗ ହୁଏ ନାହିଁ । ପୁଣି ଯୋଗ ଥିଲେ ଭୋଗ ହୁଏ ନାହିଁ । ରୁଦ୍ରଯାମଳ ତନ୍ତ୍ରର ଏହି ଉକ୍ତିକୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ଯଶୋବନ୍ତ ପରୀକ୍ଷା କରି କରି ନିଜ ଶ୍ରୋତାମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ହୋଇବଇଂ ଯୋଗୀବେଶ ସାଧିବଇଂ ଯୋଗ
ଆବର କିସ କରିବ ରତିରସ ଭୋଗ ।

ଏ ପ୍ରକାର କାହାଣୀ ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୋରଖନାଥ ନାଥ-ସଂପ୍ରଦାୟରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟମୂଳକ ସାଧନା ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ରହିବା ଥିଲା ମୂଳ ଧର୍ମ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ନାଥମାନଙ୍କର ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ଥିଲା । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ କେବଳ ପରସ୍ତ୍ରୀ ନୁହେଁ , ବିବାହ କରିଥିଲେ ନିଜସ୍ତ୍ରୀକୁ ମଧ୍ୟ ମାତା ସଦୃଶ ସମ୍ମାନ ଦେବା ବିଧେୟ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ଏହି ମତବାଦର ବାରମ୍ବାର ପ୍ରଚାର କରିଛନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଉକ୍ତିକୁ ନିମ୍ନରେ ଉଦ୍ଧାର କରାଗଲା । ହାଡିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଉପଦେଶଦେଇ କହିଛନ୍ତି - 'ସ୍ତ୍ରୀ ଜନମାନଙ୍କୁ ବୋଲିବୁ ଆଈ ମାଇ' । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି - "ଯେତେଦିନ ଯାଏ ଲୋ ଭାରିଯା ହୋଇଥିଲ ଆଜଠାରୁ ଧର୍ମମାଡି ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଲ ।" ଧନା ଶୁଣ୍ଢୀ ଘରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବନ୍ଧା ଦେଇ ଗଲାବେଳେ ହାଡିପାଙ୍କର ଉପଦେଶ ହେଲା -

ପରସ୍ତିରୀ ମାତା ପରପୁରୁଷଟି ପିତା
ପରଧନ ନ ହରିବୁ ପରରେ ଅହନ୍ତା ।

ଯୋଗୀମାନେ ଯେ କେବଳ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ମାତାଭାବେ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସେମାନଙ୍କ ମୁଖକୁ ମଧ୍ୟ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଏହି ଆଚରଣ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି ।

୧. ରାଣୀଙ୍କୁ ନ ଚାହିଁ ରାଜା ଚାହିଁଲା ମେଦିନୀ । ।୨୬୨।

୨. କାତର ବଚନ ଶୁଣି ହୋଇଲେ ବିକଳ
ମୁଖ ଟେକି ଯାହା ପ୍ରଭୁ ନ କହିଲ ଉତ୍ତର ।
୩. ବୋଲନ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣସି ଗୋ ରାଣୀ
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ ମୋର ଯୋଗ ହୋଏ ହାନି ।
୪. କାତର ବଚନେ ରାଣୀ ହୋଇଲେ ବିକଳ
ମୁଖ ଟେକି ଚାହିଁ ପ୍ରଭୁ କହସି ଉତ୍ତର ।
୫. ମୁଖ ଟେକି କାହାକୁ ହୋ ନ କହତ କଥା
ମହାମନ୍ତ୍ର ବୋଲୁଅଛ ହୋଇ ହେଠମଥା ।
୬. ପଚାରିବା କଥାକୁ ଉତ୍ତର ଦେଉଥାଇ
ମୁଖ ଟେକି ଦିନେ ମୋତେ ଚାହିଁବାକୁ ନାହିଁ ।

ଏହାହିଁ ଥିଲା ଗୁରୁ ହାଡିପାଙ୍କର ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତି ଉପଦେଶ ।

ଜାଗିଲାରେ ମାତା ବୋଲି ଶିଙ୍ଗାନାଦ ଦେବୁ
ଭିକ୍ଷାଦେଲା କନ୍ୟାର ବଚନ ନ ଚାହିଁବୁ ।
ଆସନ୍ତେଣ ଭୂମିକୁ ତୁ ଦେଉଥିବୁ ଦୃଷ୍ଟି
କଦାଚିତେ ଭୂମି ତୁ ନ ଚାହିଁବୁ ଲେଉଟି ।

କାମ ବାସନାରୁ ଦୂରରେ ରହିବା ଥିଲା ନାଥ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ସାଧନାର ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ । କାମ, କ୍ରୋଧ ଓ ନିଦ୍ରା ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ, ପୁଣି ରତି ଉପେକ୍ଷିଣ ଆହାର ବଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ସେମାନେ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ ବ୍ରତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ନାରୀମାନେ ହିଁ ଏଥିରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ନାରୀ ଜାତି ପ୍ରତି ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠୁର ଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ନାରୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା 'ଛାର ଷିରୀ ଜନ' (୬୬୬), 'ପାମେରୀ', 'ରାଣ୍ଡେଣୀ' (୬୬୩), 'ବାଘୁଣୀ' (୬୨୧) ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦରୁ ଏହାହିଁ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଥାଏ ।

ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ଯେ କେବଳ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ହୀନଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ନାରୀ ଚରିତ୍ର ଉପରେ ସେମାନଙ୍କର ଆଦୌ ବିଶ୍ୱାସ ନ ଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ନାରୀମାନେ ସ୍ୱଭାବତଃ ଚଞ୍ଚଳା । ସାଧନା କରି ସିଦ୍ଧିଲାଭ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ମୁକ୍ତା ଦେଈଙ୍କ ସିଦ୍ଧିଲାଭରେ ସେଥିପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କହିଛନ୍ତି -

ଗର୍ଭଧାରୀ ଜନନୀ ମୁକ୍ତା ମହାଦେଈ
ମହା ପୁଣ୍ୟବତୀ ସେହୁ ଶୁଦ୍ଧ ତାର ଦେହୀ ।
ଅବଧୂତ ଗୋରଖନାଥର ସେହୁ ଚେଲୀ
ସ୍ତ୍ରୀ ଜନ୍ମ ପାଇଣ ଯୋଗ ସାଧିଲା ଅବନୀ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗୃହତ୍ୟାଗ କଲାବେଳେ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁଭାବେ ଉତ୍ତର ଦେଇଚନ୍ତି, ସେଥିରୁ ମଧ୍ୟ ସମାଜରେ ନାରୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଥିବା ହେୟ ମନୋଭାବ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ । ନିମ୍ନରେ ଏହାର ଦୁଇଟି ଉଦାହରଣ ଦେଖାଯାଇପାରେ -

୧. ମଦନ ବାଣକୁ ଯେବେ ନ ପାରିବ ସହି
ଚୋରା ରତି କରାଇବ ସପତଣୀ ଦୁଇ
ଅତିହିଁ ଅଗ୍ୟାନ ଯେବେ ହୋଇବାକ ମନ
ଦେଉଛେ ସମ୍ପ୍ରଦା ତୁମ୍ଭେ ହୁଅ ଗୋ ବହନ ।
୨. ନୃପତି ବୋଇଲେ ତୁମ୍ଭେ ଜୀଅ ଅବା ମର
ନୋହିଲେ ନ ମରି ତୁମ୍ଭେ ଭିନ୍ନ ଘର କର ।
ସୁଖମନେ ତୁମ୍ଭକୁ ଆମ୍ଭର ଶୋକ ନାହିଁ
ଇଚ୍ଛାହେଲେ ସମ୍ପଦ ଭଣ୍ଡାର ନିଅ ବହି ।
ହାଡିଘରେ ପଶ ଯାଇ ଦାଣ୍ଡେ କର ଘର
ଯେଠାରୁ ବହନ ଚଳ ନ କର ଗହଳ ।

ପତି ଶୋକ ବିଧୁରା, ପତି ସ୍ନେହ ସୋହାଗିନୀ, ପତିବ୍ରତା ନାରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାହିଁ ଜଣ ଉପଯୁକ୍ତ ପୁରସ୍କାର । ନାରୀ ଚଞ୍ଚଳା ହୋଇ ପାରନ୍ତି, ସୁନ୍ଦର ପୁରୁଷ ଦେଖି ହିତାହିତ ଜ୍ଞାନ ପାସୋରି ଦେଇ ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଗୋବିନ୍ଦଙ୍କ ଗୃହତ୍ୟାଗ ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖିତା ନାରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଏପରି ନିଷ୍ଠୁର ଆଚରଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ ମୂଳରେ ଯୋଗୀର ମହାନ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇପାରେ , କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ସମାଜର ଚିତ୍ର ନିହିତ ନ ଥିଲା । ଏହା ପୁଣି ପ୍ରକୃତ ଯୋଗୀପକ୍ଷରେ ଅନୁଚିତ ବାକ୍ୟ । ଅନ୍ୟକୁ କର୍କଶ ବାକ୍ୟ କହିବା ନାଥ ଯୋଗୀଙ୍କ ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନା ।

ଯଶୋବନ୍ତ ରମ୍ଭାବେଶ୍ୟା ଓ ଧନାଶ୍ରେଷ୍ଠୀର ଭାର୍ଯ୍ୟାକୁ ଏହିପରି ରତି ସୁଖ ଆତୁରା ନାରୀଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯୋଗସିଦ୍ଧିକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଦେଖାଇଥିଲେ ହେଁ,

ସମାଜରେ କୈବର୍ତ୍ତ ନାରୀପରି ବିଜ୍ଞ ନାରୀଙ୍କର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ଗୃହ ମଧ୍ୟରେ ରହି ଗୃହକର୍ମ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ପରି, ଆହାର, ନିଦ୍ରା, ଅଳସ ଏପରିକି କାମ ବାସନାକୁ ମଧ୍ୟ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇପାରିଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ବୃଦ୍ଧା ହୋଇଯାଇଥିଲା, ତେବେବି ତାହାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବାର ଲାଳସା ଗେବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସଦୃଶ ସିଦ୍ଧ ଯୋଗୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ମୂକ କରି ଦେଇଛି । ହାଡିପାଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରଥମ ଦର୍ଶନରେ ହିଁ ସେ ନିଜ ଧର୍ମନିଷ୍ଠା ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଦେଇ କହିଛି -

ମୁହିଁ ଅପୁତ୍ରିକ ନାରୀ ଅରଜିଛି ଧନ
ମୁହିଁ ମଲେ ଘେନିଯିବେ ରାଜା ପାତ୍ରେ ଗଣ ।
ଧର୍ମ କରିଥିଲେ ମୋର ବାଟକୁ ସମ୍ବଳ
ପଶୁଆ ସଞ୍ଚଇ ଧନ ଜ୍ଞାନୀମାନେ ଦାନେଶ୍ୱର ।

ହାଡିପାଙ୍କ ପରି ସିଦ୍ଧ ମଧ୍ୟ କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାର କଥାର ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତତାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି -

ହାଡିପା ବୋଇଲେ ଧର୍ମଥିଲା ପ୍ରାଣୀମାନେ
ଆଗହୁଁ କହନ୍ତି ସତ୍ୟ ସତ୍ୟହିଁ ବଚନେ ।
ତୁହି ଯେ ବୋଇଲୁ ମାତା ଅନ୍ନ ଦେବି ମୁହିଁ
କହନ୍ତେ ଜାଣିଲି ତୋର ଅକଳଙ୍କ ଦେହୀ ।

ଏତିକିରେ କୈବର୍ତ୍ତକନ୍ୟାର କଥା ସରିଲା ନାହିଁ । ଗୁରୁ ଚାଲିଗଲେ କିନ୍ତୁ ଶିଷ୍ୟ ରହିଲେ ତାହାଠାରୁ ଜ୍ଞାନ ଶିଖିବା ପାଇଁ ।

କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ଘରେ ଏକାକିନୀ । ଖଇ ଭାଜି ବିକିବା ତାର କାମ । ଖଇ ଭାଜିବା ପାଇଁ ଦିନ ତାର ଅଣ୍ଟେ ନାହିଁ । ଦିନକେ ଥରେ ଖାଏ । ତେବେବି କିପରି ବେଶୀ ଖଇ ଭାଜିବ ଓ ବିକିବ ଏବଂ ଅଧିକ ପଇସା କମାଇବ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ସବୁବେଳେ କାମରେ ଲାଗିଥାଏ । ଅଧିକ ଖଇ ଭାଜି ବିକିବା ପାଇଁ, ସେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାହଯ୍ୟ ଲୋଡେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାର ଏପରି ଆଚରଣରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାନ୍ତି । ସେ ଭାବନ୍ତି ଏହା ହେଉଛି ସଂସାରୀ ଲୋକର ଲୋଭ । କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେ ଏହି ସଂଶୟର ସମାଧାନ ଚାହିଁଛନ୍ତି ।

ନୃପତି ବୋଇଲେ ମାତା ଧନ୍ୟ ଲୋଭ ତୋର
ଅଚଳାଚଳ ସମ୍ପତ୍ତି ପୂରିଛି ତୋ ଘର ।

ପୁତ୍ର ପତି ନାହିଁ ଯେବା ଜଣେ ବୋଲି କହୁ
ବସି ଭୋଗକର କିମ୍ବା କଦର୍ଥନା ପାଉ ।
ମୃତ୍ୟୁ ପରିଯନ୍ତେ ତୋତେ ଗୋଡାଇବ ଅନ୍ନ ।
ତୋହ ମଲେ ଘେନି ଯିବେ ରାଜା ପାତ୍ର ମାନ ।

କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ପାଇଁ ଏହା ଆଦୌ ନୂଆ କଥା ନ ଥିଲା । ସେ ଜାଣିଥିଲା ଯେ ମଲାପରେ ଏ ଧନସମ୍ପତ୍ତିର ମାଲିକ ହେବେ ରାଜା । ଏହା ଜାଣି ମଧ୍ୟ ସେ କାମ କରୁଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେଇ ସେ କହିଲା -

କଇବ୍ରତୀ ବୋଇଲା କାହାର ଲୋଭ ନାହିଁ
ଜୀବ ଯିବା ଯାୟେ ଧନ ମୁରୁଛି ନୁହଇ ।

ଏହାହିଁ ହେଉଛି ସଂସାରର ସାର କଥା । କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାର ନିଷ୍କପଟ ଆଚରଣ ଦେଖି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଲେ ।-

ନୃପତି ବୋଇଲେ ଜ୍ଞାନ ପାଇଲା ରମଣୀ
ଲୋଭ ମୋହ କିଞ୍ଚିତେ ସେ ନ ଛାଡେ ଅବନୀ ।

ଏ କଥା ସ୍ୱୀକାର କଲେବି ସେ ଦେଲେ ନିଜର ଉଦାହରଣ । ଅବଶ୍ୟ ନିଜର ପରିଚୟ ଦେଇ ନୁହେଁ । ସେ କହିଲେ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲି ଜଣେ ରାଜାଥିଲେ । ଶତେକ ଭାରିଯାର ସେ ଥିଲେ ସ୍ୱାମୀ । ସହସ୍ରେକ ତୁରଙ୍ଗମ ସହସ୍ରେକ ହସ୍ତୀ ତାଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଳନ ପାଇଁ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିଲେ । ନବଲକ୍ଷ ବଳ ବି ଥିଲେ । ତେବେ ବି ସେ ଦଣ୍ଡ ସିଂହାସନକୁ ତୁଚ୍ଛକରି ଯୋଗୀ ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କର ତ୍ୟାଗ କେତେ ଅପୂର୍ବ ! କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ଏହାର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲା, ଏସବୁ ତ୍ୟାଗ ସତ୍ତ୍ୱେ ସେ ମୋ ଠାରୁ ବଡ ତପୀ ନୁହେଁ । ପରକୁ ମାଗିବାଠାରୁ ହୀନ କାମ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ପୁଣି କିଏ ଦେବ ପୁଣି କିଏ ଦେବ ନାହିଁ । ତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବା କୁଟୁମ୍ବମାନେ ହଇରାଣ ହେବେ । ସେମାନଙ୍କ ନିଃଶ୍ୱାସ ପଡିବ । ଅଥଚ ମୋତେ ଦେଖ ।

ମୁହିଁ ବହୁ ଦୁଃଖେ ପଡି ଅରଜୁଛି ଧନ
ଯିଏ ମାଗେ ତାହାକୁ ହିଁ ଦିୟେ ଅନ୍ନଦାନ ।
ଦେବା ଯେ ମାଗିବା ଦୁଇ କଥା ସମକର
ଦେବା ଲୋକ ଦେହ ଅନ୍ତେ ବସେ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ।

ପୃଥ୍ୱୀ ବୁଲି ରାଜା ନ ପାଇବ ଫଳ ଯେତେ
ଗୃହ କର୍ମରେ କାରଣ ଲଭିବି ମୁଁ ତେତେ ।

ଯୋଗର ମୂଳ କଥା ହେଲା କାମ, କ୍ରୋଧ, ନିଦ୍ରାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା । କନ୍ୟା ଯୋଗୀ ନ ଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଗୃହ କାମରେ ସେ ନିଜକୁ ଏପରି ସଂଲଗ୍ନ କରି ଦେଇଥିଲା ଯେ ତା ଆଖିରେ ନିଦ ନ ଥିଲା । ସବୁବେଳେ କାମରେ ମନ ଥିବାରୁ ଅଳସ କଣ ସେ ଜାଣି ନ ଥିଲା । ଅର୍ଥାତ ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ ସେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ପରି ଉଜାଗର ବ୍ରତ ପାଳନ କରୁଥିଲା । ଆହାର ବଞ୍ଚାଇବା ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ସାଧନାର ଅନ୍ୟ ଏକ ମୂଳ ମନ୍ତ୍ର । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଏଥିପାଇଁ ଲାଉଥାଳକୁ ପ୍ରତିଦିନ ବତାଏ ଲେଖାଁଏ ଘୋରି ଭୋଜନ କମ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଅଥଚ କଇବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ନିଜର କାମ ଯୋଗୁଁ ଖାଇବାକୁ ବେଳ ପାଏ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଦିନକରେ ଥରେ ଖାଏ । କାମ ବାସନା ଦୂର କରିବାପାଇଁ ଯୋଗୀମାନେ ଘରଦ୍ୱାର ଛାଡି ବୁଲିଯାନ୍ତି । କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ହୁଏତ ଦିନେ ଯୁବତୀ ଥିଲା । ସେତେବେଳେ ବି ସେ ନିଜ ଖଇଭଜାରେ ଏତେ ତଲ୍ଲୀନ ଥିଲା ଯେ କାମ ବାସନା ପୂରଣ କରିବାପାଇଁ ତାର ବେଳ ଅଣ୍ଟୁ ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଛି, 'ବେଭାରେ ପୁରୁଷ ଜ୍ଞାନ ନାହିଁ ନା ମୋହରେ '। (୭୩।୮) ଧନ ଅର୍ଜନ କରିବା ପାଇଁ ତାର ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଲୋଭ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ଲୋଭ ଅନ୍ୟକୁ ଠକି ଧନ କମାଇବା ନୁହେଁ । ଧନ କମାଇ ଦାନ ଧର୍ମ କରିବା ଥିଲା ଆଦର୍ଶ । ଏପରିକି ଖଇ ବିକିବା ବେଳେ ମଧ୍ୟ ଲୋଭବଶ ହୋଇ ସେ ଲୋକଙ୍କୁ ଠକିବାକୁ ଚାହୁଁ ନଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଖଇ ବିକିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲାବେଳେ ସେ କହିଛି -

ଗରାଖ ଅଇଲେ ଧାନ ମାପିବ ଅଢ଼ାରେ
ଭଲ କରି ଦେଉଥିବ ଦ୍ୱିଗୁଣ ପ୍ରକାରେ ।

ଏକ ପକ୍ଷରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଚରିତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ କଇବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାକୁ ରଖି ବିଚାର କଲେ, ଦୁଇଟି ଆଦର୍ଶ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଉଭୟ ମାର୍ଗର ସମର୍ଥକ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଧନ କମାଇବା ଦୋଷ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ଧନ ଅର୍ଜନ କରି ଲୋଭ ବଶତଃ ସଞ୍ଚୟ କରନ୍ତି, ଦାନ ଧର୍ମରେ ମନ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ, ନିଜ ବିଳାସରେ ମନ ଦିଅନ୍ତି, ଦର୍ପଣକୁ ଚାହିଁ ନିଜେ ନିଜ ରୂପର ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି, ଅନେଶ୍ୱତ ରାଣୀ ମେଳରେ ରହି ବିଳାସରେ ଦିନ ନିଅନ୍ତି, ସେମାନେ ପଶୁ ତୁଲ୍ୟ । ଅଥଚ ଯେଉଁମାନେ ଧନ ଅର୍ଜନ କରି ନିଜ ପର ଜ୍ଞାନ ନ ରଖି ଅକାତରରେ ଦାନ ଦିଅନ୍ତି ସେମାନେ ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଜ୍ଞାନୀ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଚନ୍ତି -

ପଶୁଥା ସଞ୍ଚଇ ଧନ ଦାନୀ ଜ୍ଞାନେଶ୍ୱର ।

ପୁଣି ଯୋଗୀ ହେବ ତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପରି ହେବା ଉଚିତ । ନାଥ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ 'ପଞ୍ଚମକାର' ସାଧନାର ପ୍ରଚଳନ ଥିବା ବ୍ରିଗସ କହିଥିଲେ ହେଁ, ଗୋବିନ୍ଦବନ୍ଦ୍ରରେ ଏହାର ଉଲ୍ଲେଖ ମିଳେ ନାହିଁ । ବରଂ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଧନୀ ଶୁଣ୍ଢୀ ଘରେ ଥିବା ବେଳେ ମଦ୍ୟକୁ ଯୋଗ ସାଧନାର ପରିପନ୍ଥୀ ଭାବେ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି ।

ଶୁଣ୍ଢୀଘରେ ନିତ୍ୟେହେଁ ମଦିରା ଉପୁଜଇ
ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜନ ବସି ବିକୁଥାଇ ।

ଶୁଣ୍ଢୀ ଘରେ ଶୁଣ୍ଢୀଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ ହେଁ, ସେ ନିରାସକ୍ତ ଭାବେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ଏପରିକି ଶୁଣ୍ଢୀ ଯେତେବେଳେ ଅନୁରୋଧ କରି କହିଲା, ଯେ ମଦ ସେବନ କଲେ, ଶରୀର ଚଞ୍ଚଳ ଅର୍ଥାତ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ହୁଏ,

ଧନିଆ ବୋଇଲା ନାଥ ତୁମ୍ଭେ ମହାଯୋଗୀ
ଦେହକୁ ଚଞ୍ଚଳ ଯାହା ହେଉଥାଅ ଭୋଗୀ ।

ସେତେବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କହିଥିଲେ,

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବୋଇଲେ ନ ରୁଚଇ ତାହା
ମନ ଯେ ବଢ଼ିଲେ କାହିଁ ବଢ଼ିବ ମୋ ହିଆ ।

ଯୋଗୀଙ୍କ ବିଦ୍ୟା

କେବଳ ରତିରସ ନୁହେଁ, ମଦ୍ୟପାନ ନୁହେଁ, ଯୋଗୀ ହେବାକୁ ହେଲେ ଆହାର ଲୋଭ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ ଓ ପାନୀୟ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ଉପାଦେୟ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଅର୍ଥାତ୍, ଘର ସଂସାର ଛାଡି ଯୋଗୀ ବେଶ ଧାରଣ କରିନେଲେ କେହି ଯୋଗୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ଯୋଗୀପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସାଧନା ମଧ୍ୟରେ ଖାଦ୍ୟକୁ ବର୍ଜନ କରିବା, ଆହାର କମାଇବା, ପୁଣି ଶେଷରେ ଅନ୍ନକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ତ୍ୟାଗ କରି କେବଳ ପବନ ଆହାର କରି ବଞ୍ଚିବାକୁ ସାଧନାର ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ନାଥ ଯୋଗୀ ହେବା ପରେ ଅର୍ଥାତ ଦୀକ୍ଷା ନେଇ ନାଥ ବେଶ ପରିଧାନ କରିସାରିବା ପରେ, ଭିକ୍ଷା ହୁଏ ତାହାର ପ୍ରଧାନ ଅବଲମ୍ବନ । ଏଥିରେ 'ପଞ୍ଚଦ୍ୱାର ଫେରି' ଭିକ୍ଷା ମାଗିବା ବିଧି । ପାଞ୍ଚଠା ଭିକ୍ଷାରୁ ଅଧିକା ଗ୍ରହଣ କରିବା ନାଥ ଧର୍ମରେ ଅପରାଧରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୁଏ । ଏହି ଭିକ୍ଷାକୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ପଞ୍ଚକୋଳି ଅନ୍ନ

କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥର କଥାବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏକ ଯୋଗୀର ଜୀବନ ଚିତ୍ରଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି ଯୋଗୀମାନେ ପ୍ରଥମେ ନିଜ ମାତାଠାରୁ ଭିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଏହା ପରେ ନିଜ ଗ୍ରାମରୁ । ପରେ ଗାଁ ଗାଁ ବୁଲି ଭିକ୍ଷା ସଂଗ୍ରହ କରିଥାନ୍ତି । ଭିକ୍ଷା ମାଗିବାଠାରୁ ହୀନ କାର୍ଯ୍ୟ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ପୁଣି ସମସ୍ତେ ଯେ ଭିକ୍ଷା ଦାନ କରନ୍ତି ତାହା ବି ନୁହେଁ, କେହି ଅତି ଆନନ୍ଦରେ ଧର୍ମ ଅର୍ଜ୍ଜନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କୁ ଖଟିଥାନ୍ତି ଓ ପୁଣି କେହି ଯୋଗୀ ଦେଖିବାକ୍ଷଣି ସେମାନଙ୍କୁ ଦୂରରୁ ଘଉଡାଇ ଦିଅନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଯୋଗୀ ହେବା ଯେ ଏକ ନିନ୍ଦନୀୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଏହା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ ।

ପର ପ୍ରତି ଆଶା ଭିକ୍ଷା ଦେବ କେ ନ ଦେବ
କୁଟୁମ୍ବ ନିଃଶ୍ୱାସ ତାର ଉପରେ ପଡିବ ।

ଏ ସବୁ ଜାଣିଶୁଣି ଯୋଗୀ ହେଲେ ପ୍ରଥମେ ମାନସମ୍ମାନ ଇଜ୍ଜତ ଓ ଲଜ୍ୟାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୁଏ । କାକର, କୁହୁଡି, ଖରା ଖାଇ, ମେଲା ଘରେ ଧୁନି ଲଗାଇ, କର୍ମରେ ଯାହା ମିଳିବ ସେତିକିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ସୁଖ ଛାଡି ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଜୀବନ କାଟିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । କାହାରି ଦେବା ଓ ନ ଦେବା ଉପରେ ସେ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ କରେ ନାହିଁ । ଦେଲେ ଖୁସି, ନ ଦେଲେ ବି ଖୁସି,କାହାରି ଉପରେ ନ ରାଗି ସେ ଆରଘରକୁ ଭିକ୍ଷା ପାଇଁ ଆଗେଇଯାଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ନାଥ ଯୋଗୀଙ୍କ ଏହି ଆଚାର ସମ୍ପର୍କରେ କୁହାଯାଇଛି -

ନଗରେ ପଶିଣ ବାବୁ ମାଗିବୁ ତୁ ଭିକ୍ଷା
ଦେଉକି ନ ଦେଉ ପୁଣି ଯେ ଯାହାର ଇଚ୍ଛା ।
ପାଇଲେ ଆନନ୍ଦମୟେ ନ ପାଇଲେ ତୋଷ
ତହିଁକି ତୋହୋର ମନେ ନ ଧରିବୁ ରୋଷ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯଦିଚ ତାଙ୍କ ଯୋଗୀ ଜୀବନରେ ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା, ଧନୀ ଶୁଣ୍ଢୀ ଓ କଇବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ଘରେ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶରେ ରହି ନିଜ ସଂଯମତାର ପରିଚୟ ଦେଇଥିଲେ, ତେବେବି ଗ୍ରାମରେ ଭୋଜନ କରିବା ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ନିଷେଧ ଥିଲା ।

ହାଡିପାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ଉପଦେଶ ବେଳେ ଯୋଗୀଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭାବେ ଯେଉଁ କେତୋଟିର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇ ଥିଲା, ସେଥିମଧ୍ୟରେ 'ଗ୍ରାମେ ନ ଭୁଞ୍ଜିବୁ', 'ଭୋଜନ ଶେଷକୁ ପୁଣ ପାଣି ନ ଭକ୍ଷିବୁ' ଓ 'ଅଭକ୍ଷ୍ୟ ଭକ୍ଷିବୁ' ଏହି ତିନୋଟି ଉପଦେଶ ଥିଲା ଖାଦ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ । ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟରେ ପାଞ୍ଚ ଘରୁ ଭିକ୍ଷା ଆଣି ଭୋଜନ କରିବାର ବିଧି ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେ ହେଁ ଦିନକୁ

ଦିନ ଖାଦ୍ୟର ପରିମାଣ କମାଇବା ଥିଲା ସେମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ ଯେଉଁ ଲାଉଥାଳ ଧରି ଭିକ୍ଷା ମାଗିବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ତାକୁ ବେଢ଼ାଏ ଲେଖାଏଁ ଘୋରି ସାନ କରୁଥିଲେ । ଫଳରେ ଦିନକୁ ଦିନ ଖାଦ୍ୟ ଆପେ ଆପେ କମିଯାଉଥିଲା । ଯୋଗୀ ହେବା ପରେ ଅନ୍ନ ତ୍ୟାଗ କରିପାରିଲେ ସିଦ୍ଧି ମିଳେ । ଏହା କିନ୍ତୁ ସହଜ ନୁହେଁ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଧାରଣ କରିଥିବା ଲାଉଥାଳକୁ ଏହିପରି ଘୋରି ଘୋରି ଟଙ୍କା ଆକାର ହୋଇଯିବାପରେ ଜଳ ମଧ୍ୟକୁ ଫୋପାଡି ଦେଇଥିଲେ । ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଏହି ବିଧିକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ଯଶୋବନ୍ତ କହିଛନ୍ତି -

ଅଳପ ଅଳପ କରି ତୁଟାଇବୁ ଅନ୍ନ
ତୁଟାଇଲେ ଦେହ ତୋର ନ ଜାଳିବ କାମ ।

* * *

ଯେଉଁ ଲାଉ ଥାଳ ଆମ୍ଭେ ଦେଉଅଛୁଁ ତୋତେ
ବେଢ଼ାଏ ଲେଖାଏଁ ନିତ୍ୟ ଘୋରୁଥିବୁ ପଥେ ।
ଯେତେ ସମ୍ଭାଇବ ଅନ୍ନ ତେତେକ ଖାଇବୁ
ତିଅଣ ଲବଣଙ୍କର ପାଶକୁ ନ ଯିବୁ ।
ଲାଉଥା ତୁଟିବା ଦିନ ଅନ୍ନ ନ ଖାଇବୁ
ଶାକ କାଞ୍ଜି ଆମ୍ବିଳ ଆମିଷ ନ ଭୁଞ୍ଜିବୁ ।

ଏହା ଥିଲା ଗୁରୁଙ୍କର ଦୀକ୍ଷା ଦେବା ସମୟର ଉପଦେଶ ।

ଗୁରୁ ସିନା କହଇ ସଂସାର ଅନୁଭବ
ସାଧିଲେ ହୁଅଇ ସାଧ ଆଉ ମାନ ସର୍ବ ।

ଗୁରୁଙ୍କ କଥା ମାନି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସାଧନା କଲେ । ଶେଷକୁ ଅନ୍ନ ଛାଡି ସେ କେବଳ ପବନ ଆହାର କରି ବଞ୍ଚିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଲାଉଥାଳକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କରି ସେ କହିଛନ୍ତି -

ବୋଲନ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ତୋର ପରସନେ
ଘୋରୁ ଘୋରୁ ଲାଉଟି ତୁଟିଲା କିଛି ଦିନେ ।
ଆବର ଅନ୍ନକୁ ଠାବ ନାହିଁ ଯେ ଗୋସାଇଁ
ତଳ ଚକି ଅଛି ଯେକ ଟଙ୍କା ପ୍ରାୟ ହୋଇ ।
ଜଳ ଭିତରକୁ ତାହା ଫିଙ୍ଗିଲେ ବହନ
ଯେତେ କହି ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟେ କରନ୍ତି ଗମନ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ଅନ୍ତତଃ ଏତିକି ଜାଣିହୁଏ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ଯୋଗୀମାନେ ଖପ୍‌ପର ସ୍ଥାନରେ ଯେଉଁ ଲାଉଥାଳ ଧାରଣ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଖାଦ୍ୟ କମାଇବା ପାଇଁ ବିଶେଷ ସହାୟକ ଥିଲା । ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ପ୍ରଥାରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ବେଢ଼ାଏ ଲେଖାଏଁ ଘୋରି ଛୋଟ କରିବୀର ଆଉ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉନାହିଁ । ଏହାକୁ ହିଁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ 'ଶିବଥାଳ' କହିଥାନ୍ତି ।

ନାଥ ସଂପ୍ରଦାୟରେ କେତେକ ଖାଦ୍ୟ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଥିଲା । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ତିଅଣ, ଲବଣ, ଶାକ, କାଞ୍ଜି, ଆମ୍ବିଳ, ଆମିଷ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ଆଧାର ପାଇଁ ଦୁଗ୍ଧଅନ୍ନ ମାଗିବା ପ୍ରଥା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲେହେଁ, କେହି କେହି ଫଳ ଭିକ୍ଷା ପୁଣି କେବଳ ଦୁଗ୍ଧ ଭିକ୍ଷା ଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏସବୁ ତ ଆଦର୍ଶ ଭିକ୍ଷା । ଚାଉଳ ଓ ବଗଡା ଭାତ ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆଉ କିଛି ଯେ ଭିକ୍ଷା ମିଳେ ନାହିଁ, ଏହା ତ ଏକ ଜଣାଶୁଣା କଥା । କଂସାଏ ଦେଲାବେଳେ ସେଥିରେ ଅନ୍ନ ଥାଏ ଅତି ଅଳ୍ପ, ତୋରାଣିର ଭାଗହିଁ ବେଶୀ ରହିଥାଏ । ଅବଶ୍ୟ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଏ ସବୁର ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ନୂଆ ହୋଇ ଯୋଗୀ ହୋଇଥିବା ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଭିକ୍ଷା ଅନ୍ନ ଖାଇବାର ଦୃଶ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ କରୁଣ । ସେଥିରେ ଦୁଧ ତ ନଥିଲା, ଲୁଣ କି ତିଅଣ ବି ନ ଥିଲା । କବି ରାଜାଙ୍କର ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି -

ନ ରୁଚଇ ଅନ୍ନ ରାଜା ମନରେ ବିରସ
ଗୋଟି ଗୋଟି କରିଣ ଭୁଞ୍ଜଇ ଅନ୍ନରସ ।
ଅର୍ଦ୍ଧେକ ପକାଇ ରାଜା ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଭୁଞ୍ଜିଲେ ।
ଆଚମନ ସାରି ରାଜା ଗୁରୁପାଶେ ଗଲେ ।

ଏ ସବୁ ଭିତରେ ପୁଣି ଲୁଣ ଖାଇବାଠାରୁ ଆଉ ବଡ ଦୋଷ ନ ଥିଲା । ବାରବର୍ଷ ସାଧନା କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯେତେବେଳେ ଘରକୁ ଫେରିଲେ ଓ ମାଙ୍କଠାରୁ ଭିକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ଟିକେ ଲୁଣ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ , ସେତେବେଳେ ମାତା ମୁକ୍ତା ଦେଈଙ୍କର ଦୁଃଖର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ସେ ହାଡିପାକୁ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ -

ତୁମ୍ଭେ ଯେ ପୁତ୍ରକୁ ଘେନି ଦେଶାନ୍ତର ଗଲ
ବାର ବରଷରେ କିଛି କାରଣ ନ କଲ ।
ଅନ୍ନଭିକ୍ଷା ପରଷନ୍ତେ ମାଗିଲା ଲବଣ
ଲବଣ ଭୁଞ୍ଜିଲେ କାହୁଁ ପାଇବ କାରଣ ।

ଲବଣ ସକାଶୁଁ ଦେହୁଁ ମାଉଁସ ମିଳାଇ
ସର୍ବ ସ୍ୱାଦକରେ କେହୁ ଛାଡି ନ ପାରଇ ।

ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଆଦର୍ଶ ଖାଦ୍ୟ ହେଲା ଦୁଗ୍ଧ ଅନ୍ନ । କାରଣ ଦୁଗ୍ଧ ଅନ୍ନ ଭୋଜନ କଲେ ବାଳ, ବୃଦ୍ଧ ଓ ତରୁଣ ବୟସରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରୁହେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି -

ଯେକାମାତ୍ରେ ଆଧାରକୁ ଦୁଗ୍ଧ ଅନ୍ନ ମାର୍ଗ
ବାଳ ବୃଦ୍ଧ ତରୁଣେ ହୋଇବୁ ଯେକ ଅଙ୍ଗ । "

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଥିବା 'ପଞ୍ଚକୋଳି ଅନ୍ନି' ର ଅର୍ଥ ସ୍ପଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଏହାର ପ୍ରୟୋଗରୁ ଏହା ପାଞ୍ଚ ଘରୁ ଅର୍ଥାତ କୁଳରୁ ଅଣାଯାଇଥିବା ହେତୁ ହୁଏତ ଏହାକୁ ଏପରି ନାମ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ ଭାବେ ଅକଟା, ଅବଛା ଫଳ, ଅଖାଦ୍ୟ ଓ ଅଭକ୍ଷର ସୂଚନା ଥିଲେ ହେଁ, କୌଳମାର୍ଗରେ ପ୍ରଚଳିତ ପଞ୍ଚ ପବିତ୍ର ଅର୍ଥାତ, ବିଷ୍ଠା,ଧାରାମୃତ, ଶୁକ୍ର, ରକ୍ତ ଓ ମଜ୍ଜାର ସୂଚନା ଏଥିରୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ପୁଣି କୌଳ ଜ୍ଞାନ ନିର୍ଣ୍ଣୟ ରେ ଥିବା ପାଞ୍ଚ ଉତ୍ତମ ଭୋଜ୍ୟ ଅର୍ଥାତ , ଗୋମାଂସ ,ଗୋଘୃତ, ଗୋରକ୍ତ,ଗୋକ୍ଷୀର ଓ ଗୋଦଧି ମଧ ଏହା ନୁହେଁ । କାରଣ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅଭକ୍ଷର ଉଲ୍ଲେଖ ଥିଲେ ବି ଆମିଷକୁ ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି । ଯେତେଦୂର ଅନୁମିତ ହୁଏ, ଏଥିରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ 'କୋଳି' ଶବ୍ଦର 'କୌଳ ମାର୍ଗ' ସହ କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିଲା । ଗୋ ମାଂସ ଓ ଗୋ ରକ୍ତ, ଗୋ ଦଧି ଓ ଗୋ ଘୃତକୁ ବାଦ ଦେଇ କେବଳ ଗୋକ୍ଷୀର-ଯୁକ୍ତ ଅନ୍ନକୁ ଏଠାରେ ପବିତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ ପଞ୍ଚକୁଳରୁ ସଂଗୃହୀତ ମିଶ୍ରିତ ଅନ୍ନକୁ 'ପଞ୍ଚକୋଳି ଅନ୍ନ' କୁହାଯାଇଛି । ଆଜିବି ଲୋକେ ମିଶ୍ରିତ ଧାନକୁ ପାଞ୍ଚକୁଳିଆ ଧାନ କହିଥାନ୍ତି ।

ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ଭିକ୍ଷା ମାଗିବା ବେଳେ 'ଜାଗିଲାରେ ମାତା' ବୋଲି କହୁଥିଲେ । ଜାଗଲାର ସାଧାରଣ ଅର୍ଥ ହେଲା ଜାଗ୍ରତ ହୁଅ । ଅର୍ଥାତ ମାତା ଉଠ ଓ ମୋତେ ଭିକ୍ଷାଦିଅ । କିନ୍ତୁ କେବଳ ଏତିକିରେ ଏହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ନାହିଁ । ନାଥ ପରମ୍ପରାରେ ଏଥିପାଇଁ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଗଳ୍ପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯୋଗିସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବିସ୍ମୃତି ନାମକ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସିଂହଳ ଦେଶ (ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଶ)ର ରାଣୀ ନିଜର ରୁଗ୍ଣ କ୍ଷୀଣ ସ୍ୱାମୀରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟ ପୁରୁଷର କାମନା କରି ହନୁମାନଙ୍କ କୃପା ପ୍ରାପ୍ତହେଲେ । ହନୁମାନ କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଗୃହସ୍ଥ ନ ହୋଇ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥକୁ ଆଣି ରାଣୀଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କଲେ, ସେହିଦିନୁ ରାଣୀ ତାଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ଯୋଗୀମାନଙ୍କ ପ୍ରବେଶକୁ ନିଷେଧ

କରିଦେଲେ । ଗୋରଖନାଥ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାକୁ ଯିବାବେଳେ ହନୁମାନ ବାଧା ପ୍ରଦାନ କଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୋରଖନାଥ ହନୁମାନଙ୍କ ସହ ଝଗଡା କଲେ ନାହିଁ । ବାଳକ ବେଶରେ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେହି ସମୟରେ କଳିଙ୍ଗା ନାମକ ଏକ ନୃତ୍ୟ-ପ୍ରବୀଣା ବେଶ୍ୟା ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ନୃତ୍ୟ କରିବାକୁ ଯାଉଥିଲା । ଗୋରଖନାଥ ତାଙ୍କ ସହ ଯିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ କହିଲେ ଯେ ସେ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବେଶ କରିବାରେ ଓ ତବଲା ବଜାଇବାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିପୁଣ । ବେଶ୍ୟା ଏକଥା ଶୁଣି ରାଜି ହେଲା । ସେଦିନ ସେହି ବେଶ୍ୟା ମନୋହର ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ମୁଗଧ କଲା । ସମୟ ଦେଖି ଗୋରଖନାଥ ମନ୍ତ୍ରବଳରେ ତବଲା-ବାଦକର ପେଟରେ ପୀଡା ସୃଷ୍ଟିକଲେ । ସେତେବେଳେ କଳିଙ୍ଗା ନିରୁପାୟ ହୋଇ ଗୋରଖନାଥଙ୍କୁ ତବଲା ବଜାଇବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲା । ସେତିକିବେଳେ ଗୋରଖନାଥ ତବଲାରେ ତାଳ ଦେଲେ 'ଜାଗୋ ଗୋରଖନାଥ ଆଗୟା' । ସୁଧାକର ଚନ୍ଦ୍ରିକା (ପୃ-୨୪୦) ଅନୁଯାୟୀ ଗୋରଖନାଥ ତବଲାରେ 'ଜାଗ ମଚ୍ଛନ୍ଦର ଗୋରଖ ଆୟା' ତାଳ ଦେଲେ । ନାଥ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରେନାଥଙ୍କୁ ଜାଗ୍ରତ କରି ଶିଷ୍ୟ ଗୋରଖନାଥ ତାଙ୍କୁ କ୍ଷଣ-ଭଙ୍ଗୁର ବିଷୟ-ସୁଖରୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିଥିଲେ। ସେହି କଥା ହିଁ ନାଥ ଯୋଗୀର 'ଜାଗିଲାରେ' ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ । ସତେ ଯେପରି ସମସ୍ତ ସଂସାରକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟସୁଖରୁ ନିବୃତ୍ତ କରିବାପାଇଁ ସେମାନେ ଶିଙ୍ଗାନାଦରେ କୁହନ୍ତି- 'ଜାଗିଲା ଜାଗିଲା ମାତା' ।

ଏସବୁ ସହିତ ଯୋଗ ସାଧନାକୁ ମଧ୍ୟ ନାଥମାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । କାହାରି କାହାରି ମତରେ ଗୋରଖନାଥ ନିଜ ଗୁରୁ ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ନାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଏହି କଠୋର ସଂଯତ ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭ କଲେ । ସେ ହେଲେ ହଠଯୋଗର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଗୋରଖନାଥଙ୍କ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହଠଯୋଗ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରାଠାରୁ ବିଶେଷ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଉଭୟ ମାର୍ଗରେ ଏହା ଏକ ପ୍ରାଣ-ନିରୋଧ-ପ୍ରଧାନ ସାଧନା । ଗୋରଖନାଥଙ୍କ ଅନୁଯାୟୀ 'ହ' ହେଲା ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ 'ଠ' ହେଲା ଚନ୍ଦ୍ର । ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରର ଯୋଗକୁ ହଠଯୋଗ କୁହାଯାଏ । ହଠଯୋଗୀ ପ୍ରାଣବାୟୁକୁ ନିରୋଧ କରି କୁଣ୍ଡଳିନୀକୁ ଉଦବୁଦ୍ଧ କରେ । ଏହି ଜାଗ୍ରତ କୁଣ୍ଡଳିନୀ କ୍ରମଶଃ ଷଡଚକ୍ରକୁ ଭେଦକରି ସହସ୍ରାର ଚକ୍ରରେ ଶିବଙ୍କ ସହ ମିଳିତ ହୁଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିବା ଉପଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାଣ-ନିରୋଧ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି ।

ମନ ଓ ପବନର ସଂଯମତା

ନାଥପନ୍ଥ ହେଉଛି ଏକ ଯୋଗମାର୍ଗୀ ସଂପ୍ରଦାୟ । ଏମାନେ ଯୋଗ ସାଧନା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ ଓ ଏଥିରେ ସିଦ୍ଧି ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ଭୋଜନ, ଶୟନ

ଓ ମୈଥୁନକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଏଥିପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି -

ରତି ଉପେକ୍ଷିଣ ତୁ ଆହାର ବଞ୍ଚାଅ
ନିଶାରେ ଜଗି ବସିବୁ ମନେ ହେଜି ଥାଅ ।

ଏ ସବୁ କରିପାରିଲେ ସାଧକ ଷଡରିପୁକୁ ମଧ୍ୟ ଜୟ କରୁଥିଲେ । ନାଥ ସିଦ୍ଧଙ୍କ ମତରେ ମଣିଷଠାରେ ଥିବା ଷଡରିପୁ, ଅର୍ଥାତ କାମ, କ୍ରୋଧ, ଲୋଭ, ମୋହ, ମଦ ଓ ମାତ୍ସର୍ଯ୍ୟ ସଂସାରରେ ସବୁ ଅନର୍ଥର ମୂଳ । ଏ ସବୁକୁ ଜୟ ନ କଲେ ସାଧକର ସାଧନା ବିଫଳ ହୋଇଥାଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ସେଥିପାଇଁ ଏହି ସବୁ ରିପୁ ଜୟ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି -

କାମ କ୍ରୋଧ ନିଦ୍ରାତ୍ୟାଗ ନ କରିବୁ ଯେବେ
ପିନ୍ଧିଲାର ବସ୍ତ୍ର ଧୋଇ ଘେନିଯିବ ତେବେ ।

ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ଅଛି, 'ଲୋଭ ମୋହ କିଛୁତେ ସେ ନ ଛାଡେ ଅବନୀ ।' ଷଡରିପୁକୁ ଦମନ କରିବାର ଅମୋଘ ସାଧନା ହେଲା ପବନ ସଂଯମ । ଏଥିପାଇଁ ଯୋଗ ସାଧନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ପବନକୁ ସଂଯତ କରିବାକୁ ହେଲେ ସାଧକକୁ ଷଡଚକ୍ର ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ଶରୀରସ୍ଥ ଦଶଦ୍ୱାରକୁ ରୁଦ୍ଧ କରି ପବନକୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱମୁଖୀ କରାଇ ସହସ୍ରଦଳ କମଳସ୍ଥିତ ଚକ୍ରକୁ ନେବାକୁ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଅମନକୁ ମନମଧ୍ୟରେ ରଖିବା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ମନ ଦୃଢ଼ ହୁଏ । ମନ ଦୃଢ଼ ହେଲେ ଷଡରିପୁ ଆପେ ବଶୀଭୂତ ହୋଇଯାନ୍ତି । ସାଧନା ମାର୍ଗରେ ଏହି ପନ୍ଥା ପ୍ରତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି -

ପବନକୁ ନିରୋଧିବୁ ଦଶଦ୍ୱାର ବାଟେ
ଶୋଷିଣ ଯେ ନିଶ୍ୱାସ ତୁ ଚଳାଅ ଉଚ୍ଚାଟେ ।
ଅମନ ମନ୍ଦିରେ ପଶି ମନ କର ଦୃଢ଼
ଯୋଗ ସାଧିବାର ପୁଣ ଅତି ମହାଗାଢ଼ ।

ପବନ ସାଧନାର ଆଉ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ହେଲା ଓଡିଆଣି ବନ୍ଧ ପରି କେତେକ ଆସନ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ନାମର ଉଲ୍ଲେଖ ନ ଥାଇ ଏକ ଆସନର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ନାସାର ଅଗ୍ରଭାଗକୁ ନାଭି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆଣି ନାଭିକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରାଯାଇଥାଏ ।

ନାଭି ପାଶେ ନାସାଦଣ୍ଡ ଯେବେଟି ଲାଗିବ
ତେବେ ସେ ପ୍ରାଣକୁ କେବେ ପିଣ୍ଡ ନ ଛାଡିବ ।

ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ କବି ମୂଳ କମଳକୁ ସାଧିବା କଥା କହିଛନ୍ତି -

ମୂଳ କମଳକୁ ପୁଣରେ ପାରିବୁକି ସାଧି
ନ ସାଧିଲେ ଅକାରଣ ହୋଇବ ଏ ବିଧି ।

ମନକୁ ଦୃଢ଼ କରିବା ଏ ସବୁର ମୂଳଲକ୍ଷ୍ୟ । ମନର ଦୃଢ଼ତାରୁ ସାଧନାର ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଓ ମନ ଦୃଢ଼ତା ଆଣିବାରେ ଏହାର ଶେଷ ମଧ୍ୟ ହୁଏ । ମାୟାର ପ୍ରଭାବରେ କାୟା କ୍ଷୟ ହୁଏ । ଏ କଥା ଜାଣି ମାୟାକୁ ଛାଡି ମନୁଷ୍ୟ ସାଧନା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କଲେ ଗୁରୁ କର୍ଣ୍ଣ ମହାମନ୍ତ୍ର ଦେଇଥାଏ । ମହାମନ୍ତ୍ର ପାଇବା ପରେ ଖାଲି ନିୟମ ଆଉ ନିୟମ । ଏସବୁ ନିୟମକୁ ମାନି ପାରିଲେ ଯୋଗୀର ଜୀବନ ସାର୍ଥକ ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ମନର ଦୃଢ଼ତା ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହାର ବାରମ୍ବାର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପୁଣି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ର ଏହା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ହାଡିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାଧନାର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ -

ମନ ଦୃଢ଼ କରାଇଲେ ହାଡିପା ଗୋସାଇଂ ।

ସେ ସେଥିପାଇଁ ରାଜାକୁ ବାରମ୍ବାର ସାବଧାନ କରିଛନ୍ତି -

ହାଡିପା ବୋଇଲେ ରାଜା ଶୁଣ ଗୋବିନ୍ଦାଇ
ମନ ଦୃଢ଼ କରି କଷ୍ଟ ପାରିବୁ କି ସହି ।

ମୁକ୍ତା ଦେଈ ମଧ୍ୟ ମନର ଦୃଢ଼ତା ସହିତ ଗୁରୁସେବାର ଗୁରୁତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ମନ ଦୃଢ଼ କରି ଖଟ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଚରଣ
ତେବେ ସିନା ବଳାରେ ତୁ ପାଇବୁ କାରଣ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯେତେବେଳେ ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା ଓ ଧନେଶ୍ୱର ସାହୁ ଏବଂ ତାର ତରୁଣୀ ଭାର୍ଯ୍ୟାର ବ୍ୟବହାରରେ ଅତିଷ୍ଠ ହୋଇ ଉଠିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ମଧ୍ୟ ସେହି ପଦକୁ ଦୋହରାଇଛନ୍ତି । ଧନିଆ ଶୁଣୀକୁ ଉତ୍ତର ଦେଇ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କହିଛନ୍ତି -

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବୋଇଲେ ନ ରୁଚଇ ତାହା
ମନ ଯେ ବନ୍ଧିଲେ କାହୁଁ ବନ୍ଧିବ ମୋ ହିଆ ।

ମନର ଗତି ବିଚିତ୍ର । ସେ ସବୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଙ୍କ ରାଜା । ମନକୁ ସଂଯତ କରି ନ ପାରିଲେ ସାଧକ ସଂସାରର ମାୟାମୋହରୁ ମୁକ୍ତି ପାଏ ନାହିଁ ।

ଯହିଁକି ବଳାଇ ମନ ତହିଁକି ବଳଇ
କାହାରି ବଳରେ ଆନ କରି ନୋହଇ ।

ଏ କଥା ସବୁ ସାଧକ ଜାଣିଥିଲେ । ଅଚ୍ୟୁତ, ବଳରାମ ପ୍ରଭୃତି ସାଧକ ମଧ୍ୟ ସେଥିପାଇଁ ମନର ସଂଯମତା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ଅଚ୍ୟୁତ ମନକୁ ମହାରାଜା କହୁଥିବା ବେଳେ ଯଶୋବନ୍ତ ମନକୁ ମହାପ୍ରଭୁ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି ।

ବୋଲଇ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣସି ଗୋ ରାଣୀ
ମନ ମହାପ୍ରଭୁ କେତେ କଥା କରି ଆଣି ।

ଭାଗବତରେ ମନ ଗୁରୁଭାବେ ସ୍ୱୀକୃତ -

ମନ ତୋହର ନିଜ ଗୁରୁ । ଉଦ୍ଧବ କେତେ ତୁ ପଚାରୁ ।

ନାଥ ପରମ୍ପରା ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଏହାର ସ୍ମୃତି :

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖ୍ୟ ଭାଗରେ ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଧର୍ମାନ୍ତର କାହାଣୀ ବିବୃତ କରିଥିଲେହେଁ, ଏଥିରେ ନାଥ ପରଂପରାର ବହୁ ଅତୀତ କାହାଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ହାଡିପାଙ୍କ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମ,ସନକ, ସନାତନ ପ୍ରଭୃତି ଋଷିଙ୍କ ଧର୍ମାଚରଣ ଇତ୍ୟାଦି ଏହାର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ । ସେହିପରି ଆଉ ଏକ କଥା ହେଲା ସାତଦ୍ୱୀପ ଓ ସାତସିନ୍ଧୁ ଭ୍ରମଣ । ମଧ୍ୟକାଳୀନ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ସାତଦ୍ୱୀପ ଓ ସାତସିନ୍ଧୁ କଥା ଏକ ପରିଚିତ କାହାଣୀ ଥିଲା । ଲୋକକାହାଣୀର ନାୟକ ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଳେଶରେ ଯେ କୌଣସି ପୁରକୁ ଉଡିଯାଇ ପାରୁଥିଲା ପକ୍ଷୀଚଟା ଘୋଡା ସାହାଯ୍ୟରେ । ନାରଦ ଢେଙ୍କି ବା ମନ୍ତ୍ରପବନ କଠାଉରେ ଚଢ଼ି ଯେ କୌଣସି ପୁରରେ ନିର୍ଭୟରେ ପହଞ୍ଚି ପାରୁଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲା ପରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ମୁଖରୁ ଶୁଣିଥିବା ସାତ ଦ୍ୱୀପକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ସେ ମନପବନ କଠାଉ ଚଢ଼ି ଯେଉଁସବୁ ଦ୍ୱୀପକୁ ଯାଇଥିଲେ, ସେ ସବୁ ହେଲା-କାଞ୍ଚନ ଦ୍ୱୀପ, କୁଶ ଦ୍ୱୀପ, ରତ୍ନ ଦ୍ୱୀପ, ଶାକଳ ଦ୍ୱୀପ, ରମ୍ୟକ ଦ୍ୱୀପ, ଜମ୍ବୁ ଦ୍ୱୀପ ଓ ଲଙ୍କା ଦ୍ୱୀପ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସାତ ଦ୍ୱୀପରୁ କିଛି ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ମିଳୁଥିଲେହେଁ, କେତେକ ନୂଆ ନାମ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ପୁରାଣ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସପ୍ତ ଦ୍ୱୀପ ହେଲା-ଜମ୍ବୁ, ପ୍ଲକ୍ଷ,କୁଶ,କ୍ରୌଞ୍ଚ,ଶାକ, ଶାଳ୍ମଳୀ, ପୁଷ୍କର । ଉପେନ୍ଦ୍ର ଏହି ସାତ ଦ୍ୱୀପକୁ ଲାବଣ୍ୟବତୀରେ ଗଣନା କରି ଏହାପରେ ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପ କଥା କହିଛନ୍ତି ।

ପୂର୍ବେ ନରରାଣଏ ଅଛନ୍ତି ଭ୍ରମି ।
ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପେ ଅଛି କରାନ୍ଦ୍ରଗାମୀ । (ଲାବଣ୍ୟବତୀ-୧୪ଶ ଛାନ୍ଦ)

ପୁରାଣରେ ଥିବା ଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରୁ ଯଶୋବନ୍ତ କେବଳ ଜମ୍ବୁ, କୁଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଶାକଳ ଦ୍ୱୀପ ପୁରାଣ ଶାକ ହୋଇପାରେ ବା ଶାକଲ୍ୟ ଦ୍ୱୀପ ହୋଇପାରେ । ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥ ମହାବଂଶର ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦରେ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପର 'ପ୍ରତ୍ୟନ୍ତ' ସାତଦେଶ ଅଥବା ସାତଦ୍ୱୀପମଧ୍ୟରୁ କାଞ୍ଚନଦ୍ୱୀପକୁ ସରନଦ୍ୱୀପ ବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୀପ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ କେବଳ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ, ଲଂକାଦ୍ୱୀପ ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱୀପରେ ସମାନତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପଦ୍ମାବତ ର ରଚୟିତା ମହମ୍ମଦ ଜାୟସୀ ମଧ୍ୟ ସାତ ଦ୍ୱୀପର କଥା କୁହନ୍ତି । ସେ ସାତ ଦ୍ୱୀପ ହେଲା- ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଭୂମି, ଲଙ୍କା, ଗାନ୍ଧାର, ମହିଷ ମଣ୍ଡଳ, ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ, ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପ ଓ ଦିୟା ଦ୍ୱୀପ । ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ କେବଳ ଜମ୍ବୁ, ଲଙ୍କା ଓ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଦ୍ୱୀପହିଁ ମିଳେ । ଏହିପରି ଦେଖିଲେ ମହାବଂଶଠାରୁ ମଧ୍ୟକାଳୀନ କାବ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାତଦ୍ୱୀପର ଗଣନା ହେଉଥିଲେହେଁ, ହିନ୍ଦୁ ପୁରାଣ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲା । ଏସବୁ ଦ୍ୱୀପର ଐତିହାସିକ ବା ଭୌଗୋଳିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ଥାଉ ବା ନ ଥାଉ ଲୋକେ ସାତଦ୍ୱୀପର ପ୍ରସିଦ୍ଧି ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ କଥାକାରମାନେ ମନ ଇଚ୍ଛା ନାମ ଗଣି ସାତଦ୍ୱୀପ କଥା କହୁଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଥିବା ସାତ ଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରୁ ଜମ୍ବୁ, ଲଙ୍କା, କୁଶ, କାଞ୍ଚନ ଓ ଶାକଳ ଦ୍ୱୀପ କଥା ପୂର୍ବରୁ କୁହା ସରିଛି । ଅନ୍ୟ ଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରୁ ରମ୍ୟକ ଦ୍ୱୀପ ପୁରାଣରେ ବିଷ୍ଣୁ ବାହନ ଗରୁଡଙ୍କ ବାସସ୍ଥାନ ରୂପେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ରତ୍ନ ଦ୍ୱୀପର ନାଁ ଅନ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ ଏହାର ଅବସ୍ଥିତି ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି କହି ହୁଏ ନାହିଁ । କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ସିଂହଳକୁ ରତ୍ନଦ୍ୱୀପ କୁହାଯାଇଛି ।

ସାତଦ୍ୱୀପ ମଧ୍ୟରେ ଲଙ୍କାର ଗଣନା ମହାବଂଶରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଏହା ଏତେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହେଲା ଯେ ହିନ୍ଦୀ କବି ଜାୟସୀ ଓ ଓଡିଆ ଯଶୋବନ୍ତ ଏହି ହରଂପରାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିନେଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସାତ ଦ୍ୱୀପ ପରିକ୍ରମା କଲାବେଳେ ଲଙ୍କାଦ୍ୱୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ସାତ ସିନ୍ଧୁ ସାତ୍ ଦ୍ୱୀପ ବୁଲି ଯାଉ ଯାଉ
ଲଙ୍କା ଦ୍ୱୀପେ ପରବେଶ ହୋଇଲେକ ତହୁଁ ।
ଚବିଶ ଅଙ୍କୁଶ ଅଛି ଏକାଗ୍ର ନଗର
ମେଘଦଣ୍ଡ ପାଚେରୀ ଲାଗୁଛି ଆକାଶର ।
ସବୁ ହୀରାମୟ ଯେ ସବୁହିଂ ବିତପନ
ସେହିଠାବରୁ ରାଜନ ଚଳିଲା ବହନ ।

କବି ଲଙ୍କା କଥା କହିବାବେଳେ ଏହା ସମୁଦ୍ର ପାଖରେ ଥିବା, ମେଘଦଣ୍ଡ ପାଚେରୀରେ

ଆବୃତ ହୋଇଥିବା ଓ ଏକ ସମୃଦ୍ଧ ଦ୍ୱୀପ ଥିବାର ସୂଚନା ଦେଉ ଥିଲେ ହେଁ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ ଆଦୌ ସିଂହଳ କଥା କହିନାହାନ୍ତି ।

ଏଥିରୁ ଏ କଥା କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତର ବହୁ କବିଙ୍କ ପରି ଯଶୋବନ୍ତ ମଧ୍ୟ ସିଂହଳ ଓ ଲଙ୍କାକୁ ଦୁଇଟି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସ୍ଥାନ ଭାବେ ବିଚାର କରୁଥିଲେ । ହିନ୍ଦୀ କବି ଜାୟସୀ ସିଂହଳ ଓ ଲଙ୍କାକୁ କେବଳ ଅଲଗା ଦେଶ କହି ନାହାନ୍ତି, ସିଂହଳ ସହ ଲଙ୍କାର ତୁଳନା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଲଙ୍କା ଦ୍ୱୀପରୁ ପଥର ଆସି ସିଂହଳ ଦ୍ୱୀପର ସରୋବରର ଘାଟ ବନ୍ଧା ହୋଇଛି ।

(୧) ଲଙ୍କ ଦ୍ୱୀପକେ ସିଲା ଅନାଇ ।
ବାନ୍ଧା ସରବର ଘାଟ ବନାଇ । (ପଦ୍ମାବତ)
(୨) ଲଙ୍କା ଚାହିଁ ଊଁଚ ଗଢ଼ ତାକା ।
ନିରଖି ନ ଜାଇ, ଦୀଠି ତ ନ ଥାକା । (ପଦ୍ମାବତ)

ବଙ୍ଗୀୟ କବି ମୁକୁନ୍ଦରାମଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଧନପତି ତାର ଯାତ୍ରା ପଥରେ ସେତୁବନ୍ଧକୁ ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ଛାଡି ଯେତେବେଳେ ଆଗକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ଲଙ୍କାର ପ୍ରାସାଦ ସବୁକୁ ଦୂରରୁ ଦେଖି ପଚାରିଥିଲା, ସିଂହଳ ଆଉ କେତେ ଦୂର ? ପୁଣି ବହୁ ରାତି ଓ ଦିନ ଯିବା ପରେ କାଳଦହ ବା ଗଭୀର ସାଗରକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ସେ ସିଂହଳ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା ।

କଳିଙ୍ଗ ଉତ୍କଳ ଦେଶ ଡାଇନେ ଥୁଇଆ
ସେତୁବନ୍ଧ ରାମେଶ୍ୱର ରାଖିଆ ଦକ୍ଷିଣେ
ସମ୍ମୁଖେ କନକ ଲଙ୍କା ଦେଖେ ତତକ୍ଷଣେ । (ମନସା ମଙ୍ଗଳ)

ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଅଛି-

ସେତୁବନ୍ଧ ସଦାଗର ପଶ୍ଚାତ କରିୟା
ଦୂର ହେତେ ଦେଖେ ସାଧୁ ଲଙ୍କାର ମୟାଲ ।
ଅଲଂଘ୍ୟ ସାଗର ଡାନି ବାମେ ନାହିଂ ସ୍ଥଳ
ପଥିକ ଜିଜ୍ଞସେ କତ ଯୋଜନ ସିଂହଳ ?

ଜାୟାସୀ ପଦ୍ମାବତରେ ମଧ୍ୟ ସିଂହଳ ଓ ଲଙ୍କାକୁ ଅଲଗା କରି ଦେଖିଛନ୍ତି । "ଏକ ବାଟ ଗୟି ସିଂହଲ ଦୁସରି ଲଙ୍କ ସମୀପ" । କୃତିବାସ ରାମାୟଣରେ ଦଶରଥଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁର ଘର ରୂପେ

ଯେଉଁ ସିଂହଳ କଥା କୁହାଯାଇଛି, ଆଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ତାହା ଥିଲା ରାଜପୁନୋ ବା ଗୁଜରାଟର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୌଣସି ଦେଶ । ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ହଜାରୀ ପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କ ମତରେ ସିଂହଳ ଦେଶ ବା ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଶ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିଲା ଏବଂ ଏହା ନାଥ ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କର କୌଣସି ଏକ ପରୀକ୍ଷା ସ୍ଥାନ ଥିଲା ।

ନାଥଧର୍ମର ପ୍ରାଚୀନ ପରଂପରାରୁ କବି ଯଶୋବନ୍ତ ଗୁରୁ ପରଂପରା ଓ ନାଥ ଧର୍ମର ବ୍ୟାପକତା ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି । ପୂର୍ବ ଗୁରୁମାନଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

ମସ୍ଥଇନ୍ଦ୍ର ଚଉରଙ୍ଗୀ ଆଦି ମୀନ ବୁଦ୍ଧି
ତୁମ୍ଭର ଆଗ୍ୟାଂରେ ମୋର ପିଣ୍ଡ ହେଉ ସିଦ୍ଧି ।
ନମସ୍ତେ ଗୋରେଖ ନାଥ ଯତିଙ୍କ ଠାକୁର
ଚଉଷଠି ସିଦ୍ଧଙ୍କ ଉପରେ ଅଧିକାର ।

ଗୋରଖନାଥ ହେଉଛନ୍ତି ମତ୍ସ୍ୟେନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ଓ ଆଦିନାଥଙ୍କର ନାତି ଶିଷ୍ୟ ।

ମତ୍ସ୍ୟଇନ୍ଦ୍ର ଆଦିନାଥଙ୍କର ତୁମ୍ଭେ ନାତି
ତୁମ୍ଭେ ସବୁ କରିପାର ଶୟଳେ ବିଖ୍ୟାତି ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାତା ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଥିଲେ ଏହି ଗୋରେଖନାଥଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗୋରେଖନାଥଙ୍କୁ ବହୁ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଛି । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଯତି କହି ତାଙ୍କୁ ମହାଯତି ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି ।

ଆଉମାନେ ଯତି ତୁମ୍ଭେ ମହାଯତି ଭଣି
ତୁମ୍ଭକୁ ଭେଟିଣ ମୁଂ ଯେ ପାଇଲି କାରେଣୀ ।

ନାଥ ପରଂପରାରେ ସାଧାରଣତଃ ୧୨ ପନ୍ଥ ଓ ୬୪ ବା ୮୪ ସିଦ୍ଧଙ୍କ କଥା କୁହାଯାଇଥିଲେ ହେଁ, ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଦଶ ପନ୍ଥ ସନ୍ଥ ଓ ଶତ ପନ୍ଥ ଯୋଗୀଙ୍କ କଥା କୁହାଯାଇଛି ।

ଆବର ସନ୍ଦେହ କଥା ଶୁଣ ମହୀଭୋଗୀ
ଦଶପନ୍ଥ ସନ୍ଥ ଶତ ପନ୍ଥ ଛନ୍ତି ଯୋଗୀ ।

ହାଡିପା

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲାବେଳକୁ ହାଡିପା ଜଣେ ମହାନ ସିଦ୍ଧ ଭାବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିଲେ । ହାଡିପାଙ୍କ ଅନ୍ୟ ନାମ ଜାଳନ୍ଧର ନାଥ ଥିଲା । ବଙ୍ଗଳା ଓ

ଓଡିଶାରେ ତାଙ୍କୁ ହାଡି ଜାତିର ସିଦ୍ଧ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲେ ହେଁ, ତିବ୍ବତୀ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ନଗର ଭୋଗ ଦେଶରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କୁଳରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ଏକ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ହସ୍ତିନାପୁରର ପୁରୁବଂଶୀ ରାଜା ବୃହଦ୍ରଥଙ୍କ ଯଜ୍ଞାଗ୍ନିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ନାମ ଜାଳେନ୍ଦ୍ରନାଥ ହେଲା । ଏହି ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ଜାତିରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଥିଲେ । ଓଡିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଲୋକକଥାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ହାଡିପା କୁ ହାଡି ଜାତୀୟ ସିଦ୍ଧ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେହେଁ, ସେ ଯେ ହାଡି ଜାତିର କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁ ନ ଥିଲେ, ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ । ଯେତେବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପଚାରିଲେ, ସେ ଯଦି ସିଦ୍ଧପୁରୁଷ, ତାହାହେଲେ ନୀଚକୁଳେ କିପରି ଜନ୍ମ ନେଲେ ? ମାତା ମୁକୁତାଦେଈଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହା ପାଇଁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ କହିଲେ, ଏହା ହେଉଛି ପୂର୍ବ ଜନ୍ମର ଅଭିଶାପ ।

ମୁକୁତାଦେଈ ବୋଇଲେ ଶୁଣ ବାପ ତୁହି
ଶାପ ଅନୁକ୍ରମେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ଅବତାର ସେହି ।

ପୁତ୍ର ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ଜନ୍ମାଇବା ପାଇଁ ମୁକୁତାଦେଈ ପୂର୍ବ ଅଭିଶାପର କାହାଣୀଟିକୁ ଆମୂଳଚୂଳ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ସତ୍ୟ ଯୁଗରେ ଜଣେ ବ୍ରହ୍ମଋଷି ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ବର୍ଷ ଅଗ୍ନି ଲଗାଇ, ସେଥିରେ ପ୍ରଥମେ ପାଦ ଦୁଇଟିକୁ ପୋଡିଲେ । ଏହିପରି ଯେତେବେଳେ ଅଗ୍ନି ନାଭିଦେଶକୁ ଜାଳିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା , ସେତେବେଳେ ସେ ଆଉ ଅଗ୍ନିଜ୍ୱାଳା ସହ୍ୟ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିକଳ ହୋଇପଡିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଅଭିଶାପ ଦେଇ କହିଲେ -

ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ ବେଦବର ନିସତ ହୋଇଲୁ
ତୋର ପରା ଋଷି ଅଗ୍ନି ସହି ନ ପାରିଲୁ
ଘେନ ଘେନ ଶାପ ବୋଲି ବୋଇଲେ ବିଧାତା
ବଙ୍ଗଦେଶେ ଧନୀ ହାଡି ଘରେ ହୁଅ ଜାତ ।

ଏହି ଅଭିଶାପ ଯୋଗୁ ହିଁ ବ୍ରହ୍ମଋଷି ହାଡିଘରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି ହାଡିପା ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କଲେ । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଅଭିଶାପ ପାଇ ବ୍ରହ୍ମଋଷି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଚିନ୍ତିତ ହେଲେ ଏବଂ ଅଭିଶାପରୁ ମୁକ୍ତିପାଇବାର ଉପାୟ ପଚାରିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ତୁମେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟପୁରରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରି କାହ୍ନୁପା ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷା ଦେଇ ସିଦ୍ଧ କଳାପରେ ମୁକ୍ତି ପାଇବ । ହାଡିପାଙ୍କ

ଅଭିଶାପ କଥା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଲୋକକଥା ମଧ୍ୟ ମିଳିଥାଏ । ଏହା ଏକ ଲୋକକାହାଣୀ ହେଲେ ବି ଏଥିରେ ଥିବା କେତେକ ତତ୍ତ୍ୱ ଭାରତର ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରୁ ମଧ୍ୟ ମିଳିଥାଏ । ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି, ଏକ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଥିଲେ । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ବ୍ରହ୍ମଋଷି ନାମ ଦିଆଯାଇଛି । ସବୁ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବ୍ରହ୍ମଋଷି ନ ହୋଇ ପାରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଶବ୍ଦର ସମାନତାରୁ ଏହାକୁ ସେହି ପରମ୍ପରାର ବିକୃତ ବା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ରୂପ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଯଜ୍ଞାଗ୍ନିରୁ ଜାତ କଥା ମଧ୍ୟ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥାରେ ରହିଛି । ଏଥିରେ ମଧ୍ୟ ସେ ଯଜ୍ଞ ସହ ସଂପୃକ୍ତ । ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଭାବେ କାହ୍ନୁପା ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଉଲ୍ଲେଖ ଭାରତର ପ୍ରାୟ ସବୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ୱୀକୃତ ।

ହାଡିପା ହାଡି ଘରେ ଜନ୍ମ ହୋଇଥିଲେ ବି ହାଡିକାମ କରୁ ନ ଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ଏ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ ହେଲା ଯେ, ନୀଚଜାତୀୟ ଲୋକମାନେ ଗୁରୁ ହେବାର ଅଯୋଗ୍ୟ ଥିଲେ । ସେମାନେ କେବଳ ଅଲୌକିକ ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିବା ପରେ ଗୁରୁ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ଅର୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ଗୋରକ୍ଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗୁରୁଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ଶ୍ରେୟର ମୂଳ ରୂପେ କୁହାଯାଇଥିଲେ ହେଁ, ଗୁରୁ ଗ୍ରହଣ କଲାବେଳେ ବୁଝିବିଚାରି ଗୁରୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ହିଁ କୁହାଯାଇଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଅନୁଯାୟୀ କେବଳ ଅବଧୂତ ହିଁ ଗୁରୁ ହେବାର ଯୋଗ୍ୟ । ଅବଧୂତର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି କୁହାଯାଇଛି, ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ବାକ୍ୟରେ ବେଦ ଉଚ୍ଚାରିତ ହୁଏ, ଯାହାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଉଚ୍ଚାରିତ ଶବ୍ଦରେ ତୀର୍ଥ ନିବାସ କରେ, ଯାହାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିପାତ ମାତ୍ରେ କୈବଲ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ, ପୁଣି ଯାହାଙ୍କର ଏକ ହାତରେ ତ୍ୟାଗ ଓ ଅନ୍ୟ ହାତରେ ଭୋଗ ଥାଏ, ସେହିପରି ନିର୍ଲିପ୍ତ, ପକ୍ଷପାତ ବିନିର୍ମୁକ୍ତ ମୁନୀଶ୍ୱର ହିଁ ଅବଧୂତ ବା ନାଥ ପଦ ପାଇଥାନ୍ତି ଓ ସେହିମାନେ ହିଁ ଗୁରୁ ହେବାପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ।

ହାଡିପାଙ୍କୁ ଏହିପରି ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ କରିବା ଥିଲା ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ବୁଝିବିଚାରି ଗୁରୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ତତ୍ତ୍ୱ ନିହିତ ଥିଲା । ଏହାର ପ୍ରଥମ ଉତ୍ତର ହେଲା, ସେ ପୂର୍ବ ଜନ୍ମରେ ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ଥିଲେ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅଭିଶାପରେ ହାଡି ହେଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହା ମୁକ୍ତାଦେଈଙ୍କ ମନଗଢ଼ା କଥା ବି ହୋଇପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ହାଡିପାଙ୍କ ସିଦ୍ଧି ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଆଉ ଦୁଇଟି ଘଟଣାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ । ପ୍ରଥମ ହେଲା, ସେ ହାଡି ହେଲେ ବି ହାଡିକାମ କରୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କ୍ରମେ କୋଦାଳ, କୁଣ୍ଢୋଇ ଓ ହାଣ୍ଡି ଆପେ ଆପେ ଯାଇ ରାଜାଙ୍କ ମରଡା ଘର

ସଫା କରିଦେଉଥିଲେ । ବ୍ରହ୍ମା ମଧ୍ୟ କହିଥିଲେ 'ତୋ ବୋଲେ ମରଡାଶାଳ ଖଟିବେକ ଆନ' । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଏକଥା ସ୍ୱଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିବା-ପରେ ହାଡିପା ତଥା ମାତା ମୁକ୍ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଅବିଶ୍ୱାସ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ହାଡିପାଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯାଇଥିବା ବେଳେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଘଟଣା ଘଟିଗଲା । ହାଡିପା ଆସୁଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ତାଙ୍କ ଶିଶୁପୁତ୍ର ଆସୁଥିଲା । ପଇଡ ପାଣି ପିଇବା ପାଇଁ ସେ ଜିଦି କଲା । ହାଡିପା ବଡ ଅଡୁଆରେ ପଡିଗଲେ । ଏକେତ ରାଜାଙ୍କ ଗଛ, ସେଥିରେ ପୁଣି ତୋଟାଳିଆ ସବୁ ଜଗି ରହିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଏକଥା ଦେଖିଲେ ମହାଗୋଳ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ପୁତ୍ରର ବିକଳ ଦେଖି ହାଡିପା 'ଆସ ହୋ କତିକି ବୋଲି ବୃକ୍ଷକୁ ରାଇଲେ' । ବୃକ୍ଷ ନଇଁ ଆସିଲା । ହାଡିପା ଗୋଟିଏ ପଇଡ ତୋଳି ପୁଅକୁ ଦେଲେ । ପୁଅ ଆଉ ଗୋଟିଏ ମାଗିଲା । ହାଡିପା କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ରାଜି ହେଲେ ନାହିଁ । ଗଛ ଉପରକୁ ଉଠିଗଲା । ଓଡିଆ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ବଙ୍ଗଳାରେ ପ୍ରଚଳିତ କଥାରେ ମଧ୍ୟ ପଇଡ ତୋଳି ଖାଇବା କଥା ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ହାଡିପା ନିଜ ପାଇଁ ତୋଳିଛନ୍ତି, ପୁଅର ବିକଳ ଦେଖି ନୁହେଁ । ଏସବୁ ଦେଖି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯାଇ ମାତାଙ୍କୁ ସବୁକଥା ଜଣାଇଲେ । ମାତା ମଧ୍ୟ କହିଲେ -

ଜନନୀ ବୋଇଲେ ବାବୁ ଦେଖିଲୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ
ସଦ୍‌ଗୁରୁ ପୂଜାକଲେ ପିଣ୍ଡ ହୋଯେ ମୋକ୍ଷ ।

ମାତା ଓ ପୁତ୍ର ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ବିଚାର କରି ହାଡିପାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବାପାଇଁ ସ୍ଥିର କଲେ । ପଯରର ପୂଜା ପାଇଁ ଚାଙ୍ଗୁଡାରେ ଅଷ୍ଟରତ୍ନ ଭରି, ପୁଷ୍ପମାଳ, ଚନ୍ଦନ ଓ କର୍ପୂର ନେଇ ହାଡିପାଙ୍କ ଗୃହ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ହାଡିପା ଏକଥା ଆଗରୁ ଜାଣି ଘରୁ ବାହାରି ଆସି ମାତା ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ ଦେଲେ । ମାତାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ୍ରମେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ହାଡିପାଙ୍କ ପଦ ବନ୍ଦନା କଲେ । ଏସବୁ ଦେଖି ହାଡିପା ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ହେଲେ ବି ପ୍ରଥମେ ଡରିଗଲେ । ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ରାଜାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଓ ଆଗମନର କାରଣ ପଚାରିଲେ ।

ହାଡିପା ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଜାଣିହୁଏ । ହାଡିପା ତେଣୁ ସେତେବେଳେ ନିଜକୁ ଜଣେ ସିଦ୍ଧପୁରୁଷ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା ନ କରି ହିନ୍ଦୁ ଜାତିରେ ପ୍ରଚଳିତ ଜାତି ପ୍ରଥା ଅନୁଯାୟୀ ନିଜର ବିଚାର କରି କହିଛନ୍ତି -

ଛତିଶ କୁଳ ପାଟକ ଚାରି ଜାତି ସାର
ଶୁଦ୍ର ବଶ୍ୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଆବର ଦ୍ୱିଜବର ।

ସର୍ବ ତହୁଁ ପାପୀ ହୀନ ହାଡି ଜାତି ଗୋଟି
ମୋହର ଚରଣ ତଳେ କିଂପା ତୁମ୍ଭେ ଲୋଟି ।
ବାଡ଼ି ଡାଟି ଖଟିଣ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କରେ ସେବା
ଅପ୍ରାଧ ଉଚିତ ଜାଣି ଶାସ୍ତି ମୋତେ ଦେବା ।
ପ୍ରଭାତରୁ ଚାହିଁବ ଯେ ମୋହର ବଦନ
ତାହାଙ୍କୁ ଲାଗଇ ଦୋଷ ଶୁଣ ହେ ରାଜନ ।

ହାଡିପା ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ହେଲେବି ସମାଜରେ ସେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ହାଡିପରି ରହୁଥିଲେ । ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ତାଙ୍କର ସିଦ୍ଧି କଥା ଅଜଣା ଥିଲା । ତେବେ ବି ତାଙ୍କ ବେଶ-ଭୂଷା, ଆଚାର-ବ୍ୟବହାରରେ ସେ ସାଧାରଣ ହାଡିଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ଥିଲେ । ତେଣୁ ରାଜାଙ୍କୁ ଯୋଗୀ ବେଶ ଧାରଣ କରିଥିବା ଦେଖି ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହେଲା ଯେ ହାଡିପା ମନ୍ତ୍ର ବା ତନ୍ତ୍ର ପ୍ରୟୋଗ କରି ରାଜାଙ୍କୁ ପାଗଳ କରିଦେଲେ । ଏହି ସମୟର ଅବସ୍ଥାକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯଶୋବନ୍ତ ଲେଖିଛନ୍ତି -

ନଗ୍ର ନରନାରୀମାନେ ବେଢ଼ି ଦେଖୁଛନ୍ତି
ହାଡିପା ଯେ ଉଚ୍ଚାଟିଲା ଯେମନ୍ତ ବୋଲନ୍ତି ।

ନଗରର ନରନାରୀଙ୍କ ପରି ବଙ୍ଗଦେଶର 'ଲକ୍ଷବଳ' ମାନେ ମଧ୍ୟ ହାଡିପାଙ୍କୁ 'ଛାର ପାଗଳ' ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କଲେ ।

ହାଡିପା କେବଳ ନିଜର ଜାତି ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ନ ଥିଲେ, ରାଜ୍ୟର ହାନିଲାଭ ସମ୍ପର୍କରେ ମଧ୍ୟ ଜାଗ୍ରତ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସେ ପ୍ରଥମେ ରାଜି ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଜଣେ ସାଧାରଣ ମାନବ ପରି ସେ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ - ତୋର ତ ଗୋଟିଏ ପୁଅ । ଏହାକୁ ଯୋଗୀ କରିଦେଲେ , ରାଜ୍ୟରେ ରାଜା ହେବ କିଏ ? ରାଜ୍ୟରେ ରାଜା ନ ରହିଲେ ଚତୁରଙ୍ଗ ବଳକୁ କିଏ ସମ୍ଭାଳିବ ? ଜନ ପରଜା ରାଜା ବିନା ଅନାଥ ହେବେ । ରାଜ୍ୟ ଶତ୍ରୁଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେବ । ଏସବୁ କଥା ଛାଡି, ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁଅର ଯୌବନ ବେଳ । ବେନି ପାଟରାଣୀଙ୍କ ସହ ଅନେଶ୍ୱତ ରାଣୀ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନେ କୁଆଡେ ଯିବେ ? କଣ କରିବେ ? ପୁଣି ତପ ସାଧିବାଠାରୁ କଷ୍ଟ ନାହିଁ । ଏସବୁ ଜାଣିଶୁଣି ଏପରି ଅନୁରୋଧ କରିବା ଆଦୌ ଠିକ ନୁହେଁ । ଶେଷରେ ସେ କହିଲେ -

ନ ବୋଲ ମୁକୁତା ଦେଈ ଯେମନ୍ତ ବେଭାର ।

ମୁକୁତା ଦେଇ ଏ ସବୁରେ କର୍ଣ୍ଣପାତ ନ କରିବାରୁ ହାଡ଼ିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ - ବାବୁ ! ଏ ପଥ ଅତି ଦୁର୍ଗମ । ଲବଣୀ କୋମଳ ପରି ତୋର କାୟା । ଅତି ସୁଖରେ ବଢ଼ିଛୁ । ଏସବୁ ଛାଡ଼ି ଅରଣ୍ୟ ଡିଙ୍ଗରରେ ବୁଲିବାକୁ ହେବ । ଭୂମି ହେବ ତୋର ଶଯ୍ୟା । ଶ୍ମଶାନ ଭୂମି ହେବ ତୋର ପର୍ଯ୍ୟଟନ ସ୍ଥାନ । ଅଭକ୍ଷ ହେବ ଖାଦ୍ୟ । ଗ୍ରାମରେ ରହି ଭୋଜନ କରିପାରିବୁ ନାହିଁ । ଏହି ମାର୍ଗରେ ପୂଜା ଯାନ ଚଢ଼ିବା ମନା । ଭୋଜନ ଶେଷରେ ପାଣି ପିଇବା ମଧ୍ୟ ନିଷେଧ । ଏତେ ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ସହି ଯୋଗ ସାଧିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମନକୁ ଦୃଢ଼ କରି ପବନକୁ ନିରାଧ କରିପାରିଲେ ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରେ । ତା ହେଲେ ଯାଇ 'ତେବେ ସେ ପ୍ରାଣକୁ କେବେ ପିଣ୍ଡ ନ ଛାଡ଼ିବ' । ହାଡ଼ିପାଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ କେବଳ ମାନବୀୟ ମମତା ନ ଥିଲା, ରାଜାଙ୍କ ମନର ଦୃଢ଼ତା ଜାଣିବା ଥିଲା ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଶିଷ୍ୟ ଯେପରି ଗୁରୁ ବାଛିବା ବେଳେ ବଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବିଚାର କରିଥାଏ, ଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଶିଷ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପୂର୍ବରୁ ତାର ମନର ଦୃଢ଼ତାକୁ ପରୀକ୍ଷା କରେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯେତେବେଳେ ନିଜ ମନର ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି କହିଲେ -

ଛଡ଼ିବି ସଂସାର ଦୁଃଖ ଦଣ୍ଡ ସିଂହାସନ
ରାଜ୍ୟ ଦେଶକୁ ମୋହର ନ ରୁଚଇ ମନ ।
ମାୟାରେଣ ପଶିଲେ କାୟା ହୋୟେ କ୍ଷୟ
ନୋହୁ ସେ ପଣ ସମ୍ପତ୍ତି ରହିବା ସମୟ ।

ସେତେବେଳେ ଯାଇଁ ହାଡ଼ିପା, "ମହାମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରିଲେ ଦକ୍ଷିଣ କର୍ଣ୍ଣର / ଗୁରୁ ଆଗ୍ୟାଂ ଦେଲେ, କାୟା ହେଉ ତୋ ଅଜର ।"

ହାଡ଼ିପାଙ୍କ ସିଦ୍ଧିର ମହିମା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା ପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ନିର୍ଲୋଭ ବ୍ୟକ୍ତି ଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଦୀକ୍ଷା ଦେବାପରେ ହାଡ଼ିପା ତାଙ୍କଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣା ଚାହିଁଥିଲେ । ଦୀକ୍ଷା ଦେଲେ ଦକ୍ଷିଣା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ବୋଧହୁଏ ଏହା ନାଥ ପରମ୍ପରାରେ ଗୁରୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଏକ ବିଧି ଥିଲା । ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣା କଥା ଶୁଣି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଦୁଇଟି ଦାନର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ହେଲା,

ବୋଲଇ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବଙ୍ଗଦେଶ ମୋର
ଦକ୍ଷିଣାକୁ ଦେଲୁ ଆମ୍ଭେ ମହୀ ଭୋଗ କର ।

ଏହା ଶୁଣି ହାଡ଼ିପା କହିଲେ,

ହାଡିପା ବୋଇଲେ ବାବୁ କି କରିବି ତାହା
ରାଜ୍ୟ ଦେଶ ମାଗୁଣି ମୋ ନାହିଁ ନରନାହା ।

ହାଡ଼ିପା ରାଜ୍ୟ ନେବାକୁ ମନା କରିବାରୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଭାବିଲେ ହୁଏତ ସୁନା ନେଇ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ । ତେଣୁ ସେ କହିଲେ,

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବୋଲଇ ଲକ୍ଷେ ସୁନା ଦେବି
ଅପୂର୍ବ ନୁହଇ ଧନ କିସ ମୁଁ କରିବି ।

ଏଥିରେ ମଧ ହାଡିପା ରାଜି ନ ହୋଇ କହିଲେ,

ହାଡିପା ବୋଇଲେ ବାବୁ ଦ୍ରବ୍ୟ କି କରିବା
ଠୁଳ ଛଡାଇଲେ ସୁଖେ ମଣ୍ଡପେ ବସିବା ।

ହାଡିପା ଓ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଏହି ଉକ୍ତି-ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିରୁ ଏକଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ହାଡିପା ରାଜ୍ୟ ସାଧନପାଇଁ ଲାଳାୟିତ ନ ଥିଲେ । ସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିସାରିବା ପରେ ଧନ ବା ରାଜ୍ୟ ଲୋଭକୁ ସିଦ୍ଧମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥାନ୍ତି । ହାଡିପାଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ ଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରୁଥିବାରୁ, ଏହିସବୁ ପଦର ସଂଯୋଜନା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଥିଲା ।

ହାଡିପା ଧନ ଓ ରାଜ୍ୟକୁ ମନା କରିଦେବା ପରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗୁରୁଙ୍କ ମନ କଥା ଜାଣିବାକୁ ଅକ୍ଷମ ହେଲେ । ସେ ତେଣୁ ଅତି ବିନମ୍ର ଭାବେ ଗୁରୁଙ୍କ ନିକଟରେ ନିବେଦନ କଲେ ।

ବୋଇଲେ ଯେ ଗୋବିନ୍ଦ ଆବର କିସ ଦେବା
ଜାଣି ନ ପାରିଲି ମନୁ ଫେଡିଲେ ଜାଣିବା ।

ରାଜାଙ୍କର ନିବେଦନ ଶୁଣି ହାଡିପା 'ପଞ୍ଚଦ୍ୱାରରୁ ଫେରିଣ' ଭିକ୍ଷା ଆଣିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏହା ହିଁ ହେଉଛି ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପରୀକ୍ଷା । ରାଜା ହୋଇ ଅଧମପଣ କରି ଭିକ୍ଷା ମାଗିବାକୁ ହେଲେ, ପ୍ରଥମେ କର୍ମକୁ ଆଦରି, ଲାଜ ଓ ଅଭିମାନକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ନାଥଧର୍ମର ଏହା ହିଁ ଥିଲା ଆଦର୍ଶ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଯୋଗୀ ନିଜ ଦୁଃଖକୁ ବରଣ କରେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ସାଧନାମାର୍ଗରେ ଏହା ଥିଲା ପ୍ରଧାନ ଅଙ୍ଗ । ରାଜା ପ୍ରଥମେ ଏ ବିଷୟରେ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ପରି ଜଣାଯାଉଥିଲେ ହେଁ, ଗୁରୁଙ୍କ ଆଜ୍ଞା

ପାଳନ କରିବା ଶିଷ୍ୟର ପ୍ରଥମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ମନ ଭିତରେ ଏହା ଭାବି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯୋଗୀ ବେଶ ଧାରଣ କରି ଭିକ୍ଷା ମାଗିବା ପାଇଁ ବାହାରିଲେ ।

ଯୋଗମାର୍ଗ ଯେ କେବଳ କଠିନ ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଯୋଗମାର୍ଗର ନିର୍ଦ୍ଦେଶକ ମାନେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିଷ୍ଠୁର ଥିଲେ । ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନଭାବେ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର କାମ । ଭିକ୍ଷା ଦେବାପରେ ହାଡିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଧରି ଦେଶ ପର୍ଯ୍ୟଟନରେ ବାହାରିଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ବହୁ ଦୁର୍ଗମ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଜଙ୍ଗଲ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ରାଜା ଏତେ ବାଟ ଚାଲିବାପାଇଁ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବେନି ତଳିପାରୁ ରକ୍ତ ବୋହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ବହୁ କଷ୍ଟରେ ସେମାନେ ଶୋଣିତପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ ହେଁ, ଗୁରୁଙ୍କ ମନର କୌଣସି ପ୍ରତିକ୍ରିୟାର ଚିତ୍ରଣ କରିନାହାନ୍ତି । ବରଂ ଶୋଣିତପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଗୁରୁ ନଗ୍ର ଫେରି ଶୀଘ୍ର ଭିକ୍ଷା ଆଣିବା ପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଗୁରୁଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଇ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପାଞ୍ଚଘରୁ ଭିକ୍ଷା ଆଣି ଗୁରୁଙ୍କୁ ଅର୍ପଣ କଲେ । ଗୁରୁ ସେଥିରୁ ଅଧେ ରଖି ଆର ଅଧକ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ । ଏପରି ଖାଦ୍ୟ ସହିତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଆଗରୁ ଆଦୌ ପରିଚିତ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ କରି ଅଧେ ଖାଇବା ପରେ ଆଉ ସବୁଙ୍କୁ ପକାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଭୋଜନ ଓ ଆଚମନ କରିସାରିବା ପରେ ରାଜା ଯାଇ ଗୁରୁଙ୍କର ପାଦ ସେବାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କଲେ । ନାଥ ପରମ୍ପରାରେ ଏହା ବି ଏକ ସର୍ବମାନ୍ୟ ବିଧି ଥିଲା ।

ଏହାପରେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟ ଦୁହେଁ ଗୌହାଟ ପାଟଣା, ମୋହନ ମଙ୍ଗଳପୁର, ଯଦୁରାଷ୍ଟ୍ର ପ୍ରଭୃତି ଦେଶ ବୁଲି ଶେଷରେ ଭୃଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ପଥ ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କୁ ବହୁ କଷ୍ଟ ଭୋଗିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । କେଉଁଠି ଚୋରଙ୍କ ହାବୁଡେ ପଡିଲେ ତ କେଉଁଠି ତସ୍କର । ବାଘ ଭୟ ବି ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏସବୁକୁ ହାଡିପା ଯୋଗୀର ପରୀକ୍ଷା ଭାବେ ଗଣନା କରି ନ ଥିଲେ । ଭୃଙ୍ଗ ଦେଶରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ସେ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ,

ମନେ ମନେ ଗୁରୁଦେବ ବିଚାର କରନ୍ତି
ଯୋଗୀକରି ଆଣିଲି ମୁଁ ବଙ୍ଗଦେଶ ପତି ।
କୋଡିୟେ ବରଷ ରାଜା କାମଦେବ ବର୍ଣ୍ଣ
ଶତେ ପାଟ ମହାଦେଈ ଉପରେ ରତନ ।

ରତ୍ନ ଗଜପଲଙ୍କ ଉପରେ ଯେହୁ ଶଯ୍ୟା କରି
ଭୋଗ କରିନାହିଁ ସେ ଅଇଲା ଦଣ୍ଡଧାରୀ ।
ଆବର ସ୍ତିରୀ ମୃରୁଛି ପାରଇକି ନାହିଁ
ଜାଣିମା ଯେହାର ମନ କେମନ୍ତେ ପାଳଇ । ।୫୪୨-୫୪୫ ।

ଏହା ବିଚାର କରି ହାଡିପା ରମ୍ଭା ନାମକ ଏକ ତରୁଣୀ ଗଣିକା ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେଠାରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଛାଡି ସେ କପିଳାସ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଗଲାବେଳେ କହିଗଲେ,

ମନ ବିଚଳିତ କଲେ ଅକାରଣ ହେବୁ
ଦୁଇକୂଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଲଗା ଭାସୁଥିବୁ ।

ବଙ୍ଗଳା ନାଥ ଗୀତିକାରେ ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା ସ୍ଥାନରେ ହୀରା ନଟୀ ରହିଛି । ଉଭୟେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରଲୋଭିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି ବିଫଳ ହୋଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ହୀରାନଟୀର ପ୍ରକୃତିହିଂସା ଓଡିଆ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ନାହିଁ । ପୁଣି ବଙ୍ଗଳାରେ ହାଡିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବା ଗୋପୀଚାନ୍ଦଙ୍କୁ ହୀରାନଟୀ ଗୃହରେ ଛାଡି କହିଳାସକୁ ନ ଯାଇ ବଙ୍ଗ ଦେଶକୁ ଫେରିଗଲେ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରମ୍ଭାବେଶ୍ୟା ଦାଢ଼ରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ ହେଁ, ତାଙ୍କ ପରୀକ୍ଷା ଶେଷ ହେଲାନାହିଁ । ହାଡିପା କପିଳାସରୁ ଫେରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପୁଣି ନେଇ ଧନୀ ଶୁଣ୍ଢୀ ଘରେ ବନ୍ଧା ଦେଇ ସମ୍ବଳ ନେଇ ମଠକୁ ଫେରିଯାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ହାଡିପାଙ୍କର ସତର୍କ ବାଣୀ ହେଲା -

ଅନ୍ୟାୟ କଥାକୁ ମନ କେବେହେଁ ନ ଦେବୁ
ସବୁଥିରେ ଗୋବିନ୍ଦରେ ସାବଧାନ ହେବୁ ।
ପରସ୍ତିରୀ ମାତା ପରପୁରୁଷଟି ପିତା
ପର ଧନ ନ ହରିବୁ ପରରେ ଅହନ୍ତା ।

ନାଥ ଯୋଗୀମାନେ ପଞ୍ଚମକାର ସେବା କରୁଥିବା ବ୍ରିଗସ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣୀରୁ ମିଳିଥାଏ । ଧନୀଶୁଣ୍ଢୀ ଘରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମଦ ବିକ୍ରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ପୁଣି ଧନାଶୁଣ୍ଢୀର ଯୁବତୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରୂପରେ ଆସକ୍ତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ନିଜ ଯୌବନ ଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କଲା । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କିନ୍ତୁ ଏ ପରୀକ୍ଷାରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ । ଧନୀ ଶୁଣ୍ଢୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଉପରେ ସେ ବିରକ୍ତ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ବି ନିଜ କ୍ରୋଧକୁ ଶାନ୍ତ କରିନେଲେ ।

ହାଡିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପୁଣି ଥରେ ପରୀକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ନିକଟରେ ସମର୍ପଣ କଲେ । ଏଠି କିନ୍ତୁ କାମବାସନା ସ୍ଥାନରେ କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାର ଅତିଶୟ ଧନ ଲୋଭ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରିଥିଲା । ଧନ ଅର୍ଜନ କରି ଦାନ ଦେବା ହିଁ ଥିଲା କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାର ଆଦର୍ଶ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସନ୍ନ୍ୟାସଠାରୁ ତାର ଧର୍ମ କର୍ମର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକା ଥିବା ସେ ଯୁକ୍ତି ଛଳରେ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାକୁ ଚାହିଁଥିଲା । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟାର ଯୁକ୍ତିକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିପାରି ନ ଥିଲେ ହେଁ, ନିଜ ଆଦର୍ଶରୁ ଚ୍ୟୁତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ଏହିପରି ବାରମ୍ବାର ପରୀକ୍ଷିତ ହୋଇ ସେ ଶେଷରେ ଜଣେ ସିଦ୍ଧରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରି ଥିଲେ । ହାଡିପାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି ଯେ ସେ କେବଳ ନିଜେ ସିଦ୍ଧ ନ ଥିଲେ । ଅନ୍ୟକୁ ବିଶେଷ କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ରାଜାଙ୍କୁ ଧନ, କାମିନୀ, ଅର୍ଥ ଲୋଭ ଓ ମଦ୍ୟର ପ୍ରକୋପରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଜଣେ ଉପଯୁକ୍ତ ସିଦ୍ଧ ଭାବେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିପାରି ଥିଲେ । ହାଡିପା ଙ୍କ ମାନବୀୟ ଗୁଣ ଅପେକ୍ଷା ତାଙ୍କ ଯୋଗୀ ଭାବର ପରାକାଷ୍ଠାକୁ ଯଶୋବନ୍ତ ବିଶେଷ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରିଥିବା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର

ବଙ୍ଗଦେଶର ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରଧାନ ନାୟକ । ହାଡିପାଙ୍କ ଅଲୌକିକ ସିଦ୍ଧିର ପ୍ରମାଣ ପାଇବା ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଲା ଯେ ସେ ଥରେ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରିନେବା ପରେ ଗୁରୁଙ୍କ ବଚନକୁ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ପାଳନ କରିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଧନ, ଯୌବନ, କାମିନୀ,ମଦିରା,ଗର୍ବ ଓ ଅଭିମାନ ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଆକୃଷ୍ଟ କରିପାରି ନାହିଁ । ବଙ୍ଗଳା ଭାଷାରେ ପ୍ରଚଳିତ ଗୋପୀଚାନ୍ଦେର ଗାନ ରେ ଗୋପୀଚାନ୍ଦଙ୍କ ମାନବୀୟ ଗୁଣ ବାରମ୍ବାର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିବା ବେଳେ ଓ ସମୟ ସମୟରେ ସେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିପରି ଦୟା, କରୁଣା ଓ ସମବେଦନା ପ୍ରଭୃତି ଗୁଣର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତଦନୁଯାୟୀ ଆଚରଣ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ହେଁ, ଓଡିଆ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ସେ ସବୁବେଳେ ଜଣେ ତ୍ୟାଗୀ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପରି ନିଷ୍ଠୁରତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଏପରିକି ନିଜର ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ କୌଣସି ସମ୍ମାନ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଜୀବନରେ ଆସିଥିବା ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଓ ନିର୍ଯ୍ୟାତନାକୁ ସେ ଅମ୍ଳାନ ବଦନରେ ସହ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ବାର ବର୍ଷରେ ତାଙ୍କ ସାଧନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହେବାରୁ ସେ ପୁଣି ବାରବର୍ଷ କଠୋର ସାଧନା କରିବାକୁ ପଛାଇ ନାହାନ୍ତି । ପୁଣି ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଲୋକଗୀତରେ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଜୀବନଯାପନ କରିସାରିବା ପରେ ରାଜ୍ୟକୁ

ଫେରି ରାଣୀମାନଙ୍କ ସହ ସୁଖମୟ ଜୀବନଯାପନ କରିଥିବା ବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ରାଜା ବଙ୍ଗଦେଶକୁ ଫେରି ରାଜ୍ୟ ଛାରଖାର ହୋଇଯାଇଥିବା ଦେଖିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିବା ରାଣୀମାନଙ୍କ ସହ ପୁଣି ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିବା ପ୍ରଶ୍ନ ଆଉ ନାହିଁ । ସିଦ୍ଧି ପରେ ସେ ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ପାତାଳକୁ ଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭିନନ୍ଦିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଆ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ପୁରୁଷ । ଥରେ ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କଲାପରେ ସେ ଆଉ ରାଜ୍ୟ,ଧନ, ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ସ୍ମରଣ କରିନାହାନ୍ତି ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଚରିତ୍ରକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ସେ ପ୍ରଥମେ ଥିଲେ ଜଣେ ରାଜା ଓ ଦ୍ୱିତୀୟରେ ହେଲେ ଜଣେ ଯୋଗୀ । ରାଜା ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ଜଣେ ଆଦର୍ଶ ରାଜା ତଥା ବିଳାସର ଉପଭୋକ୍ତା ଭାବେ ଚିତ୍ରଣ କରାଯାଇଛି । ରାଜାଭାବରେ ସେ କେବଳ ବିଳାସୀ ନ ଥିଲେ । ପ୍ରଜାପାଳନ ଥିଲା ତା ଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଧର୍ମ, ରାଜା ନିଜ ରାଜ୍ୟକୁ ଶତ୍ରୁକବଳରୁ ରକ୍ଷାକରି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଅତୁଳ ସୁଖ ଶାନ୍ତିରେ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ରୋଗ ଶୋକର ଚିନ୍ତା ନ ଥିଲା । ଅଚିନ୍ତା ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିବା ପ୍ରଜାମାନେ ବିଦ୍ୟାଧରମାନଙ୍କ ସଦୃଶ ସୁନ୍ଦର ରୂପ ବିଶିଷ୍ଟ ଥିଲେ । ପ୍ରଜାମାନେ କରଭାରରେ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ନ ଥିଲେ । ରାଜା ମଧ୍ୟ ଯେଉଁ କର ଆଦାୟ କରୁଥିଲେ, ତାହାର ପରିମାଣ ନିତାନ୍ତ ସ୍ୱଳ୍ପ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ କବିଙ୍କ ଭାଷାରେ -

ବାଟିକେ ଚିନାଏ କର ଭିଆଣ ପ୍ରମାଣ
ପରଶନ୍ତି ପ୍ରାଣୀଏ ଅର୍ଜନ୍ତି କୋଟି ଧନ ।

ବିପୁଳ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହେବା ପରେ ପ୍ରଜାମାନେ ସେହି ଧନକୁ ଆଣି ମରାଇ, ଧାରଘର ପ୍ରଭୃତିରେ ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖୁଥିଲେ । ଖାଇବୋହି ଅର୍ଥାତ ଯେତେ ଖାଇଲେ ଓ ଯେତେ ଖର୍ଚ୍ଚ କଲେ ଧନ ଶେଷ ହେଉ ନ ଥିଲା । ଦେଶରେ ଜଣେ ହେଲେ ଦରିଦ୍ର ନ ଥିଲେ । ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପରି ନାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦରେ ଦିନଯାପନ କରୁଥିଲେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଚୁଡ଼ି, କାଞ୍ଚିମାଳ ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାରରେ ସେମାନେ ନିଜ ଶରୀରକୁ ସୁସଜ୍ଜିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାଟନେତ ଦ୍ୱାର ନିଜ ଶରୀରର ଶୋଭାକୁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରୁଥିଲେ । ଅତି ସାଧାରଣ ବା ଦରିଦ୍ର ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଶୁକ୍ଳବସ୍ତ୍ର ଦ୍ୱାରା ନିଜ ଅଙ୍ଗକୁ ମଣ୍ଡନ କରୁଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ଆଦର୍ଶ ରାଜ୍ୟରେ ଅନ୍ନଦାନ ଓ ବସ୍ତ୍ରଦାନ ଥିଲା ଏକ ସାଧାରଣ କଥା । ଯାଚକ କେବେ ଭିକ୍ଷା ନ ପାଇ ଫେରିଯିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଏଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରଜାମାନେ ସାଧାରଣତଃ ସତ୍ୟବାଦୀ ଥିଲେ । ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଲା, ବଳବନ୍ତ ପରି ଦୁର୍ବଳ ମଧ୍ୟ

ଶାନ୍ତିରେ ଜୀବନ ଯାପନ କରି ପାରୁଥିଲା । ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ପରି ରାଜା କେବଳ ଅଚଳାଚଳ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇ ବିଳାସୀର ଜୀବନଯାପନ କରୁ ନ ଥିଲେ, ଶତ୍ରୁ ଆକ୍ରମଣରୁ ଦେଶକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଅଗଣିତ ସେନାଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତ କରୁଥିଲେ । ରାଜ୍ୟରେ ଶତ୍ରୁର ଚିନ୍ତା ନ ଥିଲା । ନିଜ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତି ଶତ୍ରୁଭୟ ନ ଥିବାରୁ ରାଜା ପ୍ରାୟ ଯୁଦ୍ଧବିଗ୍ରହରୁ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ ରଖି ଧାର୍ମିକ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ ।

ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଧାର୍ମିକ ଜୀବନର ସୂଚନା ଦେଇ କବି ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ବିଭିନ୍ନ ଧାର୍ମିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ କଥା କହିଛନ୍ତି । ରାଜା ଇହଲୋକରେ ସୁଖ ଓ ପରଲୋକରେ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ ଯେଉଁସବୁ ଧର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠାନ କରୁଥିଲେ, ସେ ସବୁ ହେଲା, ଅନ୍ନଦାନ, ବସ୍ତ୍ରଦାନ, ଦେବତା ବ୍ରାହ୍ମଣେ ସେବା, ଇଶ୍ୱର ଅର୍ଥାତ ଶିବଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଲକ୍ଷେ ଚମ୍ପା ଚଢ଼ାଇବା, ପାଞ୍ଚ ଦଣ୍ଡ ଯାଏ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁ ପୁରାଣ ଶୁଣିବା, ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କୁ ଦୁଇଦଣ୍ଡ ଧ୍ୟାନ କରିବା, ମାତାଙ୍କ ପଦରଜ ଶିରରେ ପ୍ରତିଦିନ ଧାରଣ କରିବା, ପିତୃ ପିତାଙ୍କ ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ ପାଇଁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ପିଣ୍ଡଦାନ ଓ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଦେବା, ସମର ନ କରିବା , ଦେବୀ ଥାଳରେ ଶୀତଳ ଭୋଗ ଦେବା ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ସବୁ ସହ ରାଜା ପ୍ରତିଦିନ ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମାପନ କରିବା ପରେ ଆତ୍ମଶୁଦ୍ଧି ପାଇଁ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କରୁଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଏକ ଆଦର୍ଶ ରାଜା ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରି ଯୋଗୀ ହୋଇ ଯିବାବେଳେ ସେ ରାଜ୍ୟର ସୁବୁଦ୍ଧି ନାମକ କରଣ ରାଜ୍ୟତ୍ୟାଗ ପୂର୍ବରୁ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ମାନଙ୍କ ବାକିଆ ପାଉଣା ପ୍ରଦାନ କରି ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲା । ରାଜା ମଧ ଏଥିରେ ରାଜିହୋଇ ଭଣ୍ଡାରକରଣଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ବାକି ପାଉଣା ଦେଇଦେବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ସମସ୍ତ ବାକି ପାଉଣାର ହିସାବ ହେଲା ଓ ସମସ୍ତଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ଧନ ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏଠି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ ଏତେ ବଡ ରାଜ୍ୟରେ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ପାଉଣା ବାକି ରହିଲା କିପରି ? ନିଶ୍ଚିତ ଭାବେ ଧନର ଅଭାବ ଏପରି ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅବତାରଣା କରିଛି । ଗତ ବାକି କଥା ଶୁଣିବା ପରେ ରାଜାଙ୍କର ଉକ୍ତିରୁ ଏହା ଜଣାଯାଏ । ରାଜା କହିଛନ୍ତି-

ବେଭାରେତ ଦେଶାନ୍ତର କରୁଅଛି ମୁଇଂ
ଦଳ ଲୋକଙ୍କର ଲାଗି ଯିବ କାହିଂ ପାଇଂ ।
ପଛଆଡେ ନାନା ଗାଳି ଦେଉଥିବେ ମୋତେ ।
ଅଧର୍ମ କାହାଣୀ କିମ୍ପା ଶୁଭିବ ଜଗତେ ।

ପ୍ରଜାମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ଅଭିଯୋଗ ନ ଥିଲା । ସେମାନେ ରାଜାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟରେ ରହିବା ପାଇଁ ଚାହିଁ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନେ କହିଲେ ,

ଯେବେ ତୁମ୍ଭେ ନଗରକୁ କରିବ ଗମନ
ନ ମାଗିବୁ ଗଜ ବାଜୀ ଭାତ ବରତନ ।

ରାଜାଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟତ୍ୟାଗ ରୁପୀ ସଂକଳ୍ପକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନେ ତାଙ୍କ ଅଖଣ୍ଡ, କ୍ଷମତା ସଂପର୍କରେ ତାଙ୍କୁ ସଚେତନ ମଧ୍ୟ କରି ଦେଇଥିଲେ -

ରାଇତେ ବୋଇଲେ ହୋ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାୟେ
ଲକ୍ଷବଳଯାକ ଆମ୍ଭେ ଅଇଲୁ ସଭିଏଂ ।
ଯେତେ ସୈନ୍ୟପରେ ଯାହାଙ୍କର ଅଛି ପଣ
ସେ ରାଜାକି ତ୍ୟାଗ କରେ ଦଣ୍ଡ ସିଂହାସନ ।

ରାଜ୍ୟରେ ସୁବୁଦ୍ଧି କରଣ ବା ମହାନ୍ତି ବା ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ପରି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସଚେତନ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କର ଅଭାବ ନ ଥିଲେ ହେଁ, ରାଜାଙ୍କୁ ଅନାବଶ୍ୟକ ସ୍ତୁତି କରୁଥିବା ଲୋକ ମଧ ଦରବାରରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହୁଥିଲେ । ରାଜା ନିଜ ରୂପକୁ ନିଜେ ଦର୍ପଣରେ ଦେଖି ନିଜ ରୂପକୁ ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିବା ବେଳେ ସୁବୁଦ୍ଧି କରଣ ଓ ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱରଙ୍କ ପରି କର୍ମଚାରୀ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ଏତାଦୃଶ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସୁବୁଦ୍ଧି କରଣ ପସନ୍ଦ ନ କରି ଏଥିରୁ ନିବୃତ୍ତ ହେବା ପାଇଁ ରାଜାଙ୍କୁ ମଣାଇ କହୁଥିବା ବେଳେ, ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ରାଜାଙ୍କୁ ଖୁସି କରିବା ପାଇଁ ରାଜାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟକୁ ସମର୍ଥନ କରିଥିଲେ ଓ ରାଜାଙ୍କ ରୂପର ପ୍ରଶଂସା ମଧ କରିଥିଲେ -

ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ବୋଲେ ସ୍ୱାମୀ ତୁମ୍ଭେ କାମଦେବ
ଭୋଗ କଉତୁକେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ହୋଇଛ ଉଭବ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଳାସର ଚିତ୍ର ରଚନାଶୈଳୀରେ, ଓ ଯୋଗୀଜୀବନର ଚିତ୍ର,ହାଡିପା,ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ସେ ସବୁର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଯାଉନାହିଁ ।

ମୁକ୍ତା ଦେଈ

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାତା ଓଡିଆରେ ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଓ ବଙ୍ଗଦେଶରେ ମୟନାବତୀ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସନ୍ୟାସୀ କରିବା ହେଲା ତାଙ୍କ ଜୀବନର ପ୍ରଧାନ କାମ । ତେବେ ବି ଓଡିଆର ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଚରିତ୍ର । ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଗୋପୀଚାନ୍ଦେର ଗାନ ରେ ଗୋପୀଚାନ୍ଦ

ନିଜ ମାତାକୁ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ ଓ ଅବିଶ୍ୱାସ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେ ନିଃସଙ୍କୋଚରେ ମାତୃଚରିତ୍ର ଉପରେ କଳଙ୍କ ଆରୋପ କରିଥିଲେ ।

ହାଡିର ଖାଇଛ ଗୁୟା, ମା, ହାଡିର ଖାଇଛ ପାଂନ
ଭାବ କରିୟା ଶିଖିୟା ନିଛ ଏହି ହାଡିର ଗେୟାନ ।
ହାଡିର ଗେୟାନେ ତୋମାର ଗେୟାନେ, ଜନନି, ଏକତ୍ର କରିୟା,
ଆମାର ପିତାକ ମାରିଛେନ, ମା, ଜହର ବିଷ ଖାଓୟାଇୟା ।
ବୁଦ୍ଧି ପରାନିଶେ ଆମାଯ ବନବାସେ ପାଠାଇୟା
ଶେଷେ ବିଢ଼ି ଖାବେନ ତୁମି ଐ ହାଡି ଲୈୟା ।

ଓଡ଼ିଆ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ ମୁକୁତା ଦେଈ ହାଡିପାଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ ହେଁ, ତାଙ୍କ ସହ କୌଣସି ଖରାପ ସମ୍ପର୍କ ଥିବା ଏଥିରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇନାହିଁ । ବରଂ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ରାଣୀ ସମ୍ମାନ ପାଇଛନ୍ତି ।

(୧) ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ମୁଖ ଚାହିଁଲେ ହାଡିପା
ତୁମ୍ଭେ ଜାଣୁ ଜାଣୁ ଯେହା ବିଚାରିଲ କିମ୍ପା ।
(୨) ବଡାଇ ଦୁର୍ଗମ ପଥ ତପ ସାଧିବାର
ନ ବୋଲ ମୁକୁତା ଦେଈ ଯେମନ୍ତ ବେଭାର ।
ମହାଦେଈ ବୋଇଲେ ସେ କଥା ଛାଡିଦିଅ
ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରେ ସିଦ୍ଧ ହେଉ ମୋର ପୁଅ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବାରବର୍ଷ ସାଧନା କରି ଫେରି ଆସିବା ପରେ ଯେତେବେଳେ ମାତାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ମାତା ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ନ ପରିବେଷଣ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଲୁଣ ମାଗିବାରୁ ତାଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସିଦ୍ଧି ନ ହୋଇଥିବା ଜାଣି ସେ ହାଡିପାଙ୍କୁ କହିଲେ -

ଆଦେଶ ଆଦେଶ ବୋଲି ଶିର ନୁଆଇଲେ
ହାଡିପାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ମୁକ୍ତା ବଚନ ବୋଇଲେ ।
ତୁମ୍ଭେ ଯେ ପୁତ୍ରକୁ ଘେନି ଦେଶାନ୍ତର ଗଲ
ବାର ବରଷରେ କିଛି କାରଣ ନ କଲ ।

+ \+ \+

ଯେବେ ଯେହିକ୍ଷଣି ଯେ ପୁତ୍ରକୁ ଘେନିଯିବ
ଲବଣ କାଟନ୍ତେ ସିନା ଅନ୍ନହିଁ ଛାଡିବ ।

ହାଡିପାକୁ ଏହା ଥିଲା ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ଆଦେଶ । ସେ ତାଙ୍କୁ ସବୁବେଳେ ସିଦ୍ଧଗୁରୁର ସମ୍ମାନ ଦେଉଛନ୍ତି । ରାଜାଙ୍କୁ ଯୋଗୀ ହେବାପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇବା ବେଳେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଣୀମାନେ ଦୁଃଖିତା ହୋଇଥିଲେ ହେଁ, ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନେ କୌଣସି କଟୁ ବଚନ ପ୍ରୟୋଗ କରିନାହାନ୍ତି । ବରଂସେମାନେ ତାଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି -

ଭଲା ସେ ଶାଶୁ ଅଟନ୍ତି ପୁର ଗୁରୁଜନ
ଯୋଗୀ କରି ଦେଉଛନ୍ତି ଯେକଇ ନନ୍ଦନ ।
କାହା ଘେନି ରାଜ୍ୟ ସେ କରିବ ମହାଦେଈ
ଆମ୍ଭେ ଶୋକକଲେ ତାଙ୍କୁ ଚିନ୍ତା ନ ମାଡଇ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମଧ ନିଜ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଲାବେଳେ ନିଜ ମାତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି କହିଛନ୍ତି-

ଆଜଠାରୁ ମଲା ବୋଲି ଲେଖିବ ଆମ୍ଭଙ୍କୁ ।
ଇଚ୍ଛାହେଲେ ରହି ସେବା କରିବ ମାତାଙ୍କୁ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ଉପରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ ରଖୁଥିବା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସନ୍ନ୍ୟାସ ନେବାପରେ ସେନା ଓ ସାମନ୍ତମାନଙ୍କର ଗତ ବାକି ଦେବାପାଇଁ ମୁକୁତାଦେଈଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ମୁକୁତା ଦେଈ ମଧ ଭଣ୍ଡାର ଖୋଲି ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଅର୍ଥ ଆଣି ସେନାସାମନ୍ତଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ଉଲ୍ଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ରାଜ୍ୟର ସମ୍ପଦ ଉପରେ ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଥିଲା । ରଜାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିରେ ହିଁ ସେ ଭଣ୍ଡାର ପରିଚାଳନା କରୁଥିବାର ସଙ୍କେତ ଏଥିରୁ ମିଳିଥାଏ । ବଙ୍ଗଳା ସାହିତ୍ୟ ପରି ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମୁକୁତା ଦେଈ ଥିଲେ ଗୋରଖନାଥଙ୍କ ଚେଲୀ ବା ଶିଷ୍ୟା । ସେ ଥିଲେ ସିଦ୍ଧ ନାରୀ । ସାଧାରଣତଃ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ସିଦ୍ଧ ହେଉ ନ ଥିଲେ ହେଁ ମୁକୁତା ଦେଈ ଚରିତ୍ରର ଏହା ହିଁ ଥିଲା ବିଶେଷତ୍ୱ । ବଙ୍ଗ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ପରମ୍ପରା ଅନୁଯାୟୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅଳ୍ପାୟୁ ଦୋଷ ନିବାରଣ କରିବା ପାଇଁ ମାତା ତାଙ୍କୁ ଯୋଗୀ ହୋଇ ଅମର ହେବାପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି ପରାମର୍ଶ ଦେବାର କାରଣ ହେଲା, ସଂସାରର ନଶ୍ୱରତା । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାର୍ଥ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ସାଧନାର ଧର୍ମ ଅନୁଯାୟୀ, ସବୁ ଲୋକଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେବାପରି ଏଠାରେ ମୁକୁତା ଦେଈ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ମୁକ୍ତା ଦେଈ ସିଦ୍ଧ ହେଲେ ବି ଏବଂ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରି ସନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଥିଲେ ବି ନିଜେ କିନ୍ତୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କରିଥିଲେ । ଗଜଦନ୍ତ ପଲଙ୍କରେ ଶୟନ କରିବା ପାଇଁ କୁଣ୍ଠିତା ନ ଥିଲେ । ରାଜ୍ୟ ଭାର ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବି ତାଙ୍କ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟ ସମୃଦ୍ଧ ହେବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଛାରଖାର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସନ୍ୟାସରୁ ରାଜ୍ୟକୁ ଫେରି ରାଜ୍ୟର ଏହି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଦେଖିଥିବା ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି -

ନଗ୍ରର ବାହାରେ ଭଙ୍ଗା ଦେଉଳ ଦେଖିଲେ
ନିଶା ସମୟକୁ ଯାଇଁ ତହିଁ ବିଶ୍ରାମିଲେ ।
ଦେଖିଲେ କଟକ ହୋଇଅଛି ନାରଖାର
ଘରମାନ ଭାଜିବାରୁ ବନସ୍ତ ଆକାର ।

* * *

ଗୁରୁ ଆଗ୍ୟାଂ ଦେଲେ ବାବୁ କଟକ ତୋହର
କୋଶେ ଆୟତନ ଯେ ଗୋଟିଏ ନାହିଁ ଘର ।

ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଜଣେ ସିଦ୍ଧା ନାରୀ ରୂପେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଥିଲେ ବି ତାଙ୍କଠାରେ ମାନବିକ ଗୁଣର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ପୁତ୍ରକୁ ଜଣେ ସିଦ୍ଧ ଯୋଗୀ ରୂପେ ଦେଖିବା ପାଇଁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ହେଁ, ରାଜା ଯୋଗୀ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେ ଆଉ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳି ପାରି ନ ଥିଲେ ।

ପୁତ୍ରକୁ ହିଁ ଯୋଗୀ କରି ମୁକ୍ତା ଜନନୀ
ଅସମ୍ଭାଳେ ନୟନରୁ ବହୁଅଛି ପାଣି ।
କିସ ପାଇଁ ଯେ କୁବୁଧି କଲି ମୁହିଁ ନାରୀ
ଏକଇର ବଳା ମୋର ହେଲା ତପଚାରୀ ।
ଦଶମାସ ଗର୍ଭେ ଧରି ହେଲି ଅପୁତ୍ରିକ
କୂଳ ଭାସିଗଲା ମୋର ହୋଇଲି ନିରକ୍ଷ ।

କିନ୍ତୁ ହାଡିପାଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ବାଳୁତ ସ୍ୱଭାବ । ମାତା ମୁକ୍ତା ଦେଈଙ୍କର ବିକଳ ଦେଖି ହାଡିପା ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ କହିଲେ-

ଆପଣା ଇଚ୍ଛାରେ ପୁତ୍ର ଯୋଗୀ କରାଇଲୁ
ବାଳୁତ ସ୍ୱଭାବେ ମନ କିମ୍ପା ବଳାଇଲୁ ।

ଯେବେକି ଲୋଡିଲେ ଆଉ ପାଇ ସେହୁ କଥା
ମିଥ୍ୟାରେ ରୋଦନ କରି ମନ କରୁ ବ୍ୟଥା ।

ଏହିପରିଭାବେ ସବୁ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ଚିତ୍ରିତ ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଚରିତ୍ର ଏକ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ସିଦ୍ଧ ନାରୀର ଚରିତ୍ର । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସ ହେବାରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ୱାର୍ଥ ନ ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମାତାଙ୍କୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ମାନ ଦେଇ କହିଛନ୍ତି -

ତୁମ୍ଭେ ସେ କାରଣ ମୋତେ କଲ ଗର୍ଭଧାରୀ
ମୋହ କର୍ମବଳେ ମୁଁ ସଂସାରୁ ଯିବି ତରି ।

ରୋଦମା ଓ ଗୋଦମା

ବଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଣୀଙ୍କର ନାମ ଥିଲା ଅଦୁନା ଓ ପଦୁନା । ପଣ୍ଡିତ ହଜାରୀ ପ୍ରସାଦ ଦ୍ୱିବେଦୀଙ୍କ ମତରେ ଏହା ହେଉଛି, ଉଦୟିନୀ ଓ ପଦ୍ମିନୀ ନାମର ଅପଭ୍ରଂଶ ରୂପ । ପଦୁନା ନାମ ପଦ୍ମିନୀରୁ ଆସିଥିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ମନେହୁଏ । ମୁକୁର ମହମ୍ମଦ ମଧ ପଦୁନାକୁ 'ପଦ୍ମିନୀ' ବା 'ପଦୁମିନୀ' ରୁ ଆସିଥିବା ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ଆଞ୍ଚଳିକ ଉଚ୍ଚାରଣ ଭେଦରେ 'ଅଦୁନା' 'ରୋଦମା' ହେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଡକଟର ଗୌରାଙ୍ଗ ଚରଣ ରାୟ ଅନୁମାନ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେତେବେଳେ ଓଡିଶାରେ ଏହିପରି ନାମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । ଉଦାହରଣ ରୂପେ ସେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ରାଣୀ 'ରୋଦ୍ରମା'କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ନାମରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଶାସନ 'ରୋଦ୍ରମାପୁର' ଏହି ରାଣୀଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୁ ଅଦ୍ୟାବଧି ବହନ କରେ । ରୋଦ୍ରମା ଓ ରୋଦମା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସାଦୃଶ୍ୟରୁ ଏ ଅନୁମାନ ଯଥାର୍ଥ ଥିବା ମନେହୁଏ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କାଳର କିଛିତ ପୂର୍ବରୁ ରୋଦ୍ରମା ପୁରୁଷୋତ୍ତମଙ୍କ ରାଣୀ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିବେ ଏବଂ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପରି ସଚେତନ କବି ଏହାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଣୀ ଭାବେ ଉଲ୍ଲେଖ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ବହି ଓ କେତେକ ପୋଥିରେ ଗୋଦମା ନାମ ମିଳୁ ନ ଥିଲେ ହେଁ, ଏହା ବୋଧହୁଏ ପୋଦମା ନାମର ଅପପା । 'ପ' କୁ 'ଗ' ପଢ଼ିବା ଫଳରେ ଲିପିକାର ଏହି ପ୍ରମାଦଟିକୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଅନୁପ୍ରବେଶ କରାଇଥିବା ମନେହୁଏ । ପୋଦମା ହେଲା ପଦ୍ମାବତୀ ର ଅପଭ୍ରଂଶ ରୂପ । ଗଜପତି ପୁରୁଷୋତ୍ତମଦେବ ତାଙ୍କ ରାଣୀ ପଦ୍ମାବତୀ ଙ୍କ ନାମରେ ପଦ୍ମପୁର ଗ୍ରାମର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତ ଏହାକୁ ପୋଦମା ଭାବେ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନେଶତ ରାଣୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ରୋଦମା ଓ ଗୋଦମା ବା ପୋଦମା ମୁଖ୍ୟା ଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ବିରହରେ ସବୁ ରାଣୀ କ୍ରନ୍ଦନ କରିଥିଲେ ବି, ରୋଦମା ଓ ପୋଦମାଙ୍କର କରୁଣ ବିଳାପକୁ କବି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ କ୍ରନ୍ଦନ ମଧ୍ୟରେ ନିମ୍ନ କେତୋଟି କଥା ବିଶେଷ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ :-

୧. ବଡ ପଣ ତ୍ୟାଗ
୨. ହୀନ ବିଡମ୍ବଣ ରୂପ
୩. ମୁଖ ଟେକି ନିଜ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ନ ଚାହିଁବା
୪. ପୂର୍ବ ଅପରାଧ କେ କରିବ କ୍ଷମା
୫. ସୁଖ ତ୍ୟାଗର ପ୍ରତିଜ୍ଞା
୬. ହାଡିପାଙ୍କ ଉପରେ କ୍ରୋଧ
୭. ମହୁରା ଗୋଳି ପିଇବା ପାଇଁ ଧମକ
୮. ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହ ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ
୯. ଦୁଇକୂଳ ଛାଡି ମଝି ନଈରେ ଭାସିବା
୧୦. ନିରାଶ ହେବା

ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜପଣ ତ୍ୟାଗ କରି ଯୋଗୀ ରୂପ (ହୀନ ବିଡମ୍ବଣ ରୂପ) ଧାରଣ କରିଥିବା ଦେଖି, ରାଣୀମାନେ ଆକୁଳରେ କ୍ରନ୍ଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । କେବଳ ରାଣୀମାନେ ନୁହନ୍ତି, ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହେବାପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିବା ମୁକୁତୀ ଦେଈଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାଜ୍ୟବାସୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ଏତେବଡ ଦୁଃଖକୁ ସହ୍ୟ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ରାଣୀମାନଙ୍କ ପରି ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ରାଜା ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ମୁଖ ଅବନତ କରିଦେଲେ, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଦୁଃଖ ଆହୁରି ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ଅତି ଦୁଃଖରେ କହିଥିଲେ -

କାନ୍ତର ବଚନ ଶୁଣି ହୋଇଲେ ବିକଳ
ମୁଖ ଟେକି ଯାହା ପ୍ରଭୁ ନ କହିଲ ଉତ୍ତର ।

ରାଣୀମାନଙ୍କ ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣି ରାଜା କହିଲେ-

ବୋଲନ୍ତି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣନ୍ତ ଗୋ ରାଣୀ
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ ମୋର ଯୋଗ ହୋଏ ହାନି ।

ଏହାପରେ ସେ ମିଥ୍ୟା ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଇ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ କହିଲେ -

ମାସ ଦୁଇ ଚାରି ଫେରି ଆସିବୁ ଲେଉଟି
ସେହି ବଙ୍ଗଦେଶରେ ହୋଇବା ଭେଟାଭେଟି ।

ମୁକ୍ତା ଦେଈ ମଧ ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ସେହି ଚାରିମାସ କଥା ହିଁ କହିଥିଲେ-

ଚାରିମାସେ ଆସିବେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜା
ସେ ହୋଇବେ କାନ୍ତ ତୁମ୍ଭେ ହୋଇବ ଭାରିଯା ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବାରବର୍ଷ ପାଇଁ ଯାଉଥିବା ବେଳେ ଚାରିମାସ କହିବା କେବଳ ଯେ ସନ୍ତ୍ୱନା ଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ଏହା ହେଲା କୃଷ୍ଣକଥାର ପ୍ରଭାବ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧ ଗୋପପୁର ଛାଡି ଯିବାବେଳେ ଗୋପୀମାନଙ୍କୁ ଚାରିମାସ କଣ୍ଠ ଦେଇଥିବା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତରୁ ମିଳେ । ରାଣୀମାନେ ରାଜାଙ୍କ ସହ ଯିବାପାଇଁ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, ସେତେବେଳେ ମଧ ରାଜା 'ଯୋଗପଥ ଅପ୍ରାପତ' ହେବା କଥା କହିଥିଲେ ।

ତୁମ୍ଭେ ଯେ ମଦନ ବାଣ ନ ପାରିବ ସହି
ବିଜୁଳି ପବନ କାହିଁ ହସ୍ତେ ଧରା ହୋଇ ।
ରାଜାରାଣୀ ସୁଖ ଭୋଗ ଆଜଠାରୁ ଗଲା
ଦଇବ ପୁରୁଷ ହେୟା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କଲା ।

ରାଣୀମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଥମ ନିବେଦନରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଅତି କୋମଳ ବଚନରେ ଯୋଗପଥ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । ସେମାନେ କେତେବେଳେ ହାଡିପାଙ୍କ ଉପରେ ପୁଣି କେତେବେଳେ ରାଜମାତାଙ୍କ ଉପରେ ନିଜର କ୍ରୋଧ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ରାଜା ତାଙ୍କ ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଅଟଳ ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କର କ୍ରୋଧାଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୋଇଥିଲା । ସେମାନଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିବୃତ୍ତି ଲୋପ ପାଇଥିଲା । ରାଜା ସେମାନଙ୍କୁ 'ଜୀଅ ଅବା ମର', 'ଭିନ୍ନ ଘର କର', 'ଦେଉଳେ ସଂପ୍ରଦା ହୁଅ', 'ଚୋରି ରତି କରାଅ' 'ହାଡି ଘରେ ପଶ' ଓ 'ଇଚ୍ଛା ହେଲେ ସମ୍ପଦ ଭଣ୍ଡାର ନେଇଯାଅ' ପ୍ରଭୃତି କଟୁ ବଚନ କହି ତିରସ୍କାର କରିଥିଲେ ହେଁ, ରାଣୀମାନେ ନିଜର ଶୀଳତାକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ନ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବି ସେମାନେ ଅତି ବିନୟ ଭାବରେ କହିଥିଲେ -

ପ୍ରବାସରେ ସେବା କରୁଥିବୁ ମନ ଜାଣି
ଶଯ୍ୟା ଛଡି ଆନଠାରେ ଶୁତିବୁ ରୟଣୀ ।

ଆମ୍ଭେ ଯେ ପତିରେ ଭକ୍ତା ଅଟୁ ବେନି ବାମା
ଅନ୍ୟ ପୁରୁଷର ଛାଇ ନ ଦେଖୁ ଯେ ସୀମା ।
ନିଜ କାନ୍ତ ବିନୁ ଆମ୍ଭ ଅନ୍ୟ ଗତି ନାହିଁ
ତେଣୁ ସେ ହୃଦୟ ଫାଟିଯାଉଛି ଗୋସାଇଁ ।

ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନେ ସବୁବେଳେ ବିନୟ ବଚନ କହିଥିଲେ ହେଁ, ସ୍ୱାମୀ ବିନା ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବାକୁ ସେମାନେ ଆଦୌ ଚାହିଁ ନ ଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କୁ କିଛି ନ କହିଲେ ବି ହାଡିପାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଆଚରଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ମମ ଥିଲା । ହାଡିପାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସେମାନେ ସାଧାରଣ ନାରୀଙ୍କ ପରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ 'ତୋ ମୁଣ୍ଡରେ ବଜ୍ରପଡୁ', 'ରୌରବ ନର୍କ ଭୋଗ କର', 'ମୁକ୍ତି ଲାଭ ନ କରି ଅଗ୍ୟାନ ହୁଅ', 'ତୋ ଉପରେ ସବୁରି ନିଃଶ୍ୱାସ ପଡୁ' ଇତ୍ୟାଦି । ଏତିକିରେ ସେମାନଙ୍କ କ୍ରୋଧ ଶାନ୍ତ ହେଲାନାହିଁ । ଶେଷରେ ସେମାନେ କହିଲେ -

ରାଣୀ ବୋଲେ ଅବଧାନେ ଶୁଣିବା ଗୋସାଇଁ
ପୂଜନୀୟ ଜନେ ଗାଳି ଦେବୁ କିସ ପାଇଁ ।

ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଉକ୍ତିରୁ ସେମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ଲାଭ କରେ । ତାଙ୍କର ପୂଜନୀୟ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ଓ ତାଙ୍କର ଶାଶୁ । ସେମାନଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ରବତ୍ତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ହାଡିପାଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଶ୍ରଦ୍ଧା କି ସମ୍ମାନ ନ ଥିଲା । ହାଡିପା ସିଦ୍ଧ ହେଲେ ବି ସେମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ସାଧାରଣ ହାଡି । ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁ ଓ ପରମ ଗୁରୁ କହି ଯେତେ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇବାକୁ ଚାହିଁଥିଲେ ବି ରାଣୀମାନେ ଏହାକୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିପାରି ନ ଥିଲେ ।

ରାଣୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ରାଜାଙ୍କର କଟୂକ୍ତି ଅର୍ଥାତ 'ଦେଉଳେ ସଂପ୍ରଦା ହୁଅ', 'ଚୋରି ରତି କରାଅ' 'ଅନ୍ୟକୁ ନେଇ ଘର କର' ପ୍ରଭୃତିକୁ ସମାଜର ପ୍ରତିଛବି ରୂପେ କେହି କେହି ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି । କାମ ପୀଡାରେ ପ୍ରପୀଡିତା ହୋଇ କୌଣସି କୌଣସି ନାରୀ ଏପରି ଆଚରଣ ଯେ କରୁ ନ ଥିବେ, ତାହା ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ଏହାକୁ ସାଧାରଣ ଜୀବନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅନୁଚିତ । କବି ଯଶୋବନ୍ତ ଏ ବିଷୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସତର୍କ ଥିବା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଜଣାଯାଏ । ଯେଉଁ ନାରୀମାନେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରୂପ ଦେଖି ବିମୋହିତ ହୋଇଥିଲେ, ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ନୀଚ ଜାତିର ଥିଲେ । ଜଣେ ହେଲା ବେଶ୍ୟା ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣକ ଶୁଣ୍ଡୀର ଭାର୍ଯ୍ୟା ।

ନୀଚ ଜାତିରେ ଏସବୁ ଚଳିବାରେ ଅସୁବିଧା ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ପରିବାରର ନାରୀମାନେ ସ୍ୱାମୀ ବିରହରେ ବ୍ୟଥିତା ହେଲେ ବି ଅନ୍ୟ ସହ ଘର କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନ ଥିଲେ । ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କ କୁଳମର୍ଯ୍ୟାଦା ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଉଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ରୋଦମା ଓ ପୋଦମା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଯିବା ପରେ ଦୀକ୍ଷା ନେଇ ସଂଯତ ଜୀବନ ଯାପନ କରିଥିଲେ ଓ ପତିଙ୍କର ଆଗମନର ପ୍ରତୀକ୍ଷାରେ ଥିଲେ । ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାମୀ ହିଁ ଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଆଶା ଓ ଭରସା । ସ୍ୱପ୍ନରେ, ଜାଗରଣରେ ସେମାନେ ସେହି ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରତିଚ୍ଛବିକୁ ଦର୍ଶନ କରି ବିମୋହିତ ହେଉଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କର ବିରହକୁ ସହ୍ୟ କରି ସେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ନିବିଡ ପ୍ରେମର ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ଏହି ନିଷ୍କଳଙ୍କ ନାରୀ ଚରିତ୍ରକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଓଡିଆଙ୍କ ନିକଟରେ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ଆସିଛି ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରର ରଚନାଶୈଳୀ

ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବେ ଦୁଇଟି ବିଭାଗ ଥାଏ । ପ୍ରଥମଟି ହେଲା ବିଷୟବସ୍ତୁ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି ହେଲା ଭାଷା, ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁର ଯୋଜନା । ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ନିଜ କଳ୍ପନାରୁ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରେ, କୌଣସି ପୁରାଣରୁ ଆଣିପାରେ, ବା ଲୋକରେ ପ୍ରଚଳିତ କୌଣସି କାହାଣୀକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରେ । କଳ୍ପନାରୁ ସୃଷ୍ଟ କାହାଣୀ ସବୁର ମଧ୍ୟ ଏକ ଆଧାର ଥାଏ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡିଆ ପ୍ରେମାଖ୍ୟାନମୂଳକ କାବ୍ୟ ସବୁକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରଚିତ ଲାବଣ୍ୟବତୀ, କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦରୀ, ପ୍ରେମ ସୁଧାନିଧି ବା ରସିକ ହାରାବଳୀ ପ୍ରଭୃତି କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ, ଏହାର କଥା ବା ବିଷୟବସ୍ତୁରେ କୌଣସି ମୌଳିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଭିଶପ୍ତ ନାୟକ ଓ ନାୟିକା ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବା ପରେ ସେମାନଙ୍କ ଶୈଶବଠାରୁ ଯୌବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା, ଯୌବନ ପ୍ରାପ୍ତି ପରେ ପ୍ରେମୋତ୍ପତ୍ତି, ମିଳନ ପାଇଁ ଉତ୍କଣ୍ଠା, ବିବାହ ଦ୍ୱାରା ମିଳନ, ସାମୟିକ ବିରହ ଓ ଶେଷରେ ମିଳନରେ କାବ୍ୟ ସମାପ୍ତ ହୁଏ । ଏ ପ୍ରକାର କାବ୍ୟ କବିଙ୍କ କଳ୍ପନା-ପ୍ରସୂତ ହୋଇଥିବାରୁ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପ୍ରଭାବ ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଦୁଇପ୍ରକାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଅନ୍ୟସ୍ଥଳରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବାରୁ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଚୟନରେ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିଶେଷ ପ୍ରଭାବ ନ ଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଗ୍ରନ୍ଥରୂପ ପ୍ରଦାନ କଲାବେଳେ କବି ଏଥିରେ ଯୋଜନା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି କରେ

ତାହା କବିର ନିଜସ୍ୱ । ପୁଣି ସେହି ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ କବି ନିଜ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ କରିବା ପାଇଁ ଏଥିପାଇଁ ଉପାଦାନ ସବୁ ସଂଗ୍ରହ କରେ ଓ ତଦନୁଯାୟୀ ଶବ୍ଦାବଳୀର ଚୟନ କରି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ସଜୀବ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ଏ ସବୁ କଲାବେଳେ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହିଁ ବିଶେଷ ଭାବେ କାମ କରିଥାଏ । କାବ୍ୟର ରଚନାଶୈଳୀ କହିଲେ, ତେଣୁ କେବଳ ଭାଷାକୁ ବୁଝାଏ ନାହିଁ, ଗ୍ରନ୍ଥର କଥନ ଭଙ୍ଗୀ, ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ, ଉପମା ପ୍ରୟୋଗ, କଥା ଅଂଶ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ବସ୍ତୁ-ଏ ସବୁ ରଚନାଶୈଳୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁ କେବଳ ଓଡ଼ିଶାର ନୁହେଁ, ଏହି କଥା ଭାରତବର୍ଷର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ, ବଙ୍ଗଳାରେ ଗୋପୀଚାନ୍ଦେର ଗାନ ଭାବେ ଏଥିପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚିତ ହୋଇଛି । କଥା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ ସବୁ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସନ୍ନ୍ୟାସ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଦେଶ ଭେଦରେ ଏଥିରେ ବହୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଗଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କବି ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ରଚିତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବଙ୍ଗ ଭାଷାରେ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଏଥିରେ ନାଥଧର୍ମର ସ୍ୱରୂପ ଯେଉଁ ଭାବେ ମିଳିଥାଏ, ତାହା ମୁଖ୍ୟ ଭାବେ ଓଡ଼ିଶାର ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ସଂପର୍କରେ ଯେଉଁ ସାମାନ୍ୟ ସୂଚନା ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଓ ଯଶୋବନ୍ତ ସୂତଙ୍କ ରଚିତ ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞାରୁ ମିଳିଥାଏ, ସେଥିରୁ ସେ ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଜଣେ ସାଧାରଣ ଏବଂ ଦରିଦ୍ର ଗୃହସ୍ଥ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଜଗତସିଂହପୁରଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ଅଢଙ୍ଗ ବୋଲି ଏକ ଗ୍ରାମ ଅବସ୍ଥିତ । ପୂର୍ବେ ଏଠାରେ ଏକ ଗଡ ଥିଲା ଓ ସେହି ଗଡର ଅଧିପତି ଥିଲେ ରଘୁରାମ ଚମ୍ପତି । ଏକଦା ଯଶୋବନ୍ତ ଧାନ ଚୋରି କରୁଥିବା ଅପରାଧରେ ଧୃତ ହୋଇ ରଘୁରାମଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡିତ ହେଲେ । ସେହି ଘଟଣାରେ ଯଶୋବନ୍ତ ନିଜର ଅଲୌକିକତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ରାଜାଙ୍କୁ ଏପରି ପ୍ରଭାବିତ କରିଦେଲେ ଯେ, ସେହିଦିନଠାରୁ ରାଜା ହେଲେ ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟ ଶିଷ୍ୟ । ଗୁରୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ ସେ ନିଜର କନ୍ୟା ଅଞ୍ଜନାକୁ ତାଙ୍କ ସହ ବିବାହ କରିଦେଲେ । ଏହିପରି ଭାବେ ଯଶୋବନ୍ତ ରାଜପରିବାର ସଂପର୍କରେ ଆସିଥିଲେହେଁ ଓ ପରେ ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନସନ୍ତତି ହୋଇଥିଲେହେଁ, ଏ ସବୁ ସହ ତାଙ୍କର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନ ଥିଲା । ସେ ଥିଲେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭକ୍ତ ଓ ଏକ ନିରାସକ୍ତ ସନ୍ଥ । ଜୀବନ ପ୍ରତି ବେପରୁଆ ଭାବ ହେତୁ ସେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ବହୁ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିଲେ, ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଯ୍ୟାତିତ ହୋଇଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଭାବେ

ସେସବୁ କୌଣସି ଅଦୃଶ୍ୟ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ଦୂର ହୋଇଯାଉଥିଲା, ଓ ଲୋକେ କହୁଥିଲେ ଏ ସବୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମହିମା । ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ଏହିପରି ୮୪ଟି କାହାଣୀକୁ ନେଇ ଚଉରାଶୀ ଆଜ୍ଞା ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥର କଥା ସବୁ ସତ କି ମିଛ କହିବା ସହଜ ନୁହେଁ, କାରଣ ଏପରି ଗପ ସବୁ ସନ୍ଥଙ୍କ ଜୀବନୀରୁ ପ୍ରାୟ ମିଳିଥାଏ । ଯଶୋବନ୍ତ ଯେ ଏ ସବୁକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ତାହାର ବହୁ ସୂଚନା ମିଳେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରୁ ।

ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବେଳକୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କଥା ଏକ ଲୋକ କାହାଣୀରେ ପରିଣତ ହୋଇସାରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଥିଲେ ଏକ ଐତିହାସିକ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଏହା ଥିଲା ଏକ ସତ କଥା । ଏହି କଥାକୁ ପାଠକ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିବା ପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତ ପାରଂପରିକ ଗଣେଶ ବନ୍ଦନା ପରେ ବକ୍ତା ଭାବେ ଦୁର୍ବାସା ମୁନି ଓ ଶ୍ରୋତା ଭାବେ ସୁଧର୍ମାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି କଥା କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା, ଯୋଗଜ୍ଞାନକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା । କବି ଏଥିପାଇଁ ଭୋଗ ବା ରାଜବିଳାସକୁ ତୁଳନା ପାଇଁ ରଖି ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଗତିଶୀଳ କଲେ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଐତିହାସିକତା ଦର୍ଶାଇବା ପାଇଁ କବି ତାଙ୍କୁ ବଙ୍ଗ ଦେଶର ରାଜା କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ସାତ ପ୍ରୁରୁଷ ରାଜାଙ୍କ ନାମ ଗଣନା କଲେ । ଏହାପରେ ଆରମ୍ଭ ହେଲା, ରାଜା ଭାବେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଜ୍ୟ, ସେନା, ସାମନ୍ତ, ସେନାପତି, ରାଉତ, ମାହୁନ୍ତ, ଦଳକରଣ, ନବଲକ୍ଷ ବଙ୍ଗବଳ, ବାରୁଅଳ, ବୁଆଳ,ଘଡଇ, ଘଡିତାଳ, ପ୍ରଭୃତି ସେବକ, ବାଦ୍ୟକାର,ପଦାନ୍ତି ଓ ଭଣ୍ଡାର ନାୟକଙ୍କ ସଦୃଶ ସେବାକାରୀ ବଂଶଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ ଓ ସେମାନଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟର ସୂଚନା । ଏହିମାନଙ୍କ ସାର୍ବଭୌମ ଅଧିକାରୀ ରୂପେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଅନେଶ୍ୱତ ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ମଧ ଥିଲେ । ସେଥିରୁ ମୁଖ୍ୟ ରାଣୀ ଥିଲେ ଷୋଡଶ ବର୍ଷିୟା ରୋଦମା ଓ ପୋଦମା । ରାଜାଙ୍କୁ ସେତେବେଳେ ଥିଲା ମୋଟେ କୋଡିଏ ବର୍ଷ । ରାଜାଙ୍କ ନିବାସସ୍ଥଳୀ ଜଗତୀ, ଅଟ୍ଟାଳି, ମେଢ଼, ମଣ୍ଡପ, ନଗର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳ ପୁରରେ ସୁଶୋଭିତ ଥିଲା । ସେସବୁ ଗୃହର ଶୋଭା ଅନୁପମ ଥିଲା । ବାହାରେ ଚୂନ ସଫେଇ ହୋଇ ରାଜଭବନ ସବୁକୁ ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣରେ ସୁଶୋଭିତ କରୁଥିଲେହେଁ, ଘର ଭିତର ହିଙ୍ଗୁଳ ରଙ୍ଗ ରଞ୍ଜିତ ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କ ଜଳକ୍ରୀଡା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ତିନିତାଳ ଗଭୀର 'ବିଳାସ ଖଣା ଓ ଝରି' ଥିଲା । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ସାଧାରଣଙ୍କ ସୁବିଧା ପାଇଁ ଥିଲା ଅଗଣିତ କୂପ, ତଡାଗ,ବାମ୍ପି ଓ ସରୋବର । ରାଜପ୍ରାସାଦରେ ମଣି,ରତ୍ନ ଓ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଅଭାବ ନ ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କ ବିଳାସ ସାମଗ୍ରୀ ଭାବେ ଅଗୁରୁ, ଚନ୍ଦନ,ଚୂଆ,କର୍ପୂର ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲେ ହେଁ,

ରାଜା ନିଜର ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ବସ୍ତୁଭାବେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଓ ହୀରା ନିର୍ମିତ ବସ୍ତୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ରାଜା ଚାଲୁଥିଲେ ହୀରାର କଠଉରେ, ଦାନ ଦେଉଥିଲେ ଅଷ୍ଟରତ୍ନ । ପୁଣି ଅଷ୍ଟରତ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ଚାଙ୍ଗୁଡିରେ ଗୁରୁଙ୍କ ଅଭ୍ୟର୍ଥନ କରୁଥିଲେ । ରାଜା ଶରୀରକୁ 'ଉଶ୍ୱାସ' ବା ଆମୋଦ ଦେବା ପାଇଁ ଆଲଟ ଓ ଚାମରର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ବେଳେ ଚଉରାଶୀ 'ମଡ଼ଫୁଲି ଅନ୍ନ' ଭୋଜନ କରୁଥିଲେ ଓ ଗଜଦନ୍ତ ପଲଙ୍କରେ ଶୟନ କରୁଥିଲେ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଏ ସବୁ ପାରଂପରିକ ବିଳାସ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ ଏକ ବିଶେଷ ବିଳାସର ଉଲ୍ଲେଖ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ତାହା ହେଲା ପକ୍ଷୀ ଓ ପଶୁ ପାଳନ । ପକ୍ଷୀ ଓ ପଶୁମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ରୂପ, ମଧୁର ସ୍ୱନ ଓ ମଧୁମୟ କ୍ରୀଡା ଜନସମାଜକୁ ସାଧାରଣତଃ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଏପରିକି ଗାଈଆଳ ପିଲାମାନେ ବଣି ଛୁଆମାନଙ୍କୁ ଧରି, ଗୋଡରେ ସୂତା ବାନ୍ଧି, କାଠି ଉପରେ ବସାଇ କଉତୁକ କରନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଓଡିଆରେ 'ଝିଣ୍ଟିକା ମାରି ବଣି ପୋଷିବା' ପ୍ରବଚନଟି ପ୍ରଚଳିତ । କେହି କେହି ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗର ତଥା ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ପାରା ପୋଷନ୍ତି । ଶୁଆ ବା ଶାରୀ ପୋଷି ପ୍ରଭାତରୁ ରାଧା କୃଷ୍ଣ ନାମ ଶୁଣିବା ପାଇଁ କେହି କେହି ଏ ସବୁ ପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ପିଞ୍ଜରାବଦ୍ଧ କରିଥାନ୍ତି । କେତେକ ପଶୁ ମଧ୍ୟ ଗୃହରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବଙ୍ଗଦେଶର ରାଜାଙ୍କ ଘରେ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ପକ୍ଷୀ ନ ଥିଲେ । ଏହା ଏକ ଚିଡିଆଖାନାରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଚିହ୍ନା, ଅଚିହ୍ନା ପ୍ରାୟ ୬୭ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ଥିଲେ ରାଜାଙ୍କ ଘରେ । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ବସନ୍ତ (ହଳଦୀ ବସନ୍ତ), ରାଜହଂସ, ଚକୁଆ, ଚକୋଇ, ବଗ, ସଂଚାଣ, ସାରସ, କୁମ୍ଭା (କୁମ୍ଭାଟିଆ),ଦହିଆ, ମୟୂର, ମୟୂରୀ, ଶାମଳ, ଡେଙ୍କୋଇ,ତିତିରୀ,ଶୁଆ, ଶାରୀ, ସାତଭାଇ,ଗୁଣ୍ଡୁରୀ, କାପତୀ, ରାଜବଣି, ପାରୁଆ, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ, କୁକକୁଟ, ପକ୍ଷୀଚଟା, ବାଇଆ, ପାଣିକୁଆ,ଗଙ୍ଗାଇ, ଡୁବାଇ,କାଠହଣା,ହଂସ, ହଂସରାଳି,କୁଜି ବଣି,ଶଙ୍ଖଚିଲ, ହରଡ, ଡେଙ୍ଗୁଆ-ବଡ ଓ ସାନ କାଙ୍କ, କୋଇଲି, ତାମ୍ରଚୂଡ, ସମୁଦ୍ର ଘାଟୁଆ, ବେଦୁରା (ବାଦୁରୀ), ବୁଢ଼ି ଅଧରି କୁଆ, ଘରଚଟିଆ, ପାଟ ବାଲି ଶୁଆ ଓ ପାଟଶୁଆ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ଚିହ୍ନା ଚଢ଼େଇ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ। କେତେକ ଅଚିହ୍ନା ଓ ଅଜଣା ପକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟ ଥଲେ । ସେମାନେ ହେଲେ- ଦନ୍ତବକ୍ର,ସାଡଙ୍ଗ, ଗୋଳେହା, ପୋଳେହା, ପୁଲକ, ଅମୃତୀ,ଅମୃତ, ଜୁଣବଣଖିଆ, ଅଗ୍ନିଗିଳା, କଙ୍କାଳି, ଗୋଖଣିଆ, ପଦ୍ମ କାଙ୍କ, ଲମ୍ବା ଥଣ୍ଟ କୋଦମୁଖୀ, ପଙ୍କୁଚକ୍ର ଖାଇ, କାମରି ଓ କାବେରୀ । ଏତେ ପକ୍ଷୀ ପୋଷିବା ପାଇଁ ରାଜା ମେଢ଼ ଓ କୋଠା ଘର ନିର୍ମାଣ କରି ତାହାକୁ ଶହ ଶହ ବଖରାରେ ବିଭକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଏହିସବୁ ପକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ

ଭୂମିରେ ବସୁଥିବାବେଳେ,କେତେକ ମଞ୍ଚାରେ ବନ୍ଧା ହେଉଥିଲେ, ଅନେକଙ୍କ ପାଇଁ ପଞ୍ଜରୀର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ଓ ସେହିସବୁ ପଞ୍ଜରୀକୁ ଧାଡି ଧାଡି କରି ରଖାଯାଉଥିଲା । ସବୁ ପକ୍ଷୀଙ୍କ ଖାଦ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର ନ ଥିଲା । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁଗ୍ଧ ଭାତ ଓ କେତେକଙ୍କ ପାଇଁ ମତ୍ସ୍ୟ ଓ ମାଂସର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ଏମାନଙ୍କର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଅର୍ଥାତ ଜଗିବା ପାଇଁ ବେନିଶତ ପରିବାରୀ ନଯୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

ରାଜା କେବଳ ପକ୍ଷୀ ସବୁକୁ ଆଦର କରୁ ନ ଥିଲେ, ରାଜ ଭବନରେ ବହୁ ପଶୁ ମଧ୍ୟ ପାଳିତ ହେଉଥିଲେ । ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ପାଇଁ ସିନ୍ଧୁଜାତ ଅଶ୍ୱ, ମୂଳଦନ୍ତୀ ହସ୍ତୀ, ଶାର୍ବେଳି ଓ ଓଟ ପାଳିତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଶ୍ୱଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଟାଙ୍ଗଣ ଓ ଖଇର ବର୍ଣ୍ଣର ଅଶ୍ୱ ଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମୃଗ, ସମ୍ବର, ହରିଣ, ବାହୁଟିଆ, ବ୍ୟାଘ୍ର ଓ ଭଲ୍ଲୁକ ମଧ୍ୟ ରହୁଥିଲେ ।

ରାଜବିଳାସ ଭାବେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ,ରତ୍ନ,କର୍ପୂର ଓ ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଭୃତିର ଉଲ୍ଲେଖ ଏକ ସାଧାରଣ କଥା ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପକ୍ଷୀ ଓ ପଶୁ ପାଳନକୁ ବିଳାସ ରୂପେ ଗଣନା କରିବା ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କ ପଲ୍ଲୀ ପ୍ରୀତି ହିଁ ପ୍ରତିଭାତ ହୁଏ । ସାରଳା ଦାସ ଓ ବଳରାମ ଦାସ ବନ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲାବେଳେ ବହୁ ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ନାମ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଥିରେ ସମାନତା ମଧ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ବଳରାମ ଦାସ ତାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଜୀବନ୍ତ କରିବା ପାଇଁ, କେଉଁ ପକ୍ଷୀ କିପରି ଡାଳରେ ବସେ, ଅଚିହ୍ନା ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖି କିପରି ଉଡିଯାଏ, କିପରି ମାଛ ଧରେ, ସେସବୁ ଦୃଶ୍ୟର ମଧ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଗୃହପାଳିତ ଭାବେ ଏତେ ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କ କଥା ସେ କହି ନ ଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତ ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଳାସ କଥା କହିବାକୁ ଯାଇ ଧନ, ରତ୍ନ, ହାତୀ,ଘୋଡା ଓ ସୁନ୍ଦରୀ ରାଣୀଙ୍କ ସହ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ମିଶାଇ ଦେଲେ । ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କୁ ଏପରି ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେବା ଭିତରେ କବିଙ୍କ ଉପରେ ଥିବା ଲୋକ ଜୀବନର ପ୍ରଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜା ଥିଲେହେଁ, ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପରି ପକ୍ଷୀ ପାଳୁଥିଲେ ଓ ଏହା ଥିଲା ତାଙ୍କର ଧନ ରତ୍ନ ପରି ଏକ ବିଳାସ । କୈବର୍ତ୍ତ କନ୍ୟା ମଧ୍ୟ ପାଳୁଥିଲେ ଅଜା ଓ ଗୋରୁ ।

ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲୋକତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରକାଶକ ରୂପେ ଅଲୌକିକତାକୁ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଭାରତବର୍ଷରେ ସାଧୁ ଓ ସନ୍ଥମାନଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ସଂପର୍କରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜୀବନ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ ହାଡିପାଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ଦର୍ଶନରେ । ହାଡିପା ଥିଲେ ଜାତିରେ ହାଡି । ରାଜାଙ୍କ ବାଡିତାଟି ସଫା କରିବା ତାଙ୍କର କାମ ଥିଲା । ମାତା ମୁକ୍ତା ଦେଇ ଆଦେଶ ଦେଲେ ତାଙ୍କୁ ହିଁ ଗୁରୁ କରିବା ପାଇଁ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର

ପ୍ରଥମେ ଶଙ୍କି ଗଲେ । ମାତା ମଧ ଲୋକବିଶ୍ୱାସରୁ ଆଉ ଏକ ବୋଝ ଆଣି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଅଜାଡି ଦେଲେ । ତାହା ହେଲା ପୂର୍ବଜନ୍ମର କର୍ମଫଳ । କିନ୍ତୁ ହାଡିପାଙ୍କ ମାହାତ୍ମ୍ୟ ଦେଖି ରାଜା ଅବାକ ହୋଇଗଲେ । ସେ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସ୍ଥିର କଲେ ଯୋଗୀ ହେବା ପାଇଁ । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ସବୁ ଓଲଟପାଲଟ ହୋଇଗଲା । ବଙ୍ଗ ଦେଶର ଲକ୍ଷ ବଳର ଅଧିପତି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କାନ୍ଧରେ କାଇ କନ୍ଥା ପକାଇ, ଲାଉଥାଳ ଧରି, ଲଜ୍ଜା ସଙ୍କୋଚ ତ୍ୟାଗ କରି ନିଜ ରାଜ୍ୟରେ ପାଞ୍ଚ ଘରୁ ଭିକ୍ଷା ମାଗିବା ପାଇଁ ବାହାରିଲେ । ରାଜ ଭବନ ଛାଡି ବାହାରେ ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଆସ୍ଥାନ କଲେ ।

ପ୍ରଲୋଭନ ଓ କଷ୍ଟକୁ ଏଡି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ସାଧନା ପଥରେ ଆଗେଇଗଲେ । ସାଧନା ପଥର ବାଧକ ଶୟନ, ଭୋଜନ ଓ ମୈଥୁନକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ସେ ହେଲେ ପରମ ଯୋଗୀ । ମନ ଓ ପବନକୁ ବଶ କରି ସେ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଗଲେ । ସେ ଯାହା କହିଲେ ତା ହେଗକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ଯାହାକୁ ମର ବୋଲି କହିଲେ ସେ ମଲା । ଯାହାକୁ ଉଠ ବୋଲି କହିଲେ,ସେ ଉଠିଲା । ତାଙ୍କ କଥାରେ ଗଛ ତଳକୁ ନଇଁ ଆସିଲା, ପଥର ସୁନା ହେଲା, ଚାହିଲେ ଅଷ୍ଟ ରତ୍ନ ବି ହୋଇଗଲା । ହାତରେ ମୁପଏ ମାଟି ଧରି ଖୋଲି ଦେଲା ବେଳକୁ ମାଟି ବିଭୂତି ହୋଇଗଲା । ସବୁ ଖାଦ୍ୟ ଛାଡି ସେ କେବଳ ପବନ ପିଇ ବଞ୍ଚି ରହିଲେ । ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବରେ ସେ ସାତ ଦ୍ୱୀପ, ସାତ ସିନ୍ଧୁ ବୁଲିଲେ । ଇନ୍ଦ୍ର, ବରୁଣ ଓ କୁବେର ପରି ଦେବତା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜୟଗାନ କଲେ ।

ରାଜା ଏହିପରି ପୃଥବୀ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କରୁଥିଗ ବେଳେ ତାଙ୍କ ଆଖି ଆଗରେ ଆଉ ଏକ ଅଲୌକିକ ଘଟଣା ଘଟିଗଲା । ତାହା ହେଲା ତନ୍ତୀପା ଓ ଗୋରେଖନାଥଙ୍କ ଲଢେଇ । ଦୁଇଜଣଯାକ ନାଥ ପନ୍ଥର ସିଦ୍ଧ ଗୁରୁ ଭବେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ବଡ କିଏ ଏହାହିଁ ଦେଖାଇବା ଥିଲା କବିଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ତନ୍ତୀପା ତନ୍ତ ବୁଣି ବୁଣି ଆକାଶରେ ଯାଉଥିଲେ । ଗୋରେଖ କହିଲେ ଛିଡ୍ । ସୂତା ଛିଡି ଅଲଗା ହୋଇଗଲା । ତନ୍ତୀପା କହିଲେ ଯୋଡି ହୋଇ ଯା । ପୁଣି ଯୋଡି ହୋଇଗଲା । ଶେଷକୁ ଗୋରେଖ ତନ୍ତ୍ରକୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରି ଦେଲେ । ତନ୍ତୀପାଙ୍କ ବଚନ ଆଉ କାଟୁ କଲା ନାହିଁ । ଗୋରେଖ ଜିତିଗଲେ । ଲଢେଇ କିନ୍ତୁ ସରିଲା ନାହିଁ । ତନ୍ତୀପା ରୂପ ବଦଳେଇ ଆମ୍ବ ଗଛର ଫଳ ହେଲେ । ଗୋରେଖ ଫଳ ଛିଣ୍ଡାଇ ଖାଇବାକୁ ବାହାରିଲେ । ତନ୍ତୀପା ଉଡି ଯାଇ ପକ୍ଷୀ ରୂପ ଧରିଲେ । ଗୋରେଖ ହେଲେ

ଚଢ଼େଇଆ । ତନ୍ତୀପା ହେଲେ ମେଘ, ଗୋରେଖ ହେଲେ ପବନ । ତନ୍ତୀପା ହେଲେ କୁହୁଡି । ଗୋରେଖ ଫୁଙ୍କି ଦେବାରୁ କୁହୁଡି ଫାଟିଗଲା । ତନ୍ତୀପା ତା ପରେ ଗେଣ୍ଡା ହୋଇ ଗାତରେ ପଶିଗଲେ । ଗୋରେଖ କି ଛାଡିବା ଲୋକ । ସେ ରୂପ ବଦଳେଇ ଖାଡୁଆ ପକ୍ଷୀ ହୋଇ ଲମ୍ବା ଥଣ୍ଟରେ ଗାତ ଭିତରୁ ଗେଣ୍ଡାକୁ ବାହାର କଲେ । ଏହିପରି ଗୋରେଖ ସବୁ ଥର ଜିତି ଗଲେ । ଏଥର ପଡିଲା ଗୋରେଖଙ୍କ ପାଳି । ସେ ଜଳ ହୋଇ ମିଶିଗଲେ । ତନ୍ତୀପା ଜାଲ ପକାଇ ଆଉ ତାଙ୍କୁ ଧରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଶେଷକୁ ନିରୁପାୟ ହୋଇ ତନ୍ତୀପା ଗୋରେଖଙ୍କ ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଲୌକିକତାର ଏ ସବୁ ଦୃଶ୍ୟ ଲୋକତତ୍ତ୍ୱର ସମାବେଶ ବ୍ୟତୀତ ଆଉ କିଛି ନହେଁ । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଏ ପ୍ରକାର ବିଶ୍ୱାସ ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ । କବି ଯଶୋବନ୍ତ, ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର, ହାଡିପା, ମୁକ୍ତା ଦେଈ, ତନ୍ତୀପା, ଗୋରେଖନାଥ ସମସ୍ତେ ଅଲୌକିକତାରେ କେବଳ ଯେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ, ସିଦ୍ଧିର ଶେଷ ସୀମା ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ହାସଲ କରିବା ଓ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କୁ ବଶୀଭୂତ କରି ନିଜ ଅକ୍ତିଆରକୁ ଆଣିବା । ଯଶୋବନ୍ତ ତାହାହିଁ କରିଥିଲେ । ଏହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଲୋକ ସମ୍ମୁଖରେ ବଖାଣିବା ପାଇଁ କବି ବ୍ୟବହାର କଲେ 'ଆଜ୍ଞା ପ୍ରମାଣରେ', 'ତାପ ଉପୁଜିଲା', 'ଲାଗିଲା ଲାଗିଲା', 'ଉଚ୍ଚବାଚ ହେବା', 'ପହିତା ବଖାଣିବା', 'ହିଆ ଚମକିବା', 'ଚଉଷଠି ସିଦ୍ଧରେ ମୁଁ ବରଣ ଅଟଇ', 'କିମିଆ ହେଠ ମାଥ', 'କାରେଣୀ', 'ପବନ ଆପାନ୍ୟେ ମନ୍ତ୍ର କଲେ ସୁମରଣ', 'ଉଠସିରେ ପୁତା', 'ପରତେ ପାଇଲେ', 'ବଚନ କାଟିଲା', 'କୁହୁକ ଲଗାଇ', 'ମନ ପବନ କଠାଉ', ପ୍ରଭୃତି । ଅଲୌକିକତାର ଆଉ ଏକ ରୂପ ହେଲା ବିଭିନ୍ନ ମନ୍ତ୍ର ଓ ସିଦ୍ଧମୂଳିର ପ୍ରୟୋଗ । ଯୋଗୀମାନେ ଏ ସବୁକୁ ସାଧନା କରିବା ପାଇଁ ଯେତିକି ତତ୍ପର ଥିଲେ,ସାଧାରଣ ଲୋକେ ଏ ସବୁ ସେହିପରି ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସାଧନ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ମହାମନ୍ତ୍ରରୁ । ଗୁରୁ ଜ୍ଞାନ ନ ଦେଲେ ସାଧନାରେ ସିଦ୍ଧି ହୁଏ ନାହିଁ । ମହାମନ୍ତ୍ର ଜପ କରି ଯୋଗ ସାଧନ ଦ୍ୱାରା ମନ ଓ ପବନକୁ ସଂଯମ କରିନେବା ପରେ ଗୁରୁ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ମନ୍ତ୍ରସବୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ ସବୁ ମନ୍ତ୍ରର ଅଧିକାରୀ ହୋଇଥିଲେ, ସେ ସବୁ ହେଲା - ପାଦୁକା

ମନ୍ତ୍ର, ଅଞ୍ଜନ ମନ୍ତ୍ର,ସନ୍ନ୍ୟାସ ମନ୍ତ୍ର, କୁହୁକ ମନ୍ତ୍ର, ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ମନ୍ତ୍ର, ଶୂନ୍ୟାସନ ମନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି । ଏହିସବୁ ମନ୍ତ୍ରର ଅସୀମ ଶକ୍ତି ଥିଲା ।

ପାଦୁକା ମନ୍ତ୍ର -

ଯେ ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ିଲେ ବାବୁ ପଥକୁ ଚାହିଁଲେ
ଯେଣେ ବାଞ୍ଛା କରିବୁ ଗମିବୁ ତେଣେ ଭଲେ ।

ଅଞ୍ଜନ ମନ୍ତ୍ରରେ ରାତିରେ ଆଲୁଅ ପରି ଦେଖାଯାଏ -

ଆବର ଅଞ୍ଜନ ମନ୍ତ୍ର ଶୁଣରେ କୁମର
ନିଶାରେ ଶତେ ଯୋଜନ ଦିଶିବ ନିର୍ମ୍ମଳ ।

ସନ୍ନ୍ୟାସ ମନ୍ତ୍ର ସାଧକକୁ ଶୂନ୍ୟରେ ଉଡିବା କ୍ଷମତା ଦେଇଥାଏ -

ପୁଣି ହିଂ ସନ୍ନ୍ୟାସ ମନ୍ତ୍ର ଦେଲେ ତପୀବର
ଯେ ମନ୍ତ୍ର ପଢ଼ିଲେ ଉଡିଯିବୁ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ।

କୁହୁକ ମନ୍ତ୍ର ଆହୁରି ଚମତ୍କାର । ଏ ମନ୍ତ୍ର ସିଦ୍ଧି କଲେ ସଭାରେ ବସିଥିଲେ ବି କେହି ଦେଖି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଏହି ମନ୍ତ୍ରର ମହିମା ପ୍ରକାଶ କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି-

କୁହୁକ ମନ୍ତ୍ର ବିଧାନ କହିଲେ ଗୋସାଇଂ
ଆସୁ ଯାଉଥିଲେ ତୋତେ ନ ଦେଖିବେ କେହି ।
ସଭା ମଧରେ ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ ବସିଥିବେ
ତୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗତେ ଥିବୁ କେହି ନ ଦେଖିବେ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଏହି ମନ୍ତ୍ର ଅଧିକାରୀ ଥିବା ତାଙ୍କ ଜୀବନ-କାହାଣୀରୁ ଜଣାଯାଏ । 'ବାରଜଣ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ତେର ଜଣ ।' ଦେଖିଲା ବେଳକୁ ବାର ଜଣ ଥିବେ । ଗଣିଲା ବେଳକୁ ତେର ହୋଇଯିବେ । ଏହି କଥା ଚାରିଆଡେ ପ୍ରଚାରିତ ହେବାରୁ ବହୁ ଲୋକ ପ୍ରକୃତ କଥା ଜାଣିବା ପାଇଁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ମଠରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଏପରିକି କଟକର ମୁସଲମାନ ଶାସନକର୍ତ୍ତା ମଧ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କୁ ବିଡ଼ିବା ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ନିଜ ଆଖିରେ ଏହି ଚମତ୍କାର କଥା ଦେଖି ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ଏ ଗପରେ ଐତିହାସିକତା ଥାଉ କି ନ ଥାଉ ଏପରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଘଟଣାସବୁ ଯେ ଯୋଗୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହେଉଥିଲା, ତାହାକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ଆହୁରି

ଗୋଟିଏ ମନ୍ତ୍ର ହେଲା ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ମନ୍ତ୍ର । ଗୋଟିଏ ତଣ୍ଡୁଳରେ ଲକ୍ଷେ ଲୋକଙ୍କ ପେଟ ପୂରେ-

ଆବର କଥାଯେ ଅଛି ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣାଁ ମନ୍ତ୍ର
ଆପଣେ ଥୋଇବୁଂ ନେଇ ତୀର୍ଥଜଳ ପାତ୍ର ।
ଯେକ ଗୋଟି ତଣ୍ଡୁଳ ଜଳରେ ପକାଇବୁ
ଚୁଲିରେ ବସାଇ ନିଆଂ ଚୁଲିରେ ଜାଳିବୁ ।
ଫୁଟିବ ତଣ୍ଡୁଳ ଗୋଟି ହୋଇବ ନରମ
ଲକ୍ଷେ ଲୋକ ଖାଇଲେଣ ନୋହିବ ନିଊନ ।

ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଦ୍ରୌପଦୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କୃପା ବଳରେ ହାଣ୍ଡି କରରେ ଲାଗିଥିବା ଗୋଟିଏ ଶାଗ କଣିକାରେ ଦୁର୍ବାସାଙ୍କର ଷାଠିଏ ସହସ୍ର ଶିଷ୍ୟଙ୍କୁ ଆପ୍ୟାୟିତ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏପରି ଅଲୌକିକ କାହାଣୀ ଗୋଟିଏ ଦୁଇଟି ନୁହେଁ ଶତ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକମୁଖରୁ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଲୋକତତ୍ତ୍ୱର ଏହି ଗୁଣଟିକୁ ଚିହ୍ନି ଯଶୋବନ୍ତ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଲୋକମୁଖୀ କରାଇବାରେ ସଫଳ ହୋଇଛନ୍ତି । ଯନ୍ତ୍ର ବା ମନ୍ତ୍ର ପରି ସିଦ୍ଧମୂଳ ଉପରେ ଯୋଗୀଙ୍କର ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ହାଡିପା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅମର ହେବାର ସିଦ୍ଧମୂଳ ଚିହ୍ନାଇ ଦେଇଥିଲେ -

ସିଦ୍ଧ ମୂଳ ଚିହ୍ନାଇଲେ ଶ୍ରୀଗୁରୁ ଗୋସାଇଂ
ଯେହା ଖାଅ ଅମର ହୋଇବ ତୋର ଦେହୀ ।

ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ କେବଳ ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସାଧକ ନ ଥିଲେ, ସେ ଥିଲେ ଗାଁର କବି । ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ ସହ ରହୁଥିଲେ ଓ ଗାଁ ଲୋକଙ୍କ କଥା କହୁଥଲେ । ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି ଏଥିପାଇଁ ପ୍ରମାଣ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଥିଲେ ହେଁ ସେ ସବୁକୁ ଶବ୍ଦ, ଲୋକୋକ୍ତି ଓ ନୀତିବଚନ ଭେଦରେ ବିଭାଗ କରି ଦିଆଯାଇଛି । ଶବ୍ଦରୁ ବାକ୍ୟ ଓ ସାର୍ଥକ ବାକ୍ୟରୁ କାବ୍ୟ ହୁଏ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରେ କ୍ଲିଷ୍ଟ ଶବ୍ଦ ପ୍ରାୟ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ପ୍ରାୟ ସବୁ ଶବ୍ଦ ଆମର ଚିହ୍ନା ହେଲେହେଁ, ମଝିରେ ମଝିରେ ଏପରି କେତେକ ଶବ୍ଦ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯେଉଁସବୁ ଶବ୍ଦ ସେ ସମୟରେ ଚିହ୍ନା ଶବ୍ଦ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଥିଲେହେଁ ଆଜି ଅଚିହ୍ନା ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ତେବେବି ସେ ସବୁ ଆମ ଭାଷାର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ନିମ୍ନରେ କେତେକର ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି :

ଓଳଗି ଶୁଡିବା, ବାଡି ତାଟି ଖଟିବା, ଆଜ୍ଞା ପରମାଣେ, ମରଡା ଶାଳ, ଚଉରାଶୀ, ମଢଫୁଲି ଅନ୍ନ, ମଣୋହି ,ଦେହକୁ ଶତେ ଧୂଳି ମାଂସ କରିବା, ଶୀତଳ ଭୋଗ, ଅପ୍ରାଧ ଅର୍ଜିଲା ପ୍ରାଣୀ, ଚମ୍ପା ଚଢେଇବା, ତହୁଂ ନିକି, ବଳେ ନିକି, ଗୋଟା କରିବା (ଗାଏମୋଟ) ,ବହନ ,ଲେଖାରେ ବସିଲା ଯାଇଂ (ହିସାବ କଲା) ବରତନ (ପାରିଶ୍ରମିକ), ଆସ୍ଥାନ ତଳେ କହିବା,ଭଣ୍ଡାର ଫେଡି ଦିଅସି, କୁଚ (ଏକତ୍ର) କରିବା, ବିକଳ ମାଡିବା,ଓପ୍ରୋଧ ଛାଡିବା, ସୀମା ସୁସ୍ଥ (ସୁରକ୍ଷିତ) ଥିଲା, ହୃଦୟ କରତି (ବିଦୀର୍ଣ୍ଣ) ହେବା, ବୋବାଳି ପାଡିବା (ଚିତ୍କାର କରିବା), ଦୋଷ ବାଛିବା, ମନ ମୁରୁଛିବା, କଲ୍ୟାଣ ବାଞ୍ଛିବା, ମେଲାଣି ଦେବା, ଅସାଷ୍ଟମ ହୋଇ ପଡିବା, ପ୍ରବୋଧ କହିବା, ପିଠି ଦେଇ ବସିବା, ମାଗୁଣି, ଠୁଳ ଛଡାଇବା, ମନୁ ଫେଡିଲେ ଜାଣିବା, ପଞ୍ଚଦ୍ୱାର ଫେରିଣ (ବୁଲି), ଅନ୍ନ ତୁଟାଇବା, (ଖାଦ୍ୟକମ୍ କରିବା), ଆଧାର, ଦେହରେ ମେଖଳି ପୁରାଇବା, ତଳ ବିଲେପନ କରିବା,ରାନ୍ଧି ଭୋଡିବା, ଅଣଆୟତ, ନିରାଶ ପଛା, ମୁଂହାସ, ଏକୋଇର ବଳା, ପ୍ରଣମନ୍ତି, ବାଟ କଢ଼ାଇବା, ଗୁରୁ ଆଜ୍ଞା ନିରାଧାରେ ଶିରାଗ୍ରତେ ଘେନିବା, ପଦ ମଞ୍ଜାଳିବା, ଆସନ ମାଡି ବସିବା, ଚେଲା,ଭିକ୍ଷା ଖଟିବା, ଅପାଣ୍ଡୁକ ପଣେ (ଅପାରଗ ପଣେ), ଦଶା ପାଲଟିବା, ସ୍ୱପ୍ନକୁ ସତ ମଣିବା, କାରଣ ପାଇବା,କାରେଣୀ କରିବା, ମାନ୍ୟ କରି କହିବା, ଠାବ ଦେବା, ଉବୁରିବା, ପାଇଟି ଉଶ୍ୱାସ ହେବା, ଅନ୍ନ ଗୋଡାଇବା, କୁଶଳ ବାରତା ପୁଛିବା, ଦୁଃଖ ପଡି ଧନ ଅରଜିବା, କଟାକିବା, ବାହାର ମେଲାରେ ଧୂନି ଲଗାଇବା, କାକର କୁହୁଡି ଖରା ଦେହେ ମେଣ୍ଟାଇବା, ନିରପେକ୍ଷ ଦେହୀ, ଅକ୍ରାମର ଶରୀର, ଦିନ ପୁହାଇବା, ପ୍ରେମ କୁତୂହଳେ ଉଲସି ଉଠିବା, କାଠ ହେଲେ ପଲ୍ଲବନ୍ତା ପଥର ଝଡନ୍ତା, କର୍ମରେ ଲିହିବା,ଚେରେଷ୍ଟା ଛାଡିବା, ପାଶକୁ ହକାରିବା,ବାଟକୁ ସମ୍ବଳ ନାହିଁ, ଚିତ୍ତ ଛିନ୍ନ ଛିନ୍ନ ହେବା, ଏହାର ଦାଢ଼ରୁ ମୁହିଁ କେହ୍ନେ ବଞ୍ଚିବଇଂ, ପାମରୀ, ରାଢ଼େଣୀ, ନାସିକା କର୍ଣ୍ଣ ଛେଦିବା, ଜଗତ ମୁଖରେ ଅପଖ୍ୟାତ ଦେବା, ଦାତୃକ (ଦାନୀ), ପଶୁଆ(ପଶୁଆ ସଞ୍ଚଇ ଧନ), ଅମୃତ ମଣୋହି, ଆଜ୍ଞା ନିରାଧାର କରି ଘେନିବା,ଜ୍ଞାନୀମାନେ ଧନେଶ୍ୱର, ଲୁଗା ପାଲଟିବା, ରୟଣୀ,ତିଶରା ପହର, କଇରି ମରାଇ ଘରେ ଅଛି ଘଞ୍ଚ ହୋଇ, ଦଣ୍ଡେ ନ ବସିଣ,କଦର୍ଥନା ପାଇବା, ଅବିଚ୍ଛନେ ହେଠମାଥ ହୋଇ ବସିଥାଇ, ଅନ୍ୟାଚାର କଥା, ଚହଳ ନ ଶୁଭିବା, ଲବଣ କାଟିବା (ଛାଡିବା), ଚର୍ମ ନୟନେ ଦେଖିବା,ଗଛି

(ସଞ୍ଚୟ) ଛନ୍ତି, କୁଢ଼ କୁଢ଼ ପର୍ବତ ସମାନେ, କଷଣ,ଖନ୍ଦା ଶାଳ, ଶବଦ ବାରିବା, ପହିଞ୍ଜ କରିବା ଓ ବଖାଣିବା, ହିଆ ମେଳିବା, ବରଣ (ଶ୍ରେଷ୍ଠ), ହୋଇଲେ ନିକି, ଠାବ କରିବା, ଠାକୁ, କିମିଆ କରିବା, ଚରଣ ତଳେ ଶିର ଲୋଟିବା,ଭ୍ରାନ୍ତି ଫିଟିବା ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଅଚିହ୍ନା ନ ହେଲେବି, ଏଥିରୁ କେତେକ ଅପ୍ରଚଳିତ ଓ କେତେକ ନୂଆ ଅର୍ଥ ନେଇ ପ୍ରକାଶିତ । ଶବ୍ଦର ବିବର୍ତ୍ତନ ଇତିହାସରେ ଏ ସବୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ମଣି ସଦୃଶ ଦୀପ୍ତିମାନ ।

କବି ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷାକୁ ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ତଥା ରମଣୀୟ କରିବା ପାଇଁ ଏଥିରେ ଲୋକଜୀବନରୁ ସଂଗୃହୀତ କେତେକ ଲୋକବଚନ ବା ନୀତି ବାକ୍ୟକୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ପୁଣି ପ୍ରସଙ୍ଗ ଅନୁଯାୟୀ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଏ ସବୁର ଚିରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଚିରନ୍ତନତା ଗୁଣରେ ଭୂଷିତ କରିଛି । ନିମ୍ନରେ ସେଥି ମଧ୍ୟରୁ କେତେକର ଉଦାହରଣ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା :-

୧. ଆଶା ଥାଉ ନିରାଶ କରନ୍ତି ଯେଉଂ ଜନ
ମହାପାପୀ ସଙ୍ଗେ କରେ ନରକ ଗମନ । ।୨୭୮।
୨. ମୂଳ ଥିଲେ ଡାଳ ତହୁଁ ପଲ୍ଲବଇ ସିନା
ମୂଳଗଲେ ଡାଳର ପ୍ରଳୟ ହୋୟେ କିନା । ।୪୨୪।
୩. ହରାଇବା ଧନ ଆଉ ଲୋଡ଼ିଲେକି ପାଇ
ଗଲା ମଲା ଦୁଇ କଥା ଭେଟାଭେଟି ନାହିଁ । ।୫୧୨।
୪. ଏ ଦେହ ଘେନିଣ ଭୋଗ ଯେହୁଁ ନ କରଇ
ମଲେ କି ଖାଇବ ବୋଲି ସତେ ନ ଜାଣଇ । ।୬୦୦।
୫. ଉପକାରୀ ପ୍ରାଣୀକି ଯେ ନ ମାରି ବାଟରେ
ଯାଚିଲେ ମାଣିକ ଭେଣ୍ଡି ବୋଲନ୍ତି ସଂସାରେ । ।୬୧୩।
୬. ପର ସ୍ତ୍ରୀ ମାତା ପର ପୁରୁଷଟି ପିତା
ପର ଧନ ନ ହରିବୁ ପରରେ ଅହନ୍ତା । ।୬୪୮।
୭. ଜପ ତପ ଘେନି ଯେତେ ଲୋକ ଛନ୍ତି ରହି
ଜନମ ହୋଇଲେ ମୃତ୍ୟୁ କେବା ନ ଇଚ୍ଛଇ । ।୬୬୨।
୮. ଧର୍ମ କରିଥିଲେ ମୋର ବାଟକୁ ସମ୍ବଳ
ପଶୁଆ ସଞ୍ଚଇ ଧନ ଜ୍ଞାନୀମାନେ ଦାନେଶ୍ୱର । ।୬୯୦।

୯. ହାଡିପା ବୋଇଲେ ଧର୍ମ ଥିବା ପ୍ରାଣୀମାନେ
ଆଗହୁଁ କହନ୍ତି ସତ୍ୟ ସତ୍ୟହିଁ ବଚନେ । ।୬୯୨।
୧୦.କଇବ୍ରତୀ ବୋଇଲା କାହାର ଲୋଭ ନାହିଁ
ଜୀବ ଯିବା ଯାଏ ମନ ମୁରୁଛି ନୁହଇ । ।୭୨୫।
୧୧.ନୃପତି ବୋଇଲେ ଜ୍ଞାନ ପାଇଲା ରମଣୀ
ଲୋଭ ମୋହ କିଞ୍ଚିତେ ସେ ନ ଛାଡେ ଅବନୀ । ।୭୨୬।
୧୨.ମନ ବିଚଳିତ କଲେ ଅକାରଣ ହେବୁ
ଦୁଇ କୂଳ ମଧ୍ୟରେ ଅଲଗା ଭାସୁଥିବୁ । ।୫୫୭।
୧୩.ଲେଛିଲାର କଥା କି ଲୋଡିଲେ ଆଉ ପାଇ
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ଶିବ ବିନୁ ଅନ୍ୟ କେ ନୋହଇ । ।୩୭୩।
୧୪.ଦେବା ଯେ ମାଗିବା ଦୁଇ କଥା ସମ କର
ଦେବା ଲୋକ ଦେହ ଅନ୍ତେ ବସେ ସ୍ୱର୍ଗପୁର । ।୭୩୪।
୧୫.ଆମ୍ଭକୁ ହୁଡିଣ ତୁମ୍ଭେ ନ ଯାଅ ଗୋସାଇଁ
ବହୁତ ଜନେ ଭାଙ୍ଗିଲେ ତ କାର୍ଯ୍ୟ ନୋହି । ।୩୫୭।
୧୬.ତୁମ୍ଭେ ଯେ ମଦନ ବାଣ ନ ପାରିବ ସହି
ବିଜୁଳି ପବନ କାହିଁ ହସ୍ତେ ଧରା ହୋଇ । ।୩୩୧।
୧୭.ଛାଡିଲାର ଭାରିଯା ଯେ ବାପାର ବଇରି
ଯେତେ ଇଚ୍ଛା ଆମ୍ଭକୁ ଲୋ ଦେଇଯାଅ ଗାଳି । ।୩୦୮।
୧୮.କୁଳ ଦୀପ ଲିଭାଇ ଅନ୍ଧାର କଲୁ ଘର
ରାଜା ଥାଉ ରାଣୀ ରାଣ୍ଡି କଲୁତୁ ନିକର । ।୩୦୪।
୧୯.ତୁମ୍ଭେ ଗୋ ପରର ଝିଅ ଆମ୍ଭେ ପର ପୁଅ
ସଂସାର ଆଚାରେ ତୁମ୍ଭ ଆମ୍ଭରଟି ସ୍ନେହ । ।୩୦୭।
୨୦.ଛପନ କୋଟି ଜୀବର ମୃତ୍ୟୁ ଅଟେ ସାର
ସର୍ବ ଘଟେ ନାରାୟଣ କେହି ନାହିଁ ପର । ।୨୦୯।
୨୧.କାମ କ୍ରୋଧ ନିଦ୍ରା ତ୍ୟାଗ ନ କରିବୁ ଯେବେ
ପିନ୍ଧିଲାର ବସ୍ତ୍ର ଧୋବୀ ଘେନିଯିବ ତେବେ । ।୧୮୦।
୨୨.ପୁରୁଷଙ୍କୁ ବାବା ବୋଲିବୁରେ ବାପା ଭାଇ
ସ୍ତ୍ରୀ ଜନମାନଙ୍କୁ ବୋଲିବୁ ଆଈ ମାଇ । ।୧୭୬।

୨୩.ଗୋବିନ୍ଦର ନାମ ମହାମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଜାଣି
ସେହି ନାମ ଘୋଷୁଥିଲେ ପାଇବୁ କାରେଣୀ । ।୧୬୭।
୨୪.ବରଷାରେ ପାଣିଥୋପା ଯେସନେ ଉତ୍ପନ୍ନ
କେଣେ ଭାସିଯାଇ ନ ଦିଶଇ ରେଖା ବର୍ଣ୍ଣ ।୧୬୭।
ସେହିମତି ଦେଖ ଏ ଶରୀର ଗୋଟି ବାବୁ
କାଳକୁ ଜିଣିଲେ ଚାରି ଯୁଗେ ରହିଥିବୁ । ।୧୬୯।
୨୫.ଜଉ ସଜଳସ ଯେହ୍ନେ ଅଗ୍ନି ପାଶେ ଜାଣି
ପୁରୁଷ ଦେହକୁ ଅଗ୍ନି ପରାୟେ ତରୁଣୀ । ।୧୬୩।
୨୬.ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ମାୟା କେହି କାହାର ନୁହନ୍ତି
ବିଜୁଳି ପବନ ପ୍ରାୟ ଜୀବ ଘଟ ସ୍ଥିତି । ।୧୬୪।
୨୭.ସର୍ବ ଜ୍ଞାନ ଆଦି ମୂଳ ଗୋବିନ୍ଦର ନାମ
ଗୋବିନ୍ଦ ଚିନ୍ତିଲେ ପାଇ ପରମ କାରଣ । ।୧୬୬।
୨୮.ଜନମ ହୋଇଲେ ଦେହ କ୍ଷୟେ ହୁଏ ବାବୁ
ନାମ ବ୍ରହ୍ମ ପାଇଥିଲେ କାରଣ ପାଇବୁ । ।୧୬୨।
୨୯. ଦିଗପାଳମାନେ ବାବୁ ହୋଇ ଅବତାର
ମାୟାଦେହ ଘେନି ସର୍ବେ ଗମନ୍ତି ସଂସାର । ।୬୯।
ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ହେଉଛନ୍ତି ଦଶ ଅବତାର
ରଖି ନ ପାରନ୍ତି ପିଣ୍ଡ ପ୍ରାଣ ଏକବାର । ।୭୦।

ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତରେ ଏହି ମର୍ମରେ ଥିବା ପଦଟି ହେଲା-

ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ମଣ୍ଡଳେ ଦେହ ବହି
ଦେବତା ହୋଇଲେ ମରଇ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ନାରୀରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଏପରିକି ଚଉତିଶା, ଚଉପଦୀରେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତାରେ ନାରୀ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କବିମାନେ ମୁଖ୍ୟ ଉପାଦାନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଯେତେ ଦେଖୁଥିଲେ ନୂଆ ଦିଶୁଥାଇ ନୀତିରେ ଗୋଟିଏ କାବ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା କରି ମଧ୍ୟ କବି ଶାନ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାକୁ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ହେଲା ଏହା ଏକ ନାଥମାର୍ଗୀୟ

ଯୋଗଜ୍ଞାନ ଗ୍ରନ୍ଥ । ନାଥମାନେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଘୃଣା ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସେମାନେ ଦିନରେ ମୋହିନୀ ଓ ରାତିରେ ବାଘୁଣୀ ସ୍ୱରୂପ ଥିଲେ । ଘୃତ ପାଖରେ ଅଗ୍ନି ପରି ନାରୀର ସାନ୍ନିଧ ପୁରୁଷକୁ ଜାଳି ପୋଡି ପାଉଁଶ କରି ଦେଉଥଲା । ନାରୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ନାଥମାନଙ୍କ ଏହି ବିତୃଷ୍ଣା ହିଁ ନାରୀ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ନ ରହିବାର ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । ସେଥିପାଇଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଯେତେବେଳେ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କ କଥା ଆସିଛି ସେତେବେଳେ କବି ବିରକ୍ତ ହେଲା ପରି କଥା କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ରାଣୀମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉକ୍ତିରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । କାଲି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେମାନେ ଥିଲେ ସୁନ୍ଦରୀ । ଆଜି ରାଜା ଯୋଗୀ ହେବା ପରେ ସେମାନେ ପରନାରୀ, ଅର୍ଥାତ ମାତା ସଦୃଶ ପୂଜ୍ୟା ହୋଇଗଲେ । କେବଳ ସେତିକି ହୋଇଥିଲେ ହୁଏତ ଚଳିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କୁ ମୁହଁ ଟେକି ଟିକିଏ ହେଲେ ଚାହିଁଲେ ବି ନାହିଁ, ଏବଂ ସେମାନଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଭାବେ ଭର୍ତ୍ସନା କଲେ, ସେଥିରେ ମନୁଷ୍ୟତା ଆଦୌ ନ ଥିଲା । ମଦନ ବାଣକୁ ସହି ନ ପାରିଲେ ଚୋରା ରତି କରାଇବ । ମନ ଅତିହିଂ ଅଗ୍ୟାଂନ ହେଲେ ଦେଉଳରେ ସଂପ୍ରଦା ହୁଅ । 'ଛାଡିଲାର ଭାରିଯା ଯେ ବାପର ବଉରି' । ଜୀଅ ଅବା ମର । ନୋହିଲେ ନ ମରି ତୁମ୍ଭେ ଭିନ୍ନେ ଘର କର । ହାଡି ଘରେ ପଶ, ଦାଣ୍ଡେ ଘର କର, ପ୍ରଭୃତି ଉକ୍ତିରେ ଯୋଗୀ ଜୀବନର କଠୋରତା ପ୍ରତିଭାତ ହେଇଥିଲେ ହେଁ ଏହା ସମାଜର ଅତି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଗାଳି ଥିଲା । ସୀତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କଲା ପରେ ଶ୍ରୀରାମ ସୀତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି ନିଷ୍ଠୁର ବାଣୀ ଶୁଣାଇ ଥିଲେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ତ ଯୋଗୀ ହେଲେ, ରାମଚନ୍ଦ୍ର କିନ୍ତୁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯଶସ୍ୱୀ ରାଜପୁତ୍ର ଥିଲେ । ଏ ସବୁ ଉକ୍ତି ଦେଖିଲେ ମନେହୁଏ, ସେତେବେଳେ ସମାଜରେ ନାରୀ ସମାଜ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ପ୍ରବଳ ଘୃଣା ଭାବ ଥିଲା ତାହା ହିଁ ସମୟ ଉଣ୍ଡି କାବ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି ଯାଉଥିଲା । କବି ଯଶୋବନ୍ତ ସନ୍ଥ ଯୋଗୀ ଥିବା ହେତୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଗ୍ରହଣ କରି ଗୃହସ୍ଥ ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିଲେ ହେଁ ସାଧାରଣ ଭାବେ ସ୍ତ୍ରୀ ଜାତିଙ୍କ ପ୍ରତି ସେ ପ୍ରାୟ ବିତୃଷ୍ଣ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା, ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଯୁବତୀ ରାଣୀ ଓ ଧନୀଶୁଣ୍ଢୀର ସୁନ୍ଦରୀ ତରୁଣୀ ପତ୍ନୀ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସୁଯୋଗ ଥିଲେ ବି ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଯୋଗୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ମୁହଁ ଟେକି ଚାହିଁ ନ ଥିଲେ । ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ସେ କହିଲେ -

ଏତେ ବୋଲି ସଜ ହୋଇ ବସିଲା ତରୁଣୀ
ବକ୍ର ଭାବେ ଅନାଇଲା କୁରଙ୍ଗୀ ନୟନୀ ।
ମରମ ବଚନ ସେ ଯେ କହିଲା ରାଜାରେ
କହୁଁ କହୁଁ ଉଲଗ୍ନ ହୋଇଲା ଧାତିକାରେ ।

ଏଠି ସଜ ହୋଇ ବସିଲା, ବକ୍ର ଭାବେ ଅନାଇଲା, ମରମ ବଚନ କହିଲା, କୁରଙ୍ଗୀ ନୟନୀ, ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ବେଶ୍ୟାର କାମ ଚେଷ୍ଟା ସମ୍ପର୍କରେ କିଞ୍ଚିତ ସୂଚନା ଦେଉଥିଲେ ହେଁ, ଏସବୁ ନାରୀର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅପେକ୍ଷା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଚାରିତ୍ରିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା । ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା ଥିଲା ରୂପ ଗରବିଣୀ । ସେଥିପାଇଁ ସେ କହିଥିଲା, "କାଠ ହେଲେ ପଲ୍ଲବନ୍ତା ପଥର ଝଡନ୍ତା । ପଶୁ ହେଲେ ହସି ମୋତେ ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତା" । ତା ଠାରୁ ମଧ ରାଢ଼ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର । ଚନ୍ଦନ ପ୍ରାୟେ ଭାବି ସେ ଯାହାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିଥିଲା, ସେ ତା ଭାଗ୍ୟକୁ ଶିମୂଳି ବୃକ୍ଷରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ଶେଷକୁ ଭାବ ଆଲିଙ୍ଗନରେ, କେଳି କୁତୂହଳରେ, ଦିନ ପୂହାଇବା ଚିନ୍ତା ଛାଡି ଚାତକ ଚାହାଣି ଚାହିଁ ସେ ତାର କାମରେ ମନ ଦେଲା । କିନ୍ତୁ ଧନୀ ଶୁଷ୍ଠୀର ତରୁଣୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରୂପରେ ମୁଗଧ ହୋଇ ବିବରଣୀ ନାୟିକାର ଭାବାବଳୀ ପ୍ରକାଶ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । କବି ତାର କାମ ଚେଷ୍ଟା ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଲେଖିଛନ୍ତି -

ଧନୀ ଶୁଷ୍ଠୀ ଭାରିଯା ଯେ ଷୋଡଶା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ
ରାଜାକୁ ଦେଖିଣ ତାର ଚିତ୍ତ ଛନ୍ନ ଛିନ୍ନ ।
ନ ପଶଇ ଘରେ ବାଳୀ ନ କରଇ କିଛି
ଭୋଜନକୁ ମନ ନାହିଂ ନିଦ୍ରା ହିଂ ମୁରୁଛି ।
ଉଜାଗର ହୋଇ ବାଳୀ ଘରେ ବସିଥାଇ ।
ଚାରି ପହର ନିଶିରେ ଚାରି ବେଶ ହୋଇ ।

ଏ ସବୁ ଦେଖି ଯୋଗୀ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ତ୍ରାହି ତ୍ରାହି ଡାକ ଛାଡିଲେ । ହେ ଗୁରୁ, ହେ ଗୋବିନ୍ଦ ରକ୍ଷାକର, ରକ୍ଷାକର କହି ଗୁରୁ କୃପାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଗଲେ । ଭୋଗଠାରୁ ଯୋଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ମଧ ପ୍ରତିପାଦିତ । କିନ୍ତୁ କବି ଯଶୋବନ୍ତ ଏହିସବୁ ତୁଳନାତ୍ମକ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ରସିକତାର ସ୍ପର୍ଶରେ କାବ୍ୟ ସରସ ହୋଇଯାଏ । ଯୋଗରୂପୀ ମରୁଭୂମିରେ ଅମୃତର ବିନ୍ଦୁ ଝରିପଡେ ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ କଥା ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷରେ ଭୋଗ ଓ ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଯୋଗ ରହି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଛନ୍ତି । ଭୋଗ ପକ୍ଷରେ ଅଛନ୍ତି ରୋଦମା ଓ ପୋଦମାକୁ ମୁଖ୍ୟ କରି ଅନେଶ୍ୱତ ରାଣୀ, ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟା, ଧନୀ ଶୁଣ୍ଢୀ, ତାର ତରୁଣୀ ଭାର୍ଯ୍ୟା ଓ ବୃଦ୍ଧା କୈବର୍ତ୍ତୀ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟ କରି ତାଙ୍କର ସହକାରୀ ଭାବେ ମାତା ମୁକୁତା ଦେଈ, ଗୁରୁ ହାଡିପା ଓ ଆହୁରି ପଛପଟେ ଅଛନ୍ତି ତନ୍ତୀପା, ଗୋରେଖ ଓ କାହ୍ନୁପାଙ୍କ ପରି ଗୁରୁ ସବୁ । ତେବେ ଗ୍ରନ୍ଥ କୁହାଯାଇଛି ବକ୍ତା ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ମୁଖରେ ଓ ଶ୍ରୋତା ହୋଇଛନ୍ତି ସୁଧର୍ମା । ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ରମାନେ କେତେବେଳେ ବକ୍ତା ପୁଣି କେଉଁବେଳେ ଶ୍ରୋତା ଭାବରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏହି ବକ୍ତା-ଶ୍ରୋତା ଶୈଳୀକୁ ଅନୁସରଣ କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ଏଥି ମଧ୍ୟକୁ ଆପେ ଆପେ ଆସି ଯାଇଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଏକ ଶବ୍ଦ ହେଲା- 'ବୋଇଲେ' ବା 'ବୋଲଇ' । ପାଦର ଆରମ୍ଭରେ ଏହା 'ବୋଲଇ' ରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।

ବୋଲଇ ଗୋସାଇଂ କେଉଂ ଦେଶରୁ ଗମନ ।୫୪୮।
ବୋଲଇ ସୁନ୍ଦରୀ ରମ୍ଭା ରହୁ ତେଲା ଗୋଟି । ।୫୫୪।

ବାକ୍ୟ ମଝିରେ ଏହା 'ବୋଇଲେ' ରେ ପରିଣତ ହୁଏ -

ହାଡିପା ବୋଇଲେ ମାଗୋ ଯଦି ଦେବୁ ଭିକ୍ଷା ।୫୫୨।
ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବୋଇଲେ ଯେ ତୋହର ଆଗ୍ୟାଂ । ।୫୫୮।

'ବୋଲଇ' ବା 'ବୋଇଲେ' କଥାକୁ ଗତିଶୀଳ କରାଇବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବା ବେଳେ କଥାର ପ୍ରବାହରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ କବି ସାରଳା ଓ ବଳରାମଙ୍କ ପରି 'ଯେଥୁ ଅନନ୍ତରେ', 'ଏତେ ବୋଲି' ବା 'ଏମନ୍ତେ ସମୟେ' ପରି ବାକ୍ୟାଂଶର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ବନ୍ଦନା ପରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି 'ଯେଥୁ ଅନନ୍ତ'ରେ ପ୍ରୟୋଗରୁ-

ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଯେ ପରମ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ
ଦୁର୍ବାସାଙ୍କ ପାଦତଳେ ମସ୍ତକ ନିବେଶି । ।୭।

ଅନ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥର ମୁଖ୍ୟ ବକ୍ତା ଓ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ଉକ୍ତି-ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିରେ ଘଟଣାର ସୂଚନା ଦେଇ 'ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ'ର ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇଛି -

ଯେଥୁ ଅନନ୍ତରେ କଥା ଶୁଣ ସ୍ୱର୍ଗବାସୀ
କପିଳାସ ତେଜି ଗୁରୁ ବିଜେ କଲେ ଆସି । ।୬୩୦।

ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ସ୍ଥଳରେ -

କହନ୍ତି ଦୁର୍ବାସା ବଳା ଶୁଣ ସିଦ୍ଧ ହିଆ
ଯେଥୂ ଅନନ୍ତରେ ପୁଣି ଉପୁଜିଲା ଯାହା । ।୯୬୩।

ଏହି ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥଳ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେତକ ସ୍ଥାନରେ 'ଏଥୂ ଅନନ୍ତରେ'ର ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

'ଏଥୂ ଅନନ୍ତରେ' ଅପେକ୍ଷା 'ଯେତେ ବୋଲି' ବା 'ଯେତେ କହି' ର ସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ । ଚରିତ୍ର ସବୁ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ କଥାଭାଷା ହେଉଥିବା ବେଳେ ଗୋଟିଏ କଥାରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ଯିବା ପାଇଁ ବା କଥାର ସ୍ୱର ବା ପ୍ରବାହର ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଏ ସବୁ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ମନେହୁଏ । ଏଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ନିମ୍ନରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହେଲା -

ପଛଆଡ଼େ ନାନା ଗାଳି ଦେଉଥିବେ ମୋତେ
ଅଧର୍ମ କାହାଣୀ କିମ୍ପା ଶୁଭିବ ଜଗତେ । ।୩୮୧।
ଯେତେ ବୋଲି ଆଜ୍ଞାଂ ଦେଲେ ମହତ ରାଜନ
ଦଳ କରଣକୁ ରାଇ ଆଣରେ ବହନ । ।୩୮୨

ଗ୍ରନ୍ଥରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟର ସୂଚନା ଦେବାପାଇଁ 'ଯେମନ୍ତ ସମୟେ' ବାକ୍ୟାଂଶର ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି । ଏହା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବହୁବାର ଦେଖିବାକୁ ମଳେ । ଯେତେବେଳେ ରାଣୀମାନଙ୍କର ସବୁ ଅନୁନୟ ବିନୟ ବିଫଳ ହେଲା ଓ ସେମାନେ ହତୋତ୍ସାହ ହୋଇପଡିଲେ, ସେତିକିବେଳେ ରାଉତ ମାହୁନ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେବାକାରୀ ବଂଶ ଆସି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ କରିଥିଲେ ।

ଯେଣୁ ସେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କରିଲେ ନିରାଶ
ରୋଦନା ପୋଦମାଙ୍କର ଉଡିଲା ସାହସ । ।୩୪୯।
ଯେମନ୍ତ ସମୟେ ଯେ ରାଉତ ଷୋଳଶଠି । ।୩୫୦

ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲାବେଳେ ଗ୍ରନ୍ଥା କାର ଅନେକ ସମୟରେ ସମ୍ବୋଧନବାଚକ ଶବ୍ଦ ସବୁକୁ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କ ମହାଭାରତ ଓ ଚଣ୍ଡୀପୁରାଣରେ ପ୍ରାୟ 'ଆହୋ' ଶବ୍ଦର ପ୍ରଚୁର ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । କେବଳ 'ଆହୋ' ବ୍ୟବହାର କଲାବେଳେ ସେ ପ୍ରାୟ ପାଠକଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରୁଥିଲେ ଓ ଏହା କଥାର ଏକ ଅଶଂ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ସେ ପଣ୍ଡିତ ଓ ବୁଧଜନଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ନୀତିବାକ୍ୟ ହିଁ କହୁଥିଲେ । ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ

'ଆହୋ'ର ପ୍ରୟୋଗ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏହାର ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରେ 'ଭୋ' ଓ 'ହେ' । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ପରି ସେ ପାଠକ ବା ଶ୍ରୋତାଙ୍କୁ କହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଗ୍ରନ୍ଥସ୍ଥିତ ଚରିତ୍ର ସବୁକୁ ମଧ୍ୟ କହୁଥିଲେ । ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ 'ଭୋ'ର ବ୍ୟବହାର ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପଂକ୍ତିରୁ ଦେଖାଯାଇପାରେ । 'ଭୋ' ମୁନି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ରାଜା ଯେହୁ ଥିଲେ, 'ଭୋ ପିତା ବୃକ୍ଷରୁ ମୋତେ ପଇଡ ତୋଳି ଦିଅ' 'ଭୋ' ଦଇବ ପୁରୁଷ ବିଚାରୁ କିନା ତୁହି । 'ଭୋ' ପରି 'ହେ' ର ପ୍ରୟୋଗ କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । ନାରୀମାନଙ୍କ ପାଇଁ 'ହେ' ସ୍ଥାନରେ 'ଗୋ' ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିଲା - ଉଠ 'ଗୋ' ନଗରେ ଯିବା ବୋଲି ଆଜ୍ଞା ଦେଇ ।

ସମ୍ବୋଧନବାଚକ ଶବ୍ଦ ପରି ସମ୍ବୋଧିତ ବ୍ୟକ୍ତିର ସୂଚନା ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରୁ ଅନେକତ୍ର ମିଳିଥାଏ । ନାଥ ପରଂପରାରେ ଗୁରୁ ଶିଷ୍ୟକୁ 'ପୁତା' କହି ଉପଦେଶ ଦିଏ । ଗୋରେକ୍ଷନାଥଙ୍କ ଭଣିତା ଥିବା ସପତାଙ୍ଗ ବା ସପ୍ତାଙ୍ଗ ଯୋଗସାର ଟୀକା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏବଂ ଅଜ୍ଞାତ କବିକୃତ ଅମର କୋଷରେ 'ପୁତା' ର ବହୁଳ ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରର କେତେକ ପଂକ୍ତିରେ ଏହାର ପ୍ରୟୋଗ ଲକ୍ଷଣୀୟ :-

୧.ମୂଳ କମଳକୁ ପୁତାରେ ପାରିବୁ କି ସାଧି
ନ ସାଧିଲେ ଅକାରଣ ହୋଇବ ଯେ ବିଧି । ।୨୧୩।
୨.ଭୂମିରେ ଶୋଇଣ ପୁତା ଅଭକ୍ଷ୍ୟ ଭକ୍ଷିବୁ
ଶ୍ମଶାନ ଭୂମିରେ ତୁ ଯେକାନ୍ତେ ବୁଲିବୁ । ।୨୦୭।
୩.ଗ୍ରାମେ ନ ଭୁଞ୍ଜିବୁ ପୁତା ଯାନେ ନ ବଢ଼ିବୁ
ଭୋଜନ ଶେଷକୁ ପୁତା ପାଣି ନ ଭକ୍ଷିବୁ । ।୨୦୮।
୪.ମର ବୋଇଲେ ଯାହାକୁ ସେଇ ସେ ମରଇ
ଉଠସିରେ ପୁତା ବୋଲି ବୋଇଲେ ଉଠଇ । ।୯୦୩।

ନାଥ ପନ୍ଥର ପରଂପରା ରକ୍ଷାକରି 'ପୁତା' ର ବ୍ୟବହାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେ ହେଁ, ଏଥିରେ 'ବାବୁ'ର ବହୁ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ :-

୧. ଯେବେ ସିଦ୍ଧ ଅନ୍ନ ବାବୁ ଭୁଞ୍ଜିବା ବହନ ।୯୧୧।
୨. ହାଡିପା ବୋଇଲେ ବାବୁ ହୋଇଲୁ ଅମର ।୯୧୪।
୩. ଜନନୀ ବୋଇଲେ ବାବୁ ଶୁଣରେ କୁମର ।୯୧୮।

ନାଥମାନେ ନାରୀମାନଙ୍କୁ ସାଧାରଣତଃ 'ମାତା' ବୋଲି ସମ୍ବୋଧନ କରୁଥିଲେ । ପୁଣି ମୁକ୍ତା ଦେଈ ଥିଲେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମାତା । ସେଥିପାଇଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ 'କୁମର ବୋଇଲେ ମାତା ନ କହ ଯେମନ୍ତ' ପରି ପଂକ୍ତି ବାରମ୍ବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅଳଙ୍କାରର ସଂଖ୍ୟା ଅତି ବିରଳ । ସେ ଭାଷାକୁ ତାର ନୈସର୍ଗିକ ରୂପରେ ହିଁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ । ତଥାପି ବେଳେ ବେଳେ ଉପମା ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗ ମିଳେ ।

ସିଦ୍ଧେଶ୍ୱର ବୋଲେ ସ୍ୱାମୀ ତୁମ୍ଭେ କାମଦେବ
ଭୋଗ କଉତୁକେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ହୋଇବ ଉଭବ ।
ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରାୟ ବିରାଜଇ ଜ୍ୟୋତି
ଆପଣାକୁ ଚାହିଁ ଆପେ ପ୍ରଶଂସା କରନ୍ତି ।

ରାଜା ଯୋଗୀ ହେବା କଥା ଶୁଣି ରୋଦମା , ପୋଦମା ଏପରି ତଳେ ପଡିଗଲେ, ଯେପରି ଗଛକୁ ମୂଳରୁ କାଟିଦେଲେ ଗଛ ପଡିଯାଏ ଓ ତାର ଡାଳ ପତ୍ର ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇଯାଏ ।

ରୋଦମା ପୋଦମା ବେନି ସପତଣୀ ଶୁଣି
ଆତ୍ମା ବସର୍ଜିଲେ କି ବାଳୁତ ମଢ଼ି ଜାଣି ।
ମୂଳରୁ ଛେଦିଲେ ଯେହ୍ନେ ତରୁତଳେ ପଡେ
କେଶବାସ ଅସମ୍ଭାଳ ହୃଦୟ ଆକୁଳେ ।

ସେହିପରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ବୋଇତ ବାଣିଜ୍ୟ କଥା କହି ମାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ୱନା ଦେଉଛନ୍ତି -

ବୋଲଇ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣସି ଗୋ ମାୟେ
ସାଧୁତ ମେଳିଣ ପୂର୍ବେ ବୋଇତ ଗୋଟିଏ ।
ସିନ୍ଧୁର ଲହରୀ ଘାତେ ଭାସିଲା ବୋଇତ
କୂଳରେ ନ ଲାଗି ସର୍ବ ଦ୍ରବ୍ୟ ଗଲା ହତ ।
ମୋତେ ସେହିମତି କରି ମୁରୁଛ ଗୋ ମାୟେ
ସମୁଦ୍ରେ ଭାସିଲା ଭେଳା ଲୋଡିଲେ କି ପାୟେ ?

ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଏହି ଉପମାକୁ ଗ୍ରହଣ କଲେ ରସକଲ୍ଲୋଳରେ । ଏହାର ମର୍ମ ହେଲା -ସମୁଦ୍ରରେ ଭସିଯିବା ଲୋକ ଯେପରି ଥଳକୂଳ ନ ପାଇ ନିଜ ଭାଗ୍ୟକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ବଞ୍ଚିରହେ ବା ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରେ, ସେହିପରି ଜାତି, କୁଳକୁ ଛାଡିଥିବା ଯୋଗୀ ପାଇଁ ଆଉ ଘର ଓ ପରିବାର କାହିଁ ?

ଉକ୍ତି ପ୍ରତ୍ୟୁକ୍ତିକୁ ସରସ ଓ ସୁନ୍ଦର କରିବାର ପ୍ରବୃତ୍ତି ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କଠାରେ ବେଳେ

ବେଳେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ । ଏପରି କରିବା ଦ୍ୱାରା ଭାବ ନିବିଡ ହୋଇ ପାଠକ ବା ଶ୍ରୋତାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ସେଥିପାଇଁ କବି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବାକ୍ୟାଂଶ ବା ଶବ୍ଦକୁ ପଦ ମଧ୍ୟରେ ବାରମ୍ବାର ପ୍ରୟୋଗ କରିଥାନ୍ତି । ଉଦାହରଣ ପାଇଁ ' କି କରିବ 'ର ପ୍ରୟୋଗକୁ ଦେଖାଯାଇ ପାରେ-

କି କରିବି ହସ୍ତୀ ଘୋଡା କି କରିବି ବଳ
କି କରିବି ରୋଦମା ପୋଦମା ବେନି ମୋର ।

ସେହିପରି 'ପର' ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ବାକ୍ୟକୁ ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ କରିପାରିଛି -

ପର ସ୍ତିରୀ ମାତା ପୁରୁଷଟି ପିତା
ପରଧନ ନ ହରିବୁ ପରରେ ଅହନ୍ତା ।

ସେହିପରି ଆଉ ଏକ ପଦ -

ମୂଳ ଥିଲେ ଡାଳ ତହୁଁ ପଲ୍ଲବଇ ସିନା
ମୂଳ ଗଲେ ଡାଳର ପ୍ରଳୟ ହୋୟେ କିନା ।

ପଦକୁ ସୁନ୍ଦର କରିବାର ଆଉ ଏକ ଉପାୟ ହେଲା କେତେକ ଶବ୍ଦର ବୀପ୍ସା ପ୍ରୟୋଗ । ନାଥ ଧର୍ମର ପ୍ରିୟ ଶବ୍ଦ ଭାବେ କବି 'ଜାଗିଲା ଜାଗିଲା', 'ଆଦେଶ ଆଦେଶ'ର ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲେ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ 'ଲାଗିଲା ଲାଗିଲା', 'ଗଦଗଦ', 'ଦ୍ୱାରେ ଦ୍ୱାରେ' 'ବେଗ ବେଗ' 'କହୁଁ କହୁଁ' 'ଜାଣୁ ଜାଣୁ', 'ଗୋଟି ଗୋଟି', 'ମନେ ମନେ', 'ଦିନକୁ ଦିନ', 'ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ' 'ଜିବ ଯିବା', 'ଗଲା ମଲା', 'ଘୋରୁ ଘୋରୁ' ପ୍ରଭୃତିର ପ୍ରୟୋଗକୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଇପାରେ । ସଂଖ୍ୟା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ପ୍ରୟୋଗକୁ କାଁ ଭାଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଥିଲେହେଁ ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷାଥିଲା ଓଡିଆ ଲୋକଙ୍କ ଭାଷା । ଏଥିରେ ଯୋଗ ଓ ଭୋଗ ପରି ଦୁଇଟି ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱର ସଂଘର୍ଷ ସୃଷ୍ଟି କରି ଯୋଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ଥିଲା କବିଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଗାଁ ଲୋକେହିଁ ଥିଲେ କବିଙ୍କର ମୁଖ୍ୟଶ୍ରୋତା । ଏ ସବୁକୁ ମନରେ ରଖି କବି ଯେତେବେଳେ ଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଭାଷାର ନୈସର୍ଗିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନ କରି ତାକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସରଳ ଓ ସହଜ କରି ମଝିରେ ମଝିରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଅର୍ଥଯୁକ୍ତ ଗାଉଁଲୀ ଶବ୍ଦାବଳିକୁ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର କାହାଣୀକୁ ଲୋକରଞ୍ଜକ କରି ପାରିଥିଲେ । ଏହାହିଁ ହେଲା **ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର** ଗ୍ରନ୍ଥର ଭାଷା ଶୈଳୀର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ଭାଷା ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଭାବେ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ଆସିଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରୟୋଗକୁ ଆଲୋଚନାରେ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କରି ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଏ ସବୁର ସମୂହ ସମାବେଶରେ ହିଁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରର ଭାଷା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୋଉଥିଲା । କବିଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଏ ସବୁ ପ୍ରୟୋଗ ନ ହୋଇଥିଲେ ବି ଭାବପ୍ରକାଶରେ କୌଣସି ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ପୂର୍ବରୁ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ନିଜ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ କରାଇବା ପାଇଁ ରମ୍ଭାବେଶ୍ୟାର କାମ ଚେଷ୍ଟା କଥା କୁହାସରିଛି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମାତା ମୁକୁତା ଦେଈଙ୍କ ବାତ୍ସଲ୍ୟ ମମତା ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବା ପଦଗୁଡିକୁ ଦେଖାଯାଇପାରେ ।

ପୁତ୍ରକୁହିଂ ଯୋଗୀ କରି ମୁକୁତା ଜନନୀ
ଅସମ୍ଭାଳେ ନୟନରୁ ବହୁଁଅଛି ପାଣି ।
କିସପାଇଁ ଯେ କୁବୁଧି କଲି ମୁହିଂ ନାରୀ
ଏକଇର ବଳା ମୋର ହେଲା ତାପଚାରୀ ।
ଦଶମାସ ଗର୍ଭେ ଧରି ହେଲି ଅପୁତ୍ରିକ
କୂଳ ଭାସିଗଲା ମୋର ହୋଇଲି ନିରକ୍ଷ ।
ଦଇବ ପୁରୁଷ ଯେହା ବିଚାରୁଛି ପୁଣି
ମାତା ପୁତ୍ର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କରାଇଲୁ ଆଣି ।
ବଙ୍ଗରାଜ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତି ମୋ କେ ଭୋଗ କରିବ
ମୁହିଂ ସେ ଗୋବିନ୍ଦ ମନ କଳି ଉଦବେଗ ।

ଏ ଉଦ୍ଧୃତାଂଶର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ‘ଅସମ୍ଭାଳେ ନୟନରୁ ପାରି ବୋହିବା’, ‘ଏକଇର ବଳା’, ‘ଦଶମାସ ଗର୍ଭେଧ ରି ହେଲି ଅପୁତ୍ରିକ’, ‘କୂଳ ଭାସିଗଲା ମୋର’, ‘ନିରକ୍ଷ ହେଲି’, ‘ଦଇବ ପୁରୁଷ’ ‘ମାତା ପୁତ୍ର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କରାଇଲୁ’, ‘ମୋ ସମ୍ପତ୍ତି କେ ଭୋଗ କରିବ’, ‘ମନ କଳି ଉଦବେଗ’ ପ୍ରଭୃତିର ପ୍ରୟୋଗ । ବାତ୍ସଲ୍ୟ ମମତା ପ୍ରକାଶ କରିବା ପାଇଁ ଏ ସବୁର ପ୍ରୟୋଗ କାବ୍ୟକୁ ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ତଥା ରମଣୀୟ କରିଦେଇଛି । ବାହଲ୍ୟ ମମତାରୁ କର୍ମଯୋଗର ଗୌରବ ଶୁଣିବା ପାଇଁ କୈବର୍ତ୍ତୀ କନ୍ୟା ପାଖକୁ ଫେରିଯାନ୍ତୁ । ସେଠି ମଧ ଦେଖିବେ ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠ ଭାଷାର ପ୍ରଭାବ ।

ମୋ ତହୁଂ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ହୋଇବ କି ତପୀ
ବୁଲି ବୁଲି ଦେହ କ୍ଷୀନ ହୋଇଲା ଅଦ୍ୟାପି ।

ପର ପ୍ରତି ଆଶ ଭିକ୍ଷା ଦେବ କେ ନଦେବ
କୁଟୁମ୍ବ ନିଃଶ୍ୱାସ ତାର ଉପରେ ପଡିବ ।
ମୁହିଂ ବହୁ ଦୁଃଖ ପଡି ଅରଜୁଛି ଧନ
ଯିଏ ମାଗେ ତାହାକୁ ହିଂ ଦିୟେ ଅନ୍ନଦାନ ।
ଦେବା ଯେ ମାଗିବା ଦୁଇ କଥା ସମ କର
ଦେବା ଲୋକ ଦେହ ଅନ୍ତେ ବସେ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ।
ପୃଥ୍ୱୀବୁଲି ରାଜା ନ ପାଇବ ଫଳ ଯେତେ
ଗୃହ କର୍ମରେ କାରଣ ଲଭିବି ମୁଁ ତେତେ।

ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଯୋଗୀ ହେବାର ପ୍ରଥମ ଜୀବନରେ ଚଉରାଶୀ ମଢଫୁଲି ଅନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଯେତେବେଳେ ପଞ୍ଚକୋଳି ଅନ୍ନ ଖାଇବାକୁ ବସିଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ମନକୁ ଯେତେ ଦୃଢ କଲେ ବି ପେଟକୁ ଭାତ ଯାଉଛି କିପରି ? କବି ଯଶୋବନ୍ତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସେହି ଦୟନୀୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତଟିକୁ ଚିତ୍ରଣ କରି ଲେଖିଛନ୍ତି -

ଭୁଞ୍ଜଇ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଚଉଦିଗ ଚାହିଂ
ତିଉଣ ଲବଣ ଦୁଗଧ ଭକ୍ଷିବାକୁ ନାହିଂ ।
ନ ରୁଚଇ ଅନ୍ନ ରାଜା ମନରେ ବିରସ
ଗୋଟି ଗୋଟି କରିଣ ଭୁଞ୍ଜଇ ଅନ୍ନରସ ।
ଅର୍ଦ୍ଧେକ ପକାଇ ରାଜା ଅର୍ଦ୍ଧେକ ଭୁଞ୍ଜିଲେ
ଆଚମନ ସାରି ରାଜା ଗୁରୁ ପାଶେ ଗଲେ ।

ଉଦାହରଣର ଅଭାବ ନାହିଁ । ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତିରେ ଅଛି ଏକ ଯାଦୁକାରୀ ଶକ୍ତି । ଦୁଃଖ-ସୁଖ, ଯୋଗ-ଭୋଗ, ତୃଷା-ବିତୃଷା, ଶାନ୍ତି ଓ ଯୁଦ୍ଧ, ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯଶୋବନ୍ତ ଜଣେ ସଫଳ ସ୍ରଷ୍ଟା ଭାବେ ଭାଷାକୁ ଭାବାନୁକୂଳ କରି ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି ଓ ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥ ଷୋଡଶ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏପରି ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଛି ଯେ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଦୁଃଖର କାହାଣୀ ପଢିବାକୁ କେତେକ ଘରେ ମନା କରାଯାଏ । କାରଣ ଦୁଃଖର କାହାଣୀ ପଢିଲେ ଘରେ ଦୁଃଖର ସମ୍ବାଦ ଆସେ । ଏହା କେତେଦୂର ସତ କହିବା ସହଜ ନୁହେଁ, କିନ୍ତୁ ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ପାଠ କଲେ ମଣିଷ ଯେ କରୁଣ ରସରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଯାଏ ଏହା ନିରାଟ ସତ୍ୟ ।

-୦-

୧୩

ସନ୍ତସାଧନା ପରଂପରା ଓ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ

ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଦାସ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସବୁଠାରୁ ବଳି ରହସ୍ୟାବୃତ ମହାପୁରୁଷ । ତାଙ୍କର ଶିଶୁଆଖ୍ୟାକୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରି **ଚଉରାଅଶୀ ଆଜ୍ଞା**ର ଲେଖକ ସୁଦର୍ଶନ ଦାସ ତାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀକ୍ରୋଡ଼ସ୍ଥିତ ଶିଶୁ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସନ୍ତମାନଙ୍କର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପରିସର ମଧ୍ୟରେ ଅପରିଣତ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାଷାପରି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇ ରହିଯାଇଛି । ସେଥିରୁ ତାଙ୍କ ଶିଶୁତ୍ୱର ଯଥାର୍ଥ ପରିଚୟ ମିଳେନି । ଲୋକରେ ପ୍ରଚଳିତ ବିଶ୍ୱାସରୁ ଜଣାଯାଏ ସେ ଥିଲେ ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସର୍ବ କନିଷ୍ଠ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ହୁଏତ ଏହି ଶିଶୁ ଆଖ୍ୟା ମିଳିଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରୁଥିଲେ ହେଁ ଏହା ମଧ୍ୟ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏନି । **ଶିଶୁବେଦ**ର 'ଶିଶୁ' ଶବ୍ଦ ସହିତ ତାଙ୍କୁ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇଥାଏ । ଏପରିକି ସୁଷୁମ୍ନାର ଉପାସକଭାବେ 'ଶିଶୁ' ଶବ୍ଦକୁ ଅର୍ଥ କରାଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ କୌଣସିଟି ଅର୍ଥ ସନ୍ତୋଷଜନକ ନ ହେଲେ ବି ନାମ ପୂର୍ବରୁ 'ଶିଶୁ' ଶବ୍ଦ ଯୋଗକରି ବହୁ କବି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭ କରିଥିବାରୁ 'ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଦାସ' ଏହି ପରଂପରାର ଯେ ଅଗ୍ରଜ ଥିଲେ, ଏହାହିଁ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଶିଶୁ ସଂପ୍ରଦାୟର ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ସନ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ପରଂପରାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଯେଉଁ କେତେଜଣ ଲେଖନୀ ଧାରଣ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଅନ୍ୟତମ । ବଳରାମ, ଜଗନ୍ନାଥ, ବା ଅଚ୍ୟୁତ ଏପରିକି ଯଶୋବନ୍ତଙ୍କର ରଚନାବଳୀକୁ ଅନୁଶୀଳନ କଲେ ଏଥିରେ ସଗୁଣ ଓ ନିର୍ଗୁଣ ତତ୍ତ୍ୱର ସମନ୍ୱୟ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଯେଉଁ ବଳରା **ଉଦ୍ଧବଗୀତା**ରେ ସଗୁଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମହିମାଗାନ କରିଥିଲେ ସେହି ବଳରାମ **ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡଭୂଗୋଳ**ରେ ନିର୍ଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ ବରିବାକୁ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରବାଶ କରି ଥିଲେ । ଯେଉଁ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ଏକ ପକ୍ଷରେ **ଭାଗବତ**ପରି ରସସିକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅନୁବାଦରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ, ସେହି ପୁଣି **ତୁଳାଭିଣା** ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିର୍ଗୁଣବାଦୀ ଭଜନର ରଚୟିତା । ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କ

ରଚିତ **ମିତଣୀ ଚଉତିଶ ଓ ହରିବଂଶ** ସଗୁଣ ବ୍ରହ୍ମଙ୍କର ମହିମାଗାନ କରୁଥିବାବେଳେ **ଚାରିଖାନି, ଅଣାକାର ସଂହିତା, ଶୂନ୍ୟସଂହିତା** ପ୍ରଭୃତିରେ ନିରାକାର ବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ମହିମା ଘୋଷିତ । ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସ ସଗୁଣବ୍ରହ୍ମର ଉପାସନା ପାଇଁ ବିଶେଷ ଲାଳାୟିତ ନ ଥିଲେ ବି ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ନିର୍ଗୁଣ ଓ ସଗୁଣର ସମାବେଶ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ, ଯାହାର ଉଦାହରଣ ହେଉଛି ତାଙ୍କ ରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥ **ପ୍ରେମଭକ୍ତି ବ୍ରହ୍ମଗୀତା** । ଏଥିରେ ପ୍ରେମଭକ୍ତି ସହିତ ବ୍ରହ୍ମଭକ୍ତି ବି ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଏହି ପରଂପରାର ଅନ୍ୟତମ ସଦସ୍ୟ ହେଲେବି ବିଚାରଧାରାରେ ଏମାନଙ୍କ ଠାରୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରାମାଣିକ ରଚନାରେ ସନ୍ତ କବିତା ପରଂପରାହିଁ ପ୍ରବାହିତ । ତାଙ୍କ ମାଳିକା ସାହିତ୍ୟରେ ଭଗବାନଙ୍କ ଅବତାର ଲୀଳାର ପ୍ରଚାର ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଉପାସନା ମାର୍ଗ ଥିଲା ନିର୍ଗୁଣତତ୍ତ୍ୱ, ଭାବନା ଓ ଜପ । ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ସାଧନାମାର୍ଗର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ ଦେବାପାଇଁ ନିମ୍ନରେ ତାଙ୍କ ରଚିତ କେତୋଟି ଭଜନକୁ ଉଦାହରଣ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ 'ଅଜପାଜପ' 'ନାମସ୍ମରଣ' ଓ 'ହାଟ'ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି ।

ଅଜପାଜପ - ଶିଶୁଅନନ୍ତଙ୍କ ସାଧନାମାର୍ଗ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମେ ଦୃଷ୍ଟିପଥକୁ ଆସେ 'ଅଜପାଜପ' । ସେ ଏହାକୁ ଅବନା ବନିବା ବା 'ଅଜପାଅକ୍ଷରଜପ' ନାମ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ 'ଅବନା ଅକ୍ଷର'କୁ ଜପ କଲେ କୋଟି ଜନ୍ମର ପାପଦୂର ହୁଏ ଏବଂ ଏହା କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସାଧନାମାର୍ଗର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ସେ ଏହାକୁ 'ଅସାଧନାମାର୍ଗ' କହିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହି ମାର୍ଗରେ ମାପ କରାଯାଇ ପାରୁ ନ ଥିବା ନିରାକାରଙ୍କୁ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ମାପ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏହି 'ଅସାଧନା ମାର୍ଗ' 'ଅଜପାଜପ' । ଏହି ଜପର ନିୟମ ହେଉଛି -

ଦନ୍ତଓଷ୍ଠ ନ ହଲିବ, ଶିରକଣ୍ଠ ନ କମ୍ପିବ
ମନ୍ତ୍ରଯନ୍ତ୍ର ନାହିଁ ତହିଁ ଦେଖିବ ବ୍ରହ୍ମ ସ୍ୱରୂପ ।

'ଦନ୍ତଓଷ୍ଠ ନ ହଲିବ' ଇତ୍ୟାଦି ଉକ୍ତିର ତୁଳନା ଦାଦୁଙ୍କର ଗୋଟିଏ ପଦ ସହିତ କରାଯାଇ ପାରେ । ଦାଦୁ କହିଛନ୍ତି-

ନୈନବିନ ଦେଖିବା ଅଙ୍ଗବିନ ପେଖିବା,
ରସନବିନ ବୋଲିବା ବ୍ରହ୍ମ ସେତୀ ।
ଶ୍ରବନ୍ ବିନ ଶୁନିବା ଚରଣ ବିନ ଚଲିବା,
ଚିତ୍ତବିନ ଚିନ୍ତିବା ସହଜ ଏତି ।

ଏହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ବ୍ୟବହାରରେ ବ୍ରହ୍ମ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ବରଂ କୌଣସି ଇନ୍ଦ୍ରିୟର ସାହାଯ୍ୟ ନ ନେଇ ଅର୍ଥାତ୍ ଉପକରଣ ବିମୁକ୍ତ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ବ୍ରହ୍ମ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁଠାରେ ଶରୀରର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ, ମନ ନାହିଁ, ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ, ଶବ୍ଦ ନାହିଁ, ଜୀବନ ହିଁ ସେଠାରେ ରସନା, ଓ ମୁଖ ବିନା ଯେଉଁ ମଧୁର ଓ ସପ୍ତସ୍ୱର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱର ଜୀବନକୁ ବିଭୋର କରୁଥାଏ, ସେହି ହେଉଛି 'ଅଜପାଜପ' । ଏହାର ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ନିଃଶବ୍ଦରେ ଅନୁକ୍ଷଣ ନାମସ୍ମରଣ । ଏହା ନିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସପରି ସ୍ୱତଃ ଓ ସହଜଭାବେ ଉଚାରିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଯେତେବେଳେ ସାଧକ ଏହି ଜପ କରିବା ପାଇଁ ସକ୍ଷମ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତା'ପାଇଁ ତୀର୍ଥବ୍ରତର ଆଉ ଆବଶ୍ୟକ ରହେ ନାହିଁ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ଭାଷାରେ-

ନଯାତୀର୍ଥ ବ୍ରତକରି ହୃଦେ ଜପ ରାମହରି
କହନ୍ତି ଅନନ୍ତଶିଶୁ ତରିବୁ ଏ ଭବକୁ.............

ସନ୍ତସାଧକ ରଜ୍ଜବ ମଧ୍ୟ କହିଛନ୍ତି - ସହଜ ଦଶାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ସାଧକ ଜୀବନକୁ ପୂଜା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ ସେତେବେଳେ ପୂଜାପାଠ ଓ ଜପର ଆବଶ୍ୟକତା ନ ଥାଏ । ମାନବ ଅସ୍ତିତ୍ୱ ସେତେବେଳେ ପରମାତ୍ମାର ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭକରି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇଯାଏ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ଯାହାକୁ 'ରାମହରି' କହିଛନ୍ତି ରଜ୍ଜବଙ୍କ ପଦରେ ସେ ହେଉଛନ୍ତି 'ହରି' । ରଜ୍ଜବଙ୍କ ଉକ୍ତି ହେଉଛି-

ସରୀର ସବଦ ଅରୁ ସାଁସ କରି, ହରି ସୁମିରଣ ତେହୁଠାର
ଜନ ରଜ୍ଜବ ଆତମ ଅଗମ ଅଜପା ଇସକା ନାର ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଶରୀର, ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଶ୍ୱାସ, ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରାଣ, ମନ ଓ ଦେହ ଏହି ତିନୋଟି ଯଦି ଯୁଗପତ୍ ଭାବେ ହରି ସ୍ମରଣ କରନ୍ତି, ତାହାକୁ 'ଅଜପାଜପ' କୁହାଯାଏ ।

ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ମତରେ ଏହା କେବଳ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ଦୁଃସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ସଦାଶିବ ଓ ଶେଷଦେବ ମଧ୍ୟ କୋଟି ଜନ୍ମ ତପସ୍ୟାକରି ଏହାର ଠାବ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ ।

ବ୍ରହ୍ମା ବିଷ୍ଣୁ ସଦାଶିବ କରି ନପାରନ୍ତି ଠାବ
ଶେଷଦେବ ନ ପାଇଲେ କୋଟିଜନ୍ମ କରି ତପ

ରଜ୍ଜବ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ 'ଆତମ, ଅଗମ, ଅଜପା' କହି ଏହାର ଅଗମ୍ୟତାର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟ ଏକ କବିତାରେ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ କହିଛନ୍ତି - ''ଦମ୍ଭେଣ ରହିଲା ସେ ଯେ ଅବନା ମନ୍ତର'' । ଏହା ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ସହିତ ମିଶି ଓଲଟ ଓଁକାରରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ ଜଗତ ଓ ହରି ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହେ ନାହିଁ ଏବଂ ଏହା ଅଶେଷ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମନର ନାମସ୍ମରଣ କରିବାରେ କୌଣସି ନିୟମକୁ ମାନେନାହିଁ । ଶାରୀରିକ ଗ୍ଲାନି ତାକୁ ସ୍ପର୍ଶକରେ ନାହିଁ । ଯେପରି ଗର୍ଭସ୍ଥିତ ସନ୍ତାନ କୌଣସି ଚେଷ୍ଟାର ଆବଶ୍ୟକତା ରଖେ ନାହିଁ, ସେହିପରି 'ଅଜପାଜପ' । ଏହା ଜାଗ୍ରତ ଅବସ୍ଥା ପରି ସ୍ୱପ୍ନାବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ନିରନ୍ତର ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଏକାନ୍ତ ଅନୁରାଗର ସହିତ ମନ ନାମ ସ୍ମରଣ କରୁଥିଲେ ହେଁ ମୁଖରେ କିଛି ଉଚ୍ଚାରଣ କରେନାହିଁ । ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଜପକାଳରେ ବାହାରର ସବୁ ଦ୍ୱାର ଅର୍ଥାତ୍ ଦଶଦ୍ୱାର ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଅନ୍ତରର ଦ୍ୱାର ଅର୍ଥାତ୍ ସୁଷୁମ୍ନା ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୋଇଯାଏ, ଏବଂ ସେତେବେଳେ ସେ ଭଗବାନଙ୍କ ଜ୍ୟୋତିର ଦର୍ଶନଲାଭ କରେ, ଯାହାକି ଅନନ୍ତଙ୍କ ଭାଷାରେ- ''ଝଟ ଝଟ ବିଦ୍ୟୁଭାବ'' ପ୍ରକାଶ କରୁଥାଏ । ଏହି ଜ୍ୟୋତି ହେଉଛି ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଇଷ୍ଟ ଭାନୁ ରାଜଜେମା ଶ୍ରୀରାଧା ଓ ନନ୍ଦସୁତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଯୁଗଳଜ୍ୟୋତି ।

ହୃଦେ ଜପ ରାମହରି –

ଶିଶୁ ଅନନ୍ତ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭଜନର ଶେଷରେ ନାମସ୍ମରଣ ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହା ବୈଧୀ ଭକ୍ତିର ମଧ୍ୟ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ । ସନ୍ତକବିମାନେ ସାଧାରଣତଃ ପୂଜା, ବ୍ରତ ତୀର୍ଥଯାତ୍ରା ପ୍ରଭୃତିକୁ ପରିହାର କରିବାପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ ହେଁ, ନାମ ସ୍ମରଣର ମାହାତ୍ମ୍ୟକୁ ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ରଖିଛନ୍ତି । ତେବେ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ସମବେତ ନାମ କୀର୍ତ୍ତନ କଥା ଏମାନଙ୍କ ସାଧନାମାର୍ଗର ଅଙ୍ଗ ନୁହେଁ । ସନ୍ଥକବି ବା ଶିଶୁଅନନ୍ତ ଦାସ ଯେଉଁ ନାମ ସ୍ମରଣର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, ତାହା ମୁଖରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ନ ହୋଇ ହୃଦୟରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବା ଉଚିତ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ଯେଉଁ ନାମସ୍ମରଣ ମନରେ, ବାକ୍ୟରେ ଓ କର୍ମରେ ସାର୍ଥକ ଭାବେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ. ତାହା ହିଁ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତ ନାମସ୍ମରଣ ।

ନାମସ୍ମରଣ ପାଇଁ କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ହୋଇନାହିଁ । ସନ୍ଥକବି ରଚ୍ଚବଙ୍କ ମତରେ ଯେପରି ଶସ୍ୟ କଞ୍ଚା, ପାଚିଲା, ରୂକ୍ଷ ଓ ଶୁଷ୍କ ହେଲେ ହେଁ ଖାଇବାରେ କିଛି ଅସୁବିଧା ହୁଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି, ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ନାମସ୍ମରଣ କଲେ ବି ଏଥିରେ ଦୋଷ ନାହିଁ । ତେବେ ଛପନ ଭୋଗ କଥା ଅଲଗା । ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୁଷ୍ଟିକର । ସେହିପରି ବିଶେଷ ନିଷ୍ଠା ସହିତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ବିଧି ପାଳନ କରି ନାମସ୍ମରଣ କଲେ ଏହାର ବିଶେଷ ମୂଲ୍ୟ ମିଳେ । ଏହା ସମ୍ଭବ ନହେଲେ ବି ଯେ କୌଣସି ଭାବେ ନାମସ୍ମରଣ ଲାଭଦାୟକ । ସେଥିପାଇଁ ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ଉପଦେଶ ହେଉଛି-

ଏ ବେନି ଅକ୍ଷର ଯେବେ ଏକତ୍ର ହୋଇବ
ହରି ବୋଲି କରି ନାମ ହୃଦରେ ବୁଣିବ ।

ହରି ଉଦେ ହେଉଛନ୍ତି ନ ଜାଣନ୍ତି କେହି
କହନ୍ତି ଅନନ୍ତ ଶିଶୁ ହରୀନ୍ଦ୍ରକୁ ଧ୍ୟାୟି ।

ହାଟ ଉପମାନ

ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭଜନ ହେଉଛି 'ହାଟ ଭାଙ୍ଗିବହୋ ହାଟ କରିବାକୁ ନାହିଁ ।' ଦଶପଦ ବିଶିଷ୍ଟ ଏହି କବିତାଟିରେ ଗୋଲାହାଟ, ସୁବୁଦ୍ଧି, ନାମ ଓ ମନ ପ୍ରଭୃତିର କାର୍ଯ୍ୟକୁ ହାଟ ବା ବଜାରର ବ୍ୟବସାୟ ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ କରି କାୟାଯୋଗର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଥିଲେ ହେଁ ଏଥିରୁ ମିଳୁଥିବା ସମାଜ ଚିତ୍ର ଷୋଡ଼ଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପାଦେୟ । ପରିଚିତ ଉପମାନ ଦ୍ୱାରା ଶରୀର ଯୋଗକୁ ପ୍ରାଞ୍ଜଳ କରି ପ୍ରକାଶ କରିବା ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟତ୍ର ସେହିପନ୍ଥାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ହାଟ, ଉପମାନକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ହାଟ ବା ବଜାରର ଯେଉଁ ଦୃଶ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ ସେଥିରୁ ସେ ସମୟରେ ହାଟ ବଜାର ଭିତରେ ଶାନ୍ତି ନ ଥିବା ଜଣାଯାଏ । ବଟ ଗଛ ମୂଳେ ହାଟ ବା ବଜାର ବସିଛି । ବୁଦ୍ଧିମାନ ବଣିଆମାନେ ପସରାମେଲାଇ ବସିଛନ୍ତି । ସାହୁ ବା ସାଧୁଜନମାନେ ପୋଟଳା ବାନ୍ଧୁଛନ୍ତି । ମହାପାତ୍ର ଦଣ୍ଡିଆ ମଧ୍ୟ ସେଠାରେ ନିଜ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତତ୍ପର । ଏହିପରି ଭାବେ ହାଟ ଚାଲିଥିଲାବେଳେ ଦେଖାଯାଇଛି ଯେ ହାଟକୁ ଲୁଣ୍ଠନ କରିବାପାଇଁ ଖଣ୍ଡମାନେ ମଧ୍ୟ ସୁଯୋଗ ଉଣ୍ଡି ବସିଛନ୍ତି । ସର୍ଦ୍ଦାରମାନେ ହାଟ ଭାଙ୍ଗିବା ଚେଷ୍ଟାରେ ରହିଛନ୍ତି । ଶରୀର ହେଉଛି ଏପରି ଏକ ଅବ୍ୟବସ୍ଥିତ ହାଟ । ତେଣୁ ସେଥିରେ ହାଟ କରିବାକୁ ହେଲେ

ମନକୁ ସଂଯତ କରି କୁ-ବୁଦ୍ଧିକୁ ସୁ-ବୁଦ୍ଧିରେ ପରିଣତ କରି ଭଗବାନଙ୍କ ନାମ ନେଇପାରିଲେ ହାଟକୁ ଉଚ୍ଛୁଡ଼ିବାରୁ ରକ୍ଷାକରାଯାଇ ପାରେ । ସନ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ମନ, ନାମ, ଓ ବୁଦ୍ଧି - ଏହି ତିନୋଟିକୁ ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଦେହ ଓ ମନକୁ ସଂଯତ କରିବା ଓ ଚିତ୍ତକୁ ନିର୍ଲିପ୍ତ ରଖି ସଂସାରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦିଆଯାଇଛି । ଅର୍ଥାତ୍ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଚେତନ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ମନୁଷ୍ୟ କେବେ ହେଲେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ହୁଏ ନାହିଁ । ବହିର୍ବିଷୟ ସହିତ ମନୋନିଯୋଗ କରିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଅନ୍ତରତମ ସହିତ ଦୃଢ଼ ଐକ୍ୟବନ୍ଧନର ନିବିଡ଼ତା ସର୍ବଦା ଅନୁଭବ କରିଥାଏ । ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ କବିତାରେ ମଧ୍ୟ ''ହାଟ କରିବାକୁ ନାହିଁ'' ପଙ୍‌କ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ଏହି ସଚେତନତା ବିଦ୍ୟମାନ । ସନ୍ତ କବୀରଙ୍କ ପଙ୍‌କ୍ତିରୁ ମଧ୍ୟ ଏହି ବାଣୀ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଯୋଜନ ବିରହୀ ରାମ୍‌କେ ତିନ୍‌କୀ ଗଢ଼ିହୁଏ ଯହ
ଦେହୀ ସେ ଉଦ୍ୟମ କରୈ ସୁମିରଣ କରୈ ବିଦେହ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି 'ରାମ'ର ବିରହୀ ତାର ପ୍ରକୃତି ହେଉଛି ଯେ ତାର ଦେହ ସବୁବେଳେ କର୍ମ କରିବାକୁ ତତ୍ପର ହେଉଥିଲେ ହେଁ ସେ ନିରାକାରଙ୍କର ନାମ ଜପ କରିଥାଏ ।

ସନ୍ତମାନେ ମୁକ୍ତି ଅର୍ଥରେ ଏହି ଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ କର୍ମମୁକ୍ତ, ବାସନାମୁକ୍ତ, ସ୍ଥିତପ୍ରଜ୍ଞ ଅବସ୍ଥାକୁ ବୁଝୁଥିଲେ । ଏହାକୁ ବୈଦାନ୍ତିକମାନଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥିତ ଜୀବନ୍ତ ଅବସ୍ଥା ସହିତ ତୁଳନା କରାଯାଇପାରେ । ଏହାହିଁ ହେଉଛି ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କର ଦେଉଳ ଭିତରେ ଦିଅଁ ସ୍ଥାପନ । କେହି କେହି ଏହାକୁ 'ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ' ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କହିଥାନ୍ତି । ଏହି ଶରୀର ଭିତରେ ଦେବତାକୁ ସ୍ଥାପନ କରିବା ବା ମୃତ୍ୟୁପରେ ମଧ୍ୟ ନବଜନ୍ମ ଲାଭ କରିବା ସେମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଜ୍ଞାନର ଉଦୟ ହେଲେ ଅବିଦ୍ୟା ଓ ଅଭ୍ୟାସ ଜନିତ ବନ୍ଧନ ବା ଦୁଃଖରୁ ମଣିଷ ମୁକ୍ତି ଲାଭ କରେ ଓ ଆତ୍ମା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ମୁକ୍ତ ଓ ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ । କଳୁଷମୁକ୍ତ ବାସନା ବିନଷ୍ଟ ଅବସ୍ଥା ଅର୍ଥାତ୍ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ଯେତେବେଳେ ସାଧକ ଉପନୀତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ସେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଲାଭ କରେ ତାହା ହେଉଛି ଜୀବନମରଣର ଅତୀତାବସ୍ଥା ଏବଂ ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ମନସବୁ ପ୍ରବୃତ୍ତିରୁ ନିର୍ବାଣଲାଭ କରେ ଏବଂ ସେତେବେଳେ ଶିଶୁଅନନ୍ତଙ୍କ ଭାଷାରେ ସେ ଦେଖେ-

ହରିମୟ ଜଗଦ୍ ଜଗତ୍‌ମୟ ହରିଂ ।

-୦-